

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

О. Б. Васильчишин

**ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА
БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ
УКРАЇНИ:
ФІЛОСОФСЬКІ ДЕТЕРМІНАНТИ**

Монографія

Тернопіль
ТНЕУ
2017

УДК 336.71(477)
В19

Рецензенти

- Кобушко Ігор Миколайович** – доктор економічних наук, професор кафедри фінансів і кредиту Сумського державного університету.
- Другов Олексій Колександрович** – доктор економічних наук, професор, проректор з навчально-виховної роботи та міжнародного співробітництва ДВНЗ «Університет банківської справи»;
- Стукало Наталія Вадимівна** – доктор економічних наук, професор, декан факультету міжнародної економіки Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара;

Рекомендовано

*до опублікування Вченою радою
Тернопільського національного економічного університету
(протокол №2 від 25 жовтня 2017 р.)*

Васильчишин О. Б.

- В19 **Фінансова безпека банківської системи України: філософські детермінанти** : моногр. / О. Б. Васильчишин. – Тернопіль : ТНЕУ, 2017. – 358 с.
ISBN 978-966-654-484-4

У монографії розглянуті основні теоретико-концептуальні засади фінансової безпеки банківської системи, індивідуація безпеки банківського сектору в контексті домінантності детермінантів фінансової безпеки банківської системи. Досліджено детермінацію банківської системи у фінансовій безпеці національної економіки, розкрито економічний зміст та сутність фінансової безпеки банківської системи з погляду економічної та банківської теорії враховуючи сингулярність індикативних ознак її порушення. Окреслено ендогенні та екзогенні індикатори фінансової безпеки банківської системи України. Досліджено методологічні засади та прикладний інструментарій оцінювання фінансової безпеки банківської системи. Побудовано інтегральний показник рівня фінансової безпеки банківської системи України, а також розроблено практичну концепцію оцінки фінансової безпеки в контексті досягнення стратегічних цілей банківської системи в цілому. Запропоновано концептуальні та стратегічні напрямки удосконалення управління фінансовою безпекою банківської системи України.

Книга буде корисною для наукових працівників, викладачів, аспірантів та студентів, представників банківського та фіскального секторів, економістів-практиків, а також усіх, хто цікавиться проблемами фінансової безпеки банківської системи.

УДК 336.71(477)

ISBN 978-966-654-484-4

© Васильчишин О. Б., 2017
© ТНЕУ, 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
<i>РОЗДІЛ 1.</i>	
ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ.....	7
1.1. Індивідуація безпеки банківського сектору в контексті домінантності детермінантів фінансової безпеки банківської системи.....	7
1.2. Детермінація банківської системи у фінансовій безпеці національної економіки.....	20
1.3. Економічний зміст та сутність фінансової безпеки банківської системи.....	35
1.4. Сингулярність індикативних ознак порушення фінансової безпеки банківської системи.....	50
<i>РОЗДІЛ 2.</i>	
ЕНДОГЕННІ ТА ЕКЗОГЕННІ ІНДИКАТОРИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	73
2.1. Конкуренція і концентрація банківської діяльності та її вплив на фінансову безпеку банківської системи України.....	73
2.2. Вплив банків з іноземним капіталом на фінансову безпеку банківської системи України.....	92
2.3. Недоліки вступу України до Євросоюзу в контексті фінансової безпеки вітчизняної банківської системи.....	105
2.4. Фінансова безпека банківської системи України в умовах впливу тіньової економіки.....	121
<i>РОЗДІЛ 3.</i>	
МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРИКЛАДНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ОЦІНЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ.....	153
3.1. Аналіз існуючих моделей та методик оцінки фінансової безпеки банків і банківської системи.....	153

3.2. Визначення головних компонентів інтегральної оцінки рівня фінансової безпеки банківської системи України.....	173
3.3. Концепція оцінки фінансової безпеки банківської системи в контексті досягнення стратегічних цілей її розвитку.....	192

РОЗДІЛ 4.

РОЗВИТОК КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД

ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН

У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ

БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....215

4.1 Формалізація впливу державного регулювання та нагляду на фінансову безпеку банківської системи.....	215
4.2. Обґрунтування напрямків системної взаємодії антикризової, фіскальної та монетарної політики в механізмі забезпечення фінансової безпеки банківської систем України.....	236
4.3. Концептуальні та стратегічні напрямки удосконалення управління фінансовою безпекою банківської системи України.....	269

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....307

ДОДАТКИ.....339

ВСТУП

Банківська система як одна з головних ланок світової та національних економічних систем є індикатором загального фінансово-економічного стану країни, адже будучи тісно пов'язаною із усіма суб'єктами та потоками фінансових відносин акумулює в собі наслідки структурних дисбалансів держави. Тому, погіршення макроекономічної кон'юнктури, прояви соціальних та політичних негараздів призводять до виникнення певних кризових тенденцій в розвитку банківських систем, які проявляються у зростанні ризиковості банківської діяльності, зменшенні обсягів ресурсної бази банків, зниженні рівня прибутковості, що значно погіршує стан фінансової безпеки банківської системи країни.

В умовах динамічного розвитку світової економіки, зміни геополітичних та гео економічних векторів, експансії транснаціональних компаній питання забезпечення високого рівня фінансової безпеки банківської системи виходить на перший план, адже саме банківська система бере найактивнішу участь в процесах глобального руху капіталу та інновацій.

Надзвичайно актуальним є питання забезпечення належного рівня фінансової безпеки банківської системи України з огляду на перманентність виникнення економічних та банківських криз, а також банкоцентричного характеру вітчизняної фінансової системи. За таких умов розвитку національної економіки погіршення фінансової безпеки банківської системи України призводить до синхронного погіршення економічної безпеки суб'єктів господарювання зокрема та держави в цілому.

Тому одним із головних завдань вітчизняної науки є переосмислення підходів до розуміння сутності фінансової безпеки банківської системи, дослідження основних її загроз та наслідків для держави, побудови концепцій та стратегій управління, визначення ролі тих чи інших державних інституцій у процесі забезпечення належного рівня фінансової безпеки банківської системи України. Вирішення накреслених завдань потребує вивчення детермінації банківської системи у фінансовій безпеці національної економіки, систематизації індикаторів, які дадуть змогу зрозуміти рівень фінансової безпеки банківської системи і динаміку його зміни, розширення кола дослідження з вивчення проблем банківського сектору до вивчення тенденцій і

проблем всієї банківської системи включаючи центральний банк, як одну із ключових державних інституцій, дисбаланси в діяльності якої можуть призвести до катастрофічних наслідків для економіки. Окрім цього, важливим є дослідження проблем взаємодії антикризової, монетарної та фіскальної політики в процесі управління фінансовою безпекою банківської системи України. Все це покладено в основу даної монографії та обґрунтовано у відповідних розділах.

Перший розділ монографії відображає фундаментальні основи фінансової безпеки банківської системи та акцентує увагу на домінантності її детермінантів. Досліджується детермінація банківської системи у фінансовій безпеці національної економіки, розкривається економічний зміст та сутність фінансової безпеки банківської системи з погляду економічної та банківської теорії враховуючи сингулярність індикативних ознак її порушення.

У *другому розділі* монографії зосереджено увагу на ендогенних та екзогенних індикаторах фінансової безпеки банківської системи України. Розкрито проблематику зміни умов конкуренції та концентрації банківської діяльності в Україні під впливом фінансово-економічної кризи 2014-2016 років, а також окреслено основні загрози зростання концентрації банківських активів і пасивів для фінансової безпеки вітчизняної банківської системи. Досліджено основні позитивні і негативні напрями та наслідки впливу банків з іноземним капіталом на фінансову безпеку банківської системи України, а також визначено загрози для фінансової безпеки банківської системи нашої держави в контексті європейської інтеграції.

Третій розділ монографії присвячено дослідженню методологічних засад та прикладного інструментарію оцінювання фінансової безпеки банківської системи. На основі вивчення широкого кола методик оцінки фінансової та економічної безпеки банків і банківських систем, а також виходячи із дослідження проблем національної економіки в цілому виокремлено головні компоненти інтегральної оцінки рівня фінансової безпеки банківської системи та побудовано інтегральний показник рівня фінансової безпеки банківської системи України. Окрім цього, враховуючи недостатній рівень дослідження стану фінансової безпеки банківської системи України побудовано теоретико-практичні концепції її оцінки в контексті досягнення стратегічних цілей банківської системи в цілому.

В *четвертому розділі* монографії порушується проблематика взаємодії антикризової, фіскальної та монетарної політики в механізмі забезпечення фінансової безпеки банківської системи України. Розглянуто питання формалізації впливу державного регулювання та нагляду на фінансову безпеку банківської системи, а також основні позитивні і негативні наслідки такого впливу. Запропоновано концептуальні та стратегічні напрями удосконалення управління фінансовою безпекою банківської системи України.

РОЗДІЛ 1.

Теоретико-концептуальні засади фінансової безпеки банківської системи

1.1. Індивідуація безпеки банківського сектору в контексті домінантності детермінантів фінансової безпеки банківської системи

З точки зору методології теоретичної індивідуації поняття «банківська система», «банківський сектор» до сьогодні є недостатньо специфіковані. Ці поняття існують як само собою очевидні синоніми. У науковій літературі нерідко допускається змішування синонімічного ряду, в якому присутні словосполучення, що характеризують певну сукупність фінансово-кредитних установ, тобто донині чітко неструктуровано категорійний апарат [26; 291, 63, 203].

Поняття «банківської системи» багатогранне. В економічній літературі існують різні підходи до його визначення. Найбільш частіше для дослідження сутності банківської системи використовують системний та інституційний підходи. Тому у зв'язку з цим, перш за все, розглянемо суть кожного з них в загальнотеоретичних рамках.

Формуючи теоретичні підходи до визначення банківської системи як детермінанта фінансової безпеки держави вважаємо, що необхідно більш глибинно осмислити дещо іншу площину зазначеної проблеми, зокрема безпеку банківського сектору, як частини господарської системи держави. На нашу думку, зроблені нами подальші висновки за результатами дослідження понятійного апарату володітимуть теоретичною цінністю лише тоді, коли якісно синтезують усі поняття у проблемі фінансової безпеки.

Очевидним є те, що банківський сектор потрібно розглядати як систему в системі, наприклад у системі національної економіки. Банківський сектор є системою елементів або секторів, які постійно перебувають у взаємозв'язку і

взаємодії між собою. Водночас банківська система є залежною від властивостей, характеристик, принципів формування і ознак цих елементів [314, с. 421].

Відтак, базовим поняттям, на основі якого будується зазначений нами системний підхід, є поняття «система». У перекладі з грецької «система» означає «складене з частин, з'єднане». Поняття «система» часто використовується не тільки вченими, філософами, а й діячами культури і мистецтва, організаторами виробництва і роботи банків.

Глумачний словник Ожегова визначає систему як щось ціле, що представляє собою єдність закономірно розташованих і взаємопов'язаних частин [259]

У філософському словнику система трактується як сукупність предметів, що перебувають у відносинах і зв'язках між собою і утворюють певну цілісність [375].

У науці, незважаючи на величезний теоретичний доробок, спостерігається неоднозначність розуміння «системи». Широкий огляд визначень «системи» представників так званої класичної школи системного аналізу наведено в роботі Ю.П. Сурміна «Теорія систем і системний аналіз», згідно з якою можна виділити такі підходи [352, с. 53-54.]:

– позиція Л. Берталанфі, яка до сих пір є основою використання поняття «системи». Л. Берталанфі, розглядаючи систему як комплекс взаємодіючих елементів, акцентує увагу не на тому, що ціле складається з частин, а що поведінка і властивості цілого визначаються взаємодією його частин;

– В.Н. Садовський і Є.Г. Юдін в поняття «система» включають такі характеристики, як: взаємопов'язаність елементів системи; особливу єдність системи із середовищем; будь-яка система – це елемент системи вищого порядку, що одночасно включає елементи системи нижчого порядку. Таким чином, система – не тільки деяке ціле, складене з взаємодіючих елементів, це сукупність елементів, що діє певним чином в складі іншої, більш складної системи – довкілля;

– В.С. Тютін розуміє під системою безліч пов'язаних між собою компонентів тієї чи іншої природи, впорядкованих за відносинами, що володіють певними властивостями. При цьому «безліч» характеризується єдністю, яка виражається в його інтегральних властивостях і функціях. Близьке за значенням визначення дає А.І. Уйомов: система – безліч об'єктів, на яких реалізується заздалегідь визначене ставлення з фіксованими властивостями;

– визначення системи, засновані на одній визначальній складові, в якості якої можуть виступати «цілісність» (В.Г. Афанасьєв, Н.Т. Абрамова, А.Н. Авер'янов), «безліч», «єдність», «сукупність», «організація». Наприклад, А.Н. Авер'янов розуміє систему як відмежовану безліч взаємодіючих елементів;

– кібернетичні та математичні розуміння системи. В міру специфіки кібернетики і математики – наук, які вивчають формальні і кількісні зв'язки, властивості системи визначаються як формальні взаємозв'язки між ознаками і властивостями, що спостерігаються (М. Месарович, Я. Такахаха).

Новітня системна парадигма пов'язана з відмовою від теоретико-множинної основи і визнанням системи як деякого часткового образу реальності в індивідуальній або громадській свідомості. Так, у рамках даного підходу система – відносно стійка в просторі і в часі цілісна частина навколишнього світу, що виділяється з нього спостерігачем за просторовими або функціональними ознаками [180, с. 507–513]. Фундаментальним підґрунтям даного твердження є поява наукових праць з різних сфер людського буття в основі яких лежить системний підхід (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Сучасні напрями реалізації системного підходу [331]

Напря́м	Автор	Основні ідеї
Загальна теорія систем	Л. фон Берталанфі	Фундаментальна ознака живого – організація, тому традиційні способи вивчення окремих частин не можуть дати повного уявлення про загальне явище
Самоорганізація	І. Пригожин	Еволюційна парадигма охоплює ізольовані системи, що ведуть до хаосу та відкриті системи, що тяжіють до вищих форм складності
Синергетика	Г. Хакен	Природа є ієрархічно структурованою у різні типи систем: динамічно стабільні, адаптивні та найскладніші – ті, що еволюціонують
Кібернетика	Н. Вінер	Будь – який організм (система) скріплюється наявністю засобів придбання, використання, зберігання та передачі інформації
Живі системи	У.Р. Матурана	Жива організація забезпечує виробництво або збереження компонентів, що виокремлює її таким чином, що продуктом їх функціонування виявляється сама та організація, яка їх виробляє

Нова системна парадигма характеризує світ, в тому числі економіку, у вигляді сукупності схильних до трансформації, взаємодії і еволюції систем.

Виходячи з різних визначень системи, виділяють наступні основні моменти, що визначають її домінантність у наукових теоріях [278]:

1. Система представляє відносно стійку частину світу. Кожна система є частиною системи більш високого порядку і містить підсистеми нижчого порядку. Таким чином, можна говорити про те, що система – це форма організації буття.

2. Системи виділяються з навколишнього світу за певними ознаками. Г.Б. Клейнер зазначає просторові і функціональні ознаки.

3. Система це певна сукупність (безліч) взаємопов'язаних елементів, що утворюють певну цілісність, взаємодію і перебувають у єдності. При цьому варто зазначити, що система може включати як матеріальні, так і абстрактні елементи.

4. Єдність системи виражається в інтегральних властивостях і функціях даної сукупності, які визначаються взаємодією його частин. При цьому властивості і функції системи не дорівнюють сумі властивостей і функцій її елементів.

Інституційний підхід базується на понятті «інституту», яке в науці не завжди трактується однозначно. Інститути вперше були введені в предмет економічної теорії представниками так званого старого інституціоналізму – американськими економістами Т. Вебленом (1857–1929), Д. Коммонсом (1862–1945), У. Мітчеллом (1884–1948) [403].

Відповідно до постулатів інституціоналізму, суспільство в цілому та його економіка зокрема, представляють собою переплетення і безперервну мережу інститутів.

У даний час інституціоналізм – одна з найпоширеніших шкіл сучасної економічної думки, яка утворює великий масив різних концепцій. При всій різноманітності спільною рисою зазначених концепцій є вивчення економічних явищ і процесів у тісному зв'язку з соціальними, правовими, політичними та іншими явищами і процесами.

Наведемо сутнісне розуміння «інституціоналізму» через трактування змісту поняття «інститути»:

– на думку Т. Веблена інститути уособлюють відносини між суспільством і особистістю і окремими виконуваними ними функціями [85, с. 200];

– Д. Коммонс вважає інститути колективними діями з контролю, здійснення і розширення індивідуальних дій [420, с. 649];

– У. Мітчелл розумів під інститутами панівні і стандартизовані звички [237, с. 12];

– Д. Норт пропонує наступне визначення: інститути – це створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини між людьми [85, с. 200].

– Клейнер Г.Б. стверджує, що вся економіка складається з 4 основних першоелементів: об'єкти, інститути (середовища), процеси і події (проекти) [179, с. 13]. Інститути в рамках даної концепції Клейнер Г.Б. розглядає як укорінені і підтримувані формальними або неформальними механізмами системи норм, традицій, звичок. Вони реалізують зв'язки, контакти, спільні дії людей, взаємозв'язок між формами і явищами. Дії – «вкорінюватися», «полегшувати взаємодію» (агентів).

Враховуючи вищезазначене, очевидним стає те, що інститути пов'язані з суспільними відносинами. Вони існують виключно в діяльності і через діяльність людей. Вони утворюють певні рамки, що обмежують і

впорядковують взаємодію людей. Водночас інститути дозволяють організувати громадські відносини, а також реалізують зв'язки та значно полегшують взаємодії.

Розглядаючи підходи до визначення банківської системи в економічній літературі і дисертаційних дослідженнях (табл. 1.2), можна виокремити формулювання в рамках системного та інституційного.

Таблиця 1.2

Підходи до визначення сутності банківської системи

Системний підхід	Інституціональний підхід
Банківська система – це така цілісна формація, яка забезпечує її сталий розвиток. Як сукупність елементів її можна представити у вигляді фундаментального, організаційного та регулюючого блоків і їх елементів (Лаврушин О.І.) [211, с. 365.].	Сукупність банків країни та їх філій, які функціонують у відповідному правовому полі, і система відносин даних банків один з одним, зі своїми клієнтами, органами влади, іноземними структурами (Матвієнко В.М) [227].
Банківська система – це не проста сукупність окремих банків, а свідомо побудована на законодавчій основі їх єдність з чітким визначенням місця, субординації та взаємозв'язків окремих її елементів та ланок. Вона виконує свої специфічні функції і роль в економіці, які хоч і пов'язані з функціями і роллю окремих банків, проте не повторюють їх і не зводяться до них, а мають самостійне значення (Савлук М.І.) [116]	Сукупність різних за організаційно-правовою формою та спеціалізацією національних банківських установ, що існують у межах єдиної фінансової системи та єдиного грошово-фінансового механізму в певний проміжок часу (певний історичний період) (Орлюк О.П.) [261]
Банківська система – впорядкована сукупність взаємопов'язаних елементів, що перебувають між собою в стійких відносинах, що забезпечують їх функціонування і розвиток як єдиного цілого. (Глушкова Н. Б.) [106]	Сукупність банків, що функціонують у країні, визначаючи банківську систему як складову частину кредитної системи (Івасів Б.С.) [117]
Банківська система – сукупність банків, що надають відповідні до їх функцій послуги, і сукупність відносин між ними в рамках системи, а також їх відносин з державою, господарюючими суб'єктами та населенням. (Ібрагімов В. М.) [164, с. 8.]	Сукупність кредитних інститутів всередині країни з внутрішніми взаємозв'язками між ними (Коробова Г. Г.) [199, с. 29]
Банківська система – обумовлена рівнем розвитку кредитно-грошових відносин, упорядкована сукупність елементів (кредитних організацій, центрального банку), пов'язаних між собою і з зовнішнім економічним середовищем стійкими соціально-економічними та організаційно-економічними відносинами, об'єднаних спільними цілями функціонування (Константинова Є. М.) [193, с.8]	Сукупність усіх банків країни (у т. ч. центральний банк), у результаті взаємодії яких реалізується емісійний механізм і відбувається трансформація грошових ресурсів у масштабах усієї країни (Смовженко Т.С.) [252]

Відтак, до групи визначень системного підходу ми віднесемо нами ті, де банківська система розглядається перш за все як якась специфічна система і головний акцент робиться на основних характеристиках системи, зазначених у її класичних визначеннях (сукупність взаємопов'язаних елементів, єдність, цілісність).

Водночас, до групи визначень інституціонального підходу віднесені ті, в яких основна увага акцентується на тому, що банківська система – це сукупність інститутів або на тому, що сама банківська система представляє особливий інститут. При цьому, як зазначено вище, в банківській справі часто використовується другий тип вузького підходу, при якому до сукупності інститутів банківської системи включені лише інститути-установи (і це є важливим недоліком визначень банківської системи як сукупності інститутів).

В умовах фінансової глобалізації проявилось прагнення до посилення сфер контролю за рахунок установи міжнародних банківських інститутів, а також через міжнародне співробітництво між вже існуючими центральними банками різних держав.

Самоорганізованій, а тим більше відкритій, банківській системі, характерні постійні зміни [4, с. 21]:

– По-перше, сама сутність систем, що самоорганізуються, проявляється у відхиленнях (флуктуаціях) від норми. Рівновага є лише тимчасовим станом. Це – квазістабільність. Система розвивається переходячи від рівноважного стану до нерівноважного і т. д.

– По-друге, вона відкрита для зовнішніх впливів.

– По-третє, така система здатна акумулювати інформацію із зовнішнього середовища, накопичувати її, переробляти і тим самим протистояти ентропії, тобто навчатися.

– По-четверте, інституційна структура банківської системи, що реалізується в безлічі таких форм, як законодавчі та нормативні акти, різні організації, формалізовані і неформалізовані схеми взаємодій і т. д., мінлива, постійно модифікується і оновлюється.

Загалом процес інституціоналізації банківської системи закріплює її системні функції і інтегрує в єдиний ринковий механізм. Ігнорування – свідоме чи несвідоме – ролі і значення інститутів та інституційних змін, несумісність пропонуваніх заходів із реструктуризації банківської системи наявної ієрархії інститутів спочатку прирікають реформи на невдачу. Отже, неправомірним є нав'язування логіки однієї моделі (нехай навіть і найефективнішої) в якості теоретичної основи інституціональних перетворень у даній сфері.

У підходах до визначення сутності банківської системи, а також формування методології її комплексного аналізу, можна спостерігати певний елементний синкретизм щодо банківського сектору. В основі такого теоретичного диспуту закладено певний методологічний момент – алогічна

підміна функцій банківської системи функціями окремого банку, у результаті чого банківська система вкладається у рамки дослідження.

Відповідно до алгоритму системного аналізу, у будь-якій системі властивості цілого не є сумою властивостей її елементів. Система є дещо більшою ніж сума елементів, що в неї входять [319, с. 16]. Саме тому в банківській системі з'являються риси, що функціонально відрізняють її від окремого банку.

Індивідуалізуючи поняття «банківський сектор», зосередимо увагу на визначенні терміну «сектор» та формуванні логічної семантичної моделі, що максимально розширить діапазон наукового диспуту та водночас каталізує процеси чіткої абстрактної систематизації категорійного апарату (Додаток А).

Поряд з терміном «банківська система» також широко вживається поняття «банківський сектор» як його синонім. Зарубіжний вчений Річард Хейнсворт [387, с. 19] справедливо стверджує, що між ними існує суттєва різниця. Під банківським сектором він розуміє просту систему, а під банківською системою – складну. Проста система (банківський сектор) складається з множини елементів, однак ці елементи рідко взаємодіють один з одним, і можна чітко виділити групи, що не взаємодіють. Цінність всього сектору дорівнює просто сумі його частин. Якщо один компонент руйнується, то цінність сектору зменшується на величину вартості цього окремого компонента.

У складній системі так багато взаємодій і зв'язків, що навіть неможливо прослідкувати їх всі. Більше того, така система володіє цінністю, яка значно перевищує вартість її окремих частин. Якщо руйнується окремий елемент такої системи, вона швидко перебудовується і компенсує втрату. Якщо зруйнується вся система, наслідки будуть катастрофічними, тому кожен учасник кровно зацікавлений у її підтримці.

Автор стверджує, що достатньою умовою для створення банківської системи є довіра. З цим важко погодитися, адже довіра необхідна для створення і функціонування й інших фінансових установ: кредитних спілок, страхових компаній, інвестиційних фондів тощо, а не тільки банків [347].

У контексті досліджуваної проблеми вважаємо доцільним зазначити, що механізм кредитної емісії як процес додаткової купівельної спроможності, автоматично перетворює сукупність окремих банків у певну відкриту самоорганізовану систему. Саме тому ми розглядаємо банківську систему як першооснову у дослідженні домінантів фінансової безпеки країни.

Банківський сектор з точки зору системно-структурного аналізу – це сукупність банківських установ, які займаються діяльністю на професійній основі, що підпорядковується законодавчо встановленим нормам і правилами її ведення, внутрішня і зовнішня взаємодія між якими породжує багаторівневу економічну структуру.

Якщо банківський сектор економіки розглядати на змістовному, категоріальному рівні, то він представляє собою відносини з приводу

функціонування ринку банківських послуг. Вони можуть бути як ієрархічно впорядковані, так і незалежні. Банківська сфера лежить у площині видів діяльності. Ні банківський сектор, ні банківська сфера не виконують системних функцій щодо економіки країни (рис. 1.1).

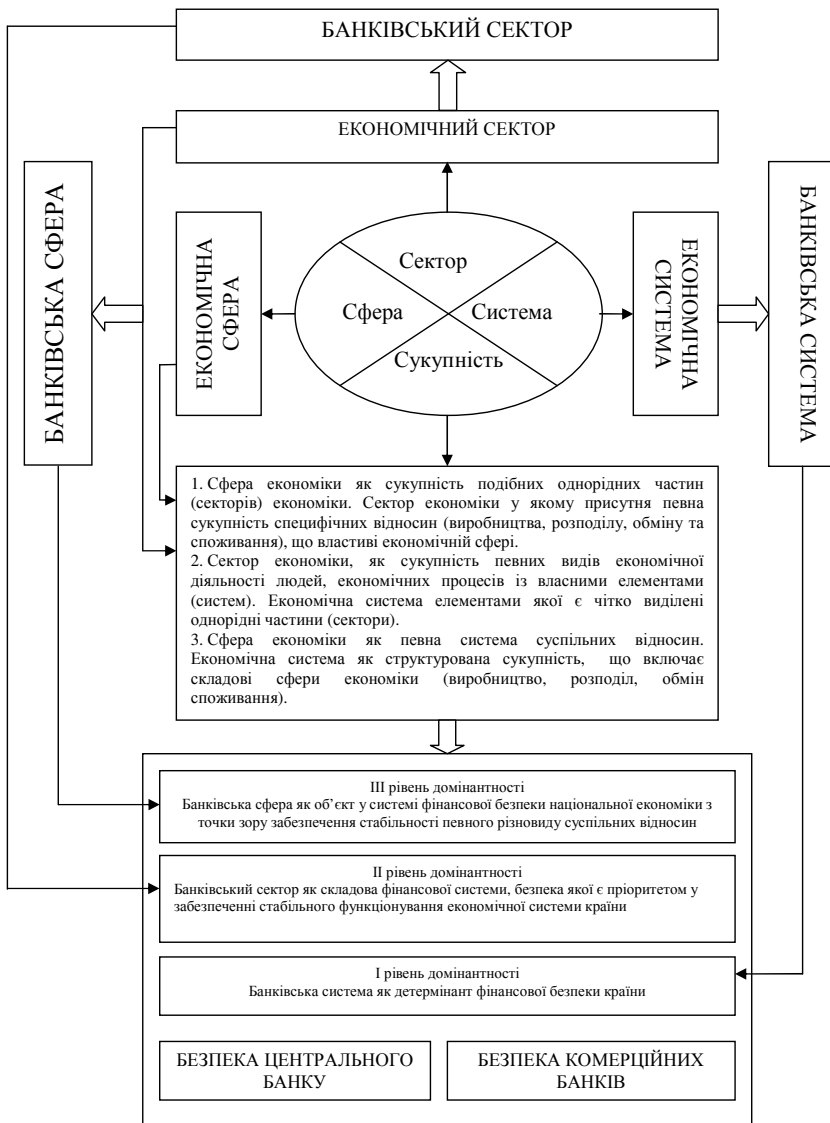
Саме тому ми вважаємо, що лише банківська система як така, відповідно до своєї структури, особливостей, функціональних взаємозв'язків, є повноцінним детермінантом у формуванні ефективної системи фінансової безпеки національної економіки.

А відповідно до теорії синергетики, самоорганізація банківської системи доповнюється організацією з боку держави. З цієї точки зору банківський сектор можна розглядати як частково закриту економічну систему. Такі системи мають тенденцію до рівноваги, коли випадкові флуктуації економічних величин слабшають. На перший погляд, це оцінюється як позитив. Але в результаті система приходиться до застою, а потім і до хаосу. Більше того, банківський сектор може переформатуватися в незалежний господарський анклав. Так, на сьогодні ми можемо спостерігати як банки відірвалися від потреб реального сектору. В результаті банківський сектор, метою функціонування якого була максимізація прибутку, відокремився від економіки України і розвивається шляхом формування певного анклаву.

Міжнародний досвід формування банківських систем вкрай неоднорідний, у зв'язку з чим досить важко знайти єдиний уніфікований підхід до співвідношення внутрішньої саморегуляції і зовнішнього регулювання. Це співвідношення може змінюватися залежно від різних факторів, як об'єктивних, так і суб'єктивних.

Так, банківські системи європейських держав, почали формуватися з другої половини XIX ст. На першому рівні кожної з систем перебував емісійний (зазвичай – державний) банк; групи комерційних (приватних) банків конкурували між собою за вклади клієнтів і водночас намагались активно видавати кредити. Однак банки виявилися край не чутливі до досягнень науково-технічного прогресу. Впровадження електронних засобів дозволило не тільки прискорити і покращити традиційні операції, й докорінно змінило банківську діяльність.

Яскравим прикладом впливу суб'єктивних чинників служить вітчизняна історія банківництва, пов'язана з установленням державної монополії на кредитну справу і банківські операції. Схильність до тимчасових надзвичайних заходів урядового втручання має тенденцію автоматично перетворюватися в перманентно чинну систему, при якій заощадження приватних осіб служать джерелом оплати ризиків не тільки всіх банківських, а й політичних рішень (націоналізація ПАТ «Приватбанк» 2016 р.). У цьому випадку кредитна система існує формально. Реально вона заміщується бюджетним механізмом перерозподілу фінансових ресурсів і капіталів незалежно від їх походження. При цьому державна скарбниця змушена покривати зростаючу неефективність одержавлених кредитних організацій, цілком залежати від політичних урядових рішень.

Рис. 1.1. Логіко-семантичний зв'язок понять «банківська сфера», «банківський сектор», «банківська система» відповідно до рівнів доміантності у системі фінансової безпеки країни*

*Примітка. Побудовано автором

Однак стабільність в одержавленій банківській системі досягається лише в тих вузьких, жорстко обмежених нееластичних межах, в яких досягається збалансованість державних фінансів (перш за все держбюджету і платіжного балансу країни в цілому), тобто в межах коротких тимчасових інтервалів, що визначаються факторами поточного ризику. Як тільки виникає хронічна дефіцитність цих ключових елементів національної фінансової системи, вона стає безпосередньою причиною зростання внутрішнього і зовнішнього боргів держави, які таким чином перетворюються в головне і найпотужніше джерело т.з. «зараження» банківської системи і її провідних інститутів. В умовах перманентного «зараження» урядові рішення не гарантують свободу від криз. Навпаки, ці рішення, обтяжені політичними рішеннями суб'єктивного характеру, нерідко є одними з найсильніших і небезпечних факторів виникнення найбільш масштабних криз банківської системи.

Виходячи із функціональних особливостей банківської системи, у самому процесі формування додаткової купівельної спроможності закладені базисні моменти нестійкості і непередбачуваності. В основі такої тези лежить концепція сутності елементів банківської системи, яка формулює визначення банку як підприємства особливого різновиду. Ми підтримуємо позицію, що банк – особливий публічний грошово-кредитний інститут, що акумулює тимчасово вільні грошові кошти клієнтів з метою їх збереження, вилучення власного прибутку, і перерозподіляє ці кошти шляхом здійснення від свого імені і на свій страх і ризик операцій та угод. Відзначимо, що як і будь-яке підприємство, комерційний банк виводить свій товар, особливий і вельми специфічний і намагається реалізувати його. Очевидно, що ці процеси для усіх банків є життєво важливими і у сукупності формують динамічну складову банківської системи.

Порушення даних процесів, які виникають під впливом суб'єктивних та об'єктивних чинників, призводить до призупинення дії або спотворення функцій цілісного економічного механізму, що викликає різноманітні втрати. За змістом дерегуляція механізму функціонування банківської системи генерує різноманітні кризові явища і процеси, які лежать в основі системної кризи.

Єдиних підходів до сутності системних банківських криз не існує, оскільки значна кількість трактувань банківської кризи ускладнює розуміння цілісності власне категорії системності.

Іншими словами, якщо розуміти банківську справу як бізнес, заснований на економічних відносинах, то банківська криза може впливати не тільки на банківську систему, але й охоплювати інші сфери економічних відносин. Системність банківської кризи проявляється у нездатності банківської системи в цілому здійснювати базові функції – грошові розрахунки і трансформацію заощаджень.

Таблиця 1.3

**Підходи до формулювання сутності банківської кризи
 як системного явища**

Автор	Трактування
Грязнова А. Г. [377, с. 83]	банківська криза країни є серйозним потрясінням, як для банківської системи, так і для економіки країни в цілому
Долан Е. Дж. [136, с. 157]	проблема ліквідності, пов'язана з масовим вилученням банківських депозитів вкладниками, які побоюються майбутнього банкрутства банку
Ковзанадзе І. [185, с. 89.]	Системна банківська криза – стрімке і масштабне погіршення якості банківських активів під впливом несприятливих факторів макроекономічного, інституційного і регулятивного характеру
Зарицька І. [156, с. 22]	Серйозні негаради в банківській системі, що пов'язані з : скороченням депозитної бази; збільшенням частки «поганих кредитів» (bad loans); впровадженням надзвичайних адміністративних заходів; зниженням банківської ліквідності та прибутковості; банкрутством фінансово-кредитних організацій та масовим невиконанням ними контрактних зобов'язань
Степаненко А. [345, с. 78–80]	Ситуація коли настає стійка нездатність значної кількості банків виконувати свої зобов'язання перед контрагентами; система перестає виконувати свої ключові функції, насамперед здійснювати платежі реального сектору; кредитування економіки практично відсутнє або припиняється зовсім; настає економічний спад
Тавасієв О. [354].	Стрімке та масштабне погіршення якості діяльності великої кількості банків під впливом несприятливих чинників макроекономічного, інституціонального, регулятивного та іншого характеру, що проявляється у нездатності значної кількості кредитних організацій, а нерідко банківської системи загалом, виконувати свої об'єктивно необхідні функції в економіці, здійснювати базові та інші банківські операції та забезпечувати власний поступальний розвиток

Банківська криза може виникнути на фоні порівняно стабільного стану інших сегментів сфери фінансів, грошей та кредиту і стати «пусковим механізмом», що перетворить локальні кризові явища на масштабну фінансову кризу [317, с. 8], тобто «невдачі і кризи банків можуть зачепити інші фінансові та економічні інститути і призвести до руйнації всієї економічної системи» [313, с. 87].

Таким чином, в економічних дослідженнях немає єдиного достатньо повного визначення системної сутності банківських криз, але всі автори вважають за необхідне вказати загальні причини цих криз та специфічні риси їх прояву. Щоб визначити вплив банківських криз на економічну систему країни, необхідно розглянути сферу їх впливу, а також проаналізувати основні причини їх виникнення.

Ми погоджуємось із позицією окремих дослідників, що за своїми першопричинами системні банківські кризи можна розділити на дві групи: група мікрорівня та група макрорівня (рис. 1.2).

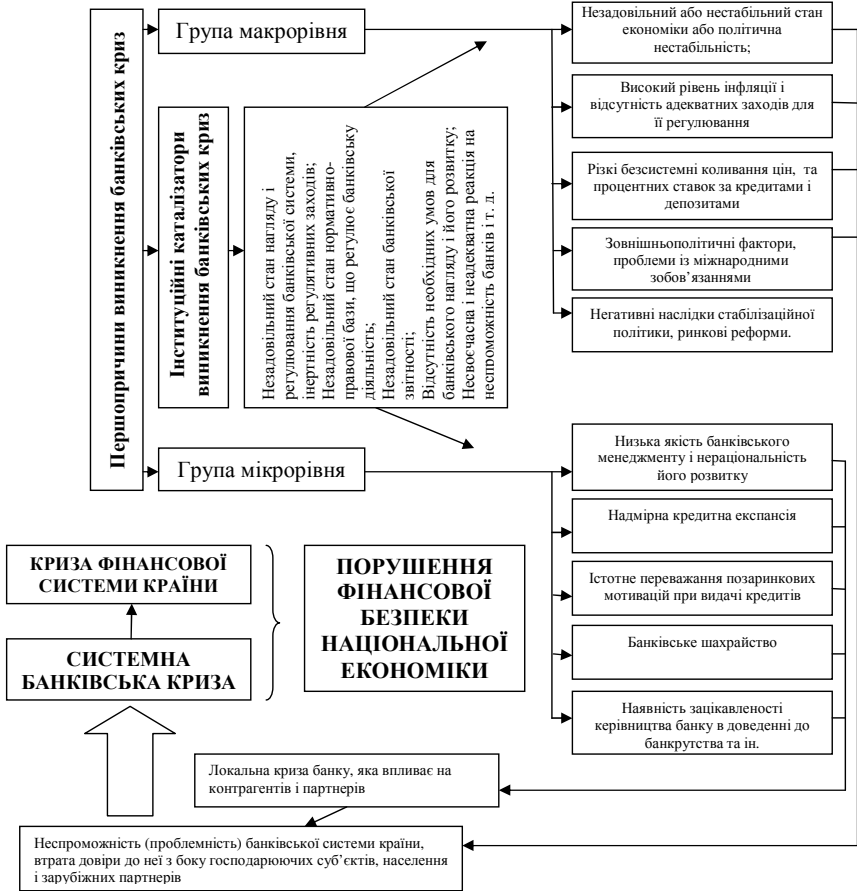

Рис.1.2. Фактори виникнення банківських криз*

*Примітка. Побудовано автором на основі [292; 384].

Так, першопричинами криз в США, Швеції, Фінляндії та Франції на початку 90-х років XX ст. були чинники групи мікрорівня, тобто банкрутство обмеженої кількості банків не поширилось на всю фінансову систему і не викликало великомасштабного макроекономічного спаду.

Криза ліквідності в Швеції (1991 р.) змусила Центральний банк вкласти значні ресурси в банківську систему. Збанкрутілі комерційні банки були націоналізовані, а високоприбуткові вкладення реструктуризовані шляхом випуску довгострокових боргових зобов'язань. У результаті, незважаючи на величезні фінансові ресурси, мобілізовані для подолання кризи, вона не мала дестабілізуючого впливу ні на показник інфляції, ні на бюджетний сектор. Вплив кризи обмежився мікроекономічним рівнем.

Найбільш показовим прикладом кризи, що поширилась на макрорівень, є криза в Чилі (1981–1984 рр.). Системна банківська криза викликала спад ВВП на 13% у 1982–1983 рр. Переважна частина банків була націоналізована, а витрати держави на реструктуризацію банківської системи донині не погашені.

Аргентинська криза продемонструвала яскравий приклад системної банківської кризи (1980–1982), що призвела до повномасштабної бюджетно-фінансової дестабілізації, високої інфляції і демонетизації економіки. В результаті відбулось ослаблення фінансової системи і посилення інфляції, що, в свою чергу, призвело до розгортання двох інфляційних трендів в 1984–1986 рр. і в 1989–1991 рр., а в 2001–2002 рр. відбувся повний крах економіки.

Виконуючи роль детермінанта фінансової безпеки економіки країни, банківська система є (певною мірою) найвразливішою під час прояву кризових явищ.

Чутливість банків до нестабільності макроекономічного середовища зумовлена дією таких факторів [312, с. 851]:

- 1) банки працюють із залученими та запозиченими ресурсами, пошук яких значно ускладнюється в період розгортання кризи;
- 2) банки постійно наражаються на високий ризик ліквідності, що проявляється у необхідності ліквідувати часовий розрив між наданими кредитами та отриманими депозитами;
- 3) у банківській діяльності проявляється моральний ризик унаслідок недостатньої поінформованості банків про зміни кредитоспроможності позичальників в умовах економічної кризи;
- 4) на протигагу суб'єктам господарювання, які працюють в реальному секторі економіки, банківська діяльність жорстко регламентована та регулюється Центральним банком.

Відтак, опираючись на логіко-семантичний зв'язок понять «банківська сфера», «банківський сектор», «банківська система», відповідно до рівнів домінантності у системі фінансової безпеки країни, можна сформулювати концепцію дослідження у площині пріоритетності базового сегмента окресленого об'єкта, зокрема саме банківська система розглядається як домінантна складових сучасної фінансової безпеки національної економіки. Водночас основою її є банківські установи, які володіють певною сукупністю важелів впливу на фінансову, інвестиційну, виробничу та інші сфери економіки, а тому в окремих аспектах проблеми детермінантів фінансової безпеки допускається індивідуація поняття «безпека банківського сектору».

1.2. Детермінація банківської системи у фінансовій безпеці національної економіки

Складність глобальних економічних відносин посилює проблему формування ефективних взаємозв'язків між суб'єктами господарювання в контексті загроз безпеки національної економіки.

У даному випадку поняття «безпека» найбільш комплексно відображає завдання забезпечення сталого розвитку країни відповідно до встановлених стратегічних пріоритетів і тактичних цільових орієнтирів, у контексті яких можуть спостерігатися певні протиріччя. Зазначені протиріччя формують загрози стабільному розвитку і цілісності національної економіки.

Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує поняття безпеки як «стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує» [334]. У свою чергу, в Україні законодавчо визначено, що «національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам» [300].

Таке трактування безпеки у повній мірі охоплює усі складові цього поняття. На нашу думку, якщо хоча б одна із перелічених сфер піддається певній загрозі – можна стверджувати, що існує загроза усій національній безпеці країни.

Дослідники визначають поняття загрози достатньо по-різному, проте обов'язково враховують залежність від змісту процесу впливу негативних чинників на об'єкт. Так, трактування загроз як умов, які виникають або

спричиняють вияв причин загрози для стратегічних можливостей [178, с. 52] ставить пріоритетом саме стратегію розвитку. На нашу думку, це лише один елемент, що є об'єктом впливу загроз.

Загроза – це такий розвиток подій, внаслідок яких збільшується можливість або з'являється вірогідність порушення нормального функціонування підприємства та заподіяння збитків [103, с. 93]. Погоджуємося, що з точки зору, економічних відносин, якщо є певна загроза, то і результат очікується як певний збиток. Але таке трактування визначає загрозу як розвиток подій, однак ми вважаємо, що загроза – це і є певна подія, яка уже відбулася або може відбутися.

Розглядаючи загрозу як зміни в зовнішньому або внутрішньому середовищі, які призводять до небажаних змін предмета безпеки (підприємства) [355, с. 45], автор трактування надає усім змінам статусу негативних, іменуєчи їх загрозами.

Із трактуванням загрози як найбільш конкретної і безпосередньої форми небезпеки або сукупності умов і чинників, що створюють небезпеку інтересам різних суб'єктів [226, с. 62; 275, с. 23], ми погоджуємося, але в контексті розгляду загрози як певної форми небезпеки для суб'єктів, однак автори даного визначення обмежують реалізацію форми небезпеки лише інтересами суб'єкта, що для повного розкриття сутності є дещо вузьким трактуванням.

Загрози як реальні чи потенційно важливі дії або умови навмисного чи випадкового (ненавмисного) порушення режиму функціонування шляхом заподіяння матеріальних (прямо або непрямо) збитків, що призводить до фінансових втрат, зокрема і до втрати вигоди [406, с. 31] можна, на нашу думку, розглядати лише тоді коли об'єктом дослідження виступає конкретний господарюючий суб'єкт, тобто полем дослідження виступає макрорівень.

Більш комплексним та сутнісно раціональним є визначення загроз як потенційних або реальних умов, чинників чи дій фізичних та юридичних осіб, що порушують нормальний фінансово-економічний стан суб'єктів підприємницької діяльності і здатні заподіяти великої шкоди аж до припинення його діяльності [170, с. 41; 221, с. 52; 140, с. 157]. У цьому визначенні незрозумілою є позиція авторів щодо змісту процесу порушення фінансово-економічного стану тобто що саме автори розуміють під поняттям «нормальний» і, що саме є «великою шкодою».

Загроза як потенційна можливість завдання шкоди суб'єктам господарюючої діяльності з боку окремих чинників внутрішнього та зовнішнього середовища, тобто поява загрози визначає потенційні чинники економічних втрат для підприємства [265, с. 10]. У даному визначенні автори розділяють як окремі категорії загрози і чинники середовища, а також розглядають загрозу як потенційну можливість завдання шкоди, що, на наш погляд, суперечить змісту процесу впливу на суб'єкт загрози.

Загроза – ще одна форма небезпеки – небезпека на стадії переходу з можливості у дійсність як наявна чи потенційна демонстрація готовності: щодо суб'єктів господарської діяльності – одних суб'єктів завдати шкоду іншим або стосовно процесів, явищ – негативно вплинути на господарську діяльність підприємства [113, с. 66]. Із такого трактування загрози зрозумілою є позиція автора про те, що загроза є однією із форм небезпеки, однак, на нашу думку, усі форми небезпеки є загрозами, а проблеми з'являються лише у міру їх прояву.

Загроза – це зафіксований фірмою екзогенний чинник потенційно негативної дії [200, с. 37]. Таке розуміння загрози надто спрощує підходи до сутності. Це може призвести до відсутності чинника комплексності у формуванні стратегії уникнення загроз для будь-якого суб'єкта господарювання.

Дослідивши різноманітні підходи до визначення сутності загроз, ми вважаємо, що загрозами є усі без виключення явища, події чи обставини, як екзогенного, так і ендогенного характеру, виникнення яких негативно впливає на безпеку суб'єкта господарювання.

Основним завданням тут постає напрацювання комплексу певних заходів, що дозволять усунути загрози. А тому забезпечення національної безпеки і трактують як комплекс політичних, економічних, соціальних, з охорони здоров'я, військових і правових заходів, спрямованих на забезпечення нормальної життєдіяльності нації та усунення можливих загроз [105, с. 45].

Вважаємо, що цей комплекс заходів повинен бути включений у стратегію національного розвитку як органічна складова або як функціональна підсистема.

Одним із основних елементів національної безпеки є фінансова безпека, оскільки немає жодного сектору національної економіки, які б не залежали від фінансового забезпечення.

Створення масштабного механізму забезпечення фінансової безпеки держави передбачає насамперед вирішення широкого кола питань, які стосуються формулювання критеріїв та принципів забезпечення фінансової безпеки, а також визначення пріоритетних національних інтересів у фінансовій системі держави, вживання заходів щодо попередження та подолання факторів, які загрожують фінансовій безпеці держави [60].

Розглядаючи поняття економічна безпека, необхідно визначити зміст поняття «економічна загроза». Окремі автори розглядають економічну загрозу як потенційну можливість завдання шкоди суб'єктам господарської діяльності з боку окремих чинників внутрішнього і зовнішнього середовищ. Тобто поява загрози – це потенційна можливість економічних втрат суб'єкта господарювання [218].

Погоджуємося із таким визначенням економічних загроз і вбачаємо тут ресурс для формування стратегії розвитку суб'єкта господарювання (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання

Примітка. Розроблено автором.

Тому усвідомлення суб'єктом господарювання ймовірності економічної загрози дає йому можливість її уникати.

На відміну від економічної загрози економічна небезпека у трактуванні окремих авторів – це конкретна і безпосередня, реальна форма виявлення загрози, що має ймовірну математичну інтерпретацію [414, с. 29].

Математичний вираз визначення рівня загрози розраховують за формулою [160]:

$$T_b = \sqrt{\sum (D_N - D_t)^2}, \quad (1.1)$$

де D_N – бажане чи максимально можливе значення індикатора,

D_t – значення того ж індикатора, що відповідає існуючому стану об'єкта, для якого визначається загроза.

У зв'язку з тим, що природа кожного індикатора є різною, для їх розрахунків використовуються різні формули. Основними виразами вибрані такі:

$$D_t = I_A - S_A; \quad (1.2)$$

$$D_t = \frac{I_A}{I_{MAX}}; \quad (1.3)$$

$$D_t = \frac{1 + \left(\frac{I_A - S_A}{I_{MAX} + S_{MAX}} \right)}{2}, \quad (1.4)$$

де I , S – числові нормовані значення для індикаторів. Індекс MAX вказує на те, що у розрахунках використовується максимальне значення індикатора з

усієї низки по усіх регіонах. Індикатор s – використовується у випадку взаємозалежності до індикатора.

Відзначимо, що економічний збиток, що заподіюється суб'єктові, може також бути пов'язаний з його нездатністю протистояти конкуренції і бути результатом його внутрішніх чинників, наприклад незадовільного менеджменту.

Збиток може бути і наслідком дії зовнішніх чинників – як свідомих дій з боку інших підприємств (конкурентів, партнерів), так і стихійних (коливання на окремих ринках, дестабілізація національної економіки, світової економічної системи в цілому тощо). При цьому свідомі дії партнера не обов'язково повинні бути спрямовані на завдання збитку, а можуть переслідувати його власні цілі [260, с. 178].

Достатньо велика кількість наукових праць присвячена дослідженню проблем економічної безпеки. Водночас проблемі фінансової безпеки приділяється значно менше уваги. Це вкрай помилково, адже негативні наслідки реалізації загроз не тільки економічних, а й будь-якого іншого характеру (політичних, військових, екологічних, соціальних і т. д.) завжди оцінюються розміром матеріальних збитків, відшкодування яких лягає додатковим тягарем на економіку країни або окремого суб'єкта і впливає на стан його фінансів.

У зв'язку з цим у системі національної економічної безпеки доцільно виділяти таку важливу складову як фінансова безпека, від рівня якої залежить реалізація національних інтересів та стабільний економічний розвиток.

Враховуючи те, що як стверджують деякі вітчизняні науковці, «поняття фінансової безпеки настільки широке, як власне і тлумачення фінансів» спроби виявити специфіку і склад загроз, які можуть завдати їй істотної шкоди, носять фрагментарний характер, а тому на сьогодні необхідно розглядати проблему комплексно, адже «фінансова безпека є надзвичайно складною багаторівневою системою, яку утворюють ряд підсистем, кожна з них має власну структуру і логіку розвитку» [35, с. 5–6].

Фінансова безпека часто розглядається як складовий елемент економічної безпеки і тому при трактуванні сутності та формуванні методології не враховується ряд істотних функціональних принципів та законів взаємозалежного існування фінансової та економічних систем. Однак вважаємо, що доцільно розглядати фінансову й економічну безпеку як невід'ємні складові елементи національної безпеки. Незважаючи на велику взаємопов'язаність таких понять, як фінансова та економічна безпека, вони не розглядаються як рівнозначні елементи єдиного цілого.

Сутність фінансової безпеки держави полягає у наявності такого стану фінансово-кредитної сфери держави, який характеризується збалансованістю і якістю системної сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних чинників (загроз), здатністю

цієї сфери забезпечувати захист національних фінансових інтересів, достатні обсяги фінансових ресурсів для всіх суб'єктів господарювання і населення [174, с. 172].

В умовах ризиків і загроз, що постійно зростають ефективність політики безпеки країни із досягнення її національних інтересів може бути визначена тільки за допомогою синергетичних ефектів від взаємодії її невід'ємних частин. Для цього необхідно вивчення взаємозв'язків і взаємозалежностей фінансової та економічної безпеки з позиції стратегічних пріоритетів.

Сьогодні гостро постають проблеми реалізації потенційних загроз безпеки викликані суперечностями між суб'єктом і об'єктом, невідповідностями між фактичним і цільовим станами взаємозалежних систем. Так, зростає роль політичних загроз для економічних відносин, яка обумовлена внутрішньо- та зовнішньополітичними конфліктами, спрямованими на економічне зростання окремих політичних суб'єктів, та викликана суто егоїстичними настроями і дедалі більшою схильністю до узурпації влади з метою реалізації власних корисливих цілей.

Вагомою є загроза обмеження можливого розвитку у сфері зростання реальної економіки, що породжує можливості створення нових «фінансових бульбашок», призводячи до зростання обвалів на фінансових ринках і загальносистемної кризи.

Для вирішення даної проблеми необхідним стає формування комплексного підходу до детермінації окремих складових економічної системи у її безпеці. Якщо ж такі підходи не будуть сформовані, ми вважаємо, що через деякий час буде реалізовано критичне відхилення і почнуть проявлятися катастрофічні події незворотного характеру, що не дозволить перевести економічну систему в цільовий стан, тобто в цьому випадку вирішити проблему вже буде неможливо.

Оскільки метою забезпечення економічної та фінансової безпеки країни є відмежування її власності і суспільства від джерел зовнішніх і внутрішніх загроз безпеки, запобігання причин і умов, що породжують їх [335, с. 32], важливою, на наш погляд, є необхідність формування єдиної концепції реагування на сигнали критичних відхилень. Так, основними сигналами незворотності виявлених критичних відхилень системи є світові фінансові кризи, які демонструють не тільки суперечливості у фінансовій сфері, а й джерела серйозних чинників нестабільності і дисбалансів загальносвітового рівня, що перетворюють фінансову систему з інструменту стимулювання економічного зростання у джерело загроз економічній системі, як на національному, так і на світовому рівні.

У зарубіжній економічній літературі виділяють, головним чином, глобальний міжнародний (або зовнішньоекономічний) аспект дослідження економічної безпеки, який включає наступні базові теорії [374, с. 9]:

– теорія катастроф (аналіз фундаментальних загроз громадському розвитку і обґрунтування шляхів виходу з кризи, а також пізнання механізмів

катастроф соціального характеру, коли економічна система наближається до порогових значень свого функціонування і постає перед реальними загрозами (І. Зіман, Е. Ласло та ін.);

– теорія упорядкування та самоорганізації систем різного характеру, націлена на пошук внутрішніх ресурсів виходу з кризи (Т. Парсонс, І. Пригожин, Г. Хакен, Н. Моїсєєв та ін.);

– теорія ризиків, яка розглядає питання безпеки на мікрорівні, де провідним фактором виступає загострення конкурентної боротьби;

– теорія конфліктології, яка визначає, що глобальними джерелами обмеження сукупності потреб особистості в будь-якому суспільстві є соціальні інститути влади і домінуюча еліта. Прагнення влади до нарощення статусного доходу у певний момент часу призводить до неадекватного задоволення потреб керованої маси, що викликає відповідну негативну реакцію і зростання соціальної напруги в суспільстві.

У вітчизняній практиці формування концепції запобігання загрозам для економіки та фінансової системи відбувалося дещо в особливому руслі. Так, дослідники генезису поняття «фінансова безпека» виділяють декілька етапів правого забезпечення фінансової безпеки в Україні, зокрема:

1. Визначальний (Декларація «Про державний суверенітет України 16.07.1990 р., Закон України «Про економічну самостійність Української РСР» 3.08.1990 р.);

2. Базисний (Конституція України 28.06.1996 р. Конституція України 28.06.1996 р.);

3. Концептуальний (Постанова ВРУ «Про Концепцію національної безпеки» 16.01.1997 р., Закон «Про Раду національної безпеки і оборони України» 05.03.1998 р.);

4. Глобальний (Закон «Про основи національної безпеки України» 19.06.2003 р.);

5. Стратегічний (Указ Президента «Про стратегію національної безпеки» 12.02.2007 р.);

6. Методичний (Наказ «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» 02.03.2007 р., Наказ «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» 29.10.2013 р.);

7. Адаптаційний (Проект Концепції фінансової безпеки України, Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері» 15.08.2012 р., Програма економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» 02.06.2010 р.).

Нинішня Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері визначає, що стан фінансової безпеки держави залежить від явищ та чинників як внутрішньої, так і зовнішньої фінансово-кредитної політики

держави, політичної ситуації, що склалася у державі, досконалості законодавчого забезпечення функціонування фінансової системи, а також міжнародних зобов'язань держави [303]. Враховуючи це, вважаємо, що основні підходи до формування єдиної концепції фінансової безпеки України ще не повністю окреслені, і тому головна проблема в реалізації концепції фінансової безпеки на сьогодні, як зазначають окремі науковці, «це невідпрацьованість у теоретично-практичному плані механізмів побудови ефективної системи фінансової безпеки окремих суб'єктів господарювання з урахуванням специфіки галузі, форми господарювання та особливостей державного регулювання» [286, с. 342].

Досягнення оптимального рівня стабільності фінансової системи вимагає від суб'єктів фінансових відносин постійного вдосконалення заходів щодо ідентифікації наявних і потенційних загроз та напрямів їх усунення в усіх сферах фінансової діяльності [225, с. 49]. Оскільки, за своєю суттю банківська діяльність пов'язана не тільки з такими традиційними банківськими ризиками як кредитний, валютний, ліквідності, і зважаючи на те, що фінансова безпека охоплює фінансову безпеку окремого громадянина, домашніх господарств, населення в цілому, підприємців, підприємств, організацій, установ та їх асоціацій, галузей господарського комплексу, регіонів, окремих секторів економіки, держави (у свою чергу фінансова безпека держави складається з таких складових, як бюджетна, валютна, інвестиційна, інфляційна, цінова, курсова та боргова безпека) та різноманітних міждержавних утворень, а також світового співтовариства в цілому [208], можна стверджувати про функціонування банківської системи як джерела системних економічних загроз.

Щодо безпеки у банківській сфері, то у Концепції зазначено, що «уникнути кризових явищ у банківській сфері можливо шляхом проведення політики, спрямованої на стимулювання банківського сектору до спрямування кредитних коштів насамперед на розвиток реального сектору», а також «удосконалення механізму здійснення нагляду за банківським сектором та посилення ризик-менеджменту в банках» [303]. Таким чином, нині в Україні окреслені лише рамки концептуальних засад фінансової безпеки банківської системи, оскільки не розроблено Концепцію безпеки банківської діяльності як на рівні банківської системи країни, так і окремого банку, що містить сукупність заходів і механізмів її забезпечення, системи управління ризиками і нейтралізації загроз, котрі підривають основи функціонування банківської сфери держави.

Саме тому формування заходів мінімізації потенційних загроз вимагає застосування особливих підходів, перш за все, до глибинного вивчення детермінації банківської системи у фінансовій безпеці національної економіки, а також, практичного напрацювання спеціальних методів і засобів, що можуть виходити за рамки фінансово-кредитних відносин.

Це також вимагає й перегляду підходів до вирішення правових, організаційних, технічних, кадрових та інших питань на рівні окремо взятої кредитної організації. Складність вирішення цієї проблеми на сьогодні у вітчизняній практиці забезпечення фінансової безпеки полягає в тому, що основну роботу щодо організації захисту від застосування погроз законодавчо покладено на самі банківські установи. Однак беззаперечною є теза про те, що для будь-якої дійсно суверенної держави питання забезпечення стійкості національного банківського сектору мають стратегічне значення і завжди актуальні, вони становлять зміст поняття «економічна безпека держави» [30, с. 255].

Вважаємо також, що вкрай недоцільним а навіть і загрозовим для вітчизняної концепції безпеки є копіювання зарубіжних рішень у сфері забезпечення саме фінансової безпеки без їх адаптації до специфіки функціонування банківської системи.

Розглядаючи банківську безпеку на мікрорівні, варто відзначити, що безпека банківської установи – це не що інше, як стан захисту інтересів її власників, керівництва, персоналу і клієнтів, матеріальних цінностей та інформаційних ресурсів від внутрішніх і зовнішніх загроз, тобто вміння і здатність банківської установи надійно протистояти будь-яким несприятливим обставинам.

Вирішення цього завдання досягається шляхом створення комплексної системи безпеки кредитної організації, заснованої на взаємозв'язку правових, організаційно-управлінських, спеціальних соціально-технічних, режимних, профілактичних та маркетингових заходах, спрямованих на якісну реалізацію захисту банківської установи від зовнішніх і внутрішніх загроз. Головним принципом створення такої системи є забезпечення заданого рівня безпеки кредитної організації при мінімальній вартості акумульованих для цієї мети ресурсах.

Комплексна система безпеки кредитної організації включає в себе [327]:

1. Розробку стратегії і тактики забезпечення безпеки.
2. Визначення та класифікацію конкретних цілей і завдань забезпечення безпеки.
3. Розробку та здійснення комплексу основних заходів, спрямованих на досягнення зазначених цілей та завдань.
4. Розробку пропозицій щодо вдосконалення заходів, для забезпечення безпеки.

Розглядаючи проблему на макрорівні, окремі дослідники у вирішенні проблеми комплексного аналізу фінансової безпеки банківського сектору пропонують застосувати три підходи, зокрема: дуалістичний (як наявність сучасного інструментарію, що дозволяє проаналізувати антикризовий потенціал – потенціал зростання); системно-цільовий (де безпека розглядається як багаторівнева система, орієнтована на досягнення кінцевого результату –

підвищення рівня соціально-економічного розвитку); критеріальний (де оцінюється рівень і динаміка фінансової безпеки банківського сектору) [94, с. 28]. Тобто, виходячи зі змісту підходів до аналізу безпеки банківської системи, можна стверджувати, що фінансово-кредитні відносини не тільки опосередковують і чітко відображають процеси, що відбуваються в економіці, на різних її рівнях, а й у ряді випадків можуть провокувати і сприяти поширенню кризових ситуацій. Так, для прикладу в умовах коли переслідуються інтереси отримання спекулятивного прибутку за рахунок навмисного «розгойдування» курсів валют, акцій та інших фінансових інструментів, відбувається масштабний деструктивний вплив на економічні процеси.

Сьогодні фінансові відносини пронизують і опосередковують усі економічні відносини, а фінансова безпека відображає загальний стан безпеки в державі. Отже, в рамках визначення фінансової безпеки, як частини економічної і національної безпеки можна говорити про безпеку банківської системи.

Банківська безпека держави – це такий стан діяльності банківської системи країни, за якого забезпечується: стабільне кредитування реального сектору економіки, висока доступність та ефективне використання кредитних ресурсів банківських установ, незалежність банківського капіталу від учасників-нерезидентів [339, с. 80]. Разом із тим, загрози, на які наражається сам банк, можуть становити соціальну небезпеку для громадян, підприємств, банківської системи, і в кінцевому підсумку можуть вплинути на економічну, а потім і національну безпеку України.

Розглядаючи детермінацію банківської системи у фінансовій безпеці національної економіки, першочергово відзначимо, що з позиції теорії безпеки, саме природа системи національної безпеки може бути розкрита з урахуванням трьох рівнів пізнання суб'єктів забезпечення національної безпеки [1, с. 9].

Перший – спрямований на характеристику суб'єктів забезпечення національної безпеки як структурних елементів системи національної безпеки, виявлення різних рівнів їх розміщення в умовах, коли система перебуває в статичному стані.

Другий рівень передбачає розгляд суб'єктів забезпечення національної безпеки у реально функціонуючій та свідомо організованій системі національної безпеки, з позицій динамічних змін, що в ній відбуваються.

Третій рівень передбачає з'ясування специфіки зв'язків структури системи національної безпеки..

В економічних відносинах детермінізм постає у формі причинності, тобто є сукупністю обставин, що передують у часі певній події і викликають її. Таке розуміння детермінізму характеризує об'єкт дослідження саме з точки зору впливу певних обставин, якими є фактори екзогенного та ендогенного характеру, що спричиняють загрозу безпеці.

Детермінація – поняття, похідне від слів «детермінант», «детермінувати». Латинське слово *determinare* означає «визначати». Детермінант відповідно означає «визначник», детермінувати – «визначати, обумовлювати», детермінація а – «процес обумовлення, визначення» [290].

Як зазначає дослідник банківської безпеки О. Барановський: «унікальність банків полягає в тому, що вони є одночасно грошово-кредитними інститутами, фінансовими посередниками і посередниками ринку цінних паперів»[34]. «Вони також є провідними гравцями на валютних ринках і у сфері міжнародних розрахунків», зазначає автор.

З огляду на це, банківська система є невід’ємною складовою сучасної економіки, її діяльність тісно пов’язана з потребами відтворення. Перебуваючи в центрі економічних відносин, обслуговуючи інтереси виробників, банки опосередковують зв’язки між промисловістю, торгівлею, сільським господарством та населенням. А звідси виходить, що надійна банківська система є найважливішою умовою стабільного функціонування економічної системи.

С.І. Адаменко зазначає, що проблеми банківської сфери є одночасно і проблемами фінансової безпеки держави. Він також підкреслює, що саме стабільність і надійність банківської системи, удосконалення банківського менеджменту і зміцнення його стратегічної складової можуть забезпечити фінансову безпеку держави [2].

Розглядаючи у цій площині детермінацію банківської системи у фінансовій безпеці національної економіки, ми визначасмо два основні блоки проблем: банківська система як джерело загроз для національної економіки; банківська система як буфер загроз для національної економіки (рис. 1.4).

Комплексний підхід до проблеми детермінації банківської системи у фінансовій безпеці національної економіки передбачає виокремлення трьох її рівнів. Так, перший рівень детермінації передбачає ідентифікацію банківської системи, як зазначалося нами вище, з позиції генератора загроз і водночас буфера загроз.

Зауважимо, що банківська система першою сприймає усі макро-, мезо- та мікрозагрози. Так, на основі проведених експертами Всесвітнього економічного форуму спеціальних досліджень сучасних ризиків, що публікуються в щорічних доповідях починаючи з 2006 року, можна продемонструвати еволюцію ключових груп загроз (табл. 1.4).

З точки зору макроекономічних відносин найбільш істотну загрозу становить посилена залежність не стільки від умов, а й від самої можливості прояву в національній економіці зовнішніх несприятливих факторів, що перебуває поза компетенцією державного регулювання.

У цьому контексті важливо зауважити, що саме банківська система першою сприйняла наслідки фінансових криз у світовій економіці.

Таблиця 1.4

Еволюція ключових груп загроз економічній безпеці*

Рік	Перелік основних економічних загроз
1	2
2006	<ul style="list-style-type: none"> – вартість активів / борги; – уповільнення зростання економіки Китаю; – фінансові кризи; – різкі скачки цін на нафту на світових ринках; – дефіцит поточного рахунку США / падіння долара США; – критична інфраструктура.
2007	<ul style="list-style-type: none"> – вартість активів / борги; – уповільнення зростання економіки Китаю; – фінансові кризи; – різкі скачки цін на нафту на світових ринках; – дефіцит поточного рахунку США / падіння долара США.
2008	<ul style="list-style-type: none"> – вартість активів / борги; – уповільнення зростання економіки Китаю; – фінансові кризи; – різкі скачки цін на нафту на світових ринках; – зростання і нестабільність цін на продовольство; – різке і глибоке падіння долара США.
2009	<ul style="list-style-type: none"> – колапс вартості активів; – уповільнення зростання економіки Китаю; – фінансові кризи; – провал глобальної взаємодії; – хронічні хвороби; – збільшення ризиків природного характеру.
2010	<ul style="list-style-type: none"> – подальше падіння активів; – уповільнення зростання економіки Китаю; – фінансові кризи; – провал глобальної взаємодії; – хронічні хвороби; – недостатнє фінансування інфраструктури.
2011	<ul style="list-style-type: none"> – макроекономічні ризики: макроекономічні дисбаланси, податково-бюджетні кризи в країнах з розвинутою економікою, величезні незабезпечені соціальні зобов'язання і слабкі фінансові ринки; – кримінальні ризики: зростаючі масштаби незаконної торгівлі, організованої злочинності і корупції; – ризик ресурсного обмеження зростання: обмеження води, продовольства та енергії, обумовлені зростанням чисельності населення і споживання та зміною клімату; – кібербезпека; – ризик руйнування політичної та економічної інтеграції і відхід від глобалізації; – загрози, пов'язані з ядерною і біологічною зброєю.
2012	<ul style="list-style-type: none"> – банкрутства системоутворюючих фінансових інститутів або значущих валют; – неможливість скоротити високі державні борги, бюджетні дисбаланси; – зростання безробіття серед молоді, пенсійна криза, збільшення різниці доходів бідних і багатих; – комунікаційні загрози: збільшення кібератак; – ризик ресурсного обмеження зростання: обмеження води, продовольства та енергії, обумовлені зростанням чисельності населення і споживання та зміною клімату.

Продовження табл. 1.4

1	2
2013	<ul style="list-style-type: none"> – банкрутства системоутворюючих фінансових інститутів або значущих валют; – неможливість скоротити високі державні борги, бюджетні дисбаланси; – збільшення різниці доходів бідних і багатих.
2014	<ul style="list-style-type: none"> – фіскальні кризи в ключових економіках; – неспроможність ключових фінансових механізмів та інститутів; – кризи ліквідності; – структурно високий рівень безробіття / неповна зайнятість; – ціни на нафту – шок для світової економіки; – падіння / дефіцит критичної інфраструктури; – зниження вагомості долара США як основної валюти.
2015	<ul style="list-style-type: none"> – безробіття або часткова зайнятість; – фінансові кризи; – наявність т. з. «мільних бульбашок»; – періодичні енергетичні шоки; – дефляція; – не контрольована інфляція.
2016	<ul style="list-style-type: none"> – бюджетні кризи; – неконтрольована інфляція; – міжнародні конфлікти; – стрибки цін на енергоносії.

*Примітка. Побудовано за даними [463].

З точки зору мезорівня, то у забезпеченні безпеки помітну роль відіграє внутрішній соціально-економічний механізм, негативний вплив якого, нехай навіть у незначною мірою, підштовхує країну до критичної межі, за якою починається руйнування економічної системи як єдиного цілого. В цьому сенсі негативні впливи, яких може бути безліч і які несуть безпосередні загрози фінансовій безпеці національній економіці, повинні нейтралізуватися банківською системою завдяки здатності сформувавши умови ефективної ідентифікації, квантифікації та подолання.

Тому злагодженість у діях усіх рівнів банківської системи, гармонізація в поєднанні зі стабільністю та гнучкістю – що можуть забезпечити не тільки швидке реагування на мінливі умови – виступають одночасно й головним компонентом системи економічної безпеки.

Мікрозагрози стосуються безпеки банківської системи як категорія індивідуальних загроз, характерних виключно банківській системі завдяки особливостям її функціонування. Так, поняття економічної безпеки банківської системи, як правило, визначається як стан, при якому фінансова стабільність і репутація банківських установ можуть бути втрачені внаслідок цілеспрямованих дій певної групи осіб або організації як всередині, так і за межами держави, а також через негативні макроекономічні та політичні

фактори [104]. Водночас фінансова безпека банківської системи розглядається у двох аспектах [44, с. 228]:

– щодо фінансових наслідків діяльності банків для країни в цілому та окремих клієнтів і контрагентів;

– щодо недопущення та запобігання явним і потенційним загрозам фінансового стану всієї банківської системи країни, Національного банку України й окремих банківських установ.

До організаційних мікрозагроз ми відносимо кадрові, структурні та функціональні загрози. Тобто, неефективна кадрова політика, нерациональна організаційна структура та незбалансованість розподілу функціональних обов'язків можуть призвести до вкрай негативних наслідків для будь-якої банківської установи.

Інформаційні загрози, є на наш погляд, у сучасних економічних відносинах вагомим чинником, що перешкоджає розвитку. Так, у контексті проблеми зазначимо, що збережена і оброблювана в банківських системах інформація становить реальні гроші. На підставі інформації комп'ютера можуть проводитися виплати, відкриватися кредити, переводитися значні суми. Цілком зрозуміло, що незаконне маніпулювання такою інформацією може призвести до серйозних збитків. Ця особливість різко розширює коло злочинців, що роблять замах саме на банки (на відміну від, наприклад, промислових компаній, внутрішня інформація яких мало кому цікава).

Інформація в банківських системах зачіпає інтереси великої кількості людей і організацій – клієнтів банку. Як правило, вона конфіденційна і банк несе відповідальність за забезпечення необхідного ступеня секретності перед своїми клієнтами. Природно, клієнти вправі очікувати, що банк повинен дбати про їхні інтереси, в іншому випадку він ризикує своєю репутацією з усіма наслідками.

Разом із тим, банківську систему можна розглядати і як джерело реальних загроз для економіки країни. Так, неефективна грошово-кредитна та валютна політика спричиняють вагомі дисбаланси у грошово-кредитній системі, що, у свою чергу, акумулює фінансові ризики і формує негативні тренди в економічних відносинах.

З боку комерційних банків, у першу чергу, існує загроза участі останніх у кримінальних схемах відмивання грошей. Ці схеми постійно вдосконалюються, що потребує напрацювання відповідних механізмів державного регулювання.

Як зазначається у дослідженнях вітчизняних вчених, масштаби таких операцій зростають у тих країнах, де послаблені регулятивні вимоги, а також тоді, коли зростає політична та економічна нестабільність [31]. Варто звернути увагу на те, що саме банки виступають у ролі помічників, консультантів шахраїв – це, як правило, дрібні банки кептивного типу.

Саме тому, з 6 лютого 2015 року набрав чинності Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочин-

ним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», яким, зокрема, внесено зміни до Закону України «Про банки і банківську діяльність». Відповідно до цього закону систематичне порушення банком законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що створює загрози інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, є підставою для ліквідації банку [298].

У підсумку зазначимо, що аналізуючи підходи до проблем безпеки, ми виявили те, що в них відсутній комплексний підхід до змісту фінансової безпеки у сфері банківської діяльності. А перевага такого підходу на наш погляд, полягає в тому, що він дозволяє врахувати всю сукупність загроз і ризиків, що виникають в зв'язку з розвитком економічних відносин в країні і глобалізації економічних процесів.

Необхідне виконання комплексних заходів для забезпечення фінансової безпеки банківської діяльності, до складу яких повинні включатися певні форми, способи і механізми організації економічних відносин у банківській сфері, спрямовані на запобігання загроз економічній безпеці та адекватне управління банківськими ризиками.

1.3. Економічний зміст та сутність фінансової безпеки банківської системи

Серед проблем захисту банківської діяльності від загроз зовнішнього і внутрішнього характеру все більш актуальною є необхідність створення системи його фінансової безпеки. Для комерційних банків особливо значущими є такі умови ефективної і безпечної діяльності, як забезпечення повернення кредитів, підвищення прибутковості, підтримання ліквідності, зниження банківських ризиків тощо.

На сьогодні існують різні підходи до трактування дефініції «фінансова безпека» у діяльності суб'єктів господарювання. Ці підходи поділяють на п'ять груп [214]:

Перша група – фінансова безпека як один зі складників економічної безпеки суб'єкта господарювання з відповідними інструментами управління (підхід відображено в наукових працях І.В. Багровецької, К.С. Горячевої, М.М. Єрмошенко, Є.М. Івашини, Л.С. Козак, Л.А. Некрасенко, Ю.М. Рибалки, І.В. Чібісової);

Друга група – фінансова безпека як самостійний об'єкт управління, що здатний ефективно використовувати свій ресурсний потенціал (підхід підтримують такі науковці, як О.В. Арєф'єва, Є.К. Бондаренко, В.С. Домб-

ровський, О.С. Журавка, А.О. Єпіфанов, В.І. Мунтіян, Т.Б. Кузенко, О.Л. Плачтун, а також Ю.Б. Кракос, Р.О. Разгон);

Третя група – фінансова безпека як певний фінансовий стан суб'єкта господарювання, який характеризується відповідною стійкістю до зовнішніх і внутрішніх загроз (підходу дотримуються такі науковці як І.О. Бланк, О.І. Воробйова, О.Е. Пономаренко, І.В. Нартова та Я.О. Кіріченко та інші.);

Четверта група – фінансова безпека як стан захищеності фінансових інтересів суб'єкта господарювання від різноманітних загроз (четвертий підхід охарактеризовано у працях Я. І. Мулик, яка вважає, що «фінансова безпека підприємства – це стан захищеності фінансових інтересів підприємства на всіх рівнях його фінансових відносин від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, який забезпечує його самозбереження та розвиток у поточній та стратегічній перспективах»);

П'ята група – фінансова безпека як діяльність суб'єкта з управління ризиками (підхід, що реалізований у наукових працях О.А. Кириченко, І.В. Кудрі, А.І. Бартиш, В.І. Куцик).

Виходячи із цього можна спостерігати, що найбільшу перевагу дослідники надають позиції, у якій встановлено, що для досягнення найвищого рівня економічної безпеки банк повинен проводити роботу для забезпеченню стабільності та ефективності функціонування основних її складових, до яких належать: фінансова складова, інформаційна складова, технологічна складова, кадрова складова, правова складова. Тобто, фінансову безпеку розглядають і як складову економічної безпеки (праці М.М. Єрмошенка, Д.А. Артеменка, П.І. Мунтіяна, Є.О. Олейнікова та ін.). Так, конкретну позицію, однак з точки зору підприємства, займає Є.О. Олейнікова, яка визначає фінансову безпеку як стан найефективнішого використання корпоративних ресурсів, що виражений у найкращих значеннях фінансових показників прибутковості і рентабельності бізнесу, якості управління і використання основних та оборотних засобів підприємства, структури його капіталу, норми дивідендних виплат за цінними паперами підприємства, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського стану підприємства і перспектив його технологічного і фінансового розвитку [266]. Вважаємо, що таке трактування, попри свою комплексність, є нераціональним, оскільки автор пов'язує фінансову безпеку лише із раціональним використанням корпоративних ресурсів, очевидно маючи на увазі певні чинники функціонування, що використовуються власниками і менеджерами підприємства для виконання цілей бізнесу. Однак зовсім не враховуються зовнішні, часто об'єктивні чинники загроз.

Дослідник С.М. Ілляшенко стверджує, що про послаблення фінансової безпеки свідчить зниження ліквідності, збільшення кредиторської та дебіторської заборгованостей, зниження фінансової усталеності тощо [167]. Тут визначено лише декілька індикаторів, що відображають вплив певних загроз на

діяльність суб'єкта господарювання, але не встановлено, що представляє саме фінансова безпека.

І.О. Бланк вважає, що фінансова безпека суб'єкта господарювання, це не що інше, як кількісно і якісно детермінований рівень його фінансового стану, який забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього і внутрішнього характеру, параметри яких визначаються на основі його фінансової філософії і створюють необхідні передумови фінансової підтримки його сталого розвитку в поточному й перспективному періоді [51]. Трактуючи фінансову безпеку як рівня фінансового стану, не повною мірою формулює сутнісну та методологічну складову даної дефініції, що надто звужує, на перший погляд, найбільш розширене трактування.

Фінансову безпеку визначають і як певний стан фінансової стабільності, в якому повинен бути суб'єкт господарювання для реалізації своєї стратегії, який характеризується можливістю підприємства протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам [276, с. 70]. Якщо розглядати фінансову безпеку лише як один із станів фінансової стабільності, то це суперечить самій сутності поняття «фінансової стабільності», тобто ми вважаємо, що саме фінансова стабільність сигналізує про те, що суб'єкт господарювання перебуває у стані фінансової безпеки, а не навпаки.

Виходячи із цього, фінансова складова у безпеці є найважливішою, оскільки фінансова стабільність свідчить про забезпеченість банку, як суб'єкта господарювання власними фінансовими ресурсами.

Відповідно до різноманітності поглядів дослідників на проблему фінансової безпеки суб'єктів господарювання не менш різноманітними є трактування категорії «фінансової безпеки банку».

Герасимов П.А. визначає фінансову безпеку банку через поняття стабільності і стійкості фінансового стану банку. Також вагомим, на думку автора, є ступінь ефективності фінансово-економічної діяльності, рівень контролю за зовнішніми та внутрішніми ризиками, рівень достатності капіталу та ступінь захищеності інтересів акціонерів [104, с. 23]

Комплекс заходів із досягнення максимально можливої платоспроможності та стійкості комерційного банку, ліквідності його балансу, ефективної структури капіталу й найприбутковіших напрямів його вкладень, що досягається шляхом чіткого стратегічного та тактичного планування, аналізу та запобігання загрозам фінансового характеру розглядається у праці Д.А. Артеменка [21].

Фінансову безпеку банку визначають і як динамічний стан, при якому банк: юридично і технічно здатний виконувати та реально виконує властиві йому функції; забезпечує стійкий захист життєво важливих соціально-економічних інтересів громадян, суб'єктів господарювання, суспільства та держави від негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз; володіє

потенціалом як для кількісного, так і для якісного зростання і має у своєму розпорядженні механізми для реалізації цього потенціалу [388].

Професор Барановський І.О. сформулював підхід, за якого фінансова безпека розглядається як сукупність умов, коли потенційно небезпечні для фінансового стану комерційного банку дії чи обставини попереджені чи зведені до такого рівня, що вони не здатні завдати шкоди встановленому порядку функціонування банку, збереженню й відтворенню його майна та інфраструктури і перешкодити досягненню банком статутних цілей; стан захищеності фінансових інтересів комерційного банку, його фінансової стійкості, а також середовища, в якому він функціонує [40].

У концепції економічної безпеки України, розробленій Інститутом економічного прогнозування при Національній академії наук України, під фінансовою безпекою розуміють захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на всіх рівнях фінансових відносин [13, с. 56].

Фінансова безпека банку – це такий стан банку, банківської системи загалом, що характеризується здатністю протистояти можливим зовнішнім і внутрішнім загрозам банківської діяльності завдяки комплексу правових, організаційних та управлінських заходів для забезпечення нормального функціонування й розвитку в умовах дестабілізуючого впливу навколишнього середовища та захищеності фінансових інтересів зацікавлених сторін (власників, клієнтів, працівників, керівництва, держави) [201, с. 26].

А, відповідно, основною метою фінансової безпеки банку є забезпечення конкурентоспроможності як окремого банку, так і банківської системи загалом на ринку банківських послуг і недопущення збитковості або втрати частини прибутків унаслідок реалізації внутрішніх та зовнішніх загроз.

Існують трактування у яких поєднуються як рівноцінні компоненти фінансова та економічна складова безпеки. Так, Євченко О.А. розглядає фінансово-економічну безпеку банків як такий фінансовий стан, що характеризується збалансованістю системи фінансових показників, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх загроз, що дозволяє своєчасно та в повному обсязі виконувати взяті на себе зобов'язання, забезпечує ефективний розвиток банку в поточному та наступних періодах [147].

У свою чергу, Побережний С.М. вважає, що ключовими характеристиками фінансової безпеки банків є [282, с. 11]:

- забезпечення рівноважного і сталого фінансового стану банку;
- сприяння ефективній діяльності банку;
- можливість на ранніх стадіях визначити проблемні місця у діяльності банку;
- нейтралізувати кризи і запобігати банкрутствам.

За результатами огляду позицій багатьох дослідників, ми дійшли до висновку, що найважливішою і найскладнішою є проблема забезпечення фінансової складової у безпеці комерційного банку, тому що в стійкому

фінансовому середовищі банк працює ефективно і у нього є достатньо коштів для вирішення завдань щодо захисту інформації, охорони співробітників банку, залучення в усі структури висококваліфікованих фахівців.

З іншого боку, фінансова складова – це результуюча всіх інших складових банківської безпеки, а її високий рівень зумовлюється успішністю дій за іншими складовими. Відтак, трактуємо фінансову безпеку банку як детермінант економічної безпеки банківської системи.

Фінансову безпеку банківської системи в цілому та її окремих складових варто розглядати у двох аспектах. По-перше, з точки зору фінансових наслідків її діяльності для країни в цілому й окремих клієнтів і контрагентів. По-друге, з точки зору недопущення та відвернення явних і потенційних загроз фінансовому стану всієї банківської системи країни, НБУ та вітчизняним комерційним банкам [363].

Таким чином, зміст фінансової безпеки банківської діяльності включає забезпечення організаційно-управлінських, режимних, технічних та профілактичних заходів, що гарантують якісний захист прав і інтересів банківської установи, зростання статутного капіталу, підвищення ліквідності активів, забезпечення повернення кредитів, збереження фінансових та матеріальних цінностей. Звідси, процесом забезпечення фінансової безпеки банку варто вважати сукупність певних заходів, спрямованих на запобігання шкоди від негативних впливів на економічну безпеку банку. Власне запобігання загрозам, не тільки від явних загроз для економічної безпеки банку, а й потенційних загроз, є основою функціонування системи фінансової безпеки банку. А тому погоджуємося із думкою, що безпека банківської системи – це спроможність банківської системи стабільно і надійно забезпечувати фінансову самостійність держави, ефективно формувати, зберігати від надмірного знецінення та раціонально використовувати фінансові ресурси країни для забезпечення її соціально-економічного розвитку і обслуговування фінансових зобов'язань [5].

На нашу думку, розглядати економічну сутність фінансової безпеки банку необхідно невіддільно від функціональних особливостей банківської діяльності. Зазначимо, що проблеми функціонування банківської системи та механізму надання банківських послуг повною мірою відображають рівень і характер розвитку продуктивних сил суспільства. Всі ці аспекти функціонування банків у суспільно-економічній формації регулюються рамками національного і міжнародного законодавства. У зв'язку з цим певний науковий інтерес викликає трансформація підходів до розуміння економічної суті комерційного банку та його значущості в системі суспільних відносин.

Як зазначають окремі дослідники проблеми діяльності сучасних банків, функція банківської діяльності, на відміну від функції банку, характеризує банк як абстрактну економічну структуру з макроекономічних позицій, з позицій її місця в економічній системі взагалі і впливу на все економічне середовище, в

якому банк функціонує, а також одночасно враховує мікрорівень, характеризуючи залежність діяльності всередині банку від зовнішніх умов [229, с. 150].

Економічна природа банку дає йому законодавче право здійснювати фінансові послуги, які, відповідно до законодавства, належать виключно до банківської діяльності.

Разом із тим, нова реальність полягає в тому, що комерційні банки функціонують в якісно іншій сфері фінансових і банківських послуг, заснованій на кредитно-депозитному фінансовому посередництві. Можна погодитися з теоретиком банківської справи, професором Дж. Синки, який вважає, що технологічні зміни в банківській сфері сприяють зміні структури ринку фінансових послуг. Майбутню форму фінансових послуг визначає взаємодія нових технологій з фінансовими інноваціями і процесами поширення нових банківських продуктів. Банки розширюють горизонти сфери надання традиційних продуктів і виходять на нові сегменти системного збуту фінансових і банківських послуг [330]. А з точки зору Пітера С. Роуза існує дев'ять функцій сучасного банку: кредитна, функція інвестиційного планування, функція платежів і розрахунків, ощадна, функція управління потоками готівки, функція банківського інвестора (андерайтера), брокерська, страхування і трастова. Також дослідник зазначає, що банківська система не може функціонувати без існування банківського ринку, концентрації банківських ресурсів і торгівлі банківськими продуктами. Розвиток банківських послуг, конкуренція у кредитній та інвестиційній сферах фіксує зрілість товарно-грошових відносин в суспільстві [320]. У свою чергу, Гюнтер Асхауер виділяє такі функції банків як кредитних установ: трансформація строків; трансформація розмірів грошових сум; трансформація ризику [84, с. 11]

Усоскин В. М. зазначає, що комерційні банки належать до особливої категорії ділових підприємств, що отримали назву фінансових посередників. Вони залучають капітали, заощадження населення та інші вільні грошові кошти, що вивільняються у процесі господарської діяльності, і надають їх у тимчасове користування іншим економічним агентам, які потребують додаткового капіталу [371].

Отже, діяльність банків має двоїтий характер, тобто з одного боку, банки як комерційні установи зацікавлені в отриманні максимального прибутку, а з іншого – будучи важливим соціальним інститутом і основною ланкою фінансової інфраструктури національної економіки, саме вони повинні забезпечити стабільні умови для нормального функціонування держави і підвищення рівня життя населення.

Діяльність сучасних банків достатньо різноманітна. Виступаючи в ролі фінансових посередників, вони виконують важливу народногосподарську функцію, забезпечуючи міжгалузевий і міжрегіональний перерозподіл капіталу за сферами і галузями, що дозволяє розвивати економічні відносини в залежності від об'єктивних потреб виробництва і, водночас, сприяють його

структурній трансформації. Підвищення економічної ролі банків у даний час проявляється і в розширенні сфер їх діяльності, а також у розвитку нових видів фінансових послуг.

У процесі діяльності фінансово-кредитних установ опосередковується велика частина грошового обороту в державі, відбувається формування джерел капіталу для розширеного відтворення шляхом перерозподілу тимчасово вільних грошових коштів усіх учасників відтворювального процесу, тобто держави і суб'єктів господарювання. При цьому банки ефективно сприяють переливу капіталу з найменш ефективних галузей національної економіки в найбільш конкурентоспроможні. Вони акумулюють тимчасово вільні грошові кошти підприємств, організацій, населення, держави і передають на умовах повернення грошовий капітал зі сфер накопичення у сфери споживання.

Завдяки банкам діє механізм розподілу і перерозподілу капіталу за сферами і галузями виробництва, через банки можуть бути мобілізовані значні обсяги капіталу, необхідні для інвестицій, впровадження новацій, розширення і модернізації виробництва, будівництва житла та ін.

Як елемент банківської системи, банки сприяють економії суспільних витрат обігу, сприяючи тим самим прискоренню оборотності грошей, прискоренню розрахунків і т. д.

Однак варто зазначити, що тенденція розширення функцій банків у сучасних умовах продовжується. Для зміцнення своїх позицій на ринку вони активніше надають нехарактерні для себе послуги, проникаючи в нетрадиційні для них сфери фінансового підприємництва, тим самим підвищуючи свою роль і значення в житті сучасного суспільства.

На сучасному етапі розвитку економічних відносин фінансова глобалізація, вільне переміщення капіталів, ресурсів та інформації в рамках зональних і світових ринків стали основними рисами світового економічного середовища, в якому функціонують сучасні банки.

Дані тенденції розвитку світової економічної системи сприяють зростанню рухливості банківських капіталів, появі нових банківських операцій, які відповідають запитам клієнтів, що суттєво змінилися, розвитку інвестиційного банківського бізнесу, уніфікації і стандартизації бізнес-процесів у рамках національних і світових банківських систем.

А тому банківська система будь-якої країни з її специфічними рисами не може функціонувати ізольовано, оскільки вона входить до світової банківської системи та є її складовою. Тому будь-які зміни, які відбуваються у світовій банківській системі у ході її еволюції, відбиваються на процесі функціонування національної банківської системи [272, с. 22].

У свою чергу, банківська система найчастіше розглядається як поняття, яке характеризує певну сукупність банків, які обслуговують потреби економічних суб'єктів. Банки утворюють той блок системи, який дозволяє виконувати властиві їй функції в економіці.

Згідно інституційного підходу, банківська система становить певну сукупність банків, небанківських кредитних установ і банківської інфраструктури, що забезпечують її стійкий розвиток.

Однак система не може виступати тільки як сукупність банків. Система за своїм змістом потребує збереження цілісності, налагодження взаємозв'язків елементів з метою виконання нею певної ролі в економіці.

З огляду на це, дослідники виділяють функціональний підхід, який розглядає банківську систему через призму діяльності банків, їх операцій, організацію банківської діяльності і її регулювання [27]. Відтак, у певному розумінні банківська система є поєднанням інституційного та функціонального принципів при розкритті її змісту.

Сьогодні банківські установи перебувають у пошуку нових методів забезпечення власної стійкості. Усвідомлюючи місце та ролі банків у розвитку національної економіки центральні банки світу збільшують значення коефіцієнтів достатності капіталу, а комерційні банки, відповідно, ускладнюють системи управління ризиками, підсилюють продуктову і географічну диверсифікацію своїх продуктів і послуг.

Світова практика показує, що банки починають довіряти власну безпеку продаючи частину своєї системи управління ризиками іншим банкам, створюють спеціальні резерви під оцінений ризик наданого кредиту, підсилюють диференціацію своєї діяльності, в тому числі за допомогою переплетення банківського і страхового бізнесу, розширення інвестиційної банківської діяльності, включаючи трастове управління.

Враховуючи різноманіття підходів до сутності безпеки банків, а також визначаючи місце та роль банківських установ у розвитку економіки, для формування комплексного підходу до встановлення економічних основ фінансової безпеки банків доцільно використати певну систему постулатів, зокрема таких як:

1) Економічна сутність фінансової безпеки перебуває у безпосередньому взаємозв'язку з економічним змістом функціонування банківських установ, оскільки фінансову загрозу треба розглядати як економічну категорію, яка відображає певний тип відносин між суб'єктами економічної системи (у даному випадку банківської системи).

Варто зазначити також, що функціонування банківських установ, незалежно від рівня капіталізації, обсягу активів, без можливих економічних загроз не існує. Це об'єктивна реальність у діяльності сучасних фінансово-кредитних установ у середовищі, яке постійно трансформується. Суб'єктивна оцінка усіх можливих загроз та ризиків є детермінованою, тобто менеджери банку можуть сприймати певні події чи обставини і як абсолютну загрозу, яка може призвести до краху, і як попередження, в результаті якого можуть виникнути небажані відхилення від обраної мети розвитку, і як реальну можливість отримання додаткових переваг. Таким чином, в сучасних умовах

пошуки стратегічно ефективних, з точки зору фінансової безпеки, моделей розвитку банківської системи тривають.

2) Наявність системи забезпечення фінансової безпеки дає можливість отримання додаткових позитивних економічних результатів. Водночас, відсутність такої системи унеможливує функціонування та призведе до зниження ефективності діяльності банківських установ, оскільки можливими є прояви загроз, що порушують їх економічну стійкість.

У контексті дослідження, перш все зауважимо, що поняття «стійкість банку» не є якимось новим, воно часто вживається як у теорії, так і практиці банківництва. Його використовують для вираження результативності розвитку діяльності кредитної організації. Набір характеристик, які при цьому використовуються, настільки широкий, що дослідники, обговорюючи дану проблему, не знаходять однозначного визначення сутності «стійкості». Підставою для цього є співвідношення між стійкістю і тими індикаторами або факторами, які визначають її існування. Безсумнівно, тільки з'ясувавши сутність поняття «стійкості банку» можна визначити і набір показників, і перелік факторів, які спричинять порушення стійкості, а відтак – порушують фінансову безпеку.

3) Передумовами порушення фінансової безпеки будь-якого суб'єкта господарювання є наявність незадовільних результатів діяльності, відсутність достатнього ресурсозабезпечення, кадрового забезпечення, нераціональна організаційна складова процесу управління, а також відсутність чіткої методології в ідентифікації та прогнозуванні виникнення можливих загроз.

Розкриваючи сутність даного постулату звернемо увагу на те, що основним завданням банку є максимізація коштів акціонерів при дотриманні допустимого рівня ризику. Відомо, що надійність і прибутковість банку суттєво впливає на добробут країни, зокрема на діяльність кожного господарюючого суб'єкта. Відтак, у процесі забезпечення фінансової безпеки необхідним стає якісний аналіз фінансових результатів діяльності та ефективне управління фінансовими ресурсами банку.

Мотивацією менеджменту банку для формування ефективної кадрової політики повинно стати розуміння того, що людські ресурси для банку є його стратегічним ресурсом і неможливо досягнути поставлених цілей без забезпечення управління кадрами на належному рівні. Кадри – стратегічний ресурс банку, оскільки висококваліфіковані і мотивовані працівники є невід'ємною складовою у функціонуванні сучасного конкурентоспроможного банку. Базовими принципами в управлінні людськими ресурсами з точки зору забезпечення фінансової безпеки є максимальне розкриття потенціалу працівників, виокремлення їх як ключового чинника, що визначає ефективність використання всіх інших ресурсів банку.

Разом із тим вагомим в контексті зазначеної проблеми фінансової безпеки, є ускладнене завдання, що пов'язане з неефективним менеджментом та

неправильний вибором моделі організаційної структури. Організаційна структура, яка не відповідає бізнес-моделі банку, призводить до надто тривалого процесу прийняття управлінських рішень, що загалом сприяє уповільненню бізнес-процесів і знижує конкурентоспроможність банку на ринку банківських послуг.

Саме тому об'єднання посадових позицій у підрозділах повинно відбуватися за принципом групування знань і навичок співробітників, виконуваних ними функцій, часу роботи, випуску продуктів і послуг, місця проведення операцій з обслуговування клієнтів [263, с.10].

Зауважимо також, що з точки зору методології ідентифікації фінансових загроз банк є складною відкритою динамічною системою, що перебуває в процесі постійного ресурсного обміну з зовнішнім середовищем. Бланк І.О. стверджує, що найважливішою вихідною передумовою формування системи фінансової безпеки є саме ідентифікація. Він вважає, що від того, наскільки точно і повно ідентифіковано склад загроз, оцінено рівень інтенсивності їх прояву та можливого збитку, залежить ефективність побудови всієї системи фінансової безпеки [51, с. 49].

Оскільки загрози характерні різноманітним проявам, з метою їх найбільш змістовної ідентифікації при формуванні системи фінансової безпеки банку необхідно здійснити їх класифікацію за якомога більшою кількістю ознак. У науковій літературі представлені різні ознаки класифікації видів загроз для фінансової безпеки суб'єкта господарювання (табл. 1.5).

Розглянуті класифікаційні ознаки загроз цілеспрямовано спрямовані на формування системи забезпечення фінансової безпеки. У свою чергу, ефективність побудови такої системи для банку залежить від своєчасності і повноти визначення майбутніх втрат.

Водночас, попередження та раннє реагування є можливим лише завдяки тому, що у банку при проведенні значних за обсягом інвестиційних операцій діє прогноз-система, тобто всебічне дослідження специфіки операції та виявлення факторів можливих ризиків. Базовим елементом такої системи є ідентифікація факторів інвестиційних банківських ризиків. Поняття «ідентифікація» походить від латинського «identificare» – «ототожнювати» і означає встановлення чи визначення тотожності, ототожнення об'єкта пізнання, розпізнавання [58, с. 337]. Основною задачею ідентифікації є розпізнавання образів, формування аналогій об'єктів та їх класифікація. Ідентифікація встановлює відповідність об'єкта своєму образу – сутнісному предмету, що нерідко носить назву ідентифікатора. Відповідно до цього, ідентифікація ризиків є систематичним виявом ризикових ситуацій, що характерні для певного виду діяльності. З позиції сучасної економічної теорії ідентифікацію ризиків визначають як формування переліку, класифікації і критеріїв ризиків у ринковій ситуації, тобто це виявлення змісту і складу ризику [130, с. 230].

Таблиця 1.5

**Класифікаційні ознаки загроз
 фінансової безпеки суб'єкта господарювання**

Автор	Класифікаційні ознаки загроз фінансової безпеки
1	2
Васильців Т. Г., Волошин В. І., Бойкевич О. Р., Каркачук В. В. [380]	– місце виникнення; – ставлення до загроз; – ступінь важкості наслідків; – об'єкт посягань; – можливість здійснення; – форма збитку; – тривалість дії; – частота дії; – рівень прогнозованості; – можливість попередження; – суб'єкт загроз;
Мірза-заде Х.К. [233]	– масштаби фінансово-господарської діяльності; – рівень ведення бізнесу;
Підхомний О. М., Микитюк Н. О., Вознюк І. П. [281]	– джерело виникнення; – рівень тяжкості наслідків; – стадії діяльності; – об'єкти посягань; – суб'єкти загроз; – форми збитку.
Запорожцева Л. А. [155]	– загрози втрати ліквідності; – загрози втрати фінансової самостійності; – загрози зниження ефективності діяльності, втрати прибутковості і здатності до самоокупності та розвитку; – загрози нестійкого розвитку в результаті недотримання «золотого економічного правила»; – загрози нарощування боргів через уповільнення інкасації дебіторської заборгованості; – загрози неплатоспроможності; – загрози зниження вартості.
Мойсеєнко І. П., Марченко О. М. [242]	– безпосередність впливу; – ступінь сформованості; – джерела виявлення; – об'єкти, яким вони загрожують; – масштаб можливого впливу на підприємство; – вплив на певний вид діяльності; – вид фінансово-економічних інтересів підприємства; – тривалість; – ймовірність реалізації; – розмір ймовірних збитків; – можливість передбачення; – об'єктивність чи суб'єктивність зумовленості; – ступінь їх суб'єктивного сприйняття.

Продовження табл. 1.5

1	2
Османов Ж. Д., Константинов О. В. [264]	<ul style="list-style-type: none"> – сила впливу; – ймовірність реалізації; – форма прояву; – тривалість дії; – рівні ієрархії; – джерела і характер загроз.
Підхормий О. М. [280]	<ul style="list-style-type: none"> – сфера дії – характеристика суб'єкта – ресурсна невідповідність – стабільність існування – рівень поширення – масштаби дії – елементи фінансової системи – відображення форм конфліктів у законодавстві – критичність впливу – зв'язок з іншими факторами – актуальність

Перебуваючи у стані невизначеності, можливої зміни як внутрішніх, так і зовнішніх чинників діяльності, менеджмент банку приймає ризикові рішення в умовах гострої конкуренції, реалізуючи заходи для запобігання прогнозованих небезпек і нейтралізації існуючих загроз (рис. 1.5), забезпечуючи тим самим, завдяки ефективній системі ідентифікації, досягнення стратегічних цілей розвитку.

4) Фінансова безпека безпосередньо пов'язана із збалансованістю грошових потоків.

Окремі дослідники вважають, що найбільше значення у діяльності суб'єкта господарювання має прибуток. Але П. Друкер у своїй праці «Innovation and Entrepreneurship: Practice and Principles» доводить, що насправді він є вторинним, а грошовий потік має значно більше значення у діяльності суб'єкта господарювання [425].

У формуванні фінансового менеджменту як самостійної галузі знань (кінець 50-х – початок 60-х років ХХ століття) концепція збалансованості грошових потоків стала однією з базових концепцій. Відповідно до цієї концепції гроші, що перебувають в постійному русі утворюють грошовий потік зі своїми параметрами. Тобто оцінка цього грошового потоку передбачає його ідентифікацію, визначення його тривалості та виду, а також, визначення чинників, що формують елементи грошового потоку.

Вагомим тут є вибір коефіцієнта дисконтування, що дозволяє зіставити елементи потоку, які генеруються в різні моменти часу і здійснення оцінки ризику, пов'язаного з даними потоком та визначення способу його обліку [182].

Рис. 1.5. Ідентифікація загроз банківській безпеці*

*Примітка. Побудовано на основі [359].

Другий параметр концепції грошового потоку об'єднує її з іншою базовою концепцією фінансового менеджменту – концепцією зміни вартості грошових ресурсів у часі. Сутність її полягає в тому, що грошова одиниця, що є сьогодні, і грошова одиниця, очікувана до отримання через певний проміжок часу, не рівноцінні. Ця нерівноцінність визначається дією трьох основних причин, зокрема:

1. Інфляція грошового потоку викликає природне бажання надійно розмістити їх як прибуткове вкладення, і пояснює чому розрізняються гроші наявні і очікувані до отримання [121].

2. Ризик неотримання очікуваної суми, проявляється у тому, що будь-який проект, що передбачає надходження грошового потоку в майбутньому, має певний рівень ймовірності бути невиконаним зовсім або виконаним частково [341].

3. Оборотність грошового потоку означає, що в обороті, грошові кошти можуть генерувати дохід, повертаючись до власника післякожного кругообігу з бажаним приростом [50].

Зазначимо, що грошові потоки банку цікаві з позиції фінансової безпеки не самі по собі, а у площині проблем, що вирішуються за їх допомогою. Так, генерування грошового потоку дозволяє компенсувати витрати і створювати прибуток, що зумовлює зростання добробуту, розширення потенціалу, збільшення частки на ринку, підвищення конкурентоспроможності.

Однак, опираючись на праці Майлза і Чої, відзначимо, що існування двох однакових грошових потоків з ідентичними характеристиками, але з різною ціною не існує [448].

Відсутність можливостей для безризикового арбітражування є центральною парадигмою в рамках теорії рівноважних фінансових ринків в умовах невизначеності. Інтуїтивно даний аргумент зводиться до того, що два активи з абсолютно ідентичними характеристиками повинні мати однакові ринкові ціни в будь-який момент часу. Якби це було не так, то була б можливість отримати безризиковий прибуток за рахунок арбітражування. Закон однієї ціни означає, що ціна портфеля фінансових активів повинна дорівнювати сумі цін складових цього портфеля активів.

Враховуючи окреслені нами постулати, що формують економічну сутність фінансової безпеки можна визначити певну економічну платформу фінансової безпеки банку як детермінанта безпеки банківської системи. Під економічною платформою фінансової безпеки банку ми розуміємо усталену сукупність загально-функціональних елементів, що є життєво важливими у діяльності фінансово-кредитної установи (рис. 1.6).

Треба зазначити, що будь-яка економічна система не застрахована як від внутрішніх, так і від зовнішніх загроз, які пов'язані між собою, а тому, поряд із економічною платформою фінансової безпеки банку, важливо врахувавши вплив загроз розглядати економічну платформу фінансової небезпеки для банку.

На нашу думку, саме за допомогою такого підходу можна сформувати систему базових індикаторів загроз фінансової безпеки національної економіки загалом та банківської системи зокрема. У даному випадку найефективніше проявить себе механізм прогнозування у взаємозв'язку з інструментами індикативного планування. Водночас, застосування індикаторів фінансової та економічної безпеки сприяє висвітленню досить великої кількості сценаріїв розвитку і дасть змогу визначити величину загроз у функціонуванні банківської системи.

Необхідно врахувати, що такий методологічний симбіоз прогнозування та індикативного планування може покривати досить велике поле можливих варіантів розвитку подій, проте повністю виключити виникнення і реалізацію несподіваного сценарію неможливо.

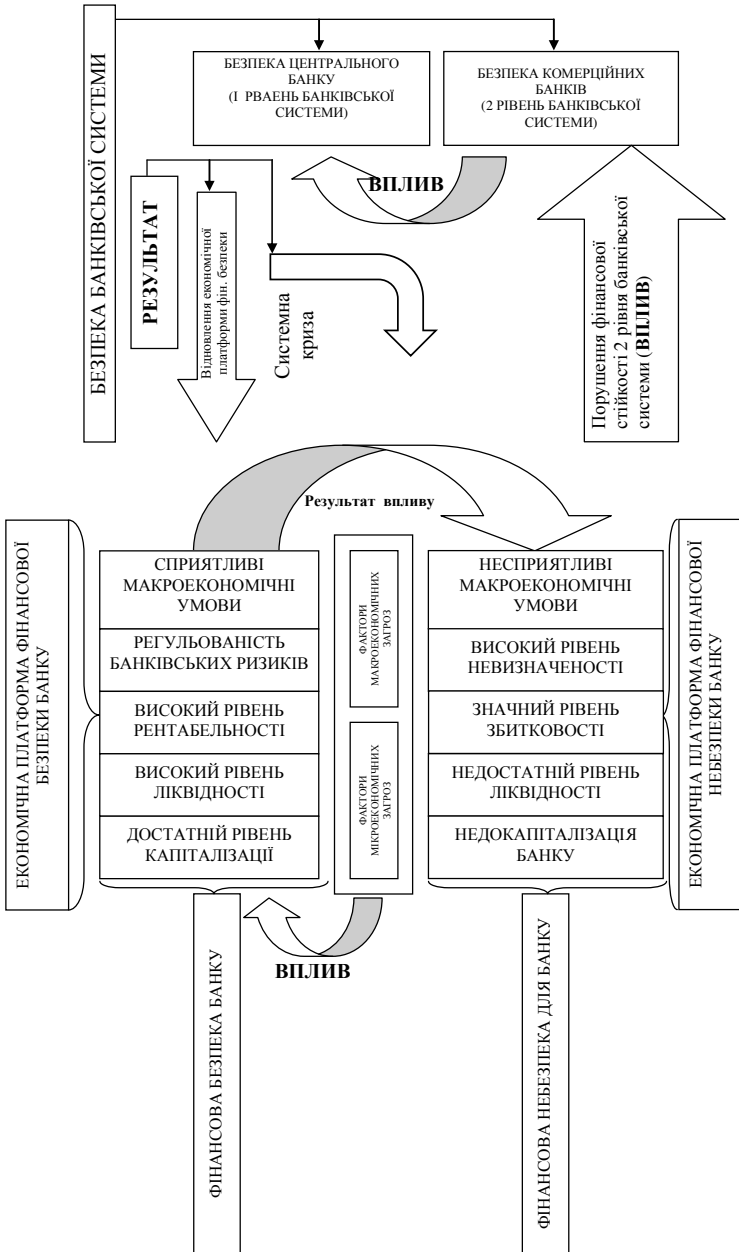

Рис.1.6. Економічна сутність фінансової безпеки банку як детермінанта безпеки банківської системи

Виконання умови, при якій буде досягнуто абсолютного рівня безпеки і стійкості, переходить в абстрактний стан, до якого варто постійно прагнути. Тобто з позиції філософського змісту процесу досягнення абсолютної фінансової безпеки і стійкості – це нескінченний процес. Однак це не характеризує означений процес як безнадійний і абсолютно недосяжний, адже певний запас стійкості фінансової системи, який дозволить певний час уникнути негативних наслідків прояву загроз і встигнути зробити певні необхідні заходи, що дозволять стримати розвиток і поширення кризових явищ в економіці, очевидно є цілком реальним і досяжним.

1.4. Сингулярність індикативних ознак порушення фінансової безпеки банківської системи

Забезпечення національної безпеки держави є нераціональним процесом без досягнення умов, що сприяють безпеці його банківської системи. Безпека банківської системи як одна з підсистем безпеки національної економіки, є постійно спрямованою на підтримання стабільності, незалежності, безперебійності та ефективності фінансово-кредитних відносин у державі. В сучасних умовах диспропорції або дисбаланс в банківській системі неминуче призводять до негативних змін в реальному секторі економіки, а для останнього є надзвичайно важливим підтримання конкурентоспроможності та рентабельності. Своєчасна ідентифікація порушень у банківській сфері може сприяти ранньому виявленню прийдешніх кризових явищ в економіці, розробці превентивних заходів, що посилять конкурентоспроможність країни на світових ринках. Саме тому формування системи індикаторів безпеки банківської системи є актуальним і доцільним.

Загрози, як правило, носять комплексний характер, тобто будь-яка подія, яку можна оцінити як негатив для безпеки досить часто є «спусковим механізмом» для інших загрозливих, причому різнонаправлених явищ і процесів. З цього очевидного постулату виникає принцип комплексності безпеки не лише країни, а й будь-якого економічного агента.

Стан безпеки певної системи завжди характеризується об'єктивним набором параметрів, критеріїв та індикаторів, що визначають порогові значення функціонування системи. За межами цих значень система втрачає здатність до динамічного саморозвитку, конкурентоспроможності, стає об'єктом впливу загроз та страждає від їх наслідків.

Різноманітні діагностичні тести фінансової безпеки, які намагаються комплексно характеризувати стан безпеки на сьогодні суттєво ускладнюють методику квантифікації джерел та наслідків загроз. Поява значної кількості тестів обумовлена тим, що основне значення мають не стільки поточні значення

окремих показників, які використовуються в ролі індикаторів, скільки одночасне досягнення деякими з них порогових значень, а також поєднання тенденцій у динаміці споріднених індикаторів. У свою чергу, індикатори, як правило, характеризують лише певні аспекти розвитку економічної системи.

При формуванні комплексної системи індикаторів фінансової безпеки надзвичайно важливо з точки зору можливості завчасної детермінації небезпеки і наростання кризових явищ в економіці доцільно обрати адекватно розраховані порогові значення. Найвищий ступінь безпеки досягається за умови, що весь комплекс показників перебуває в допустимих межах своїх порогових значень, а порогові значення одного показника досягаються не в шкоду іншим [235]. При порушенні порогових значень фінансової безпеки національна економіка втрачає здатність до розширеного відтворення через виникнення гальмуючих чинників.

Основною методичною проблемою при застосуванні індикаторів та тестів є проблема можливого упущення тих чи інших загрозливих ознак. Якщо ж така ситуація виникає, то разом із цим виникає непереборне прагнення створювати нові індикатори і тести, при цьому тести нерідко є звичайним набором індикаторів. Окрім цього, кожен індикатор має власні похибки. Саме тому доцільним є теоретико-методологічне осмислення сутнісних ознак індикаторів фінансової безпеки банківської системи. Комплексність підходів до процесу виокремлення сутнісних характеристик індикаторів фінансової безпеки дозволить наділити їх сингулярними ознаками, що значно спростить методологію їх використання.

Першочергово зосередимо увагу на характерних рисах індикатора як такого. Індикатори (лат. *indicatores*, лат. *indico* – вказую) – це показники, доступні спостереженню й виміру характеристики (ознаки) досліджуваного або керованого об'єкта. У дослідницькій діяльності індикатори «заміщують», виявляють інші характеристики об'єкта, зазвичай не доступні спостереженню й виміру (латентні змінні) [222, с. 17].

Економічний індикатор – частина економічних даних, зазвичай макроекономічного масштабу, яка використовується інвесторами, щоб визначити поточні або майбутні інвестиційні можливості й оцінити загальний стан економіки [395].

Звідси, випливає, що для того, щоб можна було виробляти дієві заходи щодо захисту від можливих загроз у банківській системі, необхідний постійний моніторинг стану цієї системи з позиції фінансової безпеки, тобто постійний аналіз і відстеження певних ознак, що характеризують порушення фінансової безпеки. Відзначимо, що групи ознак фінансової безпеки банківської системи тісно взаємопов'язані через рівні детермінації з індикативними ознаками економічної безпеки країни і з усіма іншими характеристиками національної безпеки.

Зауважимо, що у механізмі забезпечення економічної безпеки держави головною вимогою є наявність індикативного аналізу як методу економічного дослідження, суть якого полягає у тому, щоб виявити позитивні тенденції зміни показників економічної безпеки, їх інтегрованості в забезпеченні соціально-економічної стабільності держави і його національно-державних інтересів.

Існує обґрунтована позиція, що індикаторами економічної безпеки є нормативні характеристики і показники, які відповідають наступними критеріями [404]:

- вони в кількісній формі відображають загрози економічній безпеці держави;

- мають високу чутливість і мінливість, і володіють більшою сигнальною здатністю попереджати суспільство, державу і суб'єктів ринку про можливі небезпеки в зв'язку зі зміною макроекономічної ситуації, прийнятих урядом заходів в сфері економічної політики;

- виконують функції індикаторів не окремо один від одного, а лише в сукупності, тобто вони взаємодіють між собою.

Критеріальна оцінка економічної безпеки включає в себе оцінки [138, с. 45]:

- ресурсного потенціалу та можливостей його розвитку;

- рівня ефективності використання ресурсів, капіталу і праці та його відповідності до рівня найбільш розвинених країн, а також до рівня, при якому загрози внутрішнього і зовнішнього характеру зводяться до мінімуму;

- конкурентоспроможності економіки;

- цілісності територій та економічного середовища;

- суверенітету, незалежності і можливості протидії загрозам;

- соціальної стабільності і вирішення соціальних конфліктів.

З огляду на напрямки оцінки та характеристики індикаторів економічної безпеки, підкреслимо, що моніторинг факторів, які викликають загрози фінансовій безпеці, на основі тільки фактичних і прогнозних статистичних даних недостатній для достовірного відображення рівня порушення безпеки у цій сфері. Такий моніторинг розкриє тільки звужений аспект проблеми – покращується або погіршується рівень фінансової безпеки за той чи інший період часу, але не дає відповіді: чи знаходиться фінансова система країни у небезпечній зоні або вийшла з неї, і яким є рівень фінансової безпеки у реальному часі. Для цього необхідним є порівняння фактичних або прогнозних статистичних даних з певними обґрунтованими параметрами, що зонально відділяють небезпеку від безпеки.

Практика у сфері генерування показників фінансової безпеки пропонує ряд механізмів кількісної оцінки фінансової стабільності, в тому числі: аналіз динаміки індикаторів стійкості фінансового сектору, побудова системи раннього попередження фінансової кризи, стрес-тестування. У цій площині оцінка макроекономічної ситуації і середовища, в якому функціонують

фінансові інститути, може підкріплюватися додатковими експертними оцінками.

Якісна оцінка повинна проводитись за параметрами по усіх складових фінансової системи: інститутах, ринках та інших елементах інфраструктури. Необхідність якісного аспекту в оцінках пояснюється можливою неоднозначною інтерпретацією окремих кількісних характеристик. Крім того, якісні оцінки дозволяють врахувати вплив ряду психологічних ознак, таких, як настрої та очікування учасників ринку. До якісних критеріїв відносять, наприклад, такі характеристики, як стан ринкової дисципліни (в тому числі прозорість капіталів компаній фінансового і нефінансового секторів) і якість підсистеми регулювання і нагляду [338].

Очевидною стає потреба при формуванні системи індикаторів фінансової безпеки наділити сингулярними параметрами взаємозв'язки між групами індикаторів безпеки економіки та банківської системи. У даному випадку «сингулярність» розглядається нами як єдність сутності, тобто сингулярність індикативних ознак безпеки економіки та безпеки банківської системи означає сутнісну єдність у проявах, рівні квантифікації та методології реагування на наближення чи віддалення їх від порогових значень. Висновок про сингулярність індикативних ознак можна підтвердити через окреслення нами фундаментальних аспектів детермінації безпеки банківської системи у фінансовій безпеці національної економіки (п. 1.2).

Водночас система індикаторів безпеки, за якими слід визначати порогові значення, повинна перш за все володіти сингулярними рисами, тобто: відображати пріоритетність та ієрархічність національних інтересів у фінансовій сфері; давати повноцінну кількісну характеристику стану фінансової системи з позицій її безпеки на різних ієрархічних рівнях; надавати можливість оцінки фінансової безпеки не тільки в статичній, але і у динамічній; надавати можливість за відповідними параметрами здійснювати порівняння.

З огляду на вищезазначене, а також опираючись на структуру економічної платформи фінансової небезпеки, вважаємо доцільним окреслити загальні параметри сингулярності у формуванні системи індикаторів (рис. 1.7).

Індикатори повинні також формувати певні вимоги, що є, хоча і жорсткими, але обґрунтованими. Адже для того, щоб порогові значення індикаторів фінансової безпеки могли ефективно застосовуватися, вони повинні набути статусу офіційно затверджених нормативів, а це, зауважимо, завжди досить тривалий і неоднозначний процес. Проте надмірне розширення даної системи загрожує зайвою скучністю у прийнятті управлінських рішень, що приймаються на основі індикаторів.

Для теоретичного обґрунтування базових індикаторів безпеки банківської системи на принципах сингулярності індикативних ознак, зосередимо увагу на природних основах самих негативних впливів, що є носіями першопричинами самих загроз. Так, негативні впливи, які загрожують фінансовій складовій

економічної безпеки, можуть мати суб'єктивний та об'єктивний характер. До негативних впливів суб'єктивного типу належать внутрішні і зовнішні впливи, в основі яких лежать процеси, породжувані економічними агентами, що нанесли, наносять або можуть у перспективі нанести шкоду системі.

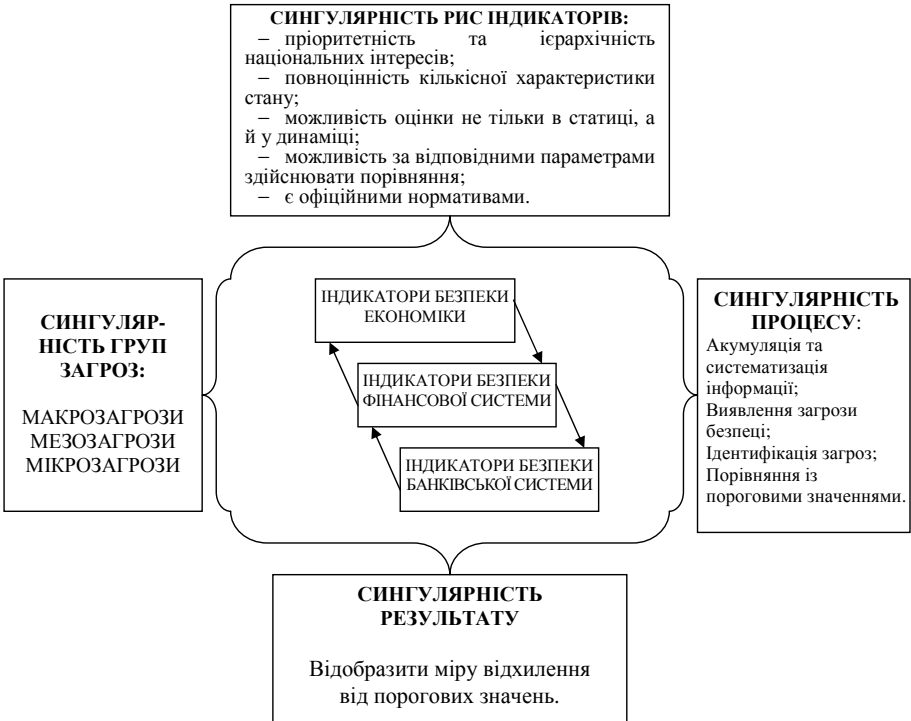

Рис. 1.7. Сингулярність індикаторів порушення безпеки

На відміну від впливів суб'єктивного характеру, негативні впливи об'єктивного плану є породженням обставин непереборної сили або схожих з ними за своєю сутністю і джерелами виникнення, обставин політичного та макроекономічного характеру, тобто обставин, у яких функціонує система.

У визначенні негативних впливів суб'єктивного типу на внутрішні і зовнішні відбивається характер взаємин «винуватець-постраждалих». Для банківських установ причиною чималого збитку може стати неефективне управління ресурсами і структурою капіталу, недостатній контроль за співвідношенням активів, зобов'язань та капіталу.

Серйозну загрозу безпеці банківської системи становлять також недоліки в організації самих процесів регулювання, контролю, моніторингу загроз. У підсумку такі помилки, якщо вони відбуваються систематично або супроводжуються значними наслідками, як правило, призводять до краху наглядової та регулятивної складової функціонування банківської системи. Це саме той випадок, коли центральний банк стає не буфером, а джерелом загроз.

Зовнішній негативний вплив суб'єктивного типу на банківську складову економічної безпеки є не що інше, як негативні аспекти функціонування в умовах конкурентної боротьби, які застосовуються конкуруючими агентами переважно з метою забезпечення собі додаткових переваг на ринку.

Негативні впливи об'єктивного типу, породжені форс – мажорними обставинами або іншими близькими до них обставинами об'єктивного типу (міжнародними угодами і внутрішньодержавними законодавчими актами, блокадами, ембарго, страйками, несприятливою кон'юнктурою цін, курсів обміну валют і т. п.), виникають відносно рідко і бувають зазвичай важко-передбачуваними.

Принципове значення для безпеки фінансової системи має визначення стратегічної складової, в якому він бере участь, і чітке уявлення основних пріоритетів у фінансовій безпеці країни. Окремі дослідники навіть пропонують розробку спеціальної стратегії безпеки, сутність якої полягає в забезпеченні достатньої рівня і нарощування потенціалу, стійкого розвитку, можливості до саморозвитку і підготовки до можливих змін у сфері функціонування економічних агентів [175, с. 140]. Тут важливим аспектом стає комплексний системний підхід до вирішення стратегічних питань банківської безпеки в кризових ситуаціях.

Саме цей аспект життєдіяльності системи становить циклічний про процес, тобто характерною є закономірність підйомів і спадів, настання і вирішення різних видів криз [192], тобто системі властиві дві основні тенденції в життєдіяльності – функціонування і розвиток [357]. Під функціонуванням розуміється підтримка життєдіяльності, збереження процесів, функцій і операцій, що визначають її цілісність і сутнісні характеристики.

Розвиток, в свою чергу, означає набуття нової якісної риси, здійснення прогресивних змін, адаптацію господарюючого суб'єкта до нових умов зовнішнього і внутрішнього середовища. По суті, розвиток і характеризує стратегічні зміни в основних напрямках діяльності.

На мікрорівні банківської системи, з точки зору стратегічної складової безпеки, починається перспективне планування з використанням прогнозування споживчих запитів і переваг, що стосуються банківських продуктів і послуг. При цьому обов'язково враховується ймовірність появи на ринку нових аналогічних продуктів, що відрізняються від вже відомих як споживчими властивостями, так і, можливо, умовами надання. Потім проводиться оцінка загального обсягу і динаміки платоспроможного попиту на ці продукти.

Аналізуються основні тенденції в стратегіях потенційних конкурентів. І в підсумку конкретизується місце на ринку банківських послуг.

Означені стратегічні заходи дозволяють забезпечувати стійкість системи безпеки банківської діяльності. Основу цих заходів становить планування і прогнозування. Прогнозні оцінки знаходять відображення у стратегічному плані, що містить якісні параметри використання всіх наявних ресурсів. У широкому розумінні, планування – це прийняття перспективних положень для управлінських рішень, що пов'язані із майбутніми подіями. А у вузькому розумінні – це певна діяльність, що пов'язана із окресленням параметрів майбутнього функціонування або розвитку системи.

З позиції банківської безпеки, необхідним стає планування можливих загроз та дій системи в момент кризових явищ. Водночас взаємозв'язок між формуванням системи індикаторів та процесом планування є безпосереднім, оскільки, планування як процес може використати систему індикаторів як межі, перехід за які вважатиметься відхиленням від плану. У свою чергу, система індикаторів може використати планування як механізм в основі формування окремих параметрів, тобто визначення майбутніх подій обумовлює вибір показника для орієнтиру (індикатора) (рис. 1.8).

Рис. 1.8. Взаємозв'язок системи індикаторів та процесу планування забезпечення безпеки банківської системи

Власне механізм планування включає в себе формування цілей і задач функціонування системи безпеки; методи планування та функції планування. З точки зору сингулярності параметрів безпеки банківської системи (індикативних ознак) складові механізму планування – взаємообумовлені. Логіка такого зв'язку полягає у тому, що закономірності управлінського циклу породжують цілі і завдання, а останні, у свою чергу, обумовлюють методи. Так, процес планування у взаємозв'язку із системою індикаторів банківської безпеки, на наш погляд повинен бути функціональним, тобто володіти можливостями для формування основ проектування дій системи, бути у постійному зв'язку із цілями розвитку системи, гармонізувати внутрішні можливості із зовнішніми умовами в яких перебуває банківська система.

Серед основних функцій планування у структурі безпеки банківської системи доцільно виділяти, по-перше, раціональне прогнозування, адже, основою процесу планування є якомога точніший прогноз зовнішніх та внутрішніх факторів загроз. Точність прогнозу визначає перелік індикативних ознак майбутніх загроз і наділяє процес вибору структури системи індикаторів ознаками раціональності.

У контексті проблеми зауважимо, що «планування» слід чітко відокремлювати від поняття «прогнозування», оскільки за формою вони становлять один і той ж процес, однак щодо змісту, то тут є суттєва різниця. Так, прогнозування – це процес передбачення, що побудований на імовірнісному, науково обґрунтованому судженні про перспективи розвитку [166, с. 23]. Прогнозування дозволяє виявити альтернативні варіанти розвитку запланованого та є невід'ємним елементом перспективного планування і, водночас, однією із найважливіших функцій у механізмі ефективного планування.

По-друге, оптимальна альтернативність у забезпеченні банківської безпеки як функція означає, що планування повинно окреслювати допустимі та найкращі, з точки зору обмежень та альтернатив можливості розвитку, що знаходяться у певному «коридорі» індикаторів безпеки банківської системи.

По-третє, координативність можливостей у забезпеченні банківської безпеки як функція планування передбачає необхідність координувати можливості банківської системи в умовах загроз. Найважливіше у даному випадку – скоординувати можливості не на певному рівні (макро- чи мікро-), а між рівнями банківської системи. Індикативна ж система найбільш виразно проявляє свою сингулярність, оскільки власне координація можливостей базується на сутнісній єдності позицій з приводу оптимальності результатів для системи, а не певного її рівня.

І по-четверте, інтеграція змісту процесів забезпечення банківської безпеки, як остання функція, що передбачає уникнення конфлікту між завданнями і цілями на рівнях і між рівнями банківської системи. Це дає можливість встановити єдиний порядок дій в умовах реальних загроз, що

підтверджує сингулярність процесу, а систему індикаторів перетворює у фундаментальну складову планування.

У методології планування ми опираємось на дослідження М. М. Алексєєвої, оскільки наявність рівнів у структурі банківської системи обумовлює і вибір методів його здійснення. Так, основними методами планування дослідник визначила [10, с. 34]:

1. Прогресивне планування (спосіб «знизу вверх»). При такому методі, планування здійснюється від нижчих рівнів ієрархії до вищих.

2. Ретроградний метод (спосіб «зверху вниз»). У цьому випадку процес планування здійснюється виходячи із загального плану шляхом деталізації його показників зверху вниз за ієрархією.

3. Круговий метод (зустрічне планування). Цей метод є синтезом вищезгаданих методів планування. Такий метод передбачає розробку плану у два етапи. На першому етапі (зверху вниз) відбувається планування за головними цілями. На другому етапі (знизу вверх) формується остаточний план за системою деталізованих показників. При цьому у плани включають найбільш вдалі рішення.

Результатом взаємозв'язку процесу планування та системи індикаторів банківської безпеки повинна стати, на нашу думку, підсистема індикативного планування банківської безпеки країни. Це як один із раціональних напрямів використання можливостей індикаторів загроз, чутливість яких посилюється під впливом синергетичного зв'язку із процесом планування.

Зауважимо, що саме індикативне планування є далеко не новий елемент в управлінні економічними системами. Наукові засади індикативного планування були розроблені ще в 1920-х рр. Н.Д. Кондратьєвим, але в той час ці ідеї не знайшли практичного застосування.

Після закінчення Другої світової війни багато країн Західної Європи звернулися до державного планування економіки як до ведучого методу післявоєнних перетворень і подальшого стимулювання розвитку народного господарства. Відновлення економіки, її модернізація, реконструкція старих і створення нових галузей виробництва, прискорення темпів економічного зростання – всі ці завдання неможливо вирішити без державної участі. Були необхідні узгоджені зусилля представників економічних і суспільних сил: уряду, бізнесу, профспілок для підвищення стабільності, зміцнення взаємної довіри, досягнення взаєморозуміння і координації зусиль. У цьому полягала основна ідея одного з творців теорії індикативного планування французького економіста П'єра Массе [446].

У розробці концепції державного індикативного планування економіки взяли участь фахівці багатьох західноєвропейських країн, що дало можливість представити концептуальні положення в найбільш загальному вигляді. При цьому в кожній країні концепція відрізнялася певною своєрідністю, що

відображає особливості історичних, соціально-економічних, культурних та інших умов кожної окремої держави.

У числі економістів, які відіграли найпомітнішу роль у створенні принципово нової концепції, були французький економіст Фр. Перру, лауреати Нобелівської премії голландець Я. Тінберген і швед Г. Мюрдаль. Концепція індикативного планування економіки втілювалася в життя у 12 країнах Європи, в Японії, Мексиці та Індії. Пізніші спроби його впровадження були здійснені в Південній Кореї, Малайзії, Тайвані та інших країнах [171].

У своєму розвитку індикативне планування пройшло через різні форми. Дослідники виділяють кон'юнктурну, структурну і стратегічну форми індикативного планування [209]. Перехід від однієї з цих форм до іншої передбачає підвищення ступеня його зрілості, посилення взаємодії усіх інститутів регулювання.

Історично першою формою індикативного планування є кон'юнктурна форма. В даному випадку під терміном «кон'юнктура» мається на увазі сукупність умов і факторів, що визначають соціально-економічну ситуацію. Для реалізації на практиці цієї спрощеної форми індикативного планування першочерговою вимогою виступає дещо збалансований розвиток економіки. Основна функція даної форми планування полягає в поліпшенні економічної кон'юнктури шляхом комплексного використання бюджетно-фінансових, грошово-кредитних та інших макрорегуляторів.

Більш розгорнутою і досконалою формою індикативного планування є структурна форма, яка передбачає узгодження планової діяльності на макро-, мезо- і мікрорівнях національної економіки. Суть цієї форми пов'язана із забезпеченням реалізації державної структурної політики щодо окремих регіонів, галузей і секторів економіки шляхом ретельного узгодження дій та інтересів підприємств, з одного боку, і держави – з іншого. Це досягається шляхом ув'язування макроекономічного плану і внутрішньо фірмових планів.

Структурна форма індикативного планування виникає тоді, коли в рамках селективної структурної політики до реалізації територіального розрізу загальноекономічних індикативних планів залучаються за допомогою вигідних кредитів, податкових пільг і інших заходів державної підтримки регіональні органи управління та приватні підприємства.

Стратегічна форма індикативного планування виникає на певному етапі розвитку продуктивних сил, коли є значні масштаби і складність економіки, а також спостерігається глобалізація ринків у рамках інтеграційних господарських систем. Стратегічна форма індикативного планування передбачає чіткий вибір основних пріоритетів розвитку національної економіки та їх провідну роль у реалізації державної економічної політики.

Вперше стратегічна орієнтація індикативного планування знайшла втілення у Франції в десятому індикативному плані розвитку економіки 1989–1992 рр. У рамках цього плану були виділені і закріплені шість головних

напрямків розвитку економіки Франції: 1) зміцнення національної валюти і забезпечення зайнятості; 2) освіта; 3) наукові дослідження; 4) соціальний захист населення; 5) облаштування території країни; 6) оновлення органів державної служби.

Кожен з даних напрямків отримав у рамках індикативного плану статус цільової державної програми, яка була забезпечена системою різного роду фінансових преференцій.

Аналогічним чином трактується стратегічна орієнтація індикативного планування багатьма економістами в США. Вони розглядають індикативне планування як пошук нових рішень для досягнення успішної конкуренції, розвитку всебічного співробітництва, максимального сприяння ефективності економічної політики, заснованої на повній довірі і фінансовій підтримці штатних і місцевих влад [391].

Таким чином, стратегічна форма індикативного планування в тому чи іншому вигляді передбачає узгодження інтересів суб'єктів всіх рівнів національної економіки. Особливістю даної форми індикативного планування є значне розширення тимчасового горизонту і максимально чіткий прояв цієї форми як способу організації розробки та реалізації довгострокової загальнонаціональної економічної політики.

Отже, ми вважаємо, що для безпеки банківської системи синтез плану й індикаторів проявляє себе у формі індикативного планування, що найкращим чином поєднує безпеку як сингулярний та синергетичний критерій для усіх рівнів фінансової системи країни. Перехід до індикативного планування дає новий економічний ресурс для вирішення проблем безпеки.

Водночас, планування банківської безпеки на основі індикаторів означає максимум охоплення різних факторів загроз, вибір найбільш значущих параметрів безпеки, для яких встановлюються фіксовані норми розвитку з допустимими межами. Перевищення одного з індикативних порогів означає вступ у критичну зону – несприятливу ситуацію, а це тягне за собою необхідність застосування коригувальних заходів у функціонуванні системи.

При оцінці відповідності банківської системи до критеріїв та стратегії фінансової безпеки, на думку фахівців, доцільно виділяти три взаємопов'язаних аспекти: загальна оцінка життєздатності системи; оцінка ролі центрального банку в банківській системі, його законодавчих функцій і надійності механізму їх реалізації; оцінка здатності банківської системи до взаємодії як між її окремими суб'єктами, так і з державними та громадськими центрами з приводу вироблення стратегічних і короткострокових цілей розвитку економіки [328, с. 150].

З огляду на це, та опираючись на економічну платформу безпеки банківської системи, на даному етапі дослідження вважаємо за необхідне сформулювати основні підходи у використанні сингулярних індикативних

ознак, які у подальшому використовуватимуться для виявлення загроз функціонування та розвитку банківської системи.

Якщо розглядати комплексно процес вибору індикаторів безпеки банківської системи, доцільно характеризувати її стійкість, що передбачає певну систему параметрів, перехід за межі яких переводить систему зі стійкого стану до нестійкого.

У даний час велика кількість інструментів використовується для оцінки стійкості фінансової системи. Цей процес включає в себе і кількісний аналіз стійкості, стрес-тестування, і експертну оцінку стійкості. Значна кількість індикаторів, використовуваних для цих цілей, охоплює не тільки фінансові інститути і ринки, а й державний і реальний сектори економіки, а також фінансову інфраструктуру. Необхідність вивчення стійкості і вміння правильно оцінити саме фінансовий аспект стійкості допомагає будь-якому економічному агенту ефективно здійснювати свої діяльність.

Стійкість банківської системи – здатність успішно розвиватися і протистояти несприятливим факторам. Тому стійкість варто розглядати з позиції адекватності середовищу. Дана відповідність має два параметри, що характеризують стійкість мікрорівня банківської системи: адекватність загальної ділової активності та її своєчасність. У першому випадку стабільними можна вважати ті банки, які знижують свою ділову активність відповідно до зниження загальної ділової активності.

Відомо, що банківська система розвивається у міру розвитку загальногосподарських угод і послуг. Якщо обсяг промислових і торгових операцій скорочується, то це неминуче викликає і зменшення грошових потоків, що проходять через кредитні установи, скорочення обсягу депозитів, розрахункових, валютних та інших операцій. Зниження обсягів операцій банків у подібній ситуації було б неправильно відносити до негативних сторін їх діяльності. Банк, який допустив зниження своєї активності в умовах зниження загальної ділової активності, можна, вважати стійким банком.

Додаткову інформацію може дати другий параметр – своєчасність вжитих зусиль з розвитку банківської діяльності. У даному випадку активність банку може бути своєчасною (відповідно до загальної економічної кон'юнктури), передчасною і запізною. В останніх двох випадках банк, що розвивається може допустити зниження своєї ефективності.

Стійкість можна розглядати і з позиції взаємодії всередині системи. Підтвердженням цього є численні приклади, коли крах одного банку призводив до «ефекту доміно», при цьому спостерігалась паніка серед вкладників інших банків.

Відтак, категорію стійкості можна аналізувати з макроекономічної і мікроекономічної точок зору. З макроекономічної точки зору стійкість фінансової системи буде досягнута, коли крах одного банку не спричинить «ефекту доміно», тобто коли системний ризик буде мінімізований. При цьому

зміцнення стійкості з макроекономічної позицій не передбачає мінімізування індивідуального ризику кожного окремого банку. Цей підхід за своєю суттю нагадує теорію портфельних інвестицій. У зв'язку з цим, регулюючі органи повинні бачити основним завданням регулювання мінімізацію системного ризику банківської системи.

З мікроекономічної точки зору стійкість окремого банку відображає його власне позитивний розвиток, що лежить у площині його показників та індикаторів. Стійкість банку з цієї позиції багато в чому визначається тими взаєминами, які складаються у нього з вкладниками, акціонерами та іншими контрагентами.

У зв'язку з кризами фінансових систем окремих країн, наслідки яких поширилися на світовий фінансовий простір, міжнародні регулюючі органи усвідомили необхідність розробки індикаторів, здатних не тільки кількісно оцінити стійкість фінансової (в тому числі банківської) системи, але й заздальгідь попередити про ймовірність настання тих чи інших несприятливих подій.

Йдеться про розробку Міжнародним валютним фондом спільно зі Світовим банком в рамках моніторингу фінансових ризиків системи індикаторів, відомих як показники фінансової стійкості (FSI's – Financial Soundness Indicators) (табл. 1.6).

На думку розробників, дані індикатори дозволяють дати оцінку поточному стану і стійкості як фінансових інститутів, так і їх контрагентів-корпорацій і домашніх господарств.

Перш за все, пріоритетним завданням функціонування банківської системи є забезпечення її ліквідності. Це складне і багатофакторне завдання, успіх вирішення якого визначає суть і зміст ефективності функціонування системи банківської безпеки.

Сам термін «ліквідність» (від лат. *liquidus* – рідкий, текучий) у буквальному розумінні слова характеризує легкість реалізації, продажу, перетворення матеріальних цінностей у грошові кошти [184, с. 6]. Отже, ліквідність банківської системи (banking system liquidity) – це динамічний стан, який забезпечує своєчасність, повноту і безперервність виконання усіх грошових зобов'язань банківської системи країни, характеризує рівень її надійності та достатність коштів відповідно до потреб розвитку економіки [217, с. 13].

Ліквідність банківської системи є складним та динамічним явищем, що безпосередньо залежить від загального стану економіки і при цьому може виступати й однією із серйозних причин поглиблення економічної кризи [346, с. 102].

Ліквідність банківської системи залежить від ліквідності комерційних банків, національного банку і держави, а також розвитку міжбанківського ринку, що дає можливість розглядати банківську систему як єдине ціле [397, с. 292], при цьому в даному випадку, йдеться про потенціал банківської системи,

тобто категорії макрорівня. Управління ліквідністю банківської системи передбачає управління ліквідністю і її елементів, тобто фінансово-кредитних установ, що дозволяє банкам підвищити довіру з боку як вітчизняних, так і зарубіжних інвесторів, отримати вищі міжнародні рейтинги, підвищити ефективність національної банківської системи і створити передумови для успішного подолання кризових ситуацій в країні.

Таблиця 1.6

**Базові та додаткові показники
фінансової стійкості, рекомендовані МВФ [287]**

Назва індикатора	Характеристика
<i>Базові показники</i>	
Адекватність капіталу	Коефіцієнт достатності капіталу (відношення регулятивного капіталу до активів, зважених з урахуванням ризику). Ставлення регулятивного капіталу 1-го рівня (основного капіталу) до активів, зважених з урахуванням ризику. Ставлення чистої безнадійної позичкової заборгованості (за вирахуванням резервів) до капіталу
Якість активів	Питома вага безнадійних позик у загальній позичковій заборгованості. Розподіл позичкової заборгованості за секторами економіки
Прибутковість	Рентабельність активів. Рентабельність капіталу. Частка відсоткової маржі в загальній сумі доходів. Ставлення непроцентних витрат до загальної суми доходів
Ліквідність	Відношення ліквідних активів до загальної суми активів (коефіцієнт ліквідності активів). Відношення ліквідних активів до суми короткострокової заборгованості
Чутливість до ринкових ризиків	Відношення чистої відкритої валютної позиції до капіталу
<i>Додаткові показники</i>	
Організації, які приймають депозити (deposit-takers)	Відношення капіталу до активів. Відношення великих ризиків до капіталу. Географічний розподіл виданих позик. Відношення загальної суми активів у деривативах до капіталу. Відношення загальної суми зобов'язань в деривативах до капіталу. Дохід від торгових операцій в загальній сумі доходів. Ставлення особистих витрат до непроцентних витрат. Спред між ставкою пза кредитами і депозитами. Спред між найбільшою і найменшою ставкою за міжбанківськими кредитами. Відношення клієнтських депозитів до загальної суми (крім міжбанківських) кредитів. Питома вага позичок, номінованих в іноземній валюті, в загальній сумі позик. Питома вага зобов'язань, номінованих в іноземній валюті, в загальній сумі зобов'язань, відношення чистої відкритої позиції в акціях до капіталу.

В умовах глобалізації економіки управління ліквідністю банківської системи має важливу роль в ефективності проведення грошово-кредитної політики країни, у зв'язку з чим з'являється об'єктивна необхідність упровадження в систему цілей грошово-кредитної політики параметрів відхилення показника ліквідності банківської системи.

Постановка мети управління ліквідністю банківської системи створює передумови для сталого розвитку не тільки банківської системи, а й позитивно впливає на діяльність реального сектору економіки і багато в чому залежить від функціонування банків. А тому використання ліквідності як індикатора, що контролюється в рамках безпеки, дозволить отримувати достовірну інформацію про рівень ліквідності банківської системи, а також прогнозувати найменші загрози її втрати.

Особливості традиційних показників ліквідності в комерційних банках детально представлені в працях сучасних економістів [28, с. 3; 102, с. 246; 311, с. 20]. Зазначені дослідники описують підходи до формування системи показників в умовах економічного зростання світової економіки в цілому і нормального функціонування банківської системи зокрема. Проте ситуація різночасно змінюється, коли системи виходять зі стану рівноваги. Банківська система потрапляє в ситуацію гострого дефіциту ліквідності. В такій ситуації національна система індикаторів, що позиціонує ліквідність як фундаментальний чинник безпеки банківської системи і, більше того, підкріплена міжнародними стандартами наглядового характеру, має вкрай важливе значення.

Так, з часу початку світової фінансово-економічної кризи 2008 року Базельський комітет почав активне просування концепції збалансованого управління ліквідністю комерційних банків. Однак тривалий час в цьому сегменті нагляду не було узгоджено стандартів, встановлених відповідним чином. Тільки в грудні 2010 року Базельський комітет, вибудував власну структуру вимог до ліквідності банків, представив свої перші стандарти ліквідності. Ці стандарти покликані створити мінімальні вимоги і підтримувати рівні умови функціонування банків на міжнародному рівні.

Базельські стандарти ліквідності і система інструментів моніторингу їх значень передбачає, що банкам для регулювання загроз ліквідності необхідно орієнтуватися на два стандарти. Базель III вводить такі нормативи ліквідності як показник короткострокової ліквідності (LGR), показник чистого стабільного фондування (NSFR) [285].

На мікрорівні банківської безпеки при формуванні індикаторів необхідно врахувати і ту проблему, що рівень ліквідності може бути надмірно завищений або занижений. При завищеному рівні кредитні організації втрачають в прибутки і ведуть консервативну політику і не виконують своїх функцій із перерозподілу грошових коштів.

У свою чергу, занижений рівень ліквідності свідчить про ризиковість діяльності, неможливість своєчасного виконання власних зобов'язань, що може стати причиною нестабільності в банківському секторі.

Ризики банківської системи пов'язані з невизначеністю результатів майбутньої економічної діяльності, на які можуть вплинути найрізноманітніші події, починаючи зі стихійних лих та інших форс-мажорних обставин, різних зовнішніх економічних впливів, що впливають на відсоткові ставки, валютні курси, ринкову вартість активів банків і закінчуючи внутрішніми обставинами, такими як недобросовісність або помилковість управлінської стратегії, збої інформаційних і технологічних систем і т. п.

Більшість економістів, вчених і практиків дотримуються думки, що для поняття ризик характерні такі властивості, як невизначеність і альтернативність. Сутність банківського ризику може проявлятися також через такі його властивості, які володіють тимчасовими, періодичними, частотними, об'ємними, інтервальними або рівневими характеристиками, а також рефлексивністю [99]:

- тимчасові властивості ризику проявляються у міру тривалості фактора терміновості реалізації: короткострокова, середньо- і довгострокова;

- періодичні властивості ризику можуть проявлятися за фактором сезонності;

- частотні властивості ризику проявляються в ступені і повторенні негативних наслідків, що виникають внаслідок насичення ринку (частота реалізації банківського ризику);

- об'ємні властивості ризику виражаються у факторі посилення негативних наслідків;

- інтервальні або рівневі властивості ризику проявляються у факторі адаптивності ризику до зовнішніх і внутрішніх умов;

- рефлексивні властивості ризику проявляються у факторі довіри при настанні корпоративних дефолтів.

Для ефективного вибору індикаторів ризиковості банківської системи необхідною є класифікація, що дозволяє їх згрупувати за певними групами відповідно до загальних властивостей або ознак. При цьому наявність фундаментальної ознаки або властивості передбачає багаторівневість системи класифікації ризиків.

Разом із цим, при формуванні індикаторів ризиковості важливо врахувати те, що вимірювання ризику можна здійснювати або за номінальною шкалою, коли фіксується факт настання несприятливої події, або за кількісною шкалою. Мірою ризику зазвичай вважають величину втрат, яка виникає у суб'єкта економіки при настанні несприятливої події, ймовірність настання даної події, а також у разі необхідності – індекси, коефіцієнти, що характеризують величину цих втрат і т. д.

Необхідно врахувати і дійсну практику ризик-менеджменту, що передбачає використання трирівневої градації ризику: низький, середній та високий [373]. Незважаючи на те, що ранжування саме за такою кількістю рівнів має найширше застосування, для дієвості індикаторів безпеки банківської системи можливе, на наш погляд, використання градації по меншій кількості рівнів (низький-високий) або за більшою, коли можливе доповнення наявних рівнів проміжними.

У результаті ранжування повинен сформуватися перелік ризиків, який відсортований за пріоритетами із зазначенням необхідних дій для поведінки з ними. Розглянемо детальніше кожну градацію ризику. Так, низьким ризиком зазвичай є такий ризик, який не несе в процесі реалізації значної шкоди для суб'єкта економіки, може бути оцінений наявними процедурами, і для запобігання не вимагає застосування додаткових дій. Дані ризики, по суті, є допустимими.

Виникнення ризиків середнього рівня пов'язується із серйознішими наслідками і з меншою ймовірністю виникнення, але не обов'язково з цими двома факторами одноразово. Для середніх ризиків доцільно виявляти і реєструвати причини, чому тією або іншою мірою не спрацьовують заплановані заходи з контролю і регулювання рівня ризику.

Ризики високого рівня несуть істотні наслідки для суб'єкта економіки. Дії з управління цими ризиками повинні бути узгоджені, а роботи щодо їх усунення узгоджені у вигляді планів заходів. У випадках, якщо наявні заходи з управління та мінімізації наслідків прояву ризику не спрацьовують, причина цього повинна бути з'ясована та обов'язково доведена.

На мікрорівні банківської системи важливо відзначити, що під ризиком зазвичай розуміють ймовірність втрат банком частини своїх ресурсів, недоотримання доходів або здійснення додаткових непередбачених витрат у результаті здійснення певних фінансових операцій. У зв'язку з цим необхідно звернути увагу на наступні елементи [29, с. 90]:

1) Витрати. Банк несе витрати у вигляді виплати відсотків вкладникам, плати за кредитні ресурси, що купуються у інших фінансово-кредитних інститутах, виділення коштів на оплату праці банківських службовців та інших операційних витрат. Ризик у цій галузі може проявлятися в різних формах. Так, зміна ринкової ситуації може спричинити необхідність підвищення відсотків, виплачуваних за внесками; загальний дефіцит кредитних ресурсів може відбитися на підвищенні їх купівельної спроможності; підвищення оплати праці персоналу в інших кредитних інститутах – викликати потребу прийняття банком відповідних заходів тощо [25, с. 89].

2) Збитки. Збитки проявляються у формі недоотримання доходів або отримання втрат понад бажаний рівень. Зазвичай причина збитків – у недостатньому аналізі планованих операцій, прямих прорахунки, помилки, у

непередбачуваності ситуації. Ризик подібних збитків збільшується при нерациональному розміщенні коштів, неточній оцінці ринкових можливостей і небезпек.

3) Втрати. Ризик представляє собою вірогідну категорію, яка може бути з достатнім ступенем точності оцінена за допомогою втрат. Втрати як непередбачене зниження банківського прибутку виступають узагальнюючим показником, що характеризує ризик, властивий банківській діяльності. Ризик можна описати і кількісно, використовуючи категорію втрати. Цей підхід є базою для розвитку теорії ризику [123, с. 76].

Більшою мірою банківські ризики є соціально відповідальними процесами, адже банки ризикують не тільки власними, й позиковими ресурсами, що зумовлює їхню соціальну значимість. У випадку невдачі кошти втрачає не стільки банк, скільки його клієнти – юридичні та фізичні особи, розмістивши в ньому свої вільні ресурси. Банківські кризи тягнуть за собою численні грошові втрати учасників, пов'язаних ланцюжком грошово-кредитних зобов'язань і, природно, протікають набагато болючіше, ніж кризи виробництва [151].

З огляду на специфічні особливості діяльності банків як динамічної системи, можна погодитися з тим, що фінансова стійкість є динамічною категорією. Це обумовлено динамічністю зовнішнього середовища діяльності банків. Високий рівень стійкості на конкретний момент часу не свідчить про достатній рівень стійкості протягом періоду, оскільки поява і реалізація ризиків випереджають за своєю швидкістю процеси трансформації ресурсів. Таким чином, система управління стійкістю банку з позиції безпеки повинна бути побудована так, щоб бути здатною у випереджальному режимі виявляти ризики і максимізувати швидкість трансформації ресурсів для їх подолання.

На думку Ю.С. Безроднової і І.А. Сеньюгіної, поняття «фінансова стійкість» деякою мірою ототожнюється із прибутковістю банку. Тобто індикативно визначають фінансову стійкість як перевищення доходів над витратами [45]. Безумовно, рівень прибутку – це важливий узагальнюючий показник банківської діяльності, але ознака фінансової стійкості – це, перш за все, стабільність джерел доходу банків і банківської системи.

На мікрорівні економічне розуміння банківського прибутку розкривається і через взаємозв'язок з прибутком клієнтів банку. В основі цього лежить суспільне значення банку [369, с. 66].

Банківська система, функціонуючи з особливою місією (задовольняти потреби в платежах і забезпеченні збереження капіталу), повинна діяти відповідно до інтересів суспільства. В той же час, прагнення банку до максимальної прибутковості повинно раціонально поєднуватися з ліквідністю, тобто здатністю своєчасно і без втрат виконувати зобов'язання, а також – із рівнем ризику. Це пояснюється, перш за все, тим, що джерелом банківського

прибутку є залучені кошти клієнтів. Діяльність, відповідно до якої керівники банків намагаються дотримуватися принципу «прибуток за будь-яку ціну» може привести банк до ризику неповернення довірених йому коштів у ході проведення активних операцій, тобто операцій з розміщення залучених ресурсів, втрати ліквідності і, як результат – зниження або відсутності прибутку для акціонерів банку і його вкладників.

Фінансовий результат комерційного банку може бути як позитивним (прибутком), так і негативним (збитком). В цілому фінансовий результат банківської установи обумовлений, насамперед, трьома «глобальними» компонентами – доходами, витратами і податками.

Відзначимо, що розмір банку прибутку визначається і впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. До найважливіших зовнішніх факторів, треба віднести, перш за все, державну політику у сфері регулювання банківського бізнесу. Специфіка діяльності банку така, що він є найбільш регульованим фінансовим підприємством у сфері фінансових послуг, оскільки держава завжди виходить з інтересів вкладників і кредиторів банку, захищаючи їх за допомогою інструментів грошово-кредитного регулювання. У зв'язку з цим важливим моментом є вибір найоптимальнішого поєднання адміністративних та економічних заходів впливу на діяльність банків із переважанням останніх.

Прибуток повинен мати безпосередній взаємозв'язок із рівнем фінансової стійкості, тобто за рахунок збільшення розміру прибутку банк може нарощувати власний капітал або покривати збитки, поліпшуючи тим самим рівень фінансової стійкості. Поряд з цим варто зазначити, що ототожнення даних категорій недоречно, оскільки вони відрізняються за масштабами сутнісного охоплення. Ми схиляємось до позиції, що з метою визначення ступеня впливу прибутковості на фінансову стійкість необхідно враховувати не тільки констатацію факту отриманого прибутку як такого, й встановити обсяг, періодичність та джерела прибутку. Так, наприклад, свідченням фінансової стійкості не завжди є сплата дивідендів. Зокрема дивідендні виплати здійснюються за рахунок нерозподіленого прибутку, тобто моментно базою для висновків про стійкість стає прибутковість банку, що є одним із компонентів забезпечення фінансової стійкості. Водночас для збереження стійкого фінансового стану комерційного банку необхідно дотримуватися балансу між рівнем капіталізації прибутку і часткою дивідендних виплат, що відповідно безпосередньо відбивається на достатності капіталу, а це – у свою чергу – на рівні капіталізації.

Формування індикаторів екзогенного впливу на банківський сектор включає перелік складних питань, що пояснюють механізм формування і функціонування банківської системи. Вивчення показників діяльності банківської системи з урахуванням певних макроекономічних чинників

стосується важливих стратегічних проблем банківської безпеки і на нашу думку, вимагає підвищеної уваги.

Існує безліч макроекономічних проблем, які впливають, у тому числі, і на банківську систему [86, с. 10]:

- наявність економічних (ділових) циклів;
- досягнення стабільних і стійких темпів економічного зростання;
- взаємозв'язок інфляції і безробіття;
- взаємодія реального і фінансового секторів економіки;
- взаємозв'язок національних ринків у межах країни і з іноземним сектором економіки;
- досягнення позитивного сальдо зовнішньоторговельного балансу держави;
- проведення ефективної макроекономічної політики.

Саме тому вивчення кон'юнктури зовнішніх і внутрішніх ринків має велике значення для економічної системи. Банківська система як складовий елемент сучасної економічної системи, що схильна до нестабільного стану, через несприятливу кон'юнктуру ринку здатна вплинути на стійкість економіки держави в цілому.

Поглиблене вивчення макроекономічних процесів, що впливають на банківську систему, їх аналіз і прогнозування дозволяють виробити необхідні механізми подолання наслідків економічної нестабільності, знижувати рівень ризиків і, в кінцевому рахунку, – підвищувати фінансову стійкість.

Аналізуючи особливості функціонування банківської системи відзначимо, що на відміну від проблеми стійкості інших суб'єктів економічної діяльності, проблема стійкості банківської системи є дещо іншими, які проявляються через джерела формування фінансових ресурсів, структуру активів і капітальної бази, індикатори оцінки стійкості. Ці особливості визначаються місцем банків у суспільному розподілі праці. Стійкість як якісний стан і форма розвитку банківської системи класифікується за рядом ознак (табл. 1.9).

З огляду на вищесказане, саме сингулярність індикативних ознак виникнення загроз безпеці банківської системи проявляється через економічний взаємозв'язок, оскільки погіршення фінансового стану і втрата ліквідності банківської системи та високий рівень ризиків свідчать про наростання нестабільності в економіці.

Ситуація пояснюється тим, що слідом за комерційними банками проблеми виникають у реальному секторі економіки. В результаті відбувається подорожчання вартості кредитних ресурсів для організацій, а також посилення процедури їх надання.

Таблиця 1.9

Класифікація стійкості банківської системи та її елементи [360, с.12]

Класифікаційна ознака	Вид стійкості	Характеристика елемента
1	2	3
За характером	Економічна	Визначається взаємовідносинами, які складаються з акціонерами, іншими банківськими установами
	Політична	Вияляється у дотриманні законодавчих і нормативних актів, віддаленості від політичних організацій, здатності протистояти політичному тиску, що несумісно з цілями банків і його завданнями як економічного суб'єкта
	Моральна	Передбачає формування грошово-кредитної політики установи, яка дотримується тих уявлень і принципів, які прийняті суспільством
За оцінкою	Реальна	Стійкість, яка демонструє безумовне виконання цілей і задач (динамічний макроекономічний розвиток банківської системи)
	Уявна	Уявна стійкість (демонстрація формального розвитку банківської системи)
За збалансованістю	Збалансована	Окремі блоки банківської системи перебувають у стані рівноваги, відповідають один одному за якістю, ступенем розвиненості, адекватності вимогам ринкової економіки
	З нестійкою рівновагою	Незбалансованість активів та пасивів за строками і обсягами може призвести до втрати стійкості окремо взятого банку. Нестійкість рівноваги між інформаційним або кадровим забезпеченням і рухом банківського капіталу може призвести до втрати стійкості банківської системи в цілому.
За структурою	Фінансова	Характеризує підсумки діяльності банків, його ресурси, капітал, доходи і витрати, прибуток і збиток, а також фонди
	Організаційна	Характеризує стан структури апарату управління в банках, відповідно до їх цілей і задач
	Кадрова	Професійна підготовка фахівців, які мають навички використання сучасних банківських технологій
	Операційна	Характеризує надання банківських послуг і проведення операцій, відповідно до потреб ринку
	Ділова	Показує ступінь виконання поставлених цілей і завдань
За рівномірністю	Банки, що швидко розвиваються	Стійкість при постійно зростаючих масштабах діяльності банку, зростанні його активів, рентабельності
	Банки, що швидко розвиваються	Стійкість при незмінних, стабільних параметрах
	Банки, що розвиваються нерівномірно	Стійкість при зниженні обсягу банківських операцій

Продовження табл. 1.9

1	2	3
3 позиції загального блага	Суспільно корисна	Стійкість банківської системи відповідає стратегічним цілям і завданням, стоять перед економічною системою в цілому і спрямованим на підвищення економічного і соціального добробуту суспільства
	Егоїстична	Стійкість банківської системи є самодостатньою метою і забезпечується методами, такими, що завдають шкоди економічній системі в цілому
3 позиції адекватності розвитку банку до економічного середовища	Адекватний	Адекватність ділової активності банків загальної соціально-економічної ситуації в країні
	Неадекватний	Зниження ділової активності банків при загальному економічному зростанні в країні

Виходячи з цього, підприємства, вкрай потребують позикових коштів, для вирішення своїх фінансових проблем змушені погоджуватися на невігідні умови або вирішувати проблеми за рахунок власних ресурсів. Надалі, це призводить до втрати платоспроможності, а в багатьох випадках банкрутства суб'єктів малого та середнього бізнесу (як правило, великий бізнес знаходить підтримку у держави).

Реальна економіка перебуває у стані невизначеності. А тому, моніторинг загроз фінансовій безпеці за допомогою певних індикаторів дає можливість виявити критичні точки і використовувати їх в якості порогових значень фінансової безпеки. Цей аспект особливо важливий, оскільки для фінансової безпеки та її забезпечення значення мають не стільки самі показники, скільки їх порогові значення як критерій ефективності діяльності щодо захисту життєво важливих економічних інтересів.

Граничні значення – це граничні величини, недотримання яких «сигналізує» про порушення в розвитку різних елементів суспільного відтворення, що призводять до формування негативних, руйнівних тенденцій у галузі національної безпеки в цілому і її економічної складової.

Кожна національна економіка повинна мати у своєму розпорядженні власну, адаптовану систему порогових значень економічної безпеки, яка б відповідала економічній, соціальній, політичній, етнічній специфіці конкретної держави. При цьому визначення критичної межі показників економічної безпеки вимагає врахування цілого ряду факторів і їх взаємозв'язків, оскільки відхилення одного індикатора від його допустимого значення не може достовірно відобразити інтенсивність загроз, що склалися в рамках національної економіки.

Орієнтація на порогові значення має служити відправною точкою при формуванні стратегії забезпечення економічної безпеки держави у середньостроковій і довгостроковій перспективі. Постійний моніторинг макроекономічних показників на основі порогових значень економічної безпеки дозволяє своєчасно здійснювати заходи щодо коригування курсу розвитку національної економіки.

РОЗДІЛ 2.

Ендогенні та екзогенні індикатори фінансової безпеки банківської системи України

2.1. Конкуренція і концентрація банківської діяльності та її вплив на фінансову безпеку банківської системи України

У даний час в банківській сфері економіки чітко простежується формування декількох стійких тенденцій. До найбільш виражених напрямків розвитку фінансового сектору належить концентрація і централізація банківської діяльності, що породжує в академічній літературі досить серйозні дискусії з приводу переваг та недоліків концентрації, а також наслідків для економіки в цілому.

В економічній літературі проблеми концентрації банківської діяльності тісно пов'язані із дослідженням конкуренції в банківському секторі, оскільки надмірна концентрація банківських активів і пасивів у певної групи банків призводить до олігополізації та монополізації ринку банківських послуг, наслідком чого є підвищення їх вартості та зниження доступності. Окрім цього, монополізація ринку банківськими групами з іноземним капіталом підвищує залежність економіки країни від кон'юнктури ринків країн-донорів, а також посилює економічний та політичний вплив іноземних країн на розвиток національної економіки.

Так, традиційна теорія галузевої організації передбачає, що крупні банки здійснюють негативний вплив на економіку, адже ринкова влада великих банків дозволяє їм встановлювати занижені відсоткові ставки за депозитами і завищені ставки за кредитами. В результаті дій крупних банків доступні для реального сектору фінансові ресурси й економічне зростання перебувають нижче потенційного рівня. Однак конкуренція має і зворотну сторону. У міру її посилення якість фінансових активів знижується, адже на висококонку-

рентному ринку банк, з метою збереження конкурентних позицій, може вдаватися до кредитування фірм із низькою кредитоспроможністю. Крім того, протягом фази економічного зростання банки на висококонкурентному ринку прагнуть залучити нових позичальників, незважаючи на ризики, що веде до збільшення волатильності ділового циклу.

В цих же умовах реалізується теорія контрактів, відповідно до якої позитивні аспекти зростання конкуренції пов'язані зі скороченням ризиків несприятливого відбору позичальників, оскільки в умовах зниження процентних ставок стимули позичальників до залучення у більш ризиковані проекти слабшають, позичальникам стає легше обслуговувати борги перед банками – в результаті підвищується якість кредитних портфелів банків і, отже, їх стійкість до системних кредитних ризиків. Це, в свою чергу, сприяє підвищенню стійкості банківської системи. Але, разом з тим, негативні аспекти підвищення конкуренції породжуються проблемою морального ризику менеджерів банків, які – на протипагу позичальникам – мають все більше стимулів до залучення в ризиковані проекти в умовах зниження прибутковості. Це необхідно для того, щоб підтримати зацікавленість власників банків (принципалів) до поповнення статутного капіталу і, крім того, щоб зберегти за собою менеджерські позиції [223].

Зниження відсоткових ставок в кінцевому підсумку призводить до зниження процентного доходу комерційних банків, який займає лівову частку в структурі доходів банків, а отже знижує їх привабливість для зовнішніх інвесторів. Зниження процентних ставок за кредитами також впливають і на зниження процентних ставок за депозитами, що в свою чергу знижує обсяги ресурсної бази банків, і як наслідок призводить до касових розривів і зниження ліквідності банку. Зниження обсягів ресурсної бази і прибутковості обмежує можливості банків не тільки збільшувати рівень капіталізації, а й підтримувати його на мінімально необхідному рівні.

Таким чином, висока конкуренція на ринку банківських послуг у довгостроковій перспективі може мати негативний вплив на фінансову безпеку та фінансову стійкість банківської системи, якщо не буде забезпеченого належного управлінського механізму.

В умовах загострення конкуренції на ринку банківських послуг, окрім реалізації теорії контрактів чи теорії галузевої організації, на перший план виходить теорія ігор та теорія поведінкових фінансів, які можуть відображати загрози стабільності банківської системи.

Так, теорія ігор передбачає формування банками різноманітних конкурентних стратегій (на основі вивчення поведінки конкурентів), спрямованих на максимізацію прибутку, в тому числі через збільшення процентного і комісійного доходу. Слід зазначити, що метою гри не завжди буде отримання прибутку шляхом використання ринкових інструментів, адже в умовах гри, яка передбачатиме наявність багатьох гравців, банки вдаватимуться

й до неринкових інструментів і не завжди тих, які перебувають у правовому полі. У випадку застосування стратегій конкуренції, які ґрунтуються на уникненні й ухиленні від загальноприйнятих правил на ринку, відповідно до теорії поведінкових фінансів, може з'явитися багато таких гравців, діяльність яких рано чи пізно призведе до дисбалансів і непорозумінь, що й відображає теорія поведінкових фінансів (зміна поведінки гравців ринку на основі їх психологічних переконань і ментальних моделей). Як приклад можна згадати зловживання американських банків, які працюють на найбільш конкурентному ринку світу (Wells Fargo Bank, Bank of America, Citigroup, Countrywide Financial, First Horizon, General Electric, Goldman Sachs, JPMorgan Chase, Merrill Lynch) під час надання іпотечних кредитів та надання недостовірної інформації про вартість акцій і похідних цінних паперів з метою отримання додаткової вигоди.

З цих міркувань в академічній літературі не має однозначного погляду щодо наявності тільки позитивних ознак банківської конкуренції (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Позитивні і негативні ефекти банківської конкуренції

Автори	Рік	Висновки
<i>Негативні ефекти банківської конкуренції</i>		
Блек С. і Страхан П.	2000	Число нових фірм і нових ділових об'єднань менше в регіонах, де ринкова концентрація вище.
Моїсєєв С.Р.	2007	По мірі збільшення концентрації довгострокові темпи економічного розвитку знижуються.
Мамонов М.Є.	2014	Зворотню стороною конкуренції є скорочення прибутковості банківського бізнесу. В таких умовах інвестиції в банківський сектор стають менш привабливими, а можливості банків капіталізувати прибуток і, відповідно, створювати «буфери капіталу», що забезпечують стійкість до шоків, обмеженими.
<i>Позитивні ефекти банківської конкуренції</i>		
Петерсен М. і Раджан Р.	1995	На ринках з високим ступенем концентрації кредити малому бізнесу більш доступні, крім того, нові фірми отримують кредити за пільговими відсотковими ставками.
Джаяратне Дж. і Страхан П.	1996	Особистий дохід і випуск продукції ростуть швидше після усунення обмежень на відкриття банківських філій, отже, можна зробити висновок, що банківська конкуренція має позитивний ефект на економічне зростання.
Шаффер С.	1998	Дохід домогосподарств зростає швидше в областях з великою кількістю банків.
Хандруєв О.О. і Чумаченко О.О.	2011	Конкуренція виступає рушійною силою якісних змін у банківській сфері, націлених на підвищення стійкості кредитних організацій, диверсифікацію операцій, що проводяться і розширення доступності фінансових послуг.

*Складено автором на основі [385; 240; 223].

Досліджуючи теоретичні інтерпретації та проблеми банківської конкуренції і концентрації, для узагальнення їх ефектів впливу на розвиток банківської системи і економіки, а також на фінансову безпеку банківської системи необхідно розглянути декілька гіпотез, які з високою долею однозначності обґрунтовують позитивні ефекти конкуренції.

Гіпотеза 1. Високий рівень банківської конкуренції веде до зниження процентних ставок, підвищення якості банківських послуг та виграшу від цього населення і корпоративного сектору, що, в свою чергу сприяє економічному зростанню.

Посилення конкуренції на українському ринку банківських послуг розпочалося після 2000-го року, коли в Україну почали надходити великі іноземні банківські групи, які принесли нові методики банківського менеджменту, широкий асортимент послуг та дешеві ресурси.

Розвиток конкуренції супроводжувався помітним зниженням відсоткових ставок за кредитами фізичним і юридичним особам; при цьому ставки за депозитами були порівняно незмінними, відхилення складало в середньому 1–1,5% в кожен бік. Відносна сталість відсоткових ставок за депозитами була зумовлена необхідністю їх підтримки на рівні не нижчому, ніж психологічний бар'єр вкладників, що спричинило суттєве зниження процентної маржі банків за операціями юридичних осіб в національній валюті з 19,7% у 2001 році до 5,7% в 2004 році, за операціями юридичних осіб в іноземній валюті – з 8,1% у 2001 до 4,9 і 5,0% у 2003, 2005 роках відповідно. Певного зниження зазнала і процентна маржа: за операціями фізичних осіб в національній валюті вона знизилася з 13,6% у 2001 році до 11,1% у 2003 році, а також за операціями фізичних осіб в іноземній валюті з 9,6% у 2001 до 4,8% в 2003 році (табл. 2.2).

Зниження процентної маржі змусило вітчизняні банки вести пошуки дешевших банківських ресурсів за кордоном, адже в період з 2002 по 2007 роки для банків з іноземним капіталом, які працювали на українському ринку банківських послуг, вартість ресурсів була досить низькою. На жаль, для ґрунтового аналізу вартості синдигованих кредитів для українських банків не вистачає статистичних даних, однак відомі деякі факти про зовнішні запозичення окремими банками (табл. 2.3).

Як свідчать дані таблиці 2.3, вартість синдигованих кредитів, є значно нижчою, ніж вартість залучених депозитів фізичних і юридичних осіб в іноземній валюті, що давало змогу банкам суттєво підвищити процентну маржу в іноземній валюті і суттєво підвищити рівень конкурентоспроможності порівняно з банками, які не вдавалися до залучення іноземних синдигованих кредитів.

Зниження процентних ставок за кредитами в національній та іноземній валютах, безумовно, було виграшною тенденцією як для фізичних і юридичних осіб, що сприяло розширенню кредитування в цілому, так і для банків, які через ефект масштабу зуміли збільшити свою прибутковість.

Таблиця 2.2

Динаміка деяких показників банківської системи України та приросту ВВП

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Процентна ставка за кредитами юридичним особам в національній валюті, %	32,0	24,9	17,6	17,2	16,1	15,1	13,9	17,2	21,0	14,9	14,7	17,3	15,2	16,7	21,4	17,7
Процентна ставка за кредитами юридичним особам в іноземній валюті, %	13,1	11,9	10,8	12,2	11,2	10,7	10,5	10,6	9,7	10,5	9,2	8,4	9,4	9,0	8,8	8,8
Процентна ставка за депозитами юридичних осіб в національній валюті, %	12,6	6,9	8,2	11,5	9,0	7,8	7,8	9,6	13,1	7,3	6,2	11,8	7,2	9,0	11,9	10,8
Процентна ставка за депозитами юридичних осіб в іноземній валюті, %	5,0	5,5	5,9	6,4	6,2	5,0	5,2	3,8	7,9	5,7	3,4	3,1	3,7	4,8	4,7	3,2
Процентна маржа за операціями юридичних осіб в національній валюті, %	19,4	18,0	9,4	5,7	7,2	7,3	6,1	7,6	7,9	7,6	8,5	5,5	8,0	7,7	9,5	6,8
Процентна маржа за операціями юридичних осіб в іноземній валюті, %	8,1	6,4	4,9	5,8	5,0	5,8	5,4	6,8	1,8	4,8	5,7	5,4	5,7	4,3	4,1	5,5
Процентна ставка за кредитами фізичним особам в національній валюті, %	23,1	21,9	18,8	19,4	20,0	19,1	19,2	23,0	24,3	26,4	27,3	27,7	27,5	26,9	28,3	30,7
Процентна ставка за кредитами фізичним особам в іноземній валюті, %	15,7	14,4	12,3	14,5	13,4	12,7	13,0	14,3	16,2	13,0	12,3	11,8	12,2	12,7	14,2	14,3
Процентна ставка за депозитами фізичним особам в національній валюті, %	9,5	8,7	7,7	5,9	8,0	7,1	8,2	9,8	14,7	14,6	12,3	16,7	16,9	18,3	17,7	15,4
Процентна ставка за депозитами фізичним особам в іноземній валюті, %	6,1	6,4	7,5	7,4	7,1	6,5	6,4	7,2	10,0	8,7	6,2	7,1	6,8	7,7	7,5	5,4
Процентна маржа за операціями фізичних осіб в національній валюті, %	13,6	13,2	11,1	13,5	12,0	12,0	11,0	13,2	9,5	11,9	15,0	11,1	10,6	8,6	10,5	15,3
Процентна маржа за операціями фізичних осіб в іноземній валюті, %	9,6	8,0	4,8	7,1	6,3	6,2	6,6	7,1	6,2	4,3	6,1	4,8	5,4	5,0	6,6	8,8
Темпи приросту фінансового результату банків, %	25,0	28,8	20,7	52,7	71,8	90,8	59,9	10,3	-62,6,4	-66,1	-40,8	163,6	-70,7	-3788,4	-25,7	-138,7
Кількість банків з іноземним капіталом, од.	21	20	19	19	23	35	47	53	51	55	53	53	49	51	41	39
Темпи приросту зовнішнього боргу банків, млрд. дол. США	-	25,6	72,7	52,2	129,9	130,6	119,7	27,5	-21,8	-8,9	-10,4	-14,5	4,7	-16,9	-31,6	-30,1
Приріст ВВП, %	4,7	5,2	9,5	12,1	3,0	7,4	7,6	2,3	-14,8	4,1	5,2	0,3	0,0	-6,6	-9,8	2,3

Таблиця 2.3

**Синдиковані кредити,
залучені українськими банками на зовнішніх ринках**

Банк-позичальник	Загальний обсяг, млн.дол. США	Дата залучення	Дата погашення	Процентна ставка, %
АКБ Форум	60,0	березень 2006	березень 2007	LIBOR+3,5
ВАБанк	15,0	березень 2006	березень 2007	LIBOR+3,95
	10,0	червень 2006	травень 2007	LIBOR+3,5
Кредитпромбанк	40	липень 2006	липень 2007	LIBOR+2,95
	70	грудень 2006	грудень 2008	LIBOR+2,35
Банк Надра	32,0	вересень 2005	вересень 2006	LIBOR+3,4
	114,0	листопад 2006	листопад 2007	LIBOR+2,15
ОТП Банк	37,0	серпень 2008	серпень 2010	LIBOR+1,65
Ощадбанк	100,0	січень 2007	січень 2017	LIBOR+0,9
Приватбанк	300	жовтень 2006	жовтень 2007	LIBOR+1,8
ПУМБ *	237,0	Об'єднаний пул	грудень 2014	LIBOR+2,5-3
Райффайзен Банк Аваль	116,5	липень 2008,	липень 2010,	LIBOR+1,5
Родовід Банк	25,0	червень 2008,	червень 2013,	LIBOR+3,85
Сведбанк	14,0	серпень 2008	серпень 2010	LIBOR+1,7
ТАС-Комерцбанк	39,2	травень 2006	травень 2009	LIBOR+2,9
	21	липень 2006	липень 2007	LIBOR+2,9
	36	січень 2007	січень 2008	LIBOR+2,9
Укргазбанк	16	грудень 2006	грудень 2007	LIBOR+3,1
	23,0	серпень 2008	серпень 2012	LIBOR+3,25
Укрпромбанк	10	січень 2007	січень 2008	LIBOR+2,95
Укрсоцбанк	250	грудень 2006	грудень 2007	LIBOR+1,6
Фінанси і кредит	35,0	червень 2006	червень 2007	LIBOR+2,95
Банк Хрещатик	25,0	липень 2006	липень 2007	LIBOR+2,8

Проте специфіка української економіки, яка полягає в імпортоорієнтованості, не дозволила створити тенденції сталого розвитку, адже ринок кредитів фізичних і юридичних осіб не зумів ефективно поглинути великі обсяги пропонованих банками кредитів і вже в 2006 році відбулося уповільнення темпів приросту прибутку банків.

Тим не менше, банки продовжували конкурентну боротьбу, яка породила три негативні тенденції: 1) зниження вимог до кредитоспроможності позичальника з метою утримання і залучення нових клієнтів; 2) накопичення банками значних обсягів зовнішньої заборгованості в іноземній валюті;

3) зростання доларизації кредитного портфеля. Зазначені тенденції у результаті прояву зовнішніх шоків впливу на економіку, таких як зниження цін на український експорт і підвищення процентних ставок за синдигованими кредитами, а згодом повне їх обмеження для українських банків призвели до фінансово-економічної кризи в Україні.

Таким чином, зростання конкуренції в банківській системі України у 2002–2007 роках в кінцевому підсумку мало негативні наслідки для вітчизняної економіки і банківської системи, що проявилось у погіршенні якості активів і наростанні валютних ризиків. Звичайно, варто відзначити позитивні тенденції у зростанні ВВП в цей період, однак, на наш погляд, таке зростання відбулося не через зниження ставок, а через підвищення доступності кредитів за рахунок використання зовнішніх джерел фондування, а саме зовнішнього боргу в іноземній валюті, що мало короткостроковий ефект.

Ситуація, що склалася в банківській системі у 2008 році вкотре доводить хибність суджень як класиків економічної теорії, так і їх сучасних сподвижників про саморегульованість ринків, економічних процесів, а також про необхідність дерегуляції економічних відносин.

Проте, заради справедливості, варто обґрунтувати і ймовірність позитивного аспекту гіпотези, яку ми розглядаємо. Так, високий рівень конкуренції у банківській системі разом з низьким рівнем концентрації може мати позитивний вплив на розвиток банківської системи й економіки у випадку реалізації в сукупності двох умов: 1) ефективне регулювання банківської діяльності; 2) ефективне функціонування розвинутого фондового ринку.

Необхідність ефективного управління банківською діяльністю ми розглянули вище. Зосередимося на другій умові забезпечення позитивного впливу банківської конкуренції на розвиток економіки, яка полягає в ефективному функціонуванні розвинутого фондового ринку. Основний висновок полягає в наступному: наявність ефективно функціонуючого фондового ринку в умовах низьких процентних ставок, дарує банкам і їх вкладникам альтернативу. Альтернатива для банків полягає у диверсифікації інвестицій, які можуть спрямовуватися не тільки в кредити, а й в цінні папери, у тому числі і в похідні від них, які можуть мати більшу дохідність або більш вигідні умови для банку (наприклад, менша ризиковість, ніж кредити). Альтернатива для вкладників полягає у наявності альтернативного напрямку інвестицій, окрім депозитів, адже вкладення в цінні папери може також мати вищий рівень дохідності для вкладників, ніж банківський депозит. Однак цей сценарій більш імовірним є для розвинутих країн світу; для країн, що розвивається, з метою забезпечення ефективної конкуренції необхідно забезпечити ефективне регулювання банківської діяльності.

Гіпотеза 2. Особистий дохід і випуск продукції ростуть швидше після усунення обмежень на відкриття банків і банківських філій.

Розглядаючи дію даної гіпотези на практиці необхідно враховувати економічну природу фірми, суть якої полягає в об'єднанні певних ресурсів для здійснення діяльності, спрямованої на максимізацію прибутку. За цією ж схемою працюють комерційні банки і їхні філії, що не завжди збігається з інтересами їх клієнтів про зростання особистого доходу і випуску продукції, адже дії і послуги банку, в першу чергу, будуть спрямовуватися на досягнення максимального прибутку самим банком. З цих міркувань банк може фінансувати найбільш привабливі сегменти ринку, зокрема населення, що сприятиме зростанню споживчого кредитування, яке не завжди веде до зростання випуску продукції.

Реалізація діяльності фірми (банку) відбувається через заключення трьох основних видів контрактів:

1) Класичний контракт – двосторонній контракт, заснований на чинних юридичних правилах, що чітко фіксує умови угоди та передбачає санкції у випадку невиконання цих умов. Класичний контракт банк (філія) заключає не лише із своїми клієнтами, а й з регулюючими інституціями та місцевою владою в цілому. Повнота виконання контракту залежатиме від набору юридичних норм, які регулюють банківську діяльність, а захист від зловживань банком залежатиме від рівня санкцій і механізму їх стягнення. Тобто досягнення позитивного впливу збільшення числа банків на зростання особистого доходу і випуск продукції залежатиме від законодавчих норм і ефективності банківського нагляду. У випадку недостатнього регулювання є ризик зворотної дії збільшення банків і їх філій (зокрема іноземних), спрямованих на «викачування» коштів із країни реципієнта.

2) Неокласичний контракт – довгостроковий контракт в умовах невизначеності, коли неможливо заздалегідь передбачити всі наслідки угоди, що укладається. Реалізація банківської діяльності за цим контрактом також вимагає ефективної діяльності органів нагляду, адже в умовах невизначеності важко передбачити позитивну сторону діяльності великої кількості банків, які можуть змінювати свої стратегії залежно від зміни кон'юнктури ринку. Серед таких стратегій може бути й стратегія недобросовісної конкуренції, яка призведе до зловживань і фінансових махінацій, а також стратегія швидкого виходу з ринку (якщо це іноземний банк). У такому випадку важливим є забезпечення законодавчого підґрунтя виконання умов контракту, зокрема під час виходу з ринку.

3) Імпліцитний контракт – довгостроковий взаємовигідний контракт, в якому неформальні умови переважають над формальними. Для його здійснення, як правило, необхідний планомірний порядок, що передбачає ієрархію. Реалізація цього контракту дозволить досягнути бажаного результату від зростання конкуренції, яка матиме позитивний вплив на зростання

особистого доходу і випуск продукції, однак за умови забезпечення ринкової дисципліни і безумовного виконання існуючих формальних і неформальних правил.

Розглянувши теоретико-практичні аспекти впливу конкуренції на фінансову безпеку банківської системи і на економічний розвиток, зосередимо свою увагу на вивченні сучасних конкурентних тенденцій на ринку банківських послуг в Україні.

Одним із основних напрямків наукових досліджень в галузі банківської конкуренції є дослідження концентрації банківської діяльності, яка дає змогу визначити число конкуруючих фірм і характер ринку.

Так, серед найвідоміших підходів до вивчення концентрації банківської діяльності із усіма наслідками для економічних суб'єктів варто виокремити моделі Бреснахана-Лау, Панзара-Росса, Барроса і Модесто.

Не вдаючись до деталізації математичних розрахунків, коротко розглянемо суть даних моделей. Так, Модель Бреснахана-Лау була розроблена для оцінки ситуації кількісної олігополії. Проте стосовно до банківського сектору також досліджується модель Бреснахана-Лау для цінової олігополії [418]. На практиці дана модель представляє модель короткострокової рівноваги, яка дозволяє оцінити ринкову владу пересічного (середнього за величиною активів) банку на основі структурних моделей попиту і пропозиції.

Модель Панзара-Росса, на відміну від моделі Бреснахана-Лау, є моделлю довгострокової рівноваги, яка дозволяє оцінити суму еластичностей наведеної форми рівняння (reduced from equation) як відношення загальної виручки до цін, ресурсів капіталу та праці банку. Авторами моделі запропонований спеціальний показник *H-statistic*, який варіюється в межах від $-\infty$ до 1, значення показника яке дорівнює 1, свідчить про досконалу конкуренцію, а коли значення показника дорівнює нулю або має від'ємне значення, то це свідчить про наявність монополії або корпоративної олігополії [453].

Модель Барроса і Модеста спочатку розроблялася для дослідження банківського сектору і ґрунтується на аналізі продукції банку, вивченні функції попиту, що дозволить відповісти на питання про монополізацію галузі. Дана модель передбачає, що один споживач може користуватися послугами кількох різних банків, при цьому корисність, одержувана від однієї і тієї ж послуги, може коливатися в залежності від того, який банк цю послугу надав. Функція попиту на послуги кожного банку має параметр, який відображає рівень взаємозамінності банків для споживача. Ця функція відома банку і він використовує її при ціноутворенні. У підсумку можна отримати рівняння залежності цін на послуги банку від різних додаткових чинників, завдяки яким можна оцінити вищевказаний параметр взаємозамінності банків [410].

Варто зазначити високий рівень запропонованих моделей, однак в той же час вони є досить громіздкими з точки зору математичних розрахунків та передбачають наявність виконання певних умов, а саме – встановлення

короткострокової чи довгострокової рівноваги на ринку банківських послуг. Окрім цього, необхідною є наявність і доступність широкої інформації про діяльність банку та запити споживачів, а також інформації про фактори, які дозволяють визначити параметр взаємозамінності банків. Зважаючи на необхідність забезпечення і дотримання зазначених умов, а також враховуючи виведення з ринку великої кількості банків, зазначені моделі не будуть ефективними, а тому з метою визначення рівня концентрації банківської діяльності та її монополізації, на наш погляд, доцільно використати більш простіші методики.

Внаслідок певної сукупності причин, зумовлених недостатньою ефективністю банківського нагляду та монетарної політики, військовою агресією та політичною нестабільністю, динамічний розвиток банківської системи України був перерваний найглибшою за роки незалежності кризою, яка характеризувалася зменшенням кількості комерційних банків, значним відтоком коштів вкладників, колосальними збитками та зміною структури ринку банківських послуг (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Деякі показники банківської системи України

№ п/п	Назва показника	01.01.12	01.01.13	01.01.14	01.01.15	01.01.16	01.01.17
1.	Кількість діючих банків	176	176	180	163	117	96
2.	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	41,9	39,5	34,0	32,5	43,3	48,8
3.	Активи банків	1 054 280	1 127 192	1 278 095	1 316 852	1 254 385	1 256 299
4.	Кредити надані	825 320	815 327	911 402	1 006 358	965 093	1 005 923
5.	Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	9,6	8,9	7,7	13,5	22,1	21
6.	Кошти фізичних осіб	306 205	364 003	433 726	416 371	389 060	437 152
7.	Регулятивний капітал	178 454	178 909	204 976	188 949	130 974	109 654
8.	Результат діяльності	-7 708	4 899	1 436	-52 966	-66 600	-158 482
9.	Рентабельність активів, %	-0,76	0,45	0,12	-4,07	-5,46	-12,60
10.	Рентабельність капіталу, %	-5,27	3,03	0,81	-30,46	-51,91	-116,74

* Складено автором за даними НБУ [410].

Наслідками зменшення кількості банків (серед яких були і банки з групи «найбільші») практично на половину, стало зниження темпів економічного зростання у зв'язку зі звууженням фінансової підтримки суб'єктів бізнесу,

зростанням недовіри до банківської системи та посиленням кумулятивного ефекту кризи, концентрація банківського капіталу в певних груп банків, що негативно впливає на рівень фінансової безпеки банківської системи України в цілому.

В економічній літературі при розгляді конкуренції та концентрації банківської діяльності виділяють декілька видів концентрації, зокрема таких як: концентрація капіталу, концентрація активів, концентрація депозитів, концентрація кредитів тощо.

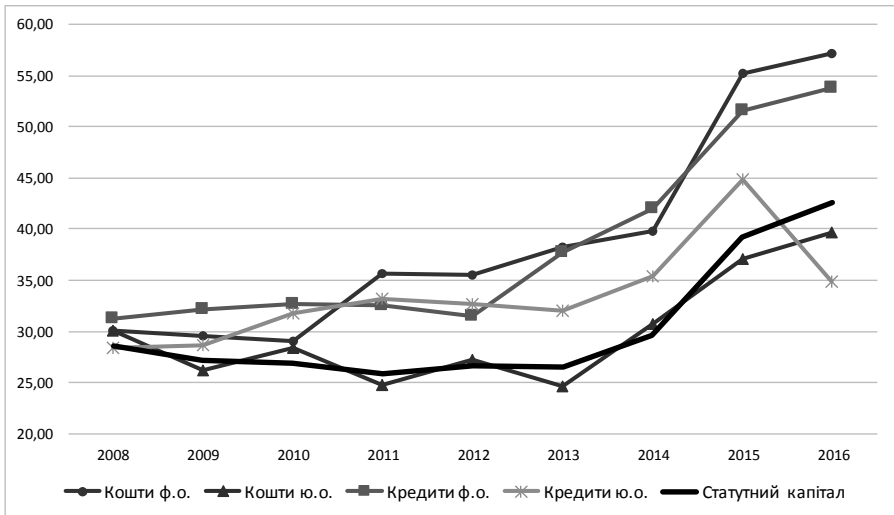
Аналізуючи лінгвістичний аспект поняття «концентрація» можна звернутися до тлумачного словника С.І. Ожегова та Н.Ю. Шведової, в якому термін «концентрувати» означає – «збирати, зосереджувати, накопичувати в будь-якому місці» [5, с. 344].

Відповідно до цього, в частині аналізу структури ринку банківських послуг чи банківської діяльності взагалі доцільно виділяти поняття «концентрації банківської діяльності», як зосередження лівової частки власності та банківських операцій у певних банках чи групах банків, що становлять основу банківської системи країни. Зосередження частки власності відображає показник концентрації банківського капіталу, який за своєю природою є власністю акціонерів банків (приватних або державних) та відображає концентрацію власності в банківській системі, що може належати державі, приватним підприємцям країни походження або іноземним власникам, які також можуть бути приватними або державними. Розподіл сконцентрованої власності в банківській системі між певними групами банків, які належать іноземним державам відображає загрози не лише для фінансової безпеки банківської системи, а й для економічної безпеки держави в цілому. Однак, окрім цього варто відзначити й той аспект, що концентрація банківського капіталу в межах певної групи підприємств (олігархів) може мати не менший вплив на фінансову безпеку банківської системи, ніж концентрація капіталу в банках іноземних держав. В цьому контексті справедливе визначення поняття «концентрація банків» наведено у словнику А. Азріліяна, яке трактується як «зосередження кредитних ресурсів та операцій у великих та найбільших банках з метою забезпечення зростання фінансового капіталу і збагачення фінансової олігархії» [57, с. 271].

Що ж стосується операційної складової концентрації банківської діяльності, то, на наш погляд, варто виокремити три основні показники: концентрація активів, концентрація кредитів та концентрація депозитів, адже зосередження операцій з цими фінансовими ресурсами у певній групі банків може мати вирішальний вплив на функціонування всього ринку банківських послуг, а, відповідно, – і на тенденції економічного зростання.

Враховуючи сьогоденну ситуацію в банківському секторі, яка характеризується відсутністю короткострокової та довгострокової рівноваги і, навіть, відсутністю передумов для утвердження будь-якої рівноваги, з метою аналізу рівня концентрації банківської діяльності, використаємо наступні показники: коефіцієнт концентрації (CR), індекс Герфіндаля-Хіршмана (HHI), індекс Лінда (L).

Коефіцієнт концентрації (CR) є одним із найвідоміших і найпростіших в частині математичних дій коефіцієнтом визначення рівня концентрації банківської діяльності. Даний коефіцієнт розраховується як сума ринкових часток, займаних трьома (в інших варіантах розрахунків – чотирма, п'ятьма і т. д.) найбільшими банками. Значення коефіцієнта наводиться в процентах. Оцінити ступінь ринкової концентрації на основі значення CR дозволяє шкала граничних значень. Зокрема, для коефіцієнта CR3 граничні межі складають 45 і 70%. Ринки зі значенням CR3 менше 45% є низькоконцентрованими, від 40 до 70% – середньо концентрованими, більше 70% – висококонцентрованими [188, с. 44]. Розрахуємо значення коефіцієнтів CR3 та CR10 для банківської системи України за капіталом, активами, кредитами та депозитами (рис. 2.1).

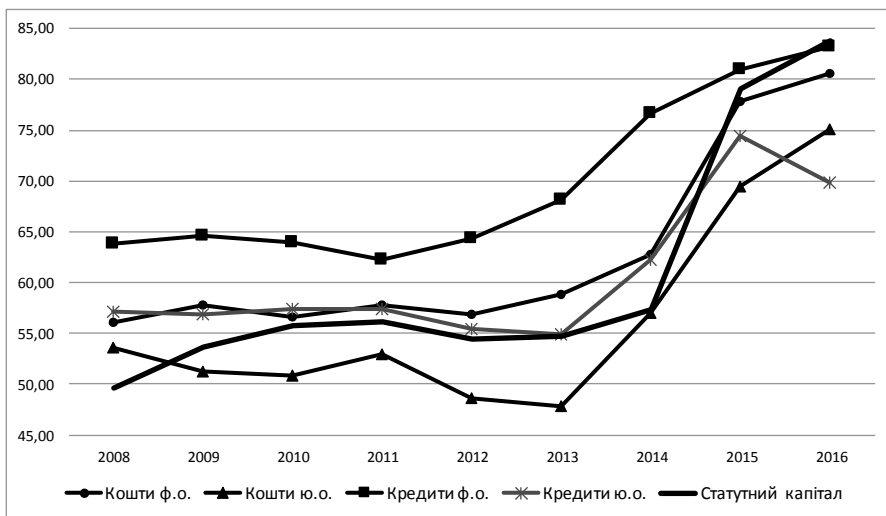
Рис. 2.1. Значення коефіцієнта концентрації (CR3) за активами, пасивами та капіталом українських банків*

*Розраховано автором за даними НБУ [269].

Рисунок 2.1 показує загострення проблем у банківській системі України в період кризи, що пов'язані із надмірною концентрацією депозитів та кредитів фізичних осіб у трьох найбільших банках країни, які, внаслідок націоналізації Приватбанку в кінці 2016 року, всі є державними. При цьому, необхідно зазначити, що Приватбанк сконцентрував у себе 35% кредитів та депозитів фізичних осіб, що у випадку банкрутства обернулося б серйозними втратами для фізичних осіб, а головне – значно знизило б, і без того низьку, довіру до банківської системи України. Надмірна концентрація депозитів і кредитів

фізичних осіб у трьох державних банках може мати й негативний вплив на фінансову безпеку банківської системи, оскільки державні банки, мають вищий рівень довіри, зумовлений наявністю повної державної гарантії вкладів фізичних осіб, що з одного боку призводить до «втечі» депозитів з менших банків до державних, а з іншого – державні банки своїми рішеннями впливають на встановлення ціни на банківські ресурси, яка може бути значно нижчою за середню ринкову. В такому разі інші банки змушені будуть знижувати ставки за депозитами, що знижуватиме їх привабливість серед населення, адже менші за розмірами банки в умовах кризи сприймаються як менш надійні та успішні на відміну від державних. Така ситуація вимагатиме підвищення відсоткових ставок за депозитами пересічними банками, що автоматично знизить їх рентабельність та прибутковість, а через вплив кризи підвищить ймовірність банкрутств. Тому необхідною є активізація роботи антімонопольного комітету в частині обмеження концентрації депозитів та кредитів фізичних осіб.

Що ж стосується коефіцієнта концентрації для десяти банків, то в цьому випадку також зафіксовані суттєві загрози фінансовій безпеці банківської системи, адже більше 80% депозитів та кредитів фізичних осіб і більше 75% депозитів юридичних осіб сконцентровано у десяти найбільших банках країни, причому концентрація зросла в умовах кризи внаслідок зниження рівня конкуренції в банківській системі (рис. 2.2).

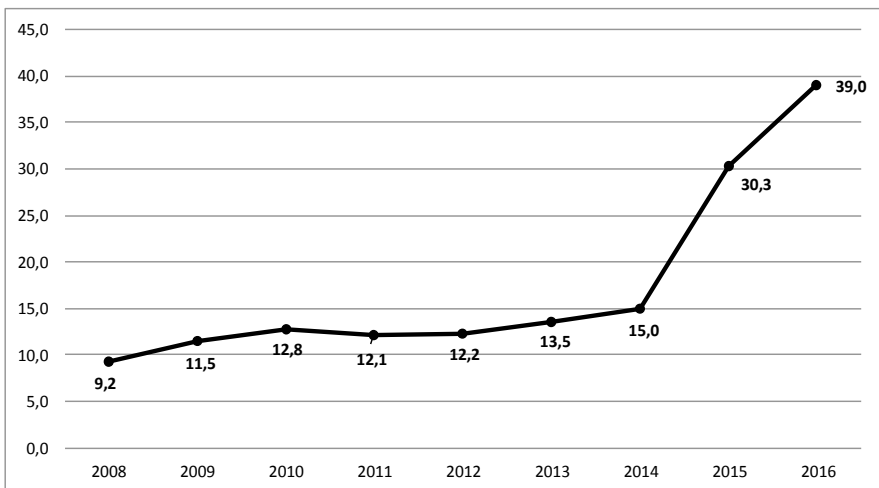

**Рис. 2.2. Значення коефіцієнта концентрації (CR10)
 за активами, пасивами та капіталом українських банків***

*Розраховано автором за даними НБУ [269].

Надзвичайно високий рівень концентрації коштів фізичних та юридичних осіб у десяти найбільших банках, незважаючи на, порівняно з іншими ринками, велику кількість фірм (банків), знижує рівень конкуренції у банківській системі та створює суттєві загрози як для вкладників, банківської системи, так і для економіки в цілому у випадку банкрутства або виходу з ринку будь-якого з десяти найбільших банків. У такому випадку значно вищою є ймовірність «ефекту доміно» з усіма наслідками для банківської системи. Варто також звернути увагу на коефіцієнт концентрації кредитів юридичних осіб, значення якого знизилася в період кризи, що свідчить не про збільшення кількості банків, які кредитують підприємства, а про зниження можливостей банків надавати кредити внаслідок неефективної процентної політики Національного банку України.

Однак в разі більший вплив на фінансову безпеку банківської системи має концентрація 83% статутного капіталу у десяти найбільших банках, п'ять з яких є банками Російської Федерації. Якщо врахувати капітал викупленого Альфа-банком Укрсоцбанку та інших двох банків з російським капіталом, які не входять у десятку найбільших банків за розміром статутного капіталу, то сукупна частка статутного капіталу банківської системи України, яка перебуває у власності російських державних та приватних банків, становить 39% (рис. 2.3), що в умовах агресії є великою загрозою для держави в цілому.

Рис. 2.3. Частка банків з російським капіталом у статутному капіталі банківської системи України у 2008-2016 роках*

*Розраховано автором за даними НБУ [269].

Концентрація капіталу, активів та пасивів банківської системи України у банках з російським капіталом створює загрози для:

- безперерйного обслуговування банків, фізичних та юридичних осіб;
- стабільності національної валюти;
- стабільності та цілісності банківської системи у випадку миттєвого виходу російських банків з ринку, що в умовах агресії може бути цілком реальним явищем та одним з інструментів гібридної війни.

З огляду на загрози участі російського капіталу в банківській системі України виникає необхідність зміни її стратегії розвитку в напрямку зниження частки російського капіталу до мінімуму та виведення з ринку банків з державним російським капіталом.

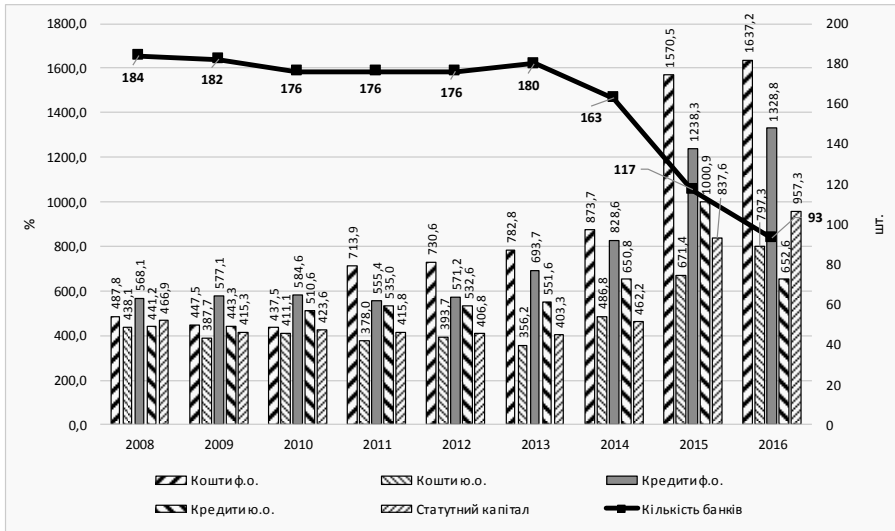
Враховуючи те, що Президентом України та Радою національної безпеки і оборони України було введено санкції проти банків з російським державним капіталом надзвичайної ваги набуває ефективність банківського нагляду за процедурою продажу російських банків іноземним інвесторам. У цьому аспекті особливу увагу потрібно приділити дослідженню походження, репутації, корпоративних та особистісних зв'язків кінцевих бенефіціарів-інвесторів, які придбавають контрольні пакети акцій державних російських банків.

Аналізуючи походження основного акціонера латвійського *Norvik Banka* громадянина Великобританії Григорія Гусельникова, який разом із приватною білоруською компанією, акціонером якої також є громадянин Великобританії Саїд Гучерієв, планує придбати 100% акцій *Сбербанк Україна*, можна зробити висновок про їх корпоративні та особистісні зв'язки із Російською Федерацією. Так, за даними багатьох вітчизняних [325] та зарубіжних ЗМІ [207] Григорій Гусельников раніше очолював російський БІН банк, а Саїд Гучерієв є сином Михайла Гучерієва, який є власником групи БІН та нафтової компанії *РосНефть*, де основним акціонером є компанія зі стопроцентним державним капіталом – *РОСНАФТОГАЗ* [268]. Звідси можна зробити висновок, що Департамент банківського нагляду Національного банку України не володіє кваліфікованими працівниками або не зацікавлений в ефективному аналізі походження, корпоративних та особистісних зв'язків кінцевих бенефіціарів-інвесторів, які придбавають банки з російським капіталом. Факт продажу 100% акцій *Сбербанк Україна* в описаний вище спосіб жодним чином не знизить рівня загроз ні для фінансової безпеки банківської системи України, ні для безпеки країни в цілому.

Одним із достатньо інформативних показників, що дозволяє оцінити рівень концентрації банківської діяльності та конкуренції на ринку банківських послуг, є індекс Херфіндаля-Хіршмана.

Індекс Херфіндаля-Хіршмана змінюється в межах від 0 (при ідеальній досконалій конкуренції, коли на ринку нескінченно багато продавців, кожен з яких контролює малу частку ринку) до 1 (коли на ринку діє монополіст). Якщо розрахувати ринкові частки у відсотках, то індекс буде приймати значення від 0

до 10 000. Чим більше значення індекса, тим вищою є концентрація продавців на ринку [194]. Розрахуємо значення даного показника для вітчизняної банківської системи (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Розрахункові значення індекса Херфіндаля-Хіршмана за активами і пасивами банківської системи України у 2008–2016 роках*

*Розраховано автором за даними НБУ [269].

Рисунок свідчить про достатньо суттєве зростання індекса Херфіндаля-Хіршмана за депозитами та кредитами фізичних осіб, що підтверджує дані коефіцієнтів концентрації. Достатньо високим є значення коефіцієнта й для статутного капіталу банківської системи України, що свідчить про збільшення частки держави шляхом націоналізації Приватбанку та докапіталізації Ощадбанку та Укресімбанку. Надмірне збільшення частки держави (>35%) у статутному капіталі банківської системи не завжди матиме позитивний вплив на її фінансову безпеку, фінансову стійкість та ефективність діяльності, адже збільшення капіталізації на перших етапах кризи не завжди супроводжується організацією ефективного управління державними банками в майбутньому. Так, наприклад, держава може використовувати державні банки для фінансування дефіциту бюджету (через викуп ОВДП за заниженими ставками) чи дефіциту бюджету державних компаній (НАК Нафтогаз України), присутніми можуть бути й елементи корупції при розгляді кредитних заявок,

що в підсумку може призвести до збитковості банківської системи в цілому, а це сприятиме зниженню рейтингових оцінок міжнародних рейтингових агенств. Зниження кредитних рейтингів державних банків та збільшення частки держави у статутному капіталі банківської системи впливатиме на довіру до банківської системи як з боку іноземних, так і внутрішніх інвесторів.

Окрім коефіцієнтів концентрації та індексу Херфіндаля-Хіршмана, в економічній літературі для оцінки конкуренції використовують індекс Лінда [128], який використовується в якості визначника «кордону» олігополії і розраховується L для $m = 2, m = 3$ і т. д., поки $L_{m+1} > L_m$, тобто до моменту, поки не буде отримано перше порушення безперервності показника L . «Межа» вважається встановленою при досягненні значення L_m . Обумовлена межа може характеризувати ринок на наявність жорсткої (2, 3 фірми на ринку) або розмитой (6–7 фірм) олігополії, тим самим дозволяючи емпірично виявити передбачуване коло суб'єктів, які можуть виконувати узгоджені дії, спрямовані на обмеження конкуренції.

У таблиці 2.5 наведено значення індексу Лінда за пасивами та активами банківської системи України у розрізі трьох періодів:

- 1) період кризи 2009 року;
- 2) передкризовий період 2013 року;
- 3) період кризи 2016 року.

Таблиця 2.5

**Розрахункове значення індексу Лінда за активами та пасивами
банківської системи України***

Коефіцієнт Лінда	2009					2013					2016				
	Кошти ф.о.	Кошти ю.о.	Кредити ф.о.	Кредити ю.о.	Статутний капітал	Кошти ф.о.	Кошти ю.о.	Кредити ф.о.	Кредити ю.о.	Статутний капітал	Кошти ф.о.	Кошти ю.о.	Кредити ф.о.	Кредити ю.о.	Статутний капітал
L2	0,57	0,74	0,56	0,58	0,50	1,49	0,52	0,61	1,21	0,50	1,09	0,63	0,53	0,54	0,62
L3	0,40	0,49	0,40	0,43	0,43	1,03	0,61	0,57	0,77	0,34	1,29	0,62	0,92	0,47	0,44
L4	0,27	0,23	0,22	0,26	0,22	0,44	0,26	0,25	0,35	0,23	0,45	0,26	0,29	0,23	0,22
L5	0,18	0,18	0,15	0,17	0,15	0,29	0,17	0,17	0,23	0,17	0,31	0,17	0,19	0,16	0,14
L6	0,12	0,13	0,11	0,12	0,11	0,21	0,12	0,13	0,17	0,12	0,23	0,12	0,14	0,12	0,12
L7	0,09	0,09	0,10	0,09	0,08	0,16	0,09	0,10	0,13	0,10	0,17	0,10	0,11	0,09	0,09
L8	0,07	0,07	0,08	0,07	0,06	0,13	0,07	0,08	0,10	0,08	0,14	0,08	0,09	0,07	0,07
L9	0,06	0,06	0,06	0,06	0,05	0,11	0,06	0,06	0,08	0,06	0,12	0,06	0,07	0,06	0,06
L10	0,05	0,05	0,05	0,05	0,04	0,09	0,05	0,05	0,07	0,06	0,10	0,05	0,06	0,05	0,05

*Розраховано автором за даними НБУ [269].

Така градація періодів дослідження продиктована необхідністю проведення порівняльного аналізу зміни конкуренції на ринку банківських послуг залежно від економічної кон'юнктури та характеру управлінських рішень.

Як бачимо з таблиці 2.5, за результатами кризи 2008-2009 років у банківській системі зберігся високий рівень конкуренції, що було зумовлено уникненням масових банкрутств банків (збанкрутувало тільки три банки), а також було вжито заходів щодо оперативного підтримання ліквідності банків. У той же час дещо зросло значення індексу Лінда за депозитами фізичних осіб, що зумовлено цілком об'єктивними причинами, зокрема зниженням довіри до малих банків.

Поступово зростає рівень олігополізації корпоративного сегмента ринку депозитів, що було зумовлено накопиченням вкладів підприємств в іноземній валюті, пожвавленням економіки (що зумовило збільшення оборотних коштів підприємств), створенням привабливих умов для підприємств банками з іноземним капіталом тощо.

Однак із настанням кризи 2014 – 2016 років відбулося зниження обсягів оборотних коштів та строкових коштів підприємств, що, відповідно, знизило рівень концентрації. Внаслідок вже згаданих вище причин відбулася олігополізація депозитного і кредитного ринку фізичних осіб, а концентрація 35% вкладів фізичних осіб у Приватбанку та 16% вкладів фізичних осіб в Ощадбанку призвела до монополізації ринку депозитів, адже зазначені банки є представниками єдиного власника – держави Україна.

Така ситуація може призвести до дії ефекту «спокійного життя монополіста», впровадженого в 1935 році англійським економістом Дж. Хіксом, наслідком чого може бути суттєве зниження ефективності банків (що й власне відбувається), яке, в свою чергу, може транслюватися у підвищення схильності банків до ризиків, зокрема через нарощування кредитних ставок.

Виведення банків із ринку та підвищення бар'єрів входження на ринок через збільшення вимог до мінімального обсягу статутного капіталу тільки посилять у майбутньому тенденції концентрації банківської діяльності в Україні, оскільки для того, щоб розширити кредитний портфель, необхідно збільшити капітал банку з метою дотримання економічних нормативів із кредитних ризиків, що в сьогоденних умовах є досить складним завданням.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок про необхідність перегляду підходів до управління банківською системою України за наступними напрямками:

- 1) зниження частки державного капіталу в банківській системі шляхом продажу націоналізованих банків вітчизняним та зарубіжним (крім російських або з ними пов'язаних) інвесторам за прозорою процедурою або зниженням частки держави у статутному капіталі державного банку шляхом проведення публічного розміщення акцій (IPO);

2) зміни операційної та стратегічної діяльності державних банків у напрямку фінансування корпоративного сектору в межах державних інвестиційних проектів та програм;

3) проведення примусової націоналізації банків з державним російським капіталом у рамках введених санкцій з обов'язковим прозорим продажем українським та зарубіжним інвесторам;

4) удосконалення банківського нагляду за процедурами продажу, злиття і поглинання банків, що у зв'язку із підвищенням вимог до капіталу є надзвичайно актуальним питанням, адже необхідність докапіталізації банків підвищить значення показників концентрації;

5) тимчасового призупинення дії Постанови Правління НБУ від 06.08.2014 «Про приведення статутного капіталу банків у відповідність до мінімально встановленого розміру» [302] та зниження вимог до мінімального розміру статутного капіталу з 500 млн. грн. до 250 млн. грн. з відповідним продовженням графіку докапіталізації з 2020 року до 2025 року. Зниження вимог щодо докапіталізації комерційних банків зумовлено відсутністю належних умов для розвитку бізнесу в Україні (корупція, бюрократія, надмірна зарегульованість, політична та фінансова нестабільність), що не дозволить власникам малих комерційних банків виконати запропоновані НБУ вимоги по капіталу. На сьогодні під загрозою банкрутства, продажу, злиття або перетворення на фінансові компанії перебуває більше тридцяти банків, які не мають змоги виконати вимоги щодо капіталу. Зменшення кількості банків до 60 одиниць призведе до повної монополізації ключових сегментів ринку у державних банків та банків з іноземним капіталом, що підвищить залежність рівня фінансової безпеки банківської системи від стратегії діяльності вітчизняної влади та її ефективності, а також від економічної та політичної кон'юнктури іноземних країн. Створення декількох центрів концентрації вітчизняної банківської системи у власності держави, олігархату, російського та іноземного капіталу може призвести до занепаду найбільш динамічної галузі вітчизняної економіки та перетворити її в інструмент досягнення особистісних та політичних цілей власників найбільших банків.

2.2. Вплив банків з іноземним капіталом на фінансову безпеку банківської системи України

Розвиток банківської системи України супроводжується частими кризами та дисбалансами концентрації капіталу, що є наслідком несистемності економічної, грошово-кредитної та регуляторної політики за часи незалежності. Одним із головних наслідків відсутності системного та стратегічного підходу до розвитку банківської системи є регулювання діяльності банків з іноземним капіталом, які в силу свого походження мають суттєвий вплив на фінансову безпеку вітчизняної банківської системи та економіки в цілому. В першу чергу, це стосується рівня концентрації капіталу банківської системи в банках певних країн, а зокрема в державних банках країни-агресора, а також напрямків спрямування кредитних ресурсів банками з іноземним капіталом, що в умовах перманентних кризових явищ в економіці підвищує актуальність даного питання в контексті забезпечення фінансової безпеки банківської системи України.

З початку 1990-х років, разом із здобуттям незалежності України розпочався її шлях інтеграції в міжнародне фінансове середовище. Цьому сприяла низка умов: формування незалежної держави, створення власної фінансової системи з банківською системою, побудова власної нормативно-правової бази тощо. З метою встановлення міжнародних відносин і розвитку країни з потужною економікою і фінансовою системою, Україна повинна була сформувати фінансово стабільну і надійну банківську систему, яка б виступила ефективним посередником руху грошових потоків між різними секторами. У цьому плані варто відзначити важливу роль іноземних банківських організацій, які почали розвиватися український ринок на початковому етапі державотворення. Як і очікувалося, надходження іноземного капіталу у вітчизняну банківську систему сприяло впровадженню сучасних інноваційних технологій у практику банківської діяльності.

У 1991–1995 роках відбувалося формування основи для приходу і діяльності іноземних банків в Україні. У той час Україна не була повністю відкрита для проникнення іноземного капіталу, в тому числі його розширення в банківському секторі, що підтверджувалося наявністю відсоткових обмежень на участь іноземних інвесторів у вітчизняному банківському бізнесі. Проте, спроба створити країну з ринковою економікою вимагала вирішення питання про часткове відкриття доступу для іноземних банків у національну банківську систему. Таким чином, у цей період, а саме в 1993 році, в банківську систему України увійшов банк зі 100% іноземним капіталом «Креді Ліоне Україна» (Франція), який став першим банком в Україні зі 100% іноземним капіталом з початку незалежності [196, с. 56].

Необхідно звернути увагу на те, що прихід іноземних банків в Україну в 1990-х роках було пов'язано з конкретними мотивами з їхнього боку. Перш за все, потрібно виділити намагання іноземних банків розширити свій бізнес по всьому світу. Ми вважаємо, що в даний період цей мотив є основним порівняно з іншими. Хоча отримання значних синергетичних ефектів для іноземних банків в Україні в той час і мало місце, однак його досягнути було досить важко, враховуючи проблеми в економіці України в перші роки своєї незалежності. У той же час банки з 100% іноземним капіталом в Україні отримали право на надання банківських послуг тільки іноземним компаніям і приватним особам, що також виступало одним із мотивів їх вступу в український ринок банківських послуг [22].

У другій половині 1990-х років ситуація дещо змінилася. Разом із обслуговуванням іноземних компаній в Україні та українських підприємств, які здійснювали зовнішньоекономічну діяльність, іноземні банки розширювали бізнес в Україні з метою отримання прибутку за рахунок спекуляцій. У той час в Україні ще не було сформовано відповідної законодавчої бази, яка б сприяла ефективному регулюванню банківської діяльності, особливо з точки зору спекуляцій. Це відкрило можливості для іноземних банків, що вбачали в українському ринку джерело високих прибутків та можливості розширення своєї діяльності в колишньому Радянському Союзі. Спекулятивні операції іноземних банків були пов'язані з інвестиціями у державні облігації (облігації внутрішньої державної позики), які мали в той час надзвичайно високу дохідність. Після зниження процентних ставок за державними облігаціями знизилися доходи іноземних банківських установ в Україні, що спонукало їх згорнути свій бізнес. Після цього важливість мотиву спекулятивного надприбутку втратила свою актуальність для процесу надходження іноземного капіталу у вітчизняну банківську систему [35; 47].

Активна експансія іноземного банківського капіталу в Україні розпочалася в 2004-2005 роках. У цей період в банківську систему України входять потужні фінансові групи в Європі, які поглинають одні з найбільших українських банків (табл. 2.6).

Після деяких змін до законодавства про банківську діяльність і ретельнішого контролю діяльності іноземних банків в Україні можливості отримання спекулятивного прибутку зникли. Таким чином, основними мотивами приходу іноземних банків на український ринок в 2004-2005 роках стали наступні:

- використання потенціалу роздрібного банківського бізнесу в Україні;
- прагнення європейських банків розширити свій бізнес, за умов обмеженості ресурсів та великої конкуренції в материнських країнах;
- можливість отримання значних прибутків за рахунок використання стратегії «зняття вершків», коли іноземні банки, надаючи складні та різноманітні банківські послуги, залучають велике коло клієнтів, що зменшує їх витрати та відповідно, підвищує прибутки [196].

Таблиця 2.6

**Найбільші угоди злиття та поглинання банків в Україні
за участю іноземних учасників у 2005-2009 рр.**

№ п/п	Продавець	Покупець	Країна покупця	Вартість угоди, млн. дол.	Кількість проданих акцій, %	Дата угоди
1.	Аваль	Raiffeisen International	Австрія	1028	93,5	20.10.2005
2.	Укрсиббанк	BNP Paribas Group	Франція	325	51	01.12.2005
3.	Укрсоцбанк	Banca Intensa	Італія	1161	85,42	14.02.2006
4.	Індекс-Банк	Credit Agricole S.A. (Calyon)	Франція	260	98	24.03.2006
5.	Райффайзен банк Україна	OTP Banka Slovensko	Угорщина	812,5	100	01.07.2006
6.	Правекс-Банк	Intesa Sanpaolo	Італія	750	100	04.02.2008
7.	Промінвестбанк	Внешэкономбанк	Росія	1080,0	75	15.01.2009

Примітка: Розраховано автором на основі даних НБУ [269] та АУБ [266].

У наступні роки після трьох важливих угод злиття та поглинання за участю іноземних банків частка іноземного капіталу в банківській системі України починає поступово зростати (табл. 2.7). Поширеною формою входження іноземного банківського капіталу в Україну в цей період стає купівля місцевих українських банків.

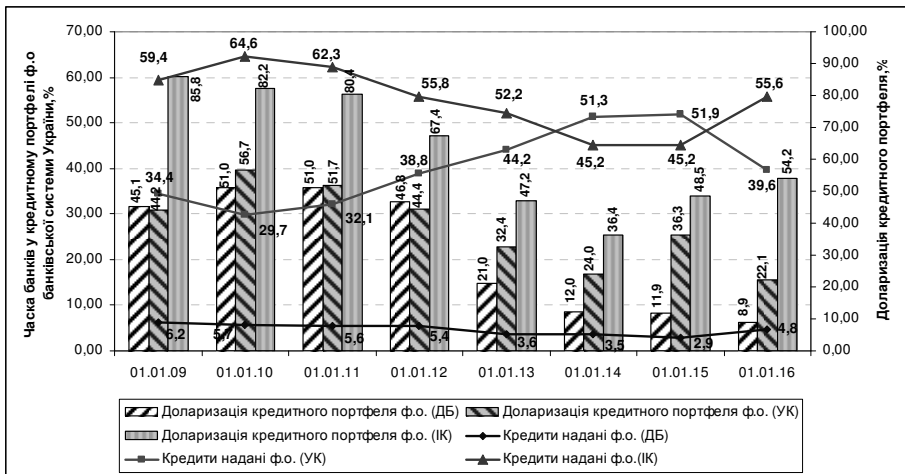
Таблиця 2.7

**Частка іноземного капіталу в банківській системі України
у 2005–2015 роках***

Показники	Роки / станом на початок року										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Кількість банків, що мають ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій	160	165	170	175	184	182	176	176	180	163	117
з них: з іноземним капіталом	19	23	35	47	53	51	55	53	49	51	41
у т.ч. зі 100% іноземним капіталом	7	9	13	17	17	18	20	22	19	19	17
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	9,6	19,5	27,6	35,0	36,7	35,8	40,6	41,9	34,0	32,5	43,3

*Розраховано автором за даними НБУ [269].

Використовуючи можливості розвитку свого бізнесу в Україні, іноземні банки (на рисунку – ІК) починають створювати розгалужену систему філій та відділень, надаючи при цьому широке коло роздрібних банківських послуг. Відзначимо, що в цей період іноземні банки зайняли основні позиції на ринку споживчого та іпотечного кредитування в Україні [88, с. 213–215] (рис. 2.5).

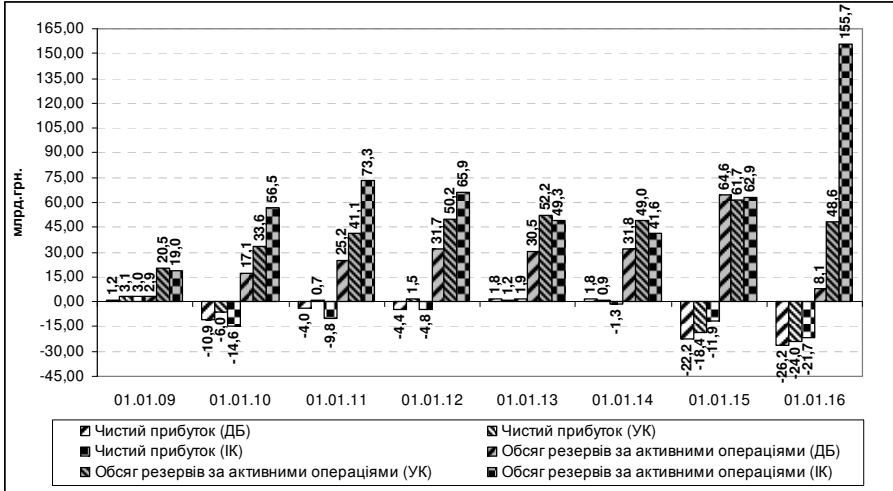

Рис. 2.5. Динаміка споживчого кредитування та доларизації кредитних портфельів державних банків, банків з українським капіталом та банків з іноземним капіталом у 2008–2015 роках

*Розраховано автором за даними НБУ [269].

Як бачимо з рисунку 2.5, банки з іноземним капіталом у 2008–2010 роках вели активну політику споживчого кредитування, а доларизація кредитного портфеля фізичних осіб становила більше 80%, банків з українським капіталом (на рисунку – УК) – близько 50% відповідно. Така політика банків з іноземним капіталом містила загрозу для фінансової безпеки банківської системи, оскільки високий рівень доларизації кредитного портфеля фізичних осіб створює великі ризики, адже більшість населення доходи отримує в національній валюті, що в умовах погіршення ситуації на валютному ринку призводить до виникнення проблемної заборгованості, що і є однією із причин збитковості банківського бізнесу. В першу чергу, збитковість банківського бізнесу зумовлена великими обсягами відрахувань до резервів за активними/кредитними операціями, а оскільки ризик-менеджмент іноземних банків вимагає бездоганного виконання

коефіцієнтів резервування, то обсяги відрахувань до резервів за активними операціями є значно більшими, ніж українських банків (рис. 2.6).

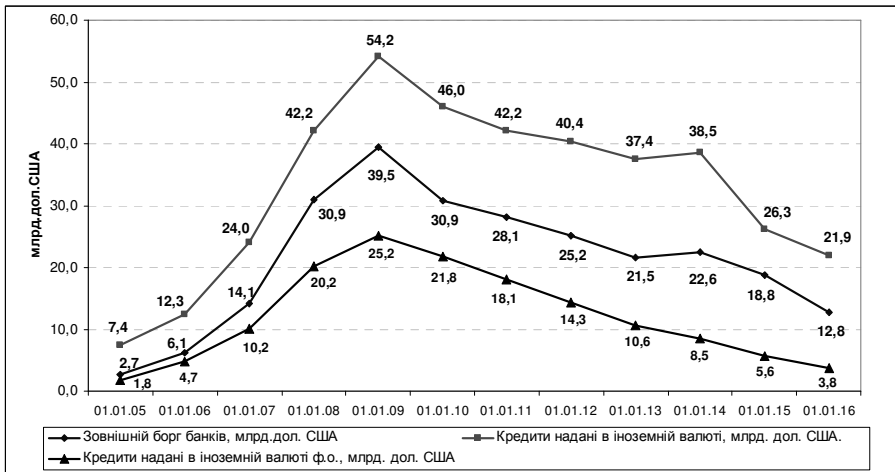

Рис. 2.6. Динаміка чистого прибутку та обсягів резервів за активними операціями державних банків, банків з українським капіталом та банків з іноземним капіталом у 2008–2015 роках*

*Розраховано автором за даними НБУ [269].

Великі обсяги резервів за активними операціями та менша збитковість банків з іноземним капіталом свідчать про значно кращий ризик-менеджмент цих банків порівняно з банками з українським капіталом та державними банками. Однак тут варто наголосити на тому, що для кредитування взагалі і кредитування в іноземній валюті зокрема, банки з іноземним капіталом мають більше можливостей, адже вони можуть залучати кредити від материнських компаній. Натомість, банки з українським капіталом з метою підвищення своєї конкурентоспроможності на початку 2000-х років змушені були виходити на міжнародний ринок грошей і капіталів, щоб залучити необхідний обсяг коштів для кредитної діяльності на споживчому ринку. Така ситуація призвела до зростання зовнішнього боргу банків, а отже й до погіршення рівня фінансової безпеки банківської системи України (рис. 2.7).

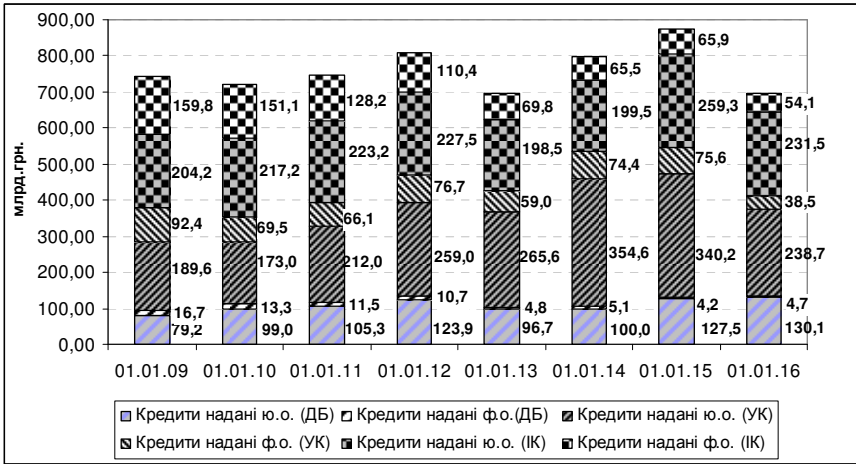

Рис. 2.7. Динаміка кредитів, наданих в іноземній валюті, та зовнішнього боргу банків в Україні у 2004–2015 роках*

*Розраховано автором за даними НБУ [269].

Як бачимо з рисунку 2.7, динаміка кредитів наданих в іноземній валюті в доларах США тісно корелює з динамікою зовнішнього боргу банків. На наш погляд, залучення синдикованих кредитів від материнських компаній банками з іноземним капіталом для кредитної експансії в Україні стали одним із головних чинників погіршення фінансової безпеки вітчизняної банківської системи в цілому, адже банки з українським капіталом з метою дорівнятися до іноземних залучали більш ризикові кредити на іноземних ринках з точки зору процентної ставки. Внаслідок девальвації гривні у 2008 році банки з українським капіталом не змогли погасити синдиковані кредити, що спричинило банкрутство Укрпромбанку та створило значні проблеми в Надра банку, більше того стимулювання валютного кредитування населення іноземними банками призвело до валютних ризиків для всієї банківської системи.

Акцент на кредитування фізичних осіб іноземними банками призвів до зниження обсягів кредитування юридичних осіб – національного виробника (рис. 2.8), що мало кумулятивний ефект на розвиток банківської системи, адже кредитна підтримка промисловості веде до розвитку економіки, а розвиток економіки сприяє розвитку банківської системи, розширення її ресурсної бази.

Рис 2.8. Динаміка кредитних кредитів, наданих в економіку України державними банками, банками з українським капіталом та банками з іноземним капіталом у 2008–2015 роках*

*Розраховано автором за даними НБУ [269].

Одним із позитивних критеріїв впливу банків з іноземним капіталом на фінансову безпеку вітчизняної банківської системи є формування більш розвинутих підходів до корпоративного управління та ризик-менеджменту, які підкріплені вимогами Базель 1,2,3. Прихід іноземних банків зумовив зміни в організації бізнесу банків з українським капіталом, що дозволило підтримувати ключові показники ефективності на тому ж рівні, що й банки з іноземним капіталом (табл. 2.8).

Як видно з таблиці 2.8, показники ефективності банків з українським та іноземним капіталом є майже однаковими, а в умовах кризових років показники рентабельності банків з іноземним капіталом є дещо гіршими, ніж у банків з українським капіталом не враховуючи державних банків. Однак при цьому варто зауважити дві характерні особливості банків з іноземним капіталом: 1) практично всі банки з іноземним капіталом виконують вимоги Базель 3, що відповідно, вимагає від них бездоганного виконання показників ефективності (адекватності капіталу, ризиковості) за новими формулами розрахунків; 2) банки з іноземним капіталом, на відміну від банків з українським капіталом, мають можливість залучити необхідні обсяги капіталу від материнських компаній для проведення докапіталізації в Україні. Про такі тенденції свідчить зменшення кількості банків в умовах кризи, коли кількість банків в Україні

зменшилася з 180 банків у 2013 році до 117 банків у 2015 році, при цьому кількість банків з іноземним капіталом зменшилася із 49 до 41 відповідно. Це свідчить про те, що банки з українським капіталом не мають змоги своєчасно залучити необхідну суму коштів для підтримання своєї ліквідності та платоспроможності і, як наслідок, банкрутують.

Таблиця 2.8

**Показники ефективності діяльності державних банків,
банків з українським та іноземним капіталом у 2008–2015 роках***

Показники ефективності		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Рентабельність активів	ДБ	0,87	-7,29	-2,48	-2,45	0,88	0,78	-7,78	-7,63
	УК	0,88	-1,97	0,20	0,34	0,23	0,14	-3,31	-5,69
	ІК	0,69	-3,47	-2,25	-1,13	0,45	-0,32	-2,51	-4,77
Рентабельність власного капіталу	ДБ	5,13	-33,18	-10,45	-10,27	4,12	3,82	-53,65	-295,76
	УК	6,72	-15,58	1,64	2,67	1,83	1,07	-34,44	-50,06
	ІК	6,04	-29,79	-17,14	-8,55	3,07	-2,18	-22,34	-58,93
Показник концентрації капіталу	ДБ	0,17	0,20	0,21	0,20	0,19	0,18	0,12	0,03
	УК	0,12	0,11	0,11	0,11	0,12	0,12	0,09	0,10
	ІК	0,11	0,10	0,11	0,11	0,13	0,13	0,10	0,06
Коефіцієнт резервування під кредитні ризики	ДБ	-3,05	-15,22	-21,56	-23,53	-30,06	-30,27	-49,04	-6,00
	УК	-7,26	-13,85	-14,79	-14,96	-16,09	-11,42	-14,85	-17,51
	ІК	-5,23	-15,21	-20,62	-19,17	-18,40	-15,69	-19,33	-54,52
Коефіцієнт ліквідності	ДБ	4,36	8,36	11,48	9,30	17,82	7,11	10,86	8,80
	УК	4,25	12,99	16,37	13,94	13,25	12,85	11,59	13,43
	ІК	4,12	12,08	12,97	14,63	14,66	12,53	10,62	14,47

*Розраховано автором за даними НБУ [269].

Ще одним напрямком впливу банків з іноземним капіталом на фінансову безпеку банківської системи України є визначальна схема їх діяльності. Для аналізу схем діяльності банків на вітчизняному ринку банківських послуг, доцільним є виділення в окрему групу псевдо-іноземних банків [196], тобто тих банків, власниками яких є іноземні компанії, зареєстровані в офшорних зонах, а власниками таких компаній є громадяни України. Окрім цього, варто виділити в окрему групу банки з російським капіталом, а зокрема державні російські банки, які проводять свою діяльність в інтересах російського уряду та президента (рис. 2.9).

Так, банки з українським капіталом в більшою мірою, спрямовані на кредитування населення та вітчизняного виробника, однак, як показала практика 2014–2015 років, багато кредитів було надано інсайдерам, що мало досить негативний вплив на фінансову безпеку банківської системи України.

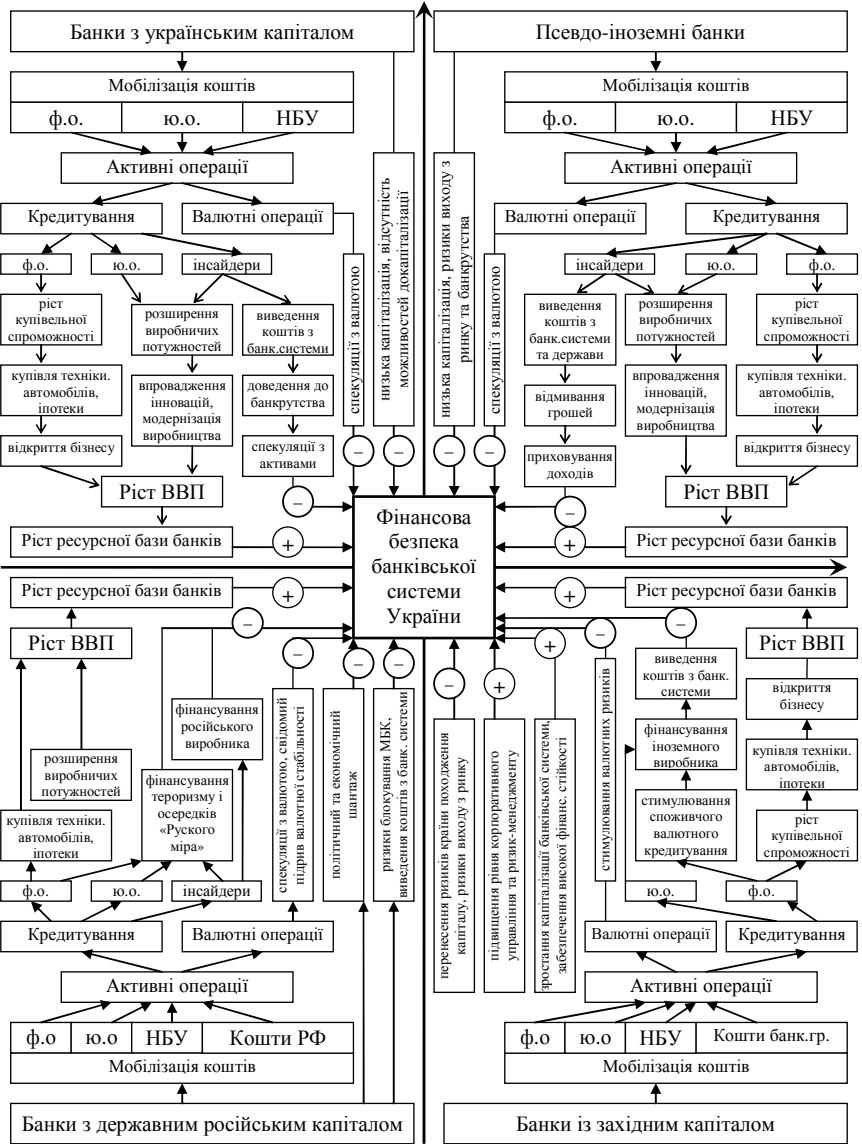

Рис. 2.9. Структурно-логічні схеми діяльності банків з українським та іноземним капіталом в Україні*

*Власна розробка автора.

Кредитування інсайдерів в умовах економічної нестабільності та збитковості більшості підприємств (спричинено високим податковим навантаженням і регуляторними нормами) мало позитивний вплив на розвиток певної кількості українських підприємств, проте в умовах кризи схема кредитування інсайдерів стала схемою виводу коштів з банківської системи, як коштів, які залучені від населення, так і коштів, залучених у Національного банку шляхом отримання кредитів рефінансування. Більше того, варто зауважити, що схема кредитування інсайдерів слугувала і схемою доведення до банкрутства банків. За аналогічною схемою працюють в Україні і псевдо-іноземні банки, які, окрім кредитування інсайдерів, проводять спекулятивні операції з валютою з метою її виведення за кордон.

Найбільш згубний вплив на розвиток вітчизняної економіки в цілому і фінансову безпеку банківської системи зокрема, мають банки з російським капіталом, а особливо банки з державним російським капіталом (ВТБ Банк, Сбербанк Росії, Промінвестбанк), які досить часто використовуються для політичного та економічного шантажу.

Більше того, досить суттєвий вплив на фінансову безпеку банківської системи України має проведення російським банками операцій на валютному ринку з метою посилення девальваційних тенденцій та з метою фінансування валютного ринку Росії. Ще одним негативним явищем діяльності банків з російським капіталом в останні роки є фінансування тероризму та осередків «Руского міра», що вже має вплив на безпеку держави Україна.

Що ж стосується схем діяльності банків із західним капіталом, то, на наш погляд, такі схеми мають більше позитивних рис, ніж негативних. До позитивних рис варто віднести підвищення рівня корпоративної культури та ризик-менеджменту, зростання капіталізації банківської системи, підтримання належного рівня фінансової стійкості банків за рахунок виконання вимог Базель 1,2,3 та можливостей залучення додаткових ресурсів у материнських компаній для розширення кредитних можливостей. Однею із найбільш негативних рис діяльності банків із західним капіталом є стимулювання валютного кредитування, що, в свою чергу, стимулює покупки імпортних автомобілів і техніки та сприяє виведенню коштів з банківської системи за кордон. Також до негативних аспектів варто віднести перенесення ризиків з країни-походження капіталу в Україну однак дані ризики можуть бути відчутним тільки у випадку кризи в країнах походження.

Виходячи із проведеного аналізу можна виділити чотири ключових напрямки негативного впливу діяльності банків з іноземним капіталом для фінансової безпеки банківської системи України: 1) стимулювання валютного кредитування та виведення коштів з банківської системи; 2) обмеження кредитної підтримки реального сектору, що не сприяє росту ресурсної бази банківської системи через кумулятивний ефект та не сприяє економічному зростанню; 3) політичний шантаж і дестабілізація на валютному ринку з боку

банків з російським капіталом; 4) перенесення ризиків країн-донорів на банківську систему України.

Варто зауважити, що всі чотири негативних напрямки впливу банків з іноземним капіталом на фінансову безпеку банківської системи України меншою мірою залежать від самих іноземних банків, адже вони діють як фінансові підприємства, основною метою яких є максимізація прибутку за мінімальних затрат. Прояви негативних наслідків впливу банків з іноземним капіталом на фінансову безпеку банківської системи України зумовлені відсутністю ефективних законодавчих, наглядових та стратегічних підходів до організації банківської справи в державі.

Так, в Україні такі сфери діяльності банків, як кредитування та валютні операції практично не регулюються, оскільки у випадку кредитування не має жодного окремого законодавчого чи нормативно-правового акту, а у випадку валютних операцій Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» є застарілим. У результаті, валютна структура кредитів, як іноземних, так і українських банків практично не регулюється, що й призводить до перекредитування на споживчому сегменті кредитного ринку і до обмеженості кредитування промисловості. Недостатньо ефективними є законодавчі норми, які регулюють допуск іноземного капіталу на вітчизняний ринок банківських послуг в частині регулювання присутності іноземних банків з державним капіталом країни-донора, що має досить негативний вплив на фінансову безпеку банківської системи і держави в цілому. Також це стосується допуску до участі в банківському капіталі офшорних компаній, які сприяють появі так званих псевдоіноземних банків. Удосконалення потребує й банківський нагляд за діяльністю іноземних банків на валютному ринку. Окрім цього варто звернути увагу на підвищення ефективності стратегічного планування, враховуючи присутність у банківській системі капіталу з кількох країн світу, де банківській ризики залежать від політичних факторів, зокрема військових дій, розпаду союзних об'єднань тощо.

В умовах членства України в СОТ досить важко вжити радикальних заходів щодо удосконалення регулятивних норм присутності іноземного капіталу в банківській системі, однак варто зазначити, що багато країн вдаються до досить жорсткого регулювання допуску іноземних банків на внутрішній ринок та здійснення іноземними банками банківських операцій. Найбільш поширеними напрямками регулювання присутності іноземного капіталу в банківській системі є регулювання депозитних та кредитних операцій.

Так, у сфері регулювання депозитних операцій у деяких країнах існує обмеження на відкриття іноземними банками відділень, що приймають депозити від населення. Наприклад, в Іспанії кількість ощадних кас в одного іноземного банку не повинна перевищувати трьох. Також на депозитну активність іноземних банків суттєво впливає заборона їхньої участі в

національній системі страхування вкладів (як у США) або ж заборона гарантування вкладів на території приймаючої країни іноземними структурами. Усі перераховані методи регулювання депозитної діяльності мають на меті мінімізацію впливу нерезидентів на стабільність ринку вкладів населення для збереження національного контролю за цим соціально важливим сектором банківництва.

Регламентация кредитування полягає в стимулюванні використання позикового капіталу іноземних банків у пріоритетних секторах національної економіки. Так, органи влади можуть встановлювати мінімальні ліміти обов'язкової участі іноземних банків у державних проєктах або ж кредитуванні малого та середнього бізнесу. Для уникнення дискримінаційного кредитування пов'язаних іноземних підприємств на ринках приймаючих країн регулятор має можливість знизити норматив кредитування одного позичальника чи інсайдера. З метою уникнення перекредитування на роздрібному ринку в деяких країнах діє заборона надання іноземними банками позик населенню. Якщо державна політика передбачає збереження національного капіталу у важливих галузях реального сектору економіки, може вводитися заборона застави вітчизняних підприємств під час кредитування іноземними банками [167].

На наш погляд, враховуючи досвід іноземних країн, в Україні доцільною є заборона кредитування населення в іноземній валюті для всіх банківських установ незалежно від походження капіталу, що відповідно, дозволить суттєво знизити валютні ризики для самих банків та їх позичальників, а це, в свою чергу, знизить тиск на валютний курс і фінансову безпеку банківських установ. Більше того, з метою розширення кредитної підтримки вітчизняного виробника доцільно в Законі України «Про банки і банківську діяльність» прописати норму про те, що доля кредитів юридичним особам в кредитному портфелі банків з іноземним капіталом не повинна бути меншою 50%. Така ж норма повинна підтверджуватися НБУ при наданні ліцензії та інших дозволів для діяльності банків з іноземним капіталом. В такому випадку банки з іноземним капіталом будуть змушені надавати кредити вітчизняним підприємствам, що сприятиме формуванню стимулів для економічного зростання.

Особливої уваги потребує регулювання допуску іноземного капіталу з офшорних зон та державного капіталу будь-яких країн (не тільки країни-агресора) в банківську систему, адже такий капітал несе загрозу банківській безпеці і безпеці країни в цілому. Враховуючи негативну практику діяльності псевдоіноземних банків та банків з російським державним капіталом в Україні, виникає необхідність впровадження цілковитої заборони на участь у банківській системі іноземного капіталу з офшорних зон та державного капіталу країни-донора. Така заборона дасть змогу виключити можливість політичного і економічного шантажу і тиску, а також обмежити спроби відмивання грошей, приховування податків, виведення грошей з банківської системи.

Що ж стосується стратегічного підходу до організації діяльності банків з іноземним капіталом в Україні, то, на наш погляд, основними стратегічними кроками є заохочення банків з іноземним капіталом до кредитування вітчизняного виробника. Таке заохочення може бути у вигляді фіскального (надання податкових пільг) чи монетарного (надання пільгових кредитів рефінансування) стимулювання. Щодо використання іноземного банківського капіталу у якості «подушки» фінансової безпеки банківської системи України, то в цьому контексті доцільним є встановлення високих норм до капіталізації дочірніх банків.

Застосування вищезазначених законодавчих, наглядових та стратегічних ініціатив до регулювання діяльності банків з іноземним капіталом дасть змогу створити умови для ефективного його використання в Україні, що матиме позитивний вплив на вітчизняну економіку в цілому і банківську систему зокрема.

В економічній літературі останніх років багато уваги приділяється дослідженню впливу іноземного банківського капіталу на розвиток національних банківських систем, де основна увага приділяється аналізу позитивних і негативних наслідків такого впливу. Багато авторів і політиків вбачають загрозу в присутності іноземного капіталу в банківській системі, коли частка іноземного капіталу становить більше 40–50% активів, на основі чого розробляються різного роду наукові розробки та законодавчі ініціативи щодо обмеження цієї частки. Однак, як показала практика діяльності банків з іноземним капіталом в Україні та аналіз його впливу на фінансову безпеку банківської системи, найбільшою загрозою безпеці банківської системи і країни є не висока частка іноземного капіталу, а середовище та умови діяльності іноземних банків, які створені самою державою в особі законодавчої, монетарної та фіскальної влади. Саме штучно створені бар'єри діяльності іноземного капіталу, або штучно створені неефективні стимули кредитної діяльності (споживче валютне кредитування), призводять до односторонньої вигоди – тільки для банків з іноземним капіталом. Така ситуація вимагає нового погляду на організацію законодавчих, наглядових та стратегічних механізмів (в особі фіскальних і монетарних стимулів) залучення іноземного капіталу до фінансування реального сектору економіки та формування «подушки» фінансової безпеки банківської системи України. У випадку формування позитивного ділового клімату, ефективного законодавства та ефективної наглядової політики діяльність банків з іноземним капіталом буде мати значно більше позитивного впливу на вітчизняну економіку і банківську систему зокрема, ніж негативного.

2.3. Недоліки вступу України до Євросоюзу в контексті фінансової безпеки вітчизняної банківської системи

Із зростанням європрагнень України однозначною є проблема наявних недоліків процесу інтеграції у площині фінансової безпеки вітчизняної банківської системи. Саме тому, однією із цілей нашого дослідження є комплексна оцінка загроз фінансовій безпеці банківської системи у результаті повноцінного вступу України у Європейський Союз.

Основними завданнями у процесі дослідження є:

1. Охарактеризувати нормативно-правове забезпечення фінансової безпеки вітчизняної банківської системи;
2. Окреслити проблему неготовності банківської системи України сприйняти реформи для посилення глобальних правил щодо капіталу і ліквідності (Базель III);
3. Визначити особливості регулятивної політики Національного банку України порівняно з європейськими регулятивними заходами;
4. Означити проблему конкурентоздатності вітчизняної банківської системи у процесі інтеграції до ЄС.

Загалом у процесі зближення України з ЄС неминуче діятимуть і негативні фактори євроінтеграції: неспроможність нести фінансовий тягар внесків до ЄС; зростання конкуренції з боку фірм країн-членів ЄС у процесі лібералізації і збільшення відкритості національної економіки, що супроводжуватиметься ліквідацією неконкурентоспроможних підприємств із негативними соціальними наслідками [261, с.71].

Водночас невиконання банківською системою своїх функцій паралізує економічні зв'язки в країні і виступає загрозою економічної безпеки всього суспільства. А це обумовлює залежність фінансових, а найчастіше і політичних умов розвитку держави від стану безпеки банківської сфери.

Інтеграція України та Європейського Союзу суттєво розширює напрямки банківської діяльності, значно збільшує рівень конкуренції у банківській сфері, суттєво посилює проблему нерозвиненості вітчизняного фінансового ринку та його інфраструктури, вимагає швидкого впровадження нових інформаційних технологій, підкреслює недосконалість чинного законодавства, а корупція і криміналізація економічних відносин ставлять перед банківською системою нові завдання, тягнуть за собою появу характерних загроз і ризиків.

Створення масштабного механізму забезпечення фінансової безпеки держави передбачає насамперед вирішення широкого кола питань, які стосуються формулювання критеріїв та принципів забезпечення фінансової безпеки, а також визначення пріоритетних національних інтересів у фінансовій

системі держави, вживання заходів щодо попередження та подолання факторів, які загрожують фінансовій безпеці держави [60].

На наш погляд, в умовах інтеграції української фінансової системи та фінансової системи Європейського Союзу першочерговою стає саме проблема забезпечення фінансової безпеки в сфері банківської діяльності, яка може бути вирішена лише комплексно та системно. Це обумовлено тим, що фінансова безпека країни як складова частина її національної безпеки базується на формуванні ефективної системи безпеки інституцій, що реалізують фінансову політику держави.

Фундаментальна концепція фінансової безпеки банківської системи в умовах активних інтеграційних кроків України у бік Європейського Союзу повинна стати ключовою складовою загальної стратегії розвитку нашої держави. Сучасна Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері визначає, що стан фінансової безпеки держави залежить від явищ та чинників як внутрішньої, так і зовнішньої фінансово-кредитної політики держави, політичної ситуації, що склалася у державі, досконалості законодавчого забезпечення функціонування фінансової системи, а також міжнародних зобов'язань держави [303].

Щодо безпеки у банківській сфері, то у Концепції зазначено, що «уникнути кризових явищ у банківській сфері можливо шляхом проведення політики, спрямованої на стимулювання банківського сектору до спрямування кредитних коштів насамперед на розвиток реального сектору», а також «удосконалення механізму здійснення нагляду за банківським сектором та посилення ризик-менеджменту в банках» [303]. Таким чином, робимо висновок про те, що нині в Україні окреслені лише рамки концептуальних засад фінансової безпеки банківської системи, оскільки не розроблено Концепцію безпеки банківської діяльності як на рівні банківської системи країни, так і окремого банку, що містить сукупність заходів і механізмів її забезпечення, системи управління ризиками і нейтралізації загроз, котрі підривають основи функціонування банківської сфери держави.

У контексті проблеми зауважимо, що після прийняття Європарламентом «Директиви про вимоги до капіталу 4» (CRD4), що посилює підходи до його структури, якості та достатності, європейські банки активно приступили до зміцнення капіталу.

Так, Британські регулятори заявили, що найбільшим банкам країни – Royal Bank of Scotland (RBS), Lloyds, Barclays, HSBC і Standard Chartered – необхідно додатково залучити 25 млрд. фунтів, щоб їхній капітал відповідав вимогам Базельського комітету. Проте, можливість обійтися без допомоги акціонерів була не у всіх, зокрема Deutsche Bank залучив 3 млрд. євро за допомогою додаткової емісії нових акцій. Аналітики розцінили це як продовження підготовки банку до вступу в силу нових вимог до капіталу.

Аналогічні заходи прийняв і інший німецький банк – Commerzbank, що уже після Deutsche Bank анонсував додаткову емісію на 2,5 млрд. євро [205].

Вступ України до Європейської спільноти передбачає першочергове забезпечення діяльності вітчизняних банківських установ за єдиними регулятивними правилами. А відтак, повноцінне і безпечне сприйняття реформ Базельського комітету для посилення глобальних правил щодо капіталу і ліквідності з метою забезпечення більшої стійкості банківського сектору для вітчизняної банківської системи викликає сумнів.

Так, Базель II показав, що основою успішного впровадження є попередній аналіз, стратегічна оцінка і деталізоване планування. Проте, нині банківські установи також повинні залишатися гнучкими і готовими до подальших змін через реалізацію Базель III, оскільки основною метою цього документа є узагальнення основних вимог до достатності капіталу і аналіз деяких ключових практичних аспектів, які необхідно прийняти до уваги при розробці ефективної процедури впровадження [411].

Конкретизуючи негативні моменти повноцінної реалізації Базель III для вітчизняної банківської системи з позиції фінансової безпеки, зазначимо наступне:

1. Несприятливі економічні умови в Україні і посилення регулятивного контролю можуть призвести до того, що більш слабким банкам буде важче забезпечити необхідний капітал і фондування.

2. Зростання вимог до капіталу та необхідність функціональної реорганізації, виконання нових регулятивних вимог призведе до додаткового впливу на маржу і операційні можливості, тобто прибутковість банків впаде саме в той час, коли буде необхідно залучати додаткові ресурси для відновлення фінансового буфера.

3. Значне посилення вимог до капіталу і ліквідності може спричинити спад банківського кредитування або значне зростання його вартості.

4. Для інвесторів менш привабливими стануть акції і облігації банків, оскільки є велика ймовірність зниження дивідендів, що пов'язане з необхідною перебудовою бази капіталу. ROE і прибутковість значно знизяться, втрати стануть абсорбуватися борговими інструментами вже до ліквідації.

Важливою проблемою для фінансової безпеки не лише банківської системи України, а й для економіки загалом є вартість кредитних ресурсів. Вартість кредитних ресурсів для бізнесу є одним із ключових елементів формування конкурентоспроможності вітчизняної продукції. Так, ставки кредитування суб'єктів господарювання в ЄС встановлюються в середньому на рівні 3–4% проти 15–17% середньозваженої вартості кредитних ресурсів в Україні [303, с. 83].

Проблема вартості кредитних ресурсів для вітчизняних підприємств є безпосередньо взаємопов'язаною із безпекою банківської системи у площині конкурентоспроможності українських банків порівняно із європейськими

фінансово-кредитними установами. Однак проблема стосується не лише комерційних банків як основних суб'єктів у кредитних відносинах, але й основного регулятора країни – Національного банку. Наголосимо на тому, що грошово-кредитна політика Європейського Союзу була спрямована на розширення доступу суб'єктів господарювання до кредитних ресурсів, а це, у свою чергу, забезпечило для економіки необхідний грошовий обіг (табл. 2.9). Така політика передбачає суттєве зниження облікової ставки та зниження норм обов'язкового резервування для банків.

Таблиця 2.9

**Ставки рефінансування
центрального банку окремих країн світу [87]**

Країна	Центральний банк	Ключова відсоткова ставка	Наступний розгляд	Остання зміна	Поточна ставка, %
США	FED (Federal Reserve)	Federal Funds Rate	20.09.2017	14.06.2017	1.25%
Євросона	ECB (European Central Bank)	Refinancing Tender	26.10.2017	10.03.2016	0.00%
Великобританія	BOE (Bank of England)	Bank Rate	14.09.2017	04.08.2016	0.25%
Японія	BOJ (Bank of Japan)	Overnight Call Rate Target	21.09.2017	29.01.2016	-0.10%
Канада	BOC (Bank of Canada)	Overnight Rate	25.10.2017	06.09.2017	1.00%
Швейцарія	SNB (Swiss National Bank)	3 Month Libor Rate	14.09.2017	15.01.2015	-0.75%
Швеція	Riksbank (Sweden Central Bank)	Repo Rate	26.10.2017	11.02.2016	-0.50%
Австралія	RBA (Reserve Bank of Australia)	Cash Rate	03.10.2017	02.08.2016	1.50%
Нова Зеландія	RBNZ (Reserve Bank of New Zealand)	Official Cash Rate	27.09.2017	09.11.2016	1.75%
Норвегія	Norges Bank (The Norwegian Central Bank)	Sight Deposit Rate	21.09.2017	18.03.2016	0.50%

У країнах Євросоюзу середні норми резервування не перевищують 2 %. У Великобританії норми резервування є необов'язковими для банківських установ. Банки самі визначають обсяг резервних вимог перед початком кожного періоду резервування. Обсяг сформованих резервів має бути не меншим за встановлений центральним банком ліміт та повинен бути кратним 10 мільйонам фунтів стерлінгів. Важливо зазначити, що Банк Англії нараховує доходи у розмірі офіційної відсоткової ставки на середнє значення залишків резервних вимог. Відповідно, система резервування не використовується як монетарний інструмент, а здебільшого слугує джерелом додаткового доходу для банківських установ і механізмом підвищення платоспроможності та надійності банків [117, с. 198].

У даний час в українських реаліях ситуація характеризується іншими процесами. Для усіх банків встановлюються єдині нормативи та порядок визначення, формування і зберігання обов'язкових резервів. Національний банк може встановлювати для різних видів зобов'язань диференційовані нормативи обов'язкового резервування. Нині діють наступні нормативи обов'язкового резервування:

- за коштами вкладів юридичних і фізичних осіб у національній та іноземній валютах на вимогу і коштами на поточних рахунках – 6,5%;
- за строковими коштами і вкладами (депозитами) юридичних і фізичних осіб у національній та іноземній валютах – 3% [256].

Зростання облікової ставки (табл. 2.10) та неефективне використання інших інструментів грошово-кредитної політики значно обмежило доступ усіх господарюючих суб'єктів до кредитних ресурсів, тим самим унеможливило повноцінне виконання банківською системою своїх функцій – кредитної підтримки реального сектору економіки та перерозподілу фінансових ресурсів.

Таблиця 2.10

Облікова ставка Національного банку України [255]

2015 рік		2016 рік		2017 рік	
Період	Значення, %	Період	Значення, %	Період	Значення, %
–	–	з 09.12	14,0	–	–
–	–	з 28.10	14,0	–	–
–	–	з 16.09	15,0	з 14.09	12,5
з 18.12	22,0	з 29.07	15,5	з 03.08	12,5
з 30.10	22,0	з 24.06	16,5	з 07.07	12,5
з 25.09	22,0	з 27.05	18,0	з 26.05	12,5
з 28.08	27,0	з 22.04	19,0	з 14.04	13,0
з 04.03	30,0	з 04.03	22,0	з 03.03	14,0
з 06.02	19,5	з 29.01	22,0	з 27.01	14,0

Важливо відзначити, що у регулятивних діях НБУ щодо української банківської системи відсутня чітка послідовність. Так розглянувши взаємозв'язок між річною інфляцією, обліковою ставкою та середньозваженою кредитною ставкою (табл. 2.11), відзначимо, що такий важіль, як облікова ставка у грошово-кредитній політиці не є чітким індикатором для банківської системи зокрема та для економіки загалом щодо кредитної стимуляції.

Натомість у європейській банківській системі зміна облікової ставки лише сотні долі відсотків спричиняє зміну економічних трендів. Відтак, постає питання про достатню ефективність регулятивних важелів зокрема та про ефективність усієї грошово-кредитної політики Національного банку України загалом.

На нашу думку, з огляду на вищезазначені аспекти, що можуть стати загрозами для фінансової безпеки вітчизняної банківської системи у разі повноцінної інтеграції України та Європейського Союзу, варто говорити не про недоліки самого процесу, а про готовність сприйняти банківською системою України усі наслідки такої інтеграції. Більшою мірою готовність сприйняти наслідки інтеграції проявляється у конкурентоздатності вітчизняної банківської системи порівняно із банківською системою Європейського Союзу.

Аналітики Forbс Україна оцінюючи життєздатність банківських установ виявили достатньо красномовну тенденцію, що, на наш погляд, достатньо чітко відображає конкурентоспроможність вітчизняних банків та європейських банківських установ. Так, зокрема, група банків з високим рівнем життєздатності виявилася досить численною в зв'язку із загальним зростанням показників ліквідності та рентабельності по системі. За результатами оцінки в групі залишилися французький «КредіАґріколь», австрійський Райффайзен Банк Аваль, німецький ПроКредит Банк, голландський ІНГ Банк Україна і американський Сітібанк. До них приєднався УкрСиббанк (Франція та ЄБРР), Правекс-Банк (Італія), КредоБанк (Польща) [315].

Замикає десятку лідерів Альфа-Банк, що належить АВН Group. За півроку він продемонстрував максимальний приріст рейтингових балів завдяки покращенню фінансових показників. Іноземні банки не тільки зуміли пережити кризу з мінімальними збитками для балансу і репутації, а й продовжують, завдяки підтримці з боку головних офісів, утримувати стратегічний курс на збереження ринкових позицій в Україні.

Група із нижчим рейтингом представлена 13 банками із середнім рівнем життєздатності, з яких три державних, три – з іноземним капіталом, решта – приватні вітчизняні.

Таким чином, у разі завершення процесу інтеграції української та європейської банківських систем при умові незмінного стану банківських установ, що належать державі та вітчизняним власникам, ми отримаємо абсолютно негативні наслідки такого процесу із практично повною ліквідацією національної банківської системи.

Таблиця 2.11

**Взаємозв'язок інфляції, облікової ставки та
середньозваженої кредитної ставки***

Рік	Макроекономічна характеристика періоду	Річна інфляція, %	Зміна облікової ставки, %	Середньозважена кредитна ставка, %
2013	Банки значно збільшили кредитування реального сектору економіки – на 14,7% або на 90 млрд. грн. Збільшення ресурсної бази банків майже удвічі у порівнянні із 2012 роком – на 13,3% або 128 млрд. грн.	0,5	Зростання від 6,5 до 7% (переглядалася 2 рази)	9,4%
2014	Анексія АР Крим та воєнні дії на сході країни, розрив міжрегіональних зв'язків, звуження як зовнішнього, так і внутрішнього попиту на продукцію виробників, скорочення державного фінансування, погіршення фінансових результатів підприємств.	24	Зросла з 9 до 14% (переглядалася 3 рази)	15%
2015	Загострення воєнних дій на сході країни. Прискорення економічного спаду, що є наслідком руйнування інфраструктури та зниження завантаженості підприємств на сході країни, розриву виробничих зв'язків з іншими регіонами. Подальше падіння світових цін на товари сировинного експорту та дія обмежень у торгівлі з Росією обумовили зменшення експорту.	43	Зросла з 19 до 30% та знизилася до 22% (переглядалася 6 разів)	17%
2016	Тривалість конфлікту на сході країни. Турбулентність світової економіки. Падіння цін на товари українського експорту. Девальвація валют країн – основних торговельних партнерів України. Запровадження нових торговельних обмежень з боку Російської Федерації. Повільна переорієнтація українських експортерів на нові ринки збуту та освоєння ними нових транспортних маршрутів доставки продукції.	12	Зниження з 22 до 14% (переглядалася 9 раз)	15,9

*Примітка. Побудовано автором за даними [15].

Складність подальшого розвитку банківської системи України в умовах євроінтеграції зводиться до виникнення можливих загроз для її фінансової безпеки. Водночас виокремлення окремих складових проблеми банківської безпеки в умовах інтеграції у європейський фінансовий простір визначає її комплексний характер і окреслює орієнтири подальших наукових досліджень.

У результаті дослідження ми виділили чотири блоки загроз для банківської системи у процесі євроінтеграції, зокрема:

- по-перше, відсутність нормативно-правового забезпечення фінансової безпеки вітчизняної банківської системи;
- по-друге, неготовність банківської системи України сприйняти реформи для посилення глобальних правил щодо капіталу і ліквідності (Базель III);
- по-третє, неефективність регулятивної політики Національного банку України порівняно із європейськими регулятивними заходами щодо стимулювання кредитної активності банків;
- по-четверте, неконкурентоздатність вітчизняної банківської системи порівняно із європейською банківською системою.

Дані проблеми повинні сприйматися не стільки як загрози, а як орієнтири для подальшого розвитку банківської системи України.

Сучасний етап розвитку економіки країн ЄС і вітчизняної економіки в цілому характеризується зростанням ролі банків і банківських систем і їх впливу на інтеграційні процеси. Конкурентоспроможність банківської системи є одним з визначальних чинників економічного розвитку, оскільки її високий рівень дозволяє в повній мірі використовувати можливості по залученню інвестицій, капіталу і технологій.

У Європейському Союзі за останнє десятиліття перед фінансовою системою було поставлено і вирішено ряд важливих стратегічних завдань, які сьогодні дозволяють практично безперешкодно пересуватися капіталу, а також суттєво спрощують діяльність банків, що у свою чергу створило умови для забезпечення рентабельності інвестицій, консолідації міжбанківських систем та збільшенні міжнародної експозиції.

У міру розгортання євроінтеграційних процесів, для України все більш очевидною стає вагомість глибоких і комплексних досліджень трендів у розвитку фінансово-кредитної системи ЄС з метою синхронізації основних параметрів розвитку вітчизняної банківської системи як архіпередумови безпечної фінансової інтеграції.

Звернемо увагу, що з точки зору теорії систем, фундаментальною властивістю будь якої системи є асинхронність її розвитку. Ця властивість обумовлена наявністю різноманітних параметрів елементів (підсистем) і множинністю їх зв'язків. До того ж будь-яка система піддається впливам зовнішнього середовища, на які її елементи реагують з різною швидкістю або в силу своїх властивостей, або через відмінні характеристики зовнішніх впливів. Абстрактно можна змоделювати синхронну систему, що складається з двох

однакових елементів з ідентичними зв'язками, що дорівнює по вектору впливу на них і існуючі в просторі фактори, не справляють на неї ніякого впливу. Це на наш погляд практично нереалізовувана модель навіть на рівні простих систем. Будь-які економічні системи характеризуються підвищеною складністю з позиції елементної бази та зв'язків, варіабельністю і ступенем передбачуваності змін.

Розглядаючи асинхронність як об'єктивне явище функціонування економічних систем вважаємо за доцільне виокремити певні параметри цієї властивості, що безпосередньо впливає не лише на розвиток економічних систем, але і взаємозв'язки між ними. Так, у переліку найбільш значимих параметрів асинхронності економічних систем виділяють [46, с. 111]:

- стадійну і фазову неоднорідність процесів;
- асинхронність функціонування бізнес-систем, обумовлену накладенням різних фаз і циклів;
- дискретність інституційних та організаційних перетворень, пов'язаних з необхідністю подолання консерватизму суб'єктів і агентів;
- «рваний» темп і аритмія внесених змін;
- нелінійність середовища – перманентне виникнення однаково згубних для економічних впливів надконцентрацій і «розрідженості» їх простору.

З огляду на параметри асинхронності економічних систем виділяють її форми та фактори. Так, до форм прояву асинхронності будь-якої економічної системи відносять [358, с. 24]:

- стадійну неоднорідність (асинхронність виникнення і розвитку систем);
- фазову неоднорідність (асинхронність циклів і їх фаз);
- порушення ритму внесених змін (асинхронність реакції підсистем на стан середовища);
- асинхронність імпульсів до змін, пов'язаним з динамікою зовнішнього середовища).

В свою чергу, факторами асинхронності вважають:

- дискретність інституційних та організаційних перетворень;
- нелінійність середовища.

Якщо розглядати банківську систему, як складну систему яка піддається впливам зовнішнього середовища, на які її елементи реагують по різному і з різною швидкістю або в силу своїх властивостей, або через відмінні характеристики і яка здатна функціонувати незалежно від економічної моделі і організації суспільних відносин, то асинхронність є не лише властивістю її розвитку, а й невід'ємним елементом еволюційних змін цього процесу.

Проте, цілком очевидно, що асинхронність у розвитку банківської системи – явище багатогранне і неоднозначне. Зупинимось на деяких теоретичних аспектах. Враховуючи вищезначені форми асинхронності, для оцінки її міри щодо розвитку системи пропонуємо ввести наступні параметри:

1. Асинхронність розвитку економічної системи як чинник загрози:

– значна відмінність у виникненні та функціонуванні окремих її елементів;

– тривала неоднорідність циклів і фаз розвитку;

– неоднозначна або взагалі відсутня реакція підсистем на стан середовища функціонування;

– неоднозначна або взагалі відсутня реакція на зміни, що пов'язані з динамікою зовнішнього середовища.

2. Асинхронність розвитку економічної системи як властивість нормального процесу:

– певна відмінність у виникненні та функціонуванні окремих її елементів;

– неоднорідність циклів і фаз розвитку;

– реакція підсистем на стан середовища функціонування відповідно до критеріїв оптимальності та стратегічних пріоритетів;

– адекватна реакція на зміни, що пов'язані з динамікою зовнішнього середовища.

На наш погляд, для вітчизняної банківської системи важливо оцінити параметри асинхронності в контексті саме проблеми зважування усіх переваг і недоліків євроінтеграційних процесів. Така оцінка є вкрай необхідною оскільки становлення і функціонування банківської системи України має певні особливості. Водночас, неоднорідним є процес її розвитку. Крім того, реакція вітчизняної банківської системи на внутрішні і зовнішні виклики є неоднозначною.

Першочергово зазначимо, що дослідження еволюції банківського сектору Європейського Союзу підтверджує тезу, що подальша інтернаціоналізація банківських інституцій передбачає приведення норм їх функціонування до загальноприйнятих світових стандартів, що відіграє важливу роль у трансформації стратегічних пріоритетів фінансово-кредитних установ. Для європейських фінансових інституцій це збільшило кількість потенційних клієнтів і, водночас, підштовхнуло до збільшення асортименту пропонованих фінансових продуктів і послуг.

Важливо тут те, що певні фінансові продукти неможливо уніфікувати у зв'язку із специфікою їх процесу реалізації. Проте кожен європейський банк створює свою власну платформу для роботи з клієнтами і оцінки ризиків. Доступність Інтернету для клієнтів європейських банків стало поштовхом до розвитку інноваційних технологій в сфері інтернет-банкінгу. А відтак, менеджмент європейських банківських інституцій чітко усвідомив, що і-банкінг повинен бути надійним, захищеним і доступним в будь-який час [421].

Онлайн-платформи європейських банків дозволяли корпоративним і приватним клієнтам користуватися не тільки послугами дистанційного управління рахунком, а й дали доступ без додаткових посередників до торгівлі на фінансових ринках, до покупки і продажу похідних інструментів та до елементів міжбанківської системи.

Системи і-банкінгу європейських банків щорічно еволюціонує. Якщо кілька років тому платформи комунікацій з банками являли собою певне програмне забезпечення, яке встановлюється безпосередньо на комп'ютер користувача, і яке вимагало значних затрат часу і коштів, то сьогодні всі операції відбуваються без завантаження користувачем будь-якого програмного забезпечення. Банки ЄС надають безпосередній доступ до всіх операцій через власні веб-сайти.

Велику роль у розвитку банківського сектора Європейського Союзу відіграло створення нових фінансових інструментів. Можна відзначити, що їх складність варіюється від звичайних контрактів на покупку до комплексних продуктів, таких як CDO (англ. Collateralized Debt Obligations, Облігація, забезпечена борговими зобов'язаннями), CDS (англ. Credit Default Swaps, Своп Кредитного Дефолту), Еверест (англ. Everest, екзотичні фінансові продукти, які поширював банк Сосьєте Женераль в 1997 р. [447].

Важливу роль у розвитку банківської системи ЄС зіграли інновації в сфері управління. Важливим чинником, що спричинив адекватну реакцію банківської системи став випадок, коли у 2008 року один з трейдерів інвестиційного Банку Сосьєте Женераль, здійснив неправомірні дії, перевищивши дозволену йому експозицію. Саме це змусило багато європейських банків переглянути свою модель нагляду за діяльністю співробітників. Перш за все, було вжито заходів для збільшення прозорості за допомогою надання акціонерам банку більш докладного аудиту. Саме такий захід суттєво впливає на поведінку менеджменту банку. До того ж, важливу роль в управлінні банком відіграли такі компоненти управлінських норм як: [417]:

- вільний доступ членів Ради директорів до будь-якої інформації, що стосується функціонування банку, а не тільки до інформації, відібраної керуючим. Така вимога має на увазі певний рівень експертизи у адміністрації;

- Рада директорів повинна бути невеликим за чисельністю (що складається з семи восьми членів), для того, щоб збільшити його ефективність і зменшити вплив керуючого. До того ж, керуючий повинен бути єдиним співробітником банку, який безпосередньо засідає в Раді, так як наявність інших співробітників банку може збільшити вплив на керуючого

- керуючий і члени Ради директорів повинні володіти значною кількістю акцій компанії, щоб їх інтереси були схожі з інтересами акціонерів;

- керівник не повинен бути одночасно президентом Ради директорів, так як в цьому випадку у нього концентруються дуже великі можливості по прийняттю рішень, що загострює конфлікт інтересів, зменшуючи ефективність нагляду за діяльністю.

Перераховані заходи доповнюються зовнішніми елементами регуляції і дозволяють домогтися більшої стабільності окремо взятої фінансово-кредитної установи.

2017 рік для Європейської банківської системи з точки зору асинхронності став найбільш неоднозначним періодом. Загалом, останні дев'ять років європейські банки провели в процесі відновлення після кризи. При цьому основна увага приділялася приведенню в порядок балансів, дотримання нових регуляторних вимог і відмови від неприбуткових напрямів бізнесу – і все це в умовах низьких темпів зростання бізнесу.

Середня прибутковість капіталу європейських банків на даний момент становить 4,4%, що значно нижче очікуваного рівня [152]. Ситуація при цьому на європейських ринках неоднорідна: в деяких країнах Європи банки вже завершили процес реструктуризації, в той час як на інших ринках робота в цьому напрямку ще триває.

Незалежно від того, на якому етапі трансформації свого бізнесу знаходиться банк, всі вони в даний час змушені працювати в умовах стрімко мінливої кон'юнктури ринку. Нові переваги клієнтів, а також розвиток цифрових каналів і онлайн-платформ призводять до необхідності змінювати традиційні підходи до банківської діяльності.

В ситуації, що склалася використання засобів автоматизації і інструментів обробки даних дозволить значно скоротити витрати. Іншими словами, європейські банки, ледь впоравшись з наслідками кризи, зіткнулися з новими труднощами. На сьогоднішній день лише деякі організації приймають необхідні заходи для вирішення поставлених перед ними нових завдань (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Особливості розвитку європейських банків у 2017 році*

Реструктуризація		Нові стратегічні завдання	
Напрями реструктуризації	Характеристика напрямів реструктуризації	Завдання	Зміст завдання
1	2	3	4
Оптимізація балансу	Європейські банки витратили багато часу і ресурсів для оптимізації своїх балансів. На деяких європейських ринках цей процес завершений, однак в таких країнах, як Греція, Італія та Португалія, процеси реструктуризації, списання та продажу проблемних кредитів триватимуть ще тривалий час	Реагування на зміни в купівельній поведінці	Активний розвиток платформ-агрегаторів, на яких клієнти можуть користуватися послугами різних постачальників, порівнюючи і вибираючи продукти і послуги з широкого асортименту пропозицій, змушує банки приймати стратегічно важливі рішення щодо інвестицій і партнерства з подібними платформами.

Продовження табл. 2.12

1	2	3	4
Регулювання, капітал і ризик	Банки були змушені збільшувати капітал і скорочувати активи, що призвело до збільшення середньої достатності капіталу з 3,7% до 5,8% (капітал I рівня / активи (МСФЗ). Очікуються додаткові зміни, пов'язані з вхідними в дію регуляторними вимогами, наприклад, директивою про ринки фінансових інструментів MiFID II. Керівництво банків як і раніше зайнято питаннями планування подальших структурних змін в зв'язку з виходом Великобританії з ЄС і вимогами по планування відновлення діяльності і фінансового оздоровлення	Оновлення та заміна інфраструктури і процесів	Швидкий розвиток технологій і прагнення банків до скорочення витрат сприятимуть подальшій роботі над заміною застарілої інфраструктури та впровадженням API.
Відмова від неприбуткової діяльності	Банкам вдалося досягти значного прогресу, відмовившись від деяких напрямків діяльності (наприклад, від обслуговування великих корпоративних клієнтів) і роботи на непрофільних ринках. У сфері банківського обслуговування великих корпоративних клієнтів європейські банки закрили деякі напрямки бізнесу, які принесли їм в 2009 р. до 10 млрд. євро виручки	Забезпечення ефективності фінансових ресурсів	З огляду на зростаючі вимоги до фінансових ресурсів, банки будуть використовувати просунуті інструменти управління такими ресурсами, що дозволить моделювати різні сценарії споживання і спростить процес прийняття рішень.
Операційна ефективність	Багато банків почали реалізацію програм, спрямованих на скорочення витрат. Проте, в період з 2008 по 2016 рр. витрати банків щорічно збільшувалися на 1%, а	Використання можливостей консолідації	Беручи до уваги наявні труднощі економічного характеру, очікується, що ступінь консолідації на деяких ринках (наприклад, в Італії) буде рости. Проте, на

Продовження табл. 2.12

1	2	3	4
	співвідношення витрат і прибутку практично не змінювалося через падіння доходів банків внаслідок зниження процентних ставок і скорочення маржі. До теперішнього моменту жоден європейський банк ще не завершив роботу по оптимізації своїх витрат. Керівництво більшості європейських банків тільки починає реалізацію нових ініціатив по скорочення витрат, а в інших банках такі ініціативи знаходяться в стадії реалізації		багатьох ринках це не буде пріоритетним завданням.
Концентрація і консолідація	У той час як одні європейські ринки зазнали серйозних змін в результаті консолідації, ситуація на інших ринках практично не змінилася. З початку кризи ринкова концентрація в Греції та Іспанії збільшилася вдвічі, а на ринку Італії основні зміни відбувалися переважно в останні роки. масштаби транскордонної консолідації як і раніше невеликі	Формування кадрового потенціалу майбутнього Соціальна відповідальність	У міру зміни банківської галузі змінюються і вимоги банків до кадрів, які необхідні їм зараз і знадобляться в майбутньому. Банкам потрібні інноваційні підходи до управління кадрами, атакож грамотно вибудований процес планування і залучення персоналу В результаті фінансової кризи виникла потреба в довгострокових політичних змінах, що мають значні наслідки для банків. В світі посилення популістських і націоналістичних настроїв від банків буде потрібно участь в рішенні загальних проблем сучасного суспільства.

Примітка. Побудовано автором на основі [152].

Відтак, європейські банківські інституції в результаті боротьби з наслідками фінансової кризи зіткнулися із безліччю змін у внутрішньому і зовнішньому середовищі і з огляду на напрями реструктуризації та змісту нових завдань у розвитку, можна констатувати про присутність асинхронності розвитку банківської системи однак як властивості нормального процесу. І більше того, банки, які зможуть повністю сконцентруватися на процесі трансформації та виконанні поставлених завдань, отримають суттєву перевагу перед конкурентами в наступному десятилітті.

Аналізуючи параметри асинхронності розвитку банківської системи України першочергово зосередимо увагу на основних аспектах її становлення. До сьогодні функціонування банківської системи України як ключової частини грошово-кредитної системи країни не стало ефективним механізмом створення сприятливого середовища для мобілізації та вільного переливання капіталів, нагромадження коштів для структурної перебудови економіки, розвитку підприємництва (табл. 2.13) [142].

Таблиця 2.13

**Основні характеристики етапів становлення та розвитку
банківської системи України**

Період	Основні риси етапів становлення та розвитку вітчизняної банківської системи
1988–1990 рр.	Створення прототипу системи українських комерційних банків у складі банківської системи СРСР
1991 – I півріччя 1992 рр.	Перереєстрація українських комерційних банків та початок формування банківської системи України як незалежної держави
II півріччя 1992 – 1993 рр.	Формування банківської системи України на етапі становлення економічного та політичного суверенітету
1994–1996 рр.	Розвиток банківської системи на першому етапі реалізації курсу економічних реформ монетарними методами
1997–1999 рр.	Реформування банківської системи в умовах поглиблення фінансово-економічної кризи, поступового переходу до поєднання монетарних методів управління економікою із заходами щодо її структурного реформування
2000 – I півріччя 2008 рр.	Розвиток банківської системи в умовах реструктуризації економіки, падіння дохідності банківських операцій, укрупнення та консолідації капіталу банків
II півріччя 2008 – 2014 рр.	Розвиток банківської під впливом світової фінансово-економічної кризи, в умовах девальвації національної валюти, скорочення виробництва, експорту, дефіциту платіжного балансу та державного бюджету. Посткризове відновлення господарства. Закриття банків, вихід з ринку банків зі 100% іноземним капіталом, з причин внутрішньої економічної та соціальної кризи в Україні, погіршення макроекономічних показників розвитку

Незважаючи на закінчення процедури т. з. «очищення банківської системи України» в кінці 2015 року, у 2016-2017 рр. масові банкрутства вітчизняних фінансово-кредитних установ продовжились. У 2016 році під управління фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) передано 21 банк, що все ж менше, ніж в 2014-2015 роки – по 33 [271]. Неплатоспроможним виявився і такий системний банк як ПриватБанк. Втім, він був миттєво націоналізований. Перехід Приватбанку у власність держави суттєво змінив структуру банківської системи України. Так, станом на 1 січня 2017 року банки з приватним українським капіталом склали близько 13%, банки іноземних банківських груп – 35%, державні – 51,3%.

84 вітчизняні банки-банкрути відправлені на ліквідацію. Кілька тимчасових адміністрацій заморожені судовими рішеннями. Банки, що залишилися на ринку у 2017 році продовжили оптимізувати свою роботу: скорочували відділення і розвивали віддалені канали обслуговування клієнтів, залучали вкладників і шукали платоспроможних позичальників.

Банківська діяльність й надалі продовжує характеризуватись невисокою активністю кредитних операцій. Незначний обсяг банківського кредитування пов'язаний із системною проблемою нестачі довгострокових ресурсів у банківській системі, обмеженим доступом до нових запозичень на міжнародних ринках, погіршенням платоспроможності позичальників, збільшенням обсягів проблемних кредитів, а також зниженням мотивації банків до кредитування внаслідок існування безризикових високоприбуткових інструментів – ОВДП та депозитних сертифікатів НБУ [307, с. 43].

Вітчизняні банки досі не вирішили проблеми з простроченими кредитними портфелями, під які в попередні роки їм довелося сформувати значні резерви. Частка проблемних кредитів в банківській системі України станом на кінець 2017 року становила 54,9% [269].

Загалом політична та військова нестабільність, значна інфляція та загальна економічна дестабілізація негативно вплинули на банківський сектор та показники діяльності банків, що працюють на території України. Також важливим фактором, що характеризує сучасний стан банківської системи, є активне втручання НБУ у функціонування банківської системи. Не можна дати однозначної оцінки політиці «оздоровлення» банківської системи, яку проводить її головний регулятор [161, с. 85–86]. З одного боку, ліквідація неплатоспроможних банків та банків, які порушували українське законодавство, повинно позитивно вплинути на прозорість банківської системи. З іншого боку, надмірне зменшення учасників банківського сектору може призвести до погіршення конкурентного середовища та умов надання банківських продуктів.

Відтак, з позиції асинхронності розвитку банківської системи України, відзначимо, що прослідковується суттєва відмінність у становленні та функціонуванні на відміну від банківської системи ЄС, яка супроводжується

тривала неоднорідність циклів і фаз розвитку, а неоднозначність її реакції на зміни зовнішніх та внутрішніх умов, дозволяє виокремити асинхронність її розвитку як чинник загрози.

Таким чином, ми ідентифікували банківські системи ЄС та України з позиції асинхронності їх розвитку і можемо зробити висновок, що ця властивість для європейської банківської системи є показником нормального еволюційного процесу, а для України – це чинник загрози. А тому інтеграція цих систем, як процес формування глибоких і стійких взаємозв'язків, з позиції фінансової безпеки як банківської системи Європейського Союзу так і банківської системи України залишається відкритою проблемою, яка поки що не має чітких варіантів вирішення основних її завдань.

2.4. Фінансова безпека банківської системи України в умовах впливу тіньової економіки

Тіньова економіка, як певний феномен суспільно-економічних відносин викликає глибокий інтерес серед наукових кіл та різноманітних державних і міжнародних інституцій у сфері ґрунтового його вивчення та виявлення основних напрямків впливу на перебіг економічних процесів у національній і світовій економіці. Дослідження проблематики тінізації економічних процесів розпочалися ще в тридцятих роках минулого століття, а осмисленої форми вони набули в кінці 1970-х років, де однією із перших науково-дослідних робіт стала робота американського вченого П. Гутмана «Підпільна економіка» (1977 р.), в якій було зроблено наголос на недопустимість ігнорування масштабів тіньової економіки та визначення її ролі в розвитку держави. У 1983 році в м. Білефальді була проведена перша міжнародна конференція з питань тіньової економіки, на якій було представлено близько 40 доповідей, що зачіпають проблеми тіньової економіки в умовах різних господарських систем. З цього періоду в економічній науці (як у вітчизняній, так і в зарубіжній) було накопичено сотні і тисячі робіт з проблем тіньової економіки, які переслідували декілька завдань, а саме: фундаментальний теоретичний аналіз, статистична оцінка, оптимізація соціально-економічної політики, вдосконалення правоохоронної діяльності, забезпечення економічної безпеки, обліково-статистична оцінка тощо.

Суттєва розрізненість завдань та переслідування особистісних цілей дослідників чи певних державних владних інституцій породила глибокі неоднозначності в розумінні сутності тіньової економіки, що в свою чергу, уповільнило процеси детінізації економік країн світу.

Неоднозначність у поглядах та різнонаправленість методологічних підходів до дослідження феномену тіньової економіки зумовлена також й тим, що тіньова економіка не є суто економічним явищем, адже вона має і

філософський, і соціальний, і кримінальний підтексти, які зводяться до необхідності дослідження ментальних моделей поведінки індивідів у якості економічних агентів.

Основоположним напрямом дослідження проблематики тіньової економіки є методологія економічного аналізу неокласичної економічної школи (В. Джевонс, Ф. Еджуорт, А. Маршалл, К. Менгер, О. Бем-Баверк, Ф. Візер, Л. Вальрас, Дж. Б. Кларк, І. Фішер, В. Парето), яка зосереджена на проблемах раціонального господарювання. Вихідним положенням дослідників неокласичного напрямку є потреби індивіда, які він може задовольняти шляхом споживання матеріальних і нематеріальних благ в умовах їх обмеженої кількості. Сама поведінка індивіда розглядається в умовах, які характеризуються відносно стабільністю, де індивіди здійснюють свою діяльність виключно раціонально виходячи із своїх інтересів [451]. Раціональна поведінка економічних суб'єктів спрямована на отримання максимального доходу при обмежених ресурсах, з урахуванням ризиків, що виникають.

Грунтовне пояснення розуміння поведінки індивіда в контексті неокласичної економічної теорії дав американський вчений Сінді Уінтер, який стверджував, що аргументація раціонального господарювання неокласиків базується на наступних семи умовиводах:

1. Є підстави розглядати економічний світ як світ, що перебуває в стані рівноваги.

2. Індивіди – економічні «актори» – весь час стикаються з однаковими ситуаціями вибору або з послідовністю альтернатив, дуже схожих один на одного.

3. Індивіди мають стійкі переваги і тому оцінюють результати індивідуального вибору виходячи з стійких критеріїв.

4. Опинившись в уже знайомій ситуації, будь-який індивід здатний розгледіти доступні можливості для отримання високих результатів і скористається ними; якщо мова йде про фірму, то вона поступає таким же чином, щоб не стати жертвою конкурентної боротьби.

5. Отже, не може виникнути такої рівноваги, при якій індивіди максимізують свої переваги.

6. Оскільки світ перебуває в стані, близькому до рівноваги, то в ньому діють моделі поведінки, приблизно відповідні постулату, що індивід отримує максимальну корисність.

7. Деталі адаптивного процесу складні і, ймовірно, специфічні для кожного конкретного індивіда і його ситуації. Навпаки, загальні закономірності рівноваги, що веде до оптимізації, порівняно прості; тому для кращого розуміння економічного життя міркування економії зусиль вимагають теоретичного вивчення цих закономірностей і їх порівняння з результатами інших спостережень [462].

Розширив погляди неокласичної теорії на раціональну поведінку економічних індивідів американський економіст і соціолог Г. Беккер у своїй статті «Злочин і покарання: економічний підхід», де, на наш погляд, обґрунтував нову рису раціонального господарювання – «раціоналізм злочинності» [412]. Так, у своєму аналізі Г. Беккер виходив з того, що злочинці – не психопатологічні типи і не жертви соціального гноблення, а раціональні агенти, які передбачено реагують на наявні можливості і обмеження. Вибір злочинної професії треба розуміти як нормальне інвестиційне рішення в умовах ризику і невизначеності. Звідси випливає, що рівень злочинності повинен залежати від співвідношення пов'язаних з нею вигод і витрат (як грошових, так і негрошових). Він буде визначатися різницею доходів від легальної та нелегальної діяльності, ймовірності затримання і засудження, вагою покарання і т. д. Якщо так, то, наприклад, високий відсоток рецидивізму не повинен дивувати, оскільки очікувана тривалість відсиджувань враховується злочинцями заздалегідь, при виборі сфери діяльності.

Г. Беккер встановив, що, коли мова йде про індивідуума з вираженою схильністю до ризику (а саме до цієї категорії належить більшість злочинців), підвищення ймовірності затримання виявляється набагато ефективнішим засобом попередження злочинності, ніж збільшення термінів ув'язнення. Він показав також, що особи з високим рівнем освіти більш схильні до злочинів, які вимагають значних грошових витрат, а особи з низьким рівнем освіти – до злочинів, які вимагають значних витрат часу. Для перших більш тяжким покаранням є тюремне ув'язнення, тоді як для других – виплата грошової компенсації (визначальним є знову-таки фактор втрачених заробітків).

Таким чином, враховуючи постулати неокласичної економічної теорії та концепції раціоналізму злочинності Г. Беккера, сутність тінювих економічних відносин і тінювої економіки полягає у раціональній поведінці економічних агентів (індивідів) спрямованій на отримання максимального доходу при обмежених ресурсах, з урахуванням ризиків, що виникають не зважаючи на необхідність порушення соціальних та правових норм і законів. Тобто ключовою метою економічного агента є максимізація прибутку шляхом застосування раціональних заходів і дій з точки зору самої максимізації (все, що робиться заради максимізації прибутку є раціональним, в т. ч. і уникнення оподаткування, і обхід законодавства, і злочинність), та інтересів індивіда. Окрім цього, як вважав інший провідний представник неокласичної економічної школи Р. Лукас [445], зміна макроекономічних умов, політичних та законодавчих норм має викликати раціональні очікування в економічних агентів, які повинні стати передбачуваними для макроекономічних регуляторів.

Іншою, не менш важливою, методологією дослідження тінювої економіки в західній економічній думці є теоретичні постулати інституціональної школи економічної теорії, а зокрема таких її представників, як Т. Веблен і Р. Коммонс, наукові принципи яких були закладені ще наприкінці XIX – початку

XX століття та ґрунтувалися, в основному, на критиці класичної і неокласичної економічної школи. Основою метою теоретичної конструкції інституціональної теорії стало впровадження мультидисциплінарного підходу до вивчення економічних процесів і явищ, а особливо поведінки індивіда. Так, на думку інституціоналістів, соціологічні та психологічні чинники сприяють розвитку інститутів більше, ніж економічні чинники. Враховуючи соціально-психологічні аспекти поведінки індивіда представники інституціоналізму неокласичній утилітарній моделі раціональної людини в своїх вченнях протиставляли людину з притаманними їй інстинктами – цілеспрямованими чинниками поведінки, що формуються в певному соціокультурному середовищі та визначають промислову поведінку, яка дозволяє застосовувати надбання сучасної науки та створює основи для нової культури. Кристалізація думок вчених-інституціоналістів знайшла своє відображення у новому, для економічної науки, понятті (яке було запропоновано Т.Вебленом) – інститут, як словесний символ для кращого позначення групи суспільних звичаїв, що означають переважний і постійний спосіб мислення, який став звичним для групи і перетворився для народу в звичай (норму) [85]. Виокремлення поняття інститут дало змогу визначити суспільну психологію, традиції та звичаї у якості основних чинників, що впливають на економічні явища та людську поведінку, і таким чином наблизити до реальності економічну науку, зробити її більш практичною.

Отже, відповідно до положень інституціональної теорії тіньова економіка і тіньові економічні відносини вивчаються з позицій визначення впливу державних законодавчих норм, практики організації економічних процесів на формування суспільної психології, суспільної поведінки, звичаїв і традицій ведення господарства. Надмірне законодавче регулювання, податкове навантаження, відсутність або недостатній рівень відповідності санкцій можуть бути тими чинниками, які зумовлять виникнення нових звичаїв і традицій ведення господарства, які суперечитимуть чинному законодавству і регулятивним механізмам, однак користуватимуться високою довірою серед економічних агентів та складатимуть основу звичасвого права. Тобто тіньові економічні відносини можуть формуватися в силу психологічних, соціальних та релігійних переконань економічних агентів виходячи із ірраціональної поведінки індивідів, яка формується внаслідок економії на дотриманні законодавства і державних регулятивних норм. У цьому контексті розглядаються легальні і нелегальні методи недотримання законодавства, де до легальних можна віднести ведення господарства з використанням можливостей законодавчих прогалів, а до нелегальних – корупцію, яка дозволяє обійти чинні законодавчі норми.

Проблематика інституціональної економічної школи була розвинута представниками неінституціональної школи, які звернули увагу на опортуністичну поведінку індивідів, чим розширили межі економіко-соціологічного аналізу. Вагомий внесок у розвиток неінституціональної теорії зробив

О. Вільямсон, який власне і обґрунтував концепцію опортуністичної поведінки як фундаменту теорії трансакційних витрат. Опортунізм, на думку О. Вільямсона, являє собою «переслідування особистого інтересу з використанням підступності. Подібна поведінка включає, але навряд чи обмежується, такими вираженими її формами, як брехня, злочинство і шахрайство. Набагато частіше під опортунізмом маються на увазі більш тонкі форми обману»[451, с. 47].

Неоінституціональна школа порушує проблематику формування тіньової економіки, яка враховує патології, аномалії або девіації в рамках суспільних норм. З цих позицій опортунізм економічних агентів, який вважається як їх недобросовісна поведінка, є невід'ємним елементом формування і існування інституційної структури [247, с. 3]. Адже, без порушень встановлених правил і норм немає і їх розвитку, немає еволюції інституцій та інститутів, в чому проявляється найчастіше ігнорована інноваційна функція тіньової підсистеми господарства. Крім того, важливо акцентувати увагу і на її еволюційній функції. Тіньова економіка – природне середовище генерації інституційних інновацій, які перебувають в неформалізованому стані і залишаються «в тіні» правового регулювання.

У цьому контексті варто відзначити дещо відмінний від представників інституціональної школи підхід до трактування сутності інститутів, які за Д. Норттом включають в себе форми обмежень, створені людьми для того, щоб сформувати певну структуру людських взаємовідносин [451]. Інститути бувають формальними (закони) і неформальними (звичаї, традиції, морально-етичні норми). Варто підкреслити, що неформальні інститути, з одного боку, є основою розвитку формальних правил і моделей поведінки, а з іншого – виступають свого роду компенсаторами неефективних формальних інститутів, доповнюючи нормативно-правову систему, а тому відхилення від норми не завжди є негативним явищем, що зумовлює необхідність переосмислення інституціонального дослідження феномена тіньової економіки виходячи із рівня інституціональної еволюції господарських системи. До таких рівнів відносять наступні:

1) нормогенез (normogenesis), тобто виникнення неформальних норм і створення формальних правил дій і взаємодій агентів;

2) патогенез (pathogenesis), під яким розуміють процес виникнення негативних відхилень від норм і порушень дійсних правил функціонування економіки;

3) рекордогенез (recordogenesis), що охоплює позитивні відхилення від норм (перевиконання або дострокове виконання), в тому числі рекорди як екстремальні, максимальні результати діяльності агентів [383].

З цих позицій неоінституціональна теорія дає змогу по-іншому поглянути на феномен тіньової економіки розширюючи кругозір від негативного її прояву (корупція, злочинність, збитки) до позитивного (підвищення ефективності інститутів, формування інноваційних форм господарювання). Тіньова еконо-

міка в контексті постулатів неінституціональної теорії передбачає відхилення від норми в обидва боки (негативний і позитивний), а також поєднання і взаємодоповнюваність девіацій. Таким чином, тіньова економіка відповідно до неінституціонального підходу – це соціально-економічний феномен, що відображає такий стан соціально-економічних відносин економічних агентів, який характеризується динамічною зміною формальних і неформальних інститутів залежно від необхідності упорядкування соціально-економічного життя з метою мінімізації негативних наслідків опортуністично-кримінальних та ірраціональних аномалій поведінки суб'єктів економічних відносин, що склалася в певний історичний момент під впливом певних різнорідних чинників негативного характеру.

Продовжуючи дослідження проблематики тіньової економіки в рамках неінституціонального підходу варто звернути увагу на досить цікаву, на наш погляд, пропозицію української вченої Гриценко О.А. щодо введення поняття економічної тератології в практику економічного аналізу тіньової економіки. На думку вченої, економічна тератологія (грец. *teras* – чудовисько, виродок) вивчатиме причини походження, форми й механізми функціонування аномальних і патологічних явищ в економічній сфері життєдіяльності суспільств, тобто такий розділ економічної теорії, який дасть змогу вивчити негативні наслідки тіньової економіки. Вихідним пунктом пізнання економічної тератології має стати такий стан суспільства, який складається в результаті відсутності або недостатньої кількості норм. Таке явище отримало назву аномія, (від франц. *anomie* – беззаконня, безнормовість). У буквальному перекладі аномія означає відсутність, нестача норм або їх невідповідність до потреб індивідуального і суспільного розвитку [115, с. 80]. Саме питання невідповідності норм до потреб індивідуального і суспільного розвитку є надзвичайно актуальним для України і її економіки.

Досліджуючи вітчизняну економічну думку у сфері вивчення проблематики тіньової економіки, можемо констатувати достатньо великі відмінності порівняно із західною економічною думкою, адже вітчизняні дослідники здебільшого сповідують теоретико-практичний підхід до дослідження тіньової економіки, спрямований на визначення її кількісної величини; відкидаючи, при цьому, необхідність осмислення глибинної сутності теоретичних постулатів тіньових економічних відносин. Така спрямованість вітчизняної наукової думки дає змогу визначити п'ять чітко виокремлених концептуальних підходів до визначення сутності тіньової економіки: лінгвістичний, економічний, статистичний, податковий, правовий (табл. 2.14). При цьому, варто зауважити, що відповідно до зазначених вище підходів вітчизняні вчені групують дослідження й іноземних науковців.

Таблиця 2.14

**Концептуальні підходи
до визначення сутності тіньової економіки**

Назва під-ходу	Суть	Автори	Коментар
1	2	3	4
Лінгвістичний	Термінологічно «чиста», з точки зору філології, точка зору. Тінь – це відображення об’єкта. Тому тіньова економіка – це лише віддзеркалення економіки, те, що, по суті, економікою не є. З цієї точки зору, до тіньової економіки відносять тільки паразитарні форми існування економіки, фіктивну економіку. Це – приписки, хабарі, відкати, тобто все те, що не створює доданої вартості, а стосується лише сфери розподілу благ.	Ю.Б. Іванов, О. Ярмоленко, В.В. Головач, О.В. Носова	Не містить наукового аналізу, оскільки не має на меті дослідження причин виникнення тіньових економічних відносин, таких як хабарі чи відкати. Не враховує позитивних рис тіньової економіки.
Економічний	Тіньова економіка – це та частина економіки, яка носить об’єктивно деструктивний характер і знаходиться поза сферою контролю економічних регуляторів. У сфері дослідження лежить суспільна корисність економічної діяльності.	Ю.В. Латов, Л.І. Шеллі, О.О. Смірнов, П.О. Герасимов	Також, як і попередній підхід в науковому плані є достатньо обмеженим, адже зосереджує свою увагу на одному аспекті тіньової економіки – ухиленні від контролю економічних регуляторів
Статистичний	Тіньова економіка – це не врахована державою частина економіки, неофіційна економіка, в тому числі діяльність незареєстрованих суб’єктів господарювання, незареєстровані угоди, невраховані господарські операції і т. д. Спрямованість дослідження визначається необхідністю визначення дійсних масштабів тіньової економіки порівнянно з офіційним внутрішнім валовим продуктом (далі – ВВП).	В. Танзі, У. Тіссен, Е. Фейг, П. Гутманн, Ю.М. Іванов, Ш. Лейтер, Н.Ю. Мушчинська	Є найширшим із запропонованих підходів, однак не враховує суджень неоінституціональної теорії, які обґрунтовують не тільки негативні риси тіньової економіки, а й позитивні. Тобто, не всі економічні відносини, які не враховані статистикою, є тіньовими, наприклад, натуральне господарство.

Продовження табл. 2.14

1	2	3	4
Податковий	Тіньова економіка – це частина економіки, прихована від оподаткування (фіскальний інтерес дослідження)	С.М. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій, З.С. Варналій; О.В. Турчинов	Вузкоспеціалізований підхід, який спрямований на розрахунок обсягу неоподаткованого доходу. Даний підхід є дещо обмеженим, оскільки не всі трансакції чи не все виробництво підлягає оподаткуванню, а те, що підпадає, не дає змоги повністю визначити масштаби тіньових економічних відносин.
Правовий	Тіньова економіка – це незаконні форми і види економічної діяльності (діяльність «в тіні» від закону).	О.В. Скорук, В.В. Волков, Г. Гросманн, Т.І. Корягіна	Аналогічно до попереднього підходу є вузкоспеціалізованим, адже зосереджує свою увагу на аналізі тільки незаконних форм економічної діяльності незважаючи на те, що й законна діяльність може містити елементи тіньової економіки

Аналізуючи сутність зазначених концептуальних підходів до вивчення феномену тіньової економіки можна зробити висновок, що вони є частинами певної методології дослідження кількісного і якісного виміру тіньової економіки, однак кожен окремо не дає змоги зробити повноцінне дослідження. Виокремлення такої кількості підходів радше є необхідністю розширення теоретичних поглядів дослідників чи вирішення певних завдань наукової роботи, аніж практичною необхідністю.

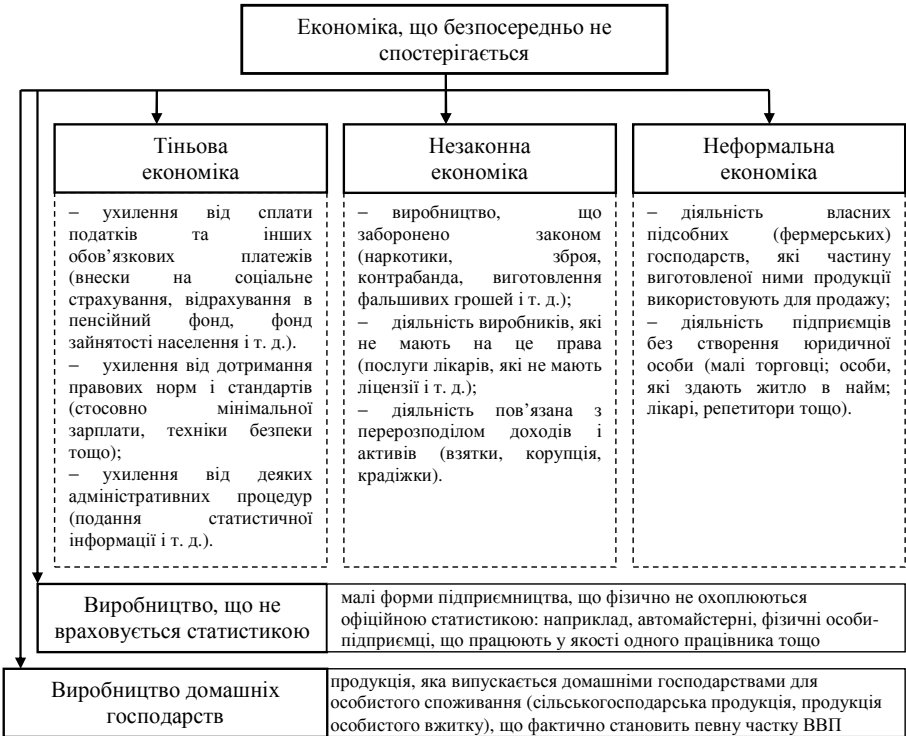
Що ж стосується теоретико-практичної глибини запропонованих підходів, то, на наш погляд, варто звернути увагу на статистичний підхід, який за своєю суттю частково включає економічний, податковий та правовий підходи, адже за допомогою статистичних спостережень можна визначити кількість економічних порушень і злочинів, кількість випадків ухилення від сплати податків разом із обсягами недоотриманих коштів до бюджету, а також обсяги валового внутрішнього продукту, які не охоплює економічна статистика. Статистичний підхід отримав широке відображення у вітчизняній та іноземній науковій літературі. Так, наприклад, В. Танзі, економіст МВФ, під тіньовою економікою розуміє частину валового національного продукту, яка через її відсутність у звітності та/або заниження її величини не відображена в офіційній статистиці [4]. Німецький дослідник У. Тіссен, застосовує поняття «тіньова економіка» для тих видів діяльності, в яких створюється нова вартість, що не враховується офіційною статистикою [363, с. 61]. Відомий американський дослідник Е. Фейг, до тіньової економіки відносить усю економічну діяльність, що з будь-яких причин не враховується офіційною статистикою [429, с. 23]. Близьким до цього

є й визначення П. Гутманна: тіньова економіка – це будь-яка економічна діяльність, не врахована офіційною статистикою [438, с. 33]. Серед вітчизняних науковців, які використовують статистичний підхід до пояснення сутності тіньової економіки можна виокремити судження Мушинської Н.Ю., на думку якої, тіньова економіка – це діяльність юридичних та фізичних осіб, спрямована на отримання доходів від легальних або нелегальних видів діяльності в грошовому або натуральному виразі, які не враховуються офіційною статистикою [244, с. 260.] Інший український дослідник Тацій В. вважає, що тіньова економіка – це економічна діяльність, яка з якихось причин не враховується офіційною статистикою і не потрапляє до валового національного продукту [356, с. 34]. Значно ширшим є визначення вітчизняної вченої Т. Ламанової, яка вважає, що тіньова економіка – це сукупність відносин між окремими індивідуумами, групами індивідуумів, індивідуумами та інституційними одиницями, окремими інституційними одиницями щодо виробництва, розподілу, перерозподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг, результати яких з тих чи інших причин не враховує офіційна статистика і обсяг не включається до макроекономічних показників [212, с. 22].

Суто практичний підхід до трактування сутності тіньової економіки відображений у методиці формування системи національних рахунків, а зокрема в останній редакції 2008 року введено поняття (дослівно) не спостережуваної економіки (Non-Observed Economy), або український відповідник – економіка, що безпосередньо не спостерігається (рис. 2.10).

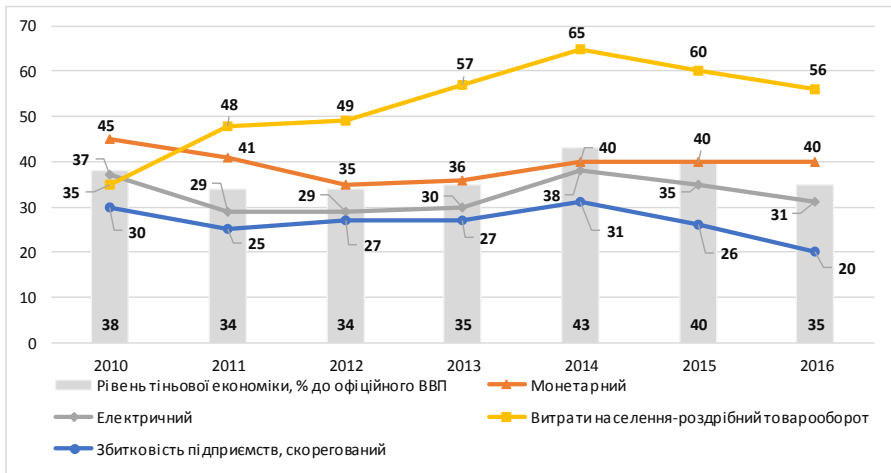
Такий підхід спрямований на максимальне включення економічної діяльності, яка не спостерігається шляхом статистичних спостережень в статистичну інформацію про рівень економіки, що не спостерігається в різних країнах світу. Однак, запропонований підхід у системі національних рахунків, на наш погляд, містить методологічну розмитість, що робить деяку незрозумілість самої методики, адже поділ економіки, що безпосередньо не спостерігається, на п'ять видів не дає можливості адекватно оцінити саму тіньову економіку. Підхід, який запропонований системою національних рахунків в редакції 2008 року, є суто статистичним, а мета його полягає у формуванні бази порівняння країн світу за показником економіки, що безпосередньо не спостерігається. Тобто, даний підхід відходить від концепції визначення суто тіньової економіки роблячи акцент на значно ширшому понятті – економіка, що безпосередньо не спостерігається, яке в себе включає як тіньову (ухилення від сплати податків, ухилення від подання статистичної звітності і т. д.), так і не тіньову (малі форми підприємництва, які не включені в статистику) економічну діяльність.

Рис. 2.10. Класифікація видів економіки, що не спостерігається відповідно до системи національних рахунків у редакції 2008 року*

*Власна розробка автора.

В Україні основними методами визначення рівня тіньової економіки є методи запропоновані Міністерством економічного розвитку та торгівлі, що включають в себе наступні: рівень тіньової економіки в процентах до офіційного ВВП, монетарний, електричний, витрати населення – розрібний товарооборот, збитковість підприємств (рис. 2.11) [154]. Варто зауважити, що в економічній літературі таких методів налічується більше двадцяти [362; 363; 368; 396].

Рис. 2.11. Динаміка рівня тіньової економіки в Україні за різними методами розрахунку за 2010–2016 роки*

*Розраховано автором за даними НБУ [269].

Однак корисність даних методів не є високою, оскільки вони відображають результат, а не причинно-наслідкові зв'язки, адже знання відсотка тіньової економіки до офіційного ВВП може сформувати навіть хибні уявлення та оптимістичні оцінки зростання національної економіки незважаючи на тісний взаємозв'язок офіційної і тіньової економіки шляхом частотої зміни їх форм з білої на сіру і чорну та навпаки.

Тому, на наш погляд, досліджуючи теоретично-статистичні підходи до визначення сутності тіньової економіки чи економіки, що безпосередньо не спостерігається, потрібно відкинути ті концепції, які не дають змоги практично реалізувати заходи щодо мінімізації тіньових економічних відносин. Чому саме тіньових економічних відносин? Тому, що зниження відсотка тіньової економіки по щодо офіційного ВВП, на наш погляд, можна досягти шляхом ліквідації або обмеження тіньових економічних відносин, для цього, як писав Г. Беккер, потрібно збільшити ймовірність викриття тіньових економічних відносин, а не величину санкцій чи термінів ув'язнення.

Самий же підхід до визначення сутності тіньових економічних відносин і тіньової економіки взагалі повинен виходити не з наукової полеміки в контексті формування нових теоретичних концепцій чи науки заради науки, а з обов'язкового врахування національних інтересів, адже розвиток тіньових

економічних відносин ставить під загрозу існування самої держави руйнуючи базові принципи її функціонування.

Так, відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України», національні інтереси – це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток [300]. Основними національними інтересами України в економічній сфері є економічна безпека України, конкурентоспроможна економіка, інноваційна модель розвитку та економічна інтеграція в ЄС, забезпечення яких є неможливим без побудови ефективної економіки та формування ефективних формальних та неформальних інститутів, покликаних для впорядкування правил гри в суспільстві.

Ефективною економікою, на наш погляд є та економіка, яка генерує інтелектуально-виробничі та технологічно-інноваційні ідеї створення суспільних благ із доданою вартістю, забезпечує максимальне виконання функцій її ключових підсистем (банківської, бюджетної, управлінської), мінімізує екологічні проблеми та максимізує соціальні вигоди від виробництва, обміну, перерозподілу товарів і послуг.

Безумовно побудова ефективною економікою вимагає виявлення найбільших перешкод для її ефективності головними серед яких і є тіньові економічні відносини, які більшою мірою спотворюють перебіг економічних процесів, аніж сприяють їх позитивним змінам.

З таких позицій тіньові економічні відносини, на наш погляд – це ті економічні відносини між економічними агентами з приводу виробництва, обміну товарів і надання послуг, перерозподілу національного доходу та руху грошових коштів, які створюють перешкоди для досягнення національних інтересів в економічній сфері та відповідають хоча б одному із наступних критеріїв: порушення законодавства, порушення вимог регулюючих органів, ухилення від сплати податків, прикрашання фінансової звітності та надання неправдивої статистичної інформації, здійснення операцій з іноземною валютою поза банківськими установами. Тобто виділення тіньових економічних відносин вимагає мультидисциплінарного підходу враховуючи при цьому лінгвістично-поведінковий контекст (табл. 2.15, 2.16).

З метою ефективного аналізу причин виникнення і перебігу самих тіньових економічних відносин виникає необхідність структурування їх за певними сферами економіки (рис. 2.12).

Розглянемо детальніше кожен сферу тіньових економічних відносин окремо.

Таблиця 2.15

Співвідношення національних інтересів та тіньових економічних відносин

Національні інтереси в економічній сфері	Загрози національним інтересам в економічній сфері	Тіньові економічні відносини
1	2	3
<p>1) забезпечення економічної безпеки України;</p> <p>2) створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;</p> <p>3) збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку;</p> <p>4) інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі та в євроатлантичний безпековий простір з метою набуття членства в Організації Північноатлантичного договору.</p>	<p>1) поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності;</p> <p>2) істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалу, скорочення досліджень на стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку;</p> <p>3) ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки;</p> <p>4) нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків;</p> <p>5) критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, системах життєзабезпечення;</p> <p>6) недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;</p> <p>7) критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку;</p> <p>8) нерациональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості;</p>	<p>У сфері виробництва товарів:</p> <ul style="list-style-type: none"> – відсутність ліцензії на виробництво товарів; – виробництво заборонених товарів (зброя, наркотики); – виробництво продукції домашніми господарствами для особистого споживання і продажу; <p>У сфері надання послуг:</p> <ul style="list-style-type: none"> – надання послуг без відповідної ліцензії; – надання фіктивних консультативних послуг; – репетиторство; – здійснення незареєстрованої науково-технічної діяльності; <p>У сфері купівлі-продажу товарів:</p> <ul style="list-style-type: none"> – купівля-продаж товарів за готівку без заповнення касових документів та звітної інформації; – купівля-продаж товарів через виконання механізму трансфертного ціноутворення; – реалізація фіктивних угод з купівлі продажу товарів (без реального руху товарно-матеріальних цінностей). <p>У сфері руху грошових коштів і фінансових операцій:</p> <ul style="list-style-type: none"> – готівкові розрахунки в іноземній валюті; – ввезення/вивезення іноземної валюти без митних декларацій;

Продовження табл. 2.15

1	2	3
	<p>9) велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів;</p> <p>10) небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки;</p> <p>11) неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці;</p> <p>12) критичний стан з продовольчим забезпеченням населення;</p> <p>13) неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави;</p> <p>14) «тінізація» національної економіки;</p> <p>15) переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними.</p>	<p>– обмін валюти поза межами банківських установ і спеціалізованих обмінних пунктів (чорний валютний ринок);</p> <p>– виведення капіталу шляхом фіктивних інвестицій;</p> <p>– інвестиції/реінвестиції через офшорні компанії.</p> <p>У сфері регулювання і контролю економічних процесів:</p> <p>– ухилення від сплати податків та зборів;</p> <p>– діяльність незареєстрованих підприємств;</p> <p>– викривлення фінансової звітності та статистичної інформації.</p>

Таблиця 2.16

**Підходи до визначення сутності
тіньових економічних відносин**

Лінгвістичний контекст – передбачає розуміння тіньових економічних відносин, як таких, які є прихованими від органів регулювання та статистики	Поведінковий контекст – передбачає зміну поведінки економічних агентів під час реалізації економічних відносин виходячи із раціоналістично-опортуністичних мотивів
Тінь – темний відбиток на чому-небудь від предмета, освітленого з протилежного боку. Місце, закрите чим-небудь від променів сонця, сяйва місяця або іншого джерела світла; затінений простір.	Злочинний раціоналізм Г. Беккера – порушення законодавства, ухилення від сплати податків та подання достовірної обліково-статистичної інформації виходячи із раціональної поведінки економічного агента з точки зору максимізації прибутку. Закони, вимоги і правила, які є перешкодами для отримання максимального прибутку, вважаються нерациональними і такими, яких необов’язково дотримуватися.
Тіньовий бік – зворотний, негативний бік якого-небудь явища.	Опортуністична поведінка – спрямована на переслідування власного інтересу і не обмежена міркуваннями моралі, тобто з використанням обману, хитрості і підступності. Розрізняють два види такої поведінки:
Бути в тіні – не привертати до себе уваги, лишатися непоміченим.	1) ухилення (від сплати податків чи виконання договору); 2) вимагання – корупція, шантаж.

Так, тіньові економічні відносини у сфері виробництва товарів характеризуються відсутністю відповідної ліцензії на виробництво, яке здійснюється з метою отримання прибутку. До такого виробництва належать різноманітні підпільні цехи, міні-фабрики тощо. Окрім цього, виходячи із концепції неформальної економіки, до такого виробництва варто віднести і виробництво сільськогосподарської продукції та інших її видів домашніми господарствами. Участь домашніх господарств у тіньових економічних відносинах виробничої сфери можна трактувати по-різному, адже з одного боку, відповідно до пп. 165.1.24 п. 165.1 ст. 165 Податкового кодексу до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податку не включаються доходи від відчуження безпосередньо власником сільськогосподарської продукції (включаючи продукцію первинної переробки), вирощеної (виробленої) ним на земельних ділянках, наданих йому в розмірах, встановлених Земельним кодексом для ведення особистого селянського господарства, якщо їх розмір не було збільшено в результаті отриманої в натурі (на місцевості) земельної частки (паю), будівництва і обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибних ділянок) ведення садівництва та індивідуального дачного будівництва, а з іншого боку обсяги продукції та дохід домашніх господарств від

її продажу не враховується в офіційній статистиці, що створює підстави для віднесення виробництва домашніх господарств до тінювих економічних відносин. Окрім цього в Цивільному кодексі України зазначається, що домашні господарства не повинні мати на меті вирощування (вироблення) та реалізацію сільськогосподарської продукції задля одержання прибутку від її реалізації (ведення товарного сільгоспвиробництва). Ступінь виконання цього пункту часто залежить від загальної економічної кон'юнктури, і у випадку її негативного тренду робить виробництво сільськогосподарської продукції і її реалізацію чи не основним джерелом доходів домашніх господарств, а тому вирощування (виготовлення) продукції домашніми господарствами в Україні в переважній більшості відбувається з метою отримання прибутку. Таким чином, виробництво продукції домашніми господарствами належить до тінювих економічних відносин. Великі обсяги виробництва сільськогосподарської продукції та не менші обсяги доходів від її реалізації не оподатковуються і не враховуються до державного бюджету, що має вплив на забезпечення тих же селян високим рівнем освіти та медицини.

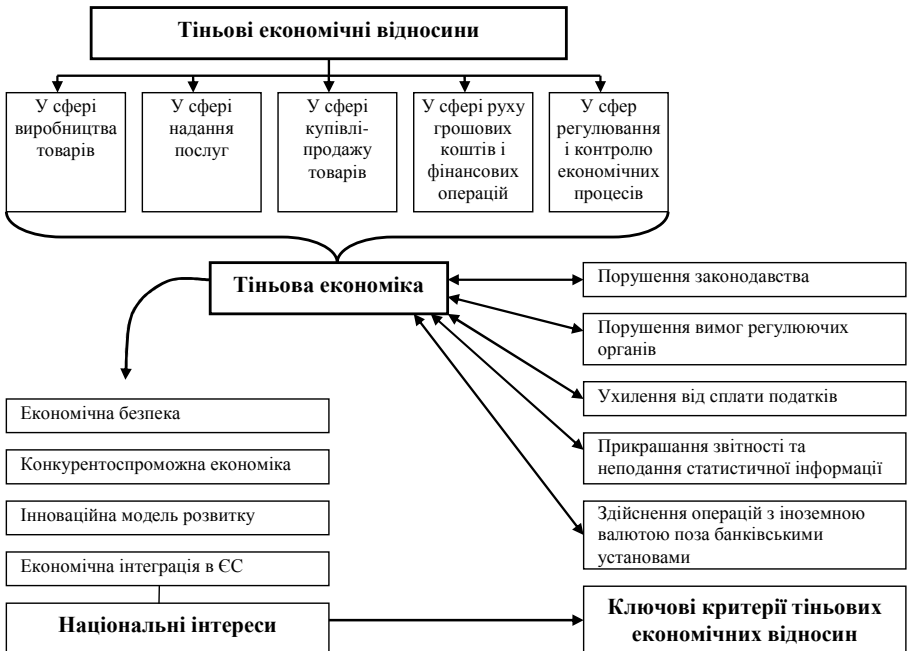

Рис. 2.12. Декомпозиційна схема тінювих економічних відносин*

*Власна розробка автора.

Тіньові економічні відносини у сфері послуг також є досить поширеними як в Україні, так і за кордоном. До основних видів таких відносин належать: надання послуг без відповідної ліцензії; надання фіктивних консультативних послуг; репетиторство; здійснення незареєстрованої науково-технічної діяльності. Всі перелічені вище послуги підпадають під два критерії: порушення законодавства і не врахування офіційною статистикою. Обсяги доходу за такими послугами можуть бути надто високими та водночас неоподаткованими, що знижує обсяги надходжень до державного бюджету.

Розглядаючи сфери виникнення та реалізації тіньових економічних відносин, можна відзначити недостатнє висвітлення в науковій та науково-практичній літературі таких двох взаємопов'язаних видів тіньових економічних відносин, як тіньові економічні відносини у сфері купівлі-продажу товарів і послуг, а також тіньові економічні відносини у сфері руху грошових коштів і фінансових операцій. Зазначені сфери тіньових економічних відносин, на наш погляд, є найбільш згубними для вітчизняної економіки та найбільш загрозливими для національної економічної і фінансової безпеки, у тому числі і фінансової безпеки банківської системи, адже вони передбачають виведення капіталів із держави, відмивання грошей та розвиток тіньових фінансових операцій поза межами банківської системи.

Одним із найбільш негативних проявів тіньових економічних відносин у сфері купівлі-продажу товарів і послуг в Україні та за кордоном є трансфертне ціноутворення. В економічній літературі та національному і міжнародному праві використовується різне тлумачення цієї категорії економічних відносин, однак, на наш погляд, найбільш влучним і зрозумілим є визначення вчених Велосо та Мюллера Брегагао 1992 р., які вважають, що трансфертне ціноутворення складається із маніпулювання витратами і доходами в операціях між пов'язаними особами за допомогою способів, що відрізнялися від тих, які були б використані в операціях в нормальних ринкових умовах. Метою такого маніпулювання є отримання податкового зиску [461].

Тобто згадані вчені трансфертне ціноутворення відносять до тіньових операцій, адже воно передбачає ухилення від сплати податків, однак у практиці економічної діяльності є випадки коли, трансфертне ціноутворення використовується в межах однієї фірми як один із можливих механізмів внутрішньо-фірмового управління, за допомогою якого компанії вдається не лише розподіляти наявні ресурси, отримані фінансові результати, а й координувати дії підрозділів, що входять до складу компанії. Трансфертна ціна може виступати ефективним механізмом стимулювання добросовісної поведінки менеджерів. За її допомогою можна аналізувати діяльність кожного підрозділу, виявляти найслабші з них, закривати неефективні. Встановлення оптимальної трансфертної ціни дає змогу компаніям досягати не лише більшого рівня прибутку, зокрема і за рахунок податкової оптимізації, а й координувати дії підрозділів, тим самим також досягати високих фінансових показників [173].

Такого роду трансфертне ціноутворення не є загрозовими для національної економіки і фінансової безпеки.

Вагомий інтерес у органів податкового регулювання викликає трансфертне ціноутворення в межах транснаціональних корпорацій і фінансово-промислових груп, які здебільшого спеціальні підрозділи своїх фірм або повноцінні фірми, які є пов'язаними особами реєструють у країнах з кращим режимом оподаткування (офшорні зони) з метою переведення прибутків у такі країни для сплати значно нижчого податку, аніж у власній країні.

Комплексний перелік тіншових економічних відносин у сфері купівлі-продажу товарів і послуг в Україні відображено у звітності Державної служби фінансового моніторингу України, а саме:

- використання зовнішньоекономічних операцій для виведення капіталів з України: застосування фіктивних імпорتنих контрактів («псевдоімпорт»); експорт за заниженими цінами; імпорт за завищеними цінами.

- використання зовнішньоекономічних операцій для безпідставного формування податкового кредиту, незаконного відшкодування ПДВ і ухилення від його сплати: застосування фіктивних експортних контрактів («псевдоекспорт», «нетиповий» експорт); придбання товарів, які підлягають експорту за завищеними цінами із залученням фіктивних підприємств; імпорт за заниженими цінами.

- використання зовнішньоекономічних операцій для отримання податкових пільг.

Такі операції належать до тих операцій, які в загальному відображають втечу капіталу з країни. При цьому варто зауважити, що на методологічному рівні втеча капіталу з країни може носити трійстий характер та відбуватися за трьома напрямками: 1) власне втеча капіталу, яка відображає об'єктивний процес виведення капіталу іноземними інвесторами (однак не іноземними фірмами, де головними бенефіціарами виступають фізичні особи-громадяни даної країни) внаслідок погіршення економічної ситуації в країні; 2) експорт капіталу – інвестицій з однієї країни в іншу, окрім інвестицій у фірми, які є пов'язаними особами національних інвесторів; 3) виведення капіталу, переміщення фінансових ресурсів через державний кордон певними фізичними чи юридичними особами з метою уникнення оподаткування чи контролюючих процедур органів фінансового контролю і моніторингу шляхом трансфертного ціноутворення, грошових переказів, іноземних інвестицій тощо.

Саме третій аспект протиправних операцій суб'єктів економіки в частині купівлі-продажу товарів і послуг а також виконання певних фінансових операцій відображає симбіоз тіншових економічних відносин у сфері купівлі-продажу товарів і послуг та руху грошових коштів.

З метою визначення втрат від таких операцій для національної економіки та дослідження можливих загроз фінансовій безпеці України в цілому і

банківської системи зокрема, необхідним є визначення обсягів виведення капіталу за межі країни.

На міжнародному рівні процеси нелегального виведення капіталу з країн світу досліджує організація Глобальної фінансової доброчесності (Global Financial Integrity) за даними якої з 2004 по 2013 рік з України виведено 116,76 млрд. дол. США, а в середньому за рік 11,68 млрд. дол. США (рис. 2.13).

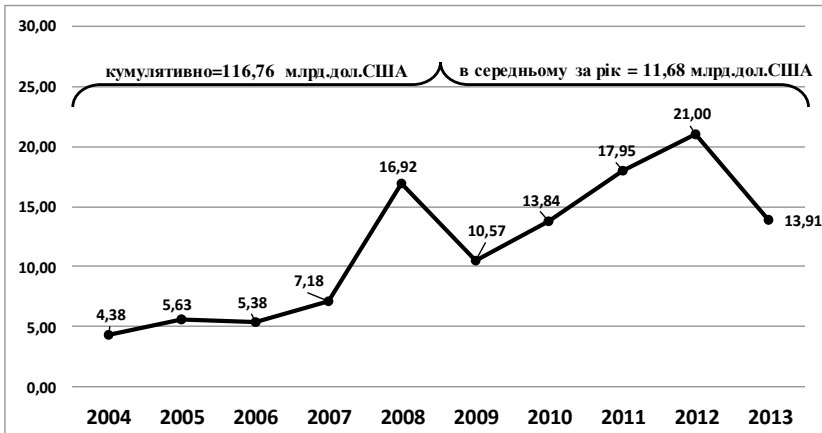

Рис. 2.13. Обсяги нелегального виведеного капіталу з України у 2004–2013 роках [435]

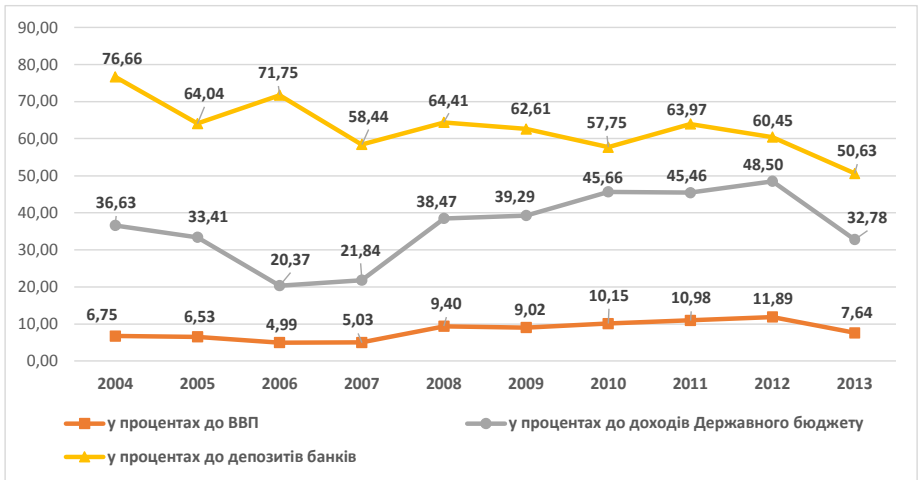
Щоб зрозуміти масштаби виведення капіталу з країни, визначимо співвідношення нелегально виведеного капіталу з України за даними дослідження Global Financial Integrity до Валового внутрішнього продукту, доходів Державного бюджету та депозитів залучених банками України. Результати такого дослідження дозволять визначити обсяги недоотриманих інвестицій в основні фонди або доходів Державного бюджету або банківських ресурсів.

Як бачимо з рисунку 2.13, обсяги виведеного капіталу в середньому становлять 8% ВВП щорічно, більше 40% доходів Державного бюджету України, або більше 60% усіх банківських депозитів. Така ситуація надзвичайно погіршує рівень економічної безпеки України та фінансової безпеки банківської системи, адже на цю суму зменшуються фінансові ресурси, які могли б бути використані для розвитку національної економіки, збільшення капіталізації банківської системи і т. д.

Однак при цьому варто зауважити, що дослідження Global Financial Integrity закінчується 2013 роком і не дає змоги дослідити пізніші тенденції

виведення капіталу з України, що вимагає використання й інших методик розрахунку масштабів виведення капіталу.

Так, в економічній літературі запропоновано декілька таких методик, серед яких варто відзначити метод дзеркальної статистики фондів, залишковий метод, підхід «Дулі» та інші. Однак, враховуючи статистичні можливості, які надають нам Державна служба статистики та Національний банк України, на наш погляд, найбільш ефективною методикою буде методика «гарячих грошей».

Рис. 2.14. Відношення обсягів нелегально виведеного капіталу з України до ключових макроекономічних індикаторів*

*Розраховано автором за даними НБУ [269].

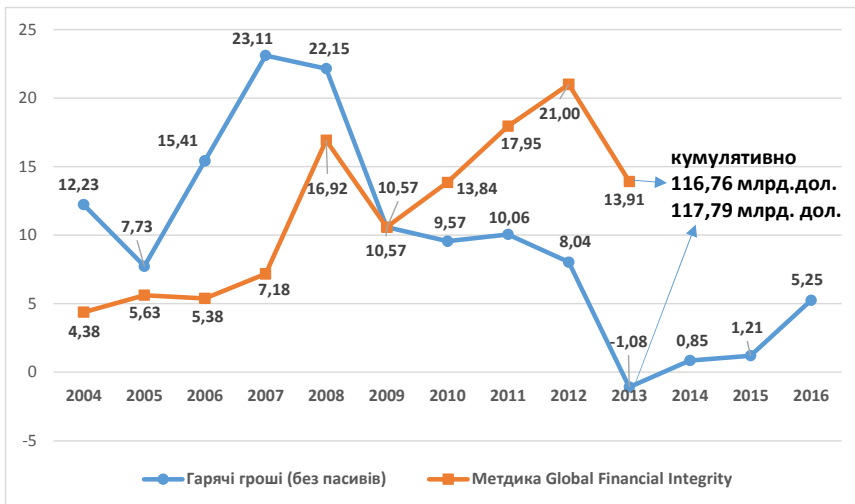
«Методика гарячих грошей» розроблена Дж. Каддінгтоном [422, с. 85–96] всередині 1980-х рр., в якій під втечею капіталу потрібно розуміти відтік короткострокового капіталу, пов'язаний з реакцією на короткострокові зміни різних умов на фінансових ринках. Запропонована методика вимірює втечу капіталу як суму відтоку короткострокових капіталів (ОСК) і «чистих пропусків і помилок» (ПО). Деякі дослідники іноді включають у поняття короткострокових вкладень і портфельні інвестиції. В цьому випадку втеча капіталу (БК) вимірюється за формулою:

$$\text{БК} = \text{ОСК} + \text{ПО}$$

Пропуски і помилки враховуються тому, що тільки з їх допомогою можна ввести поправку на незареєстровані рухи капіталу через кордон. Згідно з методичними рекомендаціями МВФ, різке зростання дебетового показника статті «помилки і пропуски» (тобто перевищення цим показником величини звичайної статистичної похибки) свідчить про збільшення масштабів прихованого від державного обліку відливу ресурсів.

Як бачимо з рисунку 2.15, результати запропонованих методик дещо відрізняються, однак за весь досліджуваний період підсумок виведеного капіталу з України майже однаковий. Якщо ж підсумувати нелегально виведений капітал з України впродовж 2004-2016 років, то отримаємо 125,1 млрд. дол. США, що в еквіваленті становитиме 1,4 обсягу ВВП 2016 року.

Проблема нелегального виведення капіталу є дійсно важливою для національної економічної безпеки, а особливо – для фінансової безпеки банківської системи, адже всі потоки капіталу проходять саме через банки роблячи з них учасників різноманітних тінювих схем.

Рис. 2.15. Динаміка нелегально виведеного капіталу розрахована за методикою Global Financial Integrity та «гарячих грошей»

*Розраховано автором за даними НБУ [269] та Global Financial Integrity [435].

Одним із основних напрямків участі банків у нелегальному виведенні капіталу з України є їх участь в операціях з офшорними компаніями, які

відбуваються між власниками істотної участі банківських установ. Проблема офшоризації банківської системи становить загрозу для фінансової безпеки банківської системи України, адже створює прецедент для введення відповідних санкцій з боку вітчизняних та міжнародних контролюючих органів, кінцевим результатом яких може бути виведення банку з ринку, що неодноразово було застосовано в Україні. Окрім цього поширення інформації про участь банку в операціях з офшорними компаніями може призвести до поширення негативної інформації про банк в суспільстві і, як наслідок, спричинити погіршення ділової репутації банку та збільшити рівень недовіри до нього з боку клієнтів. Застосування штрафних санкцій у формі арешту чи ліквідації офшорних компаній може призвести й до погіршення фінансових результатів банківських установ, що є прямою загрозою їх фінансовій безпеці.

Боротьба з офшоризацією банківської системи України, на сьогодні, є досить актуальним питанням, яке порушується як в академічному середовищі, так і в середовищі Національного банку України та Уряду. Одним із основних заходів щодо зменшення випадків участі банків в операціях з офшорними компаніями є внесення змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 2.03.2015 р. щодо уточнення поняття «структура власності юридичної особи», яке законодавець визначає як систему взаємовідносин юридичних та фізичних осіб, що дає змогу визначити:

- 1) всіх ключових учасників і контролерів юридичної особи;
- 2) всіх ключових учасників кожної юридичної особи, яка існує у ланцюгу володіння корпоративними правами;
- 3) всіх осіб, які мають пряму та/або опосередковану істотну участь у цій юридичній особі;
- 4) відносини контролю щодо цієї юридичної особи між усіма особами, зазначеними у пунктах 1–3 [293].

Відповідно до цих змін, Національний банк України визначив основні типи непрозорих структур власності банків:

1. Структура з акціонерами, які володіють пакетами акцій меншими 10%. НБУ розглядає таку схему як метод уникнення погодження набуття істотної участі.

2. Структура із заплутаними відносинами власності, перехресним чи циклічним володінням акціями банку чи товариством, яке володіє акціями банку.

3. Використання трастових декларацій для уникнення відповідальності у разі доведення банку до неплатоспроможності.

4. Використання механізму довіреності або для спрощення процедури погодження, або для маскуванню реального власника. Один тип довіреності дає право представляти акціонера на голосуванні – такі особи не входять у структуру власності. Проте другий тип дає право діяти від імені акціонера, але

чинити на власний погляд. Така особа вважається опосередкованим власником і, відповідно, структура власності банку – непрозорою.

5. Розкриття у структурі власності осіб-нерезидентів (не обов'язково, але частіше за все – з Кіпру або інших типових та нетипових офшорів), які з точки зору НБУ є номінальними утримувачами акцій банку.

6. Структура із низкою «мертвих душ» – акціонерів, яким до цього часу належить частка, але ці люди уже померли [255].

На основі вивчення основних підходів до розкриття структури власності вітчизняних комерційних банків та користуючись інформацією про структуру власності комерційних банків, яка розміщена на офіційному сайті Національного банку України в академічній спільноті зроблено ряд досліджень [323; 401] щодо визначення рівня офшоризації банківської системи. Однак, наявні дослідження роблять акцент на дослідженні офшоризації банківського капіталу, а не всієї банківської системи країни, що, на наш погляд, не дає змоги здійснити комплексну оцінку впливу такого виду офшоризації на фінансову безпеку банківської системи України. Так, наприклад, за розрахунками української вченої Шумської С.С. рівень офшоризації банківської системи (який визначений на основі вивчення частки власників істотної участі, зареєстрованих в офшорних юрисдикціях у статутному капіталі банків) упродовж 2012–2016 років коливався в межах 0,14% (2 квартал 2012 року) – 5,01% (1 квартал 2015 року) за українським списком офшорних юрисдикцій та в межах 16,1–22,53% за списком офшорних юрисдикцій МВФ та ОЕСР [400, с. 36]. Як бачимо із аналізованого дослідження рівень, офшоризації капіталу банківської системи України за українським і міжнародним списком офшорних юрисдикцій кардинально відрізняється, однак, не дає змоги визначити ступінь загрози фінансовій безпеці як банківської системи, так і України в цілому, оскільки акцент робиться на статутному капіталі, а саме на частці акціонерів, які зареєстровані в офшорних юрисдикціях, а не на обсягах активів і пасивів, які можуть бути використані банками для:

1) фінансування компаній, що зареєстровані в офшорних юрисдикціях з метою виведення коштів, отриманих шляхом рефінансування з боку НБУ;

2) компаній, які є інсайдерами банку та зареєстровані в офшорних юрисдикціях або контролюються компаніями, що зареєстровані в офшорних юрисдикціях;

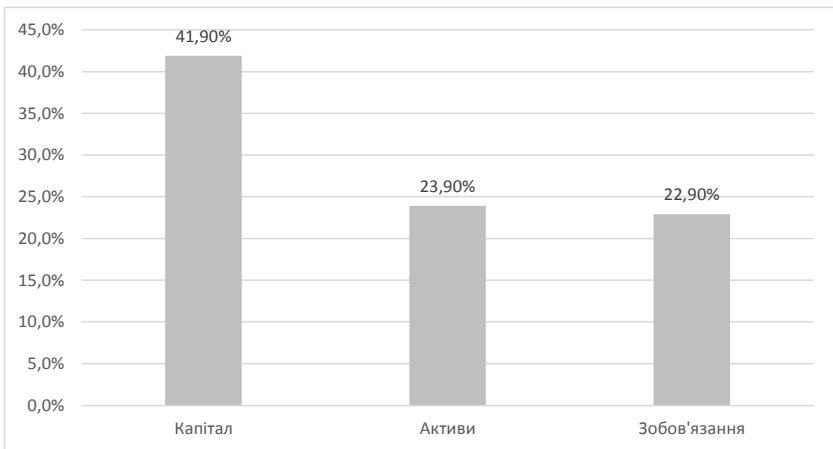
3) здійснення активно-пасивних операцій з метою легалізації грошей отриманих злочинним шляхом та ін.

На наш погляд, навіть якщо частка статутного капіталу, яка належить компанії або фізичній особі, що зареєстрована в офшорних юрисдикціях, є незначною, дана фізична чи юридична особа може мати вплив як на кредитну політику банку, так і на службових осіб банку і таким чином визначати напрямки кредитування (наприклад, кредитування інсайдерів) чи напрямки інших операцій банків, пов'язаних з виведенням коштів, а тому весь капітал,

активи і зобов'язання таких банків необхідно відносити до розряду офшорних. Банки, частка капіталу яких належать компаніям чи фізичним особам, що зареєстровані в офшорних юрисдикціях, становлять ризик для вітчизняної банківської системи оскільки з високою імовірністю можуть проводити операції з метою виведення коштів за кордон та з метою відмивання грошей отриманих злочинним шляхом.

Визначення переліку банків, які належать до категорії офшорних, з метою збереження високого рівня об'єктивності, необхідно здійснювати за двома списками офшорних зон: списком Кабінету Міністрів України та списком Організації економічного співробітництва і розвитку (Додаток Б). Такий підхід зумовлений тим, що складання українського списку офшорних зон викликає деякі сумніви, адже на прийняття рішень в Україні мають вплив зацікавлені особи, компанії яких зареєстровані в офшорних зонах.

Використовуючи дані Національного банку України, Кабінету Міністрів України та Організації економічного співробітництва і розвитку розраховано частку банків, власники істотної участі яких зареєстровані в офшорних юрисдикціях у статутному капіталі, активах і зобов'язаннях банківської системи України (рис. 2.16).

Рис. 2.16. Частка банків, власники істотної участі яких зареєстровані в офшорних юрисдикціях у статутному капіталі, активах та зобов'язаннях банківської системи України

*Розраховано автором за даними НБУ [269].

Як свідчать дані рисунку 2.16, частка офшоризації статутного капіталу банківської системи України є досить значною і становить 41,9%, офшоризація активів і зобов'язання є нижчою, однак все ж становить досить вагому загрозу для фінансової безпеки банківської системи України, адже ресурси банків можуть перерозподілятися між інсайдерами та підприємствами, які також зареєстровані в офшорах, що може призвести до погіршення фінансових результатів і фінансової стійкості банків. Варто зазначити й те, що існує ризик виведення кредитів рефінансування, отриманих від НБУ, за кордон, або використання їх для фінансування діяльності підприємств, які зареєстровані в офшорних юрисдикціях.

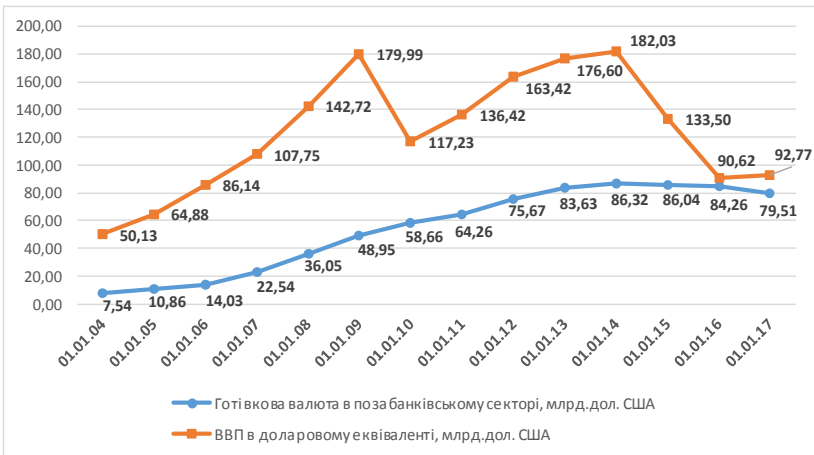
Серед основних банківських операцій з офшорними компаніями варто виокремити наступні: створення фіктивної заборгованості перед афілійованими структурами за кордоном і завищення процентів за кредитами таким компаніям; фіктивні лізингові угоди; видача фірмам-одноденкам іноземних компаній кредитів, повернення яких не передбачається; внесення на депозити готівки в іноземній валюті, попередньо придбаної поза межами банківської системи з метою переказу її за кордон тощо.

Розглядаючи тіньові економічні відносини в сфері руху грошових коштів і фінансових операцій, варто звернути увагу на одну із найбільш згубних для національної економіки і банківської системи сфер тіньових економічних відносин – тіньовий (чорний) валютний ринок, на якому акумулюються величезні суми коштів, які могли б стати ресурсами для комерційних банків та внутрішнім інвестиційним ресурсом для національної економіки. Проблема тіньового валютного ринку в Україні та його впливу на економічну і фінансову безпеку держави є малодослідженою, оскільки немає достатньої кількості даних для визначення його обсягу, що ускладнює не тільки саме дослідження, а й розробку ефективної державної політики щодо мінімізації тіньових валютних операцій.

На сьогоднішній день у вітчизняній науці не існує комплексної методики розрахунку обсягу тіньового валютного ринку, що зумовлено, здебільшого, відсутністю необхідної статистичної інформації. Проте варто звернути увагу на методики, які розроблено працівниками інституту стратегічних оцінок О.Жолудем та М.Репко. Так, дані вчені пропонують дві методики, перша з яких базується на порівнянні номінальних доходів населення і приросту готівки в обігу, друга – на порівнянні обмінних курсів і ставок за банківськими депозитами. Запропоновані методики, які дозволяють визначити середньомісячний обсяг купівлі іноземної валюти населенням, однак не визначають обсягу готівкової іноземної валюти, що перебуває поза межами банківської системи і використовується для обміну (купівлі-продажу товарів і послуг), оплати праці та заощаджень. Тим не менше, результати моделей потрібно брати до уваги, адже вони відображають середньомісячний обсяг купівлі валюти населенням, який становить 1,2 млрд.грн., що у 18 разів переви-

щують офіційні дані НБУ, а також обсяг іноземної валюти, яку населення використовує як засіб обігу, що становить 3,7-7,3 млрд. дол. США.

Однак, на наш погляд, з метою визначення глибини тіньового валютного ринку потрібен більш комплексний аналіз враховуючи офіційну статистику про рух іноземної валюти в Україну, в межах України і за її межі. Так, одним із основних показників, який на наш погляд, відображає глибину тіньового валютного ринку є показник обсягу готівкової валюти в позабанківському секторі, що розраховується НБУ в рамках даних про міжнародну інвестиційну позицію України. За цим показником обсяг готівкової валюти станом на 1.01.2017 року дорівнює 79,51 млрд. дол. США, що становить 90% ВВП України (рис. 2.17), що відображає потенційний ресурс для розвитку національної економіки та банківської системи. Так, якщо припустити, що половину готівкової валюти з позабанківського сектору буде залучено в банківську систему, то банки зможуть отримати як мінімум 2 млрд.дол. США за рік, окрім цього можна буде значно розширити кредитну підтримку реального сектору економіки, збільшити офіційні резервні активи, надходження до державного бюджету і в кінцевому підсумку ВВП.

Рис. 2.17. Динаміка готівкової валюти в позабанківському секторі та ВВП України у 2003–2016 роках

*Розраховано автором за даними НБУ [269].

Розглядаючи проблематику функціонування тіньового валютного ринку необхідно звернути увагу на джерела його поповнення, які, на наш погляд, можуть бути наступними (рис. 2.18):

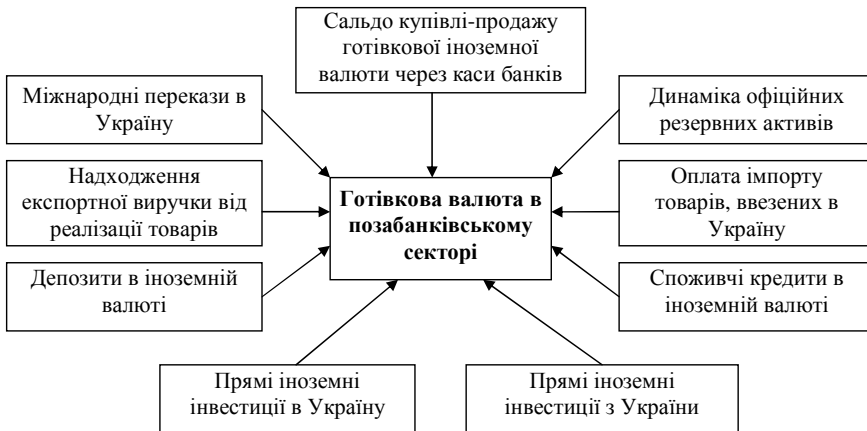

Рис. 2.18. Джерела тіньового валютного ринку України*

*Власна розробка автора.

Проаналізуємо важливість окреслених нами джерел тіньового валютного ринку України на основі визначення їх кореляційного зв'язку з показником обсягу готівкової валюти в позабанківському секторі (табл. 2.17)

Таблиця 2.17

Кореляційний зв'язок джерел тіньового валютного ринку України з показником обсягу готівкової валюти в позабанківському секторі

Джерела тіньового валютного ринку України	Готівкова валюта в позабанківському секторі
Міжнародні перекази в Україну	0,9064
Сальдо купівлі-продажу готівкової іноземної валюти через каси банків	0,2196
Динаміка офіційних резервних активів	0,1539
Надходження експортної виручки від реалізації товарів	0,6279
Оплата імпорту товарів ввезених в Україну	-0,5597
Депозити в іноземній валюті	0,7504
Споживчі кредити в іноземній валюті	0,5045
Прямі іноземні інвестиції в Україну	0,9524
Прямі іноземні інвестиції з України	0,8912

Як свідчать дані таблиці найвищий зв'язок із показником обсягу готівкової валюти в позабанківському секторі має обсяг міжнародних переказів в Україну, що зумовлено миттєвим їх переведенням в готівкову валюту з метою купівлі товарів на сірому і чорному ринках, зокрема таких, як: автомобілі на вторинному ринку, житло на вторинному ринку, запчастини, будівельні матеріали тощо. Окрім цього іноземна готівкова валюта використовується для оплати медичних послуг шляхом давання хабарів, що дозволяє з високою імовірністю припустити те, що 90-95% міжнародних переказів в Україну через міжнародні системи переказу коштів переводяться в готівку.

Високий зв'язок простежується між прямими іноземними інвестиціями в Україну і за межі України. Така ситуація з точки зору фінансових операцій є дещо дивною, оскільки іноземні інвестиції здійснюються в безготівковій формі, однак поясненням такого явища може бути наявність тісного зв'язку тіншових економічних процесів у сфері руху грошових коштів та фінансових операцій з тіншовими економічними відносинами у сфері регулювання і контролю економічних процесів, які в нашій країні характеризуються масштабною корупцією, що й відзначають іноземні інвестори. Тобто, з метою отримання певного дозволу на ведення тієї чи іншої діяльності в Україні іноземним інвесторам доводиться давати хабарі, які в кінцевому підсумку акумулюються на тіншовому валютному ринку, окрім цього, іноземні інвестори в умовах жорсткого фіскального тиску змушені також працювати в тіні: виплачувати зарплату (в іноземній валюті також) «у конвертах», купувати товари за готівкову іноземну валюту тощо.

Враховуючи динаміку руху іноземних інвестицій через державний кордон в обидві сторони, а також описану вище практику трансфертного ціноутворення варто звернути увагу й на те, що висока частка прямих іноземних інвестицій в Україну здійснюється у формі реінвестицій, тобто відбувається процес повернення виведених капіталів в офшорні компанії в Україну під прикриттям інвестицій. Це ж стосується й інвестицій за межі України, ресурс для яких акумулюється, в тому числі, й на тіншовому валютному ринку.

Високий рівень зв'язку демонструє і обсяг депозитів в іноземній валюті, який, по суті, відіграє роль «ліфта» і основного каналу руху іноземної валюти з неофіційного сектору в офіційний і навпаки. Так, у випадку підвищення рівня довіри до банківської системи обсяг депозитів в іноземній валюті зростає за рахунок мобілізації готівкової валюти з тіншового валютного ринку і навпаки, у випадку зниження довіри до банківської системи чи погіршення макроекономічної або суспільно-політичної ситуації відтік депозитів в іноземній валюті спрямовується на тіншовий валютний ринок.

Помірний рівень зв'язку має й обсяг експортної виручки від реалізації вітчизняних товарів на світових ринках, що підтверджує наявність тіншових процесів у формуванні як такої виручки, так і необхідності переведення в

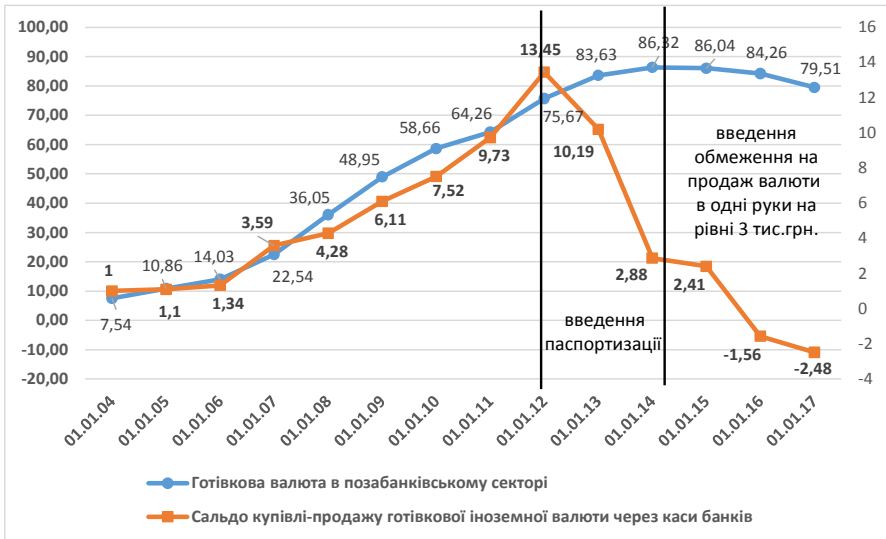
готівку її частини для обслуговування корупційних зв'язків і купівлі товарів на тіншовому ринку. Це ж стосується й оплати імпортних товарів завезених в Україну, де спостерігається обернений зв'язок, що свідчить про те, що із зростанням імпорту обсяг тіншового валютного ринку зменшується і навпаки. Як висновок, частина ресурсів для оплати імпорту акумулюється на тіншовому валютному ринку.

Досить вагомим джерелом поповнення тіншового валютного ринку до 2009 року були споживчі кредити в іноземній валюті, які використовувалися для придбання автомобілів і побутової техніки на вторинному ринку, однак після введення заборони на кредитування населення в іноземній валюті, важливість цього чинника була нівельована.

До 2012 року досить потужним джерелом формування тіншового валютного ринку були операції з купівлі-продажу готівкової іноземної валюти через каси банків. Так, у період до 2012 року операції з продажу готівкової іноземної валюти населенню значно перевищували операції з купівлі іноземної валюти в населення і в 2012 році досягнули свого максимуму на рівні 10,2 млрд.дол. США (рис. 2.19), які з високою імовірністю були спрямовані на тіншовий валютний ринок у вигляді заощаджень в іноземній валюті, купівлі автомобілів, житла та інших предметів розкоші. Після введення паспортизації валютно-обмінних операцій обсяги сальдо операцій купівлі-продажу іноземної готівкової валюти через каси банків значно скоротилися, а після введення обмежень на продаж готівкової іноземної валюти на рівні 3000 грн. в одні руки населення більше продавало валюту в банки, ніж купувало. Введення валютних обмежень не сприяло виведенню іноземної готівкової валюти з тіні, а навпаки – збільшило обсяг готівкового валютного ринку, що негативно позначилося, передусім, на фінансовій безпеці банківської системи України, адже такі заходи спровокували відплив іноземної валюти з банківської системи в тіншовий валютний ринок, наслідком чого стало підвищення збитковості банківської діяльності та криза ліквідності. Великі обсяги продажу готівкової іноземної валюти населенню через каси банків призводили, в тому числі, й до зниження обсягів офіційних резервних активів.

Високий рівень розвитку тіншових економічних відносин, а зокрема тіншового валютного ринку, є однією із найбільших загроз для фінансової безпеки банківської системи України, що проявляється у трьох напрямках:

- формування альтернативного до банківських депозитів напрямку заощадження, що в умовах погіршення економічної кон'юнктури призводить до відтоку валютних депозитів;
- недоотримання прибутку від конверсійних операцій з іноземною валютою;
- недоотримання фінансових ресурсів у вигляді депозитів юридичних осіб та населення.

Рис. 2.19. Динаміка сальдо купівлі-продажу іноземної готівкової валюти через каси банків та обсягу готівкової валюти в позабанківському секторі у 2003–2016 роках*

*Розраховано автором за даними НБУ [269].

Така ситуація зумовлює необхідність розробки ефективних заходів щодо обмеження розгортання тіньових економічних процесів. Самий же підхід до розробки таких заходів повинен базуватися на визначенні основних причин тінізації економічних процесів. Розглянемо детальніше кожен з них:

1. Тіньові економічні відносини як рудимент радянського минулого. Тотальний контроль за виробництвом продукції та фінансовими операціями в умовах відсутності широкого асортименту продукції і можливості вибору в умовах Радянського Союзу породив необхідність пошуку можливостей виробництва товарів у підпільних цехах, що стало основою тіньової економіки того часу і основою формування поведінки народних мас спрямованою на ведення прихованого від влади виробництва. Підпільне виробництво зумовило процеси стимулювання корупції в СРСР на місцевому рівні, який був представлений місцевою міліцією та іншими наглядовими і контролюючими органами. В умовах перебудови тіньова економіка набула всесоюзних масштабів і сформувала багатий ментально-виробничих рис населення колишніх

республік СРСР, які здобули незалежність і на такому багажі закладали основи власних економік.

2. Розвиток «тіньової» поведінки 90-х років ХХ століття. Тіньова поведінка населення 90-х років була зумовлена недавнім радянським минулим та відсутністю розуміння сутності ринкової економіки в умовах правової держави. Низький рівень розвитку національної банківської системи зумовлював необхідність та водночас розширював необхідність існування тіньового готівкового валютного ринку, а також великих обсягів готівкових розрахунків і бартеру, які належним чином не обліковувалися.

3. Відсутність правової держави та ефективної системи примусу і санкцій. Побудова держави на основі об'єднання кримінально-виробничих та олігархічних еліт не сприяла формуванню ефективної законодавчої та судової системи, яка б змогла упорядкувати суспільно-політичне й економічне життя за зрозумілими і однаковими для всіх суб'єктів правилами, що в кінцевому підсумку призвело до розгортання всездозволеності та появи паралельних світів розкоші (олігархічно-кланова система) і виживання (населення України), для яких тіньові економічні відносини стали вигідними для кожного по-своєму. Для перших тіньові економічні відносини слугують шляхом до збагачення, для других – для виживання.

4. Високий рівень фіскально-контролюючого навантаження. Високий рівень фіскально-контролюючого навантаження призводить до формування непідйомних вимог для бізнесу і населення, які не належать до кланово-олігархічної системи відносин і цінностей, а отже викликає необхідність тінізації економічних відносин та формування джерел і систем фінансування через корупційно-тіньові схеми кланово-олігархічної системи.

5. Високий рівень корупції. Корупційна складова суспільно-економічних відносин зумовлена як відсутністю правової держави, так і необхідністю створення джерел підтримки функціонування кланово-олігархічної системи. З іншого боку корупція є способом захисту бізнесу та «полегшення» життя бізнесменів.

6. Відсталість економіки і бізнесу. Внаслідок відсутності системних реформ, правової держави, основ ринкового ведення господарства виробничі технології є значно відсталішим, ніж у конкурентів, що викликає необхідність тінізації економічних процесів з метою підвищення конкурентних переваг на внутрішніх і зовнішніх ринках товарів і послуг.

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, основним заходом спрямованим на мінімізацію тіньових економічних відносин повинно стати побудова правової держави, адже саме у випадку упорядкування законодавства та створення ефективної системи покарань і санкцій, які стануть однаковими для всіх суб'єктів суспільно-економічних відносин, з'явиться можливість мінімізації тіньового валютного ринку, трансфертного ціноутворення, реєстрації бізнесу тощо. Окрім правових заходів, доцільними є і економічні

заходи, спрямовані на полегшення ведення бізнесу шляхом зменшення податкових і процентних ставок, розширення кредитної підтримки бізнесу тощо. Свою роль у цьому контексті повинна відіграти й банківська система через створення умов для збільшення обсягів безготівкових розрахунків, ефективного контролю міжнародних розрахунків, руху іноземної валюти тощо.

У випадку ефективної реалізації зазначених заходів, спрямованих на мінімізацію тіньових економічних відносин, у банківській системі зможуть збільшитися обсяги фінансових ресурсів, знизиться ймовірність відтоку депозитів у тіньовий валютний ринок, підвищиться прибутковість банківських установ та збільшиться рівень фінансової стійкості.

РОЗДІЛ 3.

Методологічні засади та прикладний інструментарій оцінювання фінансової безпеки банківської системи

3.1. Аналіз існуючих моделей та методик оцінки фінансової безпеки банків і банківської системи

Проблематика аналізу рівня фінансової безпеки банків та банківської системи у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі є недостатньо розробленою, оскільки немає єдиного вектора підходів щодо розгляду безпеки банківської діяльності та основних її складових. У більшості наукових праць [205, 16, 398, 386, 393, 66, 111] та розробок увага приділяється аналізу більш ширшої економічної категорії, а саме економічної безпеки банку чи банківської системи в цілому. Однак, на наш погляд, виходячи із фундаментальних характеристик банків, як фінансових посередників та фінансових підприємств, головною метою яких є отримання прибутку, основною опорою безпеки банку має бути саме фінансова, а не економічна. Термін «економічна безпека», як економічна категорія та науковий термін доцільніше вживати для аналізу безпеки підприємств, оскільки вони є складовими економічної системи та не входять або не формують інших централізованих підсистем, як це відбувається у фінансовому секторі, де фінансова система є підсистемою економічної системи. Тому, на наш погляд, наукові пошуки у сфері безпеки банків повинні зводитися до аналізу саме фінансової безпеки банківської діяльності

Як уже зазначалося вище, в економічній літературі немає єдиного підходу до побудови моделей і методів оцінки безпеки банків, а більшість цих підходів зводиться до оцінки економічної безпеки банківської діяльності. Однак, аналізуючи наявні підходи до оцінки рівня економічної та фінансової безпеки

баків і банківської системи, варто зауважити, що вони є досить подібними та часто включають в себе одні і ті ж показники, оскільки на етапі аналізу поняття економічної та фінансової безпеки банків є надто розмитими. В першу чергу, така ситуація виникає тому, що майже усі кількісні показники діяльності банків мають фінансову складову, оскільки банк є фінансовим підприємством, робота якого ґрунтується на операціях фінансового характеру з грошовими коштами.

Визначення проблем і недоліків в існуючих моделях оцінки фінансової безпеки банків та банківської системи в цілому потребує групування даних методик за певними групами. Серед таких груп, виходячи з аналізу широкого кола економічної літератури [16; 379; 245], варто виділити наступні: 1) методи та моделі, що ґрунтуються на використанні економічних нормативів у якості основних критеріїв; 2) метод коефіцієнтів та показників; 3) метод економіко-математичного моделювання; 4) методи експертних оцінок (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Методи та моделі оцінки фінансової безпеки банків
та банківської системи і їх дослідники***

	Методи та моделі, що ґрунтуються на використанні економічних нормативів	Методи та моделі, що ґрунтуються на коефіцієнтах і показниках	Методи та моделі, що ґрунтуються на оцінці банківських ризиків	Метод економіко-математичного моделювання	Методи експертних оцінок
Автори	В.І. Гайдук, Н.В. Гайдук, А.Л. Воронков [101]	Е.А. Андрєєва [16]	В.Е. Черенков [393]	З. Васильченко І. Васильченко [66]	
	І.М. Крупка [205]	А.О. Єпіфанов, О.Л. Пластун та ін. [379]	А.О. Єпіфанов, О.Л. Пластун та ін. [379]	Н. Різник [318]	А.О. Єпіфанов, О.Л. Пластун та ін. [379]
		О.М. Колодізєв, О.М. Шгаєр [398]		О.М. Колодізєв, О.М. Шгаєр [398]	
		Н.Н. Наточєєва [245]		В.І. Франчук, С.І. Мельник [382]	
		П.В. Каллаур [169]	П.В. Каллаур [169]		
		Г.Ю.Хачатурян [386]			
		В.І. Гайдук, Н.В. Гайдук, А.Л. Воронков [101]			
		О.І. Барановський [33]			

*Власна розробка автора.

Як бачимо з таблиці 3.1, більшість дослідників використовують методи та моделі оцінки рівня фінансової безпеки банків та банківської системи, які ґрунтуються на використанні коефіцієнтів і показників. Варто також зазначити, що всі інші методи, окрім методу експертних оцінок, є взаємопов'язаними з методом показників, оскільки оцінка ризиків та математичні моделі ґрунтуються на певних показниках.

Що ж стосується методів і моделей, які ґрунтуються на економічних нормативах діяльності банків і банківської системи, то їх не варто приймати до уваги, оскільки, як показує практика, такі методи не можуть відобразити реального стану справ у банківській системі. Це пов'язано із тим, що економічні нормативи діяльності банків побудовані для ідеалізованого банку та не можуть об'єктивно відобразити рівень фінансової безпеки банків, а також їх фінансової стійкості. Тому на наш погляд, для оцінки рівня фінансової безпеки як окремого комерційного банку, так і банківської системи в цілому варто використовувати відносні показники, які є гнучкішими, ніж економічні нормативи.

У цьому випадку, універсальними моделями оцінки рівня фінансової безпеки є методи, які ґрунтуються на коефіцієнтах, що відображають фінансові аспекти діяльності банку. Кількість коефіцієнтів залежить від підходів дослідника до вирішуваної проблеми, що, відповідно, зумовлює появу великої кількості таких коефіцієнтів (табл. 3.2).

З аналізованих вище методів та методик оцінки фінансової, економічної чи загальної безпеки банків і банківської системи заслуговує на увагу підхід Н.М. Наточеевої [245, с. 83-84], яка запропонувала методіку оцінки стратегічної фінансової безпеки комерційних банків. Дана методіка ґрунтується на індикаторах внутрішньої і зовнішньої, міжнародної фінансової безпеки комерційних банків, а також включає в себе визначення стадій фінансової безпеки комерційних банків, а саме: стабільну, нестабільну, загрозливу, критичну, катастрофічну.

Окрім цього, ґрунтовною моделлю оцінки економічної безпеки банків є модель, запропонована В.І. Франчук, С.І. Мельник [382, с. 55-56] в частині побудови шкали оцінки рівня економічної безпеки банку шляхом застосування формули «золотого поділу», яка дозволила побудувати таку градацію рівня економічної безпеки банку: недостатній, критичний, достатній, оптимальний. Однак, як і в попередній методиці, не зовсім зрозумілими є мотиви використання показників оцінки рівня безпеки банку, зокрема таких, як: максимальна «безпечна» сума кредитування, ефективність та можливість використання внутрішньобанківських резервів, дохідність активів, частка дохідних активів, кількість дохідних активів на 1 грн., платних активів та величина дохідних активів на 1 грн. власного капіталу. Більшість показників активів характеризують рентабельність активів банку, а тому є тотожними та взаємодоповнюючими, що додає надмірної ваги активам у формулі розрахунку коефіцієнтів, а це в свою чергу робить результати моделі більш залежними від активних операцій, ніж від інших компонентів банківської діяльності.

Таблиця 3.2

Показники/коефіцієнти оцінки рівня безпеки банків та банківської системи

№ п/п	Назва коефіцієнта/показника	Автори, які досліджували безпеку банківської діяльності за допомогою коефіцієнтного методу									
		Е.А. Андрєєва	А.О. Спіфанов, О.Л. Пластун	О.М. Колодієв, О.М. Шгаєр	Н.Н. Наточєва	П.В. Калаур	Г.Ю. Хачатурян	В.І. Гайдук та ін..	О.І. Барановський	В.І. Франчук, С.І. Мельник	
1.	Відхилення від нормативів банківської ліквідності / показники ліквідності	+	+		+	+					
2.	Динаміка показників економічної ефективності і рентабельності (ROA, ROE), %	+	+		+	+	+				+
3.	Якість активів	+			+						+
4.	Плинність кадрів*	+									
5.	Норматив використання власного капіталу банків для придбання акцій юр. осіб, %*	+									
6.	Коефіцієнт фондування в національній та іноземній валютах*	+									
7.	Рівень процентної маржі (кредити-депозити), %		+				+				+
8.	Ефективність роботи з процентними коштами*		+								+
9.	Ефективність комісійної діяльності *		+								
10.	Прибуток на одного співробітника*		+								
11.	Рівень проблемних кредитів, %		+				+	+			+
12.	Коефіцієнти кредитних ризиків, %		+			+	+	+	+		+
13.	Коефіцієнт співвідношення кредитів і зобов'язань, %		+								
14.	Коефіцієнт достатності капіталу, %		+				+				
15.	Співвідношення отриманих і виданих міжбанківських кредитів*		+								
16.	Загальна валютна позиція* / Валютний ризик		+			+	+				
17.	Таксономічний показник			+							
18.	Стабільність ресурсної бази					+					
19.	Фондовий ризик національного та міжнародного ринку					+					
20.	Платіжна позиція банку*					+					
21.	Фінансова стійкість					+					
22.	Дефіцит бюджету					+			+		
23.	Грошова маса M2 / грошова маса в % до ВВП					+			+		
24.	Зміна ставок на національному та міжнародному МБК					+					
25.	Розподіл кредитів за галузями							+			
26.	Частка коштів клієнтів, виражених в іноземній валюті у всіх залучених коштах, %						+				
27.	Коефіцієнт монетизації							+			
28.	Коефіцієнт готівкових коштів / обсяг готівки до ВВП, %							+			
29.	Коефіцієнт доларизації, %							+			
30.	Коефіцієнт неплатоспроможних банків, %							+			
31.	Обсяг ВВП на душу населення								+		
32.	Частка обробної галузі в промисловості, %								+		
33.	Обсяг інвестицій								+		
34.	Обсяг боргу								+		
35.	Випереджувальні темпи росту M2 над ВВП, %								+		
36.	Вартість банківських кредитів										
37.	Нормативи обов'язкового резервування, %										
38.	Дохідність 1 грн. активів і капіталу*										+
39.	Можливості використання внутрішніх резервів банку*										+
40.	Пріоритетність напрямів використання капіталу*										+

* Показник, що застосовується для оцінки фінансової безпеки тільки комерційного банку.

Не менш ґрунтовною моделлю оцінки фінансової безпеки банків є модель, що ґрунтується на бальній оцінці з інтегральним значенням у 130 балів запропонована колективом авторів монографії «Фінансова безпека підприємств і банківських установ» під редакцією А.О. Спіфанова [379, с. 201–203]. Основою такої моделі є визначення певного набору показників фінансової безпеки банків та сірих зон показників, які дозволяють охарактеризувати те значення показника, при якому складно однозначно оцінити показник. За результатами моделі автори побудували шкалу фінансової безпеки банків, яка включає в себе три рівні: критичний (менше 80 балів), недостатній (80–110 балів), достатній (110–130 балів). Математична модель дає змогу оцінити рівень фінансової безпеки банку, однак, на наш погляд, перелік показників використаних у побудові даної моделі, недостатньо враховує валютні ризики, які можуть виникнути в умовах паніки на валютному ринку, оскільки загальна валютна позиція дозволяє оцінити валютний ризик банку, пов'язаний із поточними платежами і конверсійними операціями, а також міжнародною діяльністю. На наш погляд, в цьому контексті більш інформативними і впливовими показниками були б показники доларизації кредитів та депозитів банку, оскільки в умовах кризи (а особливо девальвації гривні) зростає ризик відтоку вкладів в іноземній валюті, що вимагає від банку більше втрат для купівлі іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку. Більше того, в умовах девальвації банки змушені здійснювати переоцінку резервів за кредитними операціями, а у випадку, якщо коефіцієнт доларизації кредитного портфеля банку становить близько 50%, в цьому випадку резерви суттєво зростуть, що призведе до втрати прибутковості, рентабельності, зниження ефективності діяльності тощо. Аналогічними за змістом є моделі Васильченко З., Васильченко І. [11] та Різник Н. [12].

Методики Е.А. Андрєєвої [3], Г.Ю.Хачатуряна [8], В.І. Гайдука [1], О.І. Барановського [9] ґрунтуються на виокремленні та обґрунтуванні певної кількості індикаторів/коефіцієнтів/показників, які відображають стан безпеки банківської діяльності без побудови економіко-математичних моделей. Методика П.В. Калаура ґрунтується на групуванні показників фінансової безпеки за ступенями ризиків (достатність капіталу, кредитний ризик, доходи/прибутковість, ліквідність, валютний ризик [7, с. 29]), а самі показники ґрунтуються на економічних нормативах діяльності банків.

Новітньою моделлю оцінки економічної безпеки банків є модель, запропонована О.М. Колодізевим та О.М. Штаєр [5, с. 69], яка ґрунтується на основі розрахунку таксономічних показників ліквідності, ділової активності, ефективності управління та достатності капіталу банків України, а також кластерному аналізі, який дозволив авторам ранжувати банківські установи за ступенем економічної безпеки. Недоліком аналізованої моделі є мала кількість показників, що відображають економічну безпеку (в т. ч. і фінансову безпеку) банків України, адже, наприклад, незрозуміло, які складові автором вклю-

чаються у показник ефективності управління (даний показник може відображати як кількісну, так і якісну складову управління, яку неможливо математично виразити), також не враховані показники, які відображають валютні ризики.

Заслугує на увагу модель оцінки фінансової безпеки банківської системи, запропонована Р.С.Вовченко, яка ґрунтується на виділенні кількох складових фінансової безпеки банківського сектору України, а саме: фінансової безпеки ресурсоутворюючої складової функціонування банківського сектору, депозитної безпеки банківського сектору, кредитної безпеки банківського сектору, валютної безпеки банківського сектору, боргової безпеки банківського сектору, інвестиційної безпеки банківського сектору, безпечного рівня доходів і витрат банківського сектору. Запропоновані складові фінансової безпеки банківського сектору України оцінюються за допомогою великої кількості коефіцієнтів і показників (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

**Модель оцінки фінансової безпеки
банківської системи України**

Назва показника	Порогове значення
1	2
Фінансова безпека ресурсоутворюючої складової функціонування банківського сектору	
Грошова маса (M2), % до ВВП	50
Обсяг готівки, % до ВВП	≤ 4
Частка готівки в грошовій масі, %	≤ 80
Приріст грошової маси, %	≤ 5–8
Рівень доларизації грошового обігу, %	< 10
Частка статутних капіталів і нерозподіленого прибутку в структурі капіталу, %	≥ 50
Відношення залучених банківським сектором коштів до капіталу, одиниць на одиницю капіталу	$2 \leq I_3 < 7$
Частка строкових ресурсів у загальному обсязі залучених ресурсів, %	≥ 50
Темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %	≤ 106
Максимальна частка іноземних пасивів, деномінованих в одній валюті, %	50
Частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків, %	10 (стимулятор) 60 (дестимулятор)
Частка власного капіталу в пасивах банків, %	10-20
Співвідношення власного капіталу до залучених коштів, %	≥ 5
Річні темпи зростання власного капіталу, % до попереднього року	70
Адекватність капіталу, %	≥ 15

Продовження табл. 3.3

1	2
Структура пасивів банків, %	33,33 – від юридичних осіб; 33,33 – від населення; 33,33 – з міжнародних ринків
Залежність ресурсної бази від залучених міжбанківських кредитів, %	< 20
Рентабельність капіталу, %	15
Рентабельність активів, %	3
Коефіцієнт забезпеченості відсотків до сплати (прибуток до сплати відсотків і податків/відсотки до сплати)	3,0
Депозитна безпека банківського сектору	
Заощадження населення до ВВП, %	≥ 20
Коефіцієнт співвідношення строкових депозитів та депозитів до запитання	>1
Співвідношення капіталу та строкових депозитів, %	15-20
Відношення обсягу депозитів в іноземній валюті до загального обсягу депозитів, %	≤ 25
Відношення депозитів в іноземній валюті до широкого показника грошової маси	≤30
Реальні ставки за депозитами, %	<10
Розмір страхового відшкодування за депозитами населення	1–2 частки ВВП на душу населення
Мінімальний і максимальний розмір фонду захисту банківських вкладів до загального обсягу всіх банківських вкладів, %	1,2-5,0
Ступінь захисту вкладів фізичних і юридичних осіб (зобов'язання банків/ балансовий капітал)	7,5
Кредитна безпека банківського сектору	
Сукупні активи банківського сектору, % до ВВП	≥ 80–100
Відношення динаміки частки активів банківського сектору до рівня монетизації економіки, %	100
Частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківського сектору, %	60
Частка активів 20% банків у сукупних активах банківського сектору, %	80
Кредитні надходження в економіку до річного обсягу ВВП	> 1
Обсяг кредитування банками реального сектору економіки, % до ВВП	≥ 30
Частка кредитного портфеля в активах банківського сектору, %	≥45
Обсяг повернення кредитів до загального обсягу заборгованості, %	≥70-90
Максимальна ставка відсотку за кредитом	10
Рівень сумнівної і безнадійної заборгованості у сукупному кредитному портфелі, %	10
Частка пролонгованих кредитів у кредитному портфелі, %	10-15
Покриття проблемної заборгованості власним капіталом, %	≤50
Покриття проблемних кредитів створеними резервами, %	>70

Продовження табл. 3.3

1	2
Вага проблемних кредитів у чистих активах, %	7–10
Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %	50 (стимулятор) 180 (дестимулятор)
Співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів	3
Зростання обсягів кредитів до попереднього періоду, %	<30
Вартість банківських кредитів, % річних	≤10
Співвідношення ставок у гривні й іноземній валюті	2:1
Рівень резервів за активними операціями, %	≤ 5
Валютна безпека банківського сектору	
Обсяг іноземної валюти до гривневої маси, %	10
Зміна валютного курсу, % на рік	≤5-6
Боргова безпека банківського сектору	
Річні темпи зростання зобов'язань, %	70
Відношення зовнішніх зобов'язань банків до активів, %	≤ 30
Відношення зовнішньої заборгованості банківського сектору до сукупних пасивів банків, %	≤ 20
Співвідношення зовнішнього боргу банків і ЗВР, %	≤100
Інвестиційна безпека банківського сектору	
Частка торговельного і інвестиційного портфеля цінних паперів в активах комерційних банків, %	≤20
Безпечний рівень доходів і витрат банківського сектору	
Витрати банків, % до ВВП	2
Відношення витрат до доходів (коефіцієнт дієздатності)	<1
Покриття відсотковими доходами відсоткових витрат, %	110-125
Відношення дохідних активів до активів, %	75-85
Частка невідсоткових доходів у загальному обсязі доходів, %	5-15
Відношення невідсоткових доходів до активів, %	1-3
Відношення невідсоткових витрат до доходів, %	10-25

*Складено автором на основі праць Вовченко Р.С. [94; 97; 98; 95].

Аналізуючи модель оцінки фінансової безпеки банківського сектору, яку запропонував Вовченко Р.С., можна зробити наступні висновки:

1) модель є надто громіздкою, яка спрямована на оцінку практично усіх внутрішніх аспектів діяльності банківського сектору, що не дає змоги ефективно оцінити рівень безпеки банків, оскільки не враховує зовнішніх, щодо банківського сектору, факторів, наприклад таких, як: динаміка інфляції, динаміка ВВП, динаміка реальних доходів населення, динаміка прибутковості підприємств тощо. Зазначені показники дадуть змогу оцінити рівень загроз для банківського сектору, адже надмірне зростання інфляції та зменшення реальних доходів населення є причинами відтоку депозитів, що матиме суттєвий вплив на ресурсоутворюючу та депозитну безпеку банківського сектору, які й виділяе

автор. Зниження темпів ВВП і прибутковості підприємств матиме суттєвий вплив на їхню кредитоспроможність, а отже – знизиться рівень кредитної безпеки банківського сектору;

2) розподіл фінансової безпеки банківського сектору на окремі складові містить тотожні категорії, зокрема фінансова безпека ресурсоутворюючої складової банківського сектору, на наш погляд, повинна включати в себе депозитну безпеку, адже депозити і є ресурсами банківського сектору;

3) велика кількість показників, які використовуються для оцінки тієї чи іншої складової фінансової безпеки банківського сектору, на наш погляд, не дає змоги виявити конкретні проблеми, які стосуються фінансової безпеки банків та призводять до розпорошення уваги як дослідників, так і центрального банку, якщо така методика буде ним використовуватися. Більшість запропонованих показників є дублюючими, оскільки спрямовані на оцінку однієї і тієї ж складової фінансової безпеки банківського сектору. Так, наприклад: для оцінки фінансової безпеки ресурсоутворюючої складової автором використовується чотири показники грошової маси: грошова маса до ВВП у %, обсяг готівки до ВВП у %, частка готівки в грошовій масі у грошовій масі та приріст грошової маси. Визначальним показниками фінансової безпеки банків у даному випадку може бути приріст грошової маси, який дає змогу побачити активізацію діяльності банків на кредитному ринку та тенденції інфляційних процесів, а показник обсягу грошової маси до ВВП є статичним показником, який відображає монетизацію економіки, що використовується автором при оцінці кредитної безпеки банків. Це ж саме стосується обсягу готівки до ВВП і частки готівки в грошовій масі; в даному випадку більш визначальним показником буде показник частки готівки в грошовій масі, що відображає обсяг невикористаних банківською системою коштів для банківської діяльності (в. т.ч. забезпечення належного рівня ліквідності і кредитування), обсяг готівки до ВВП, по суті, відображає ті ж самі тенденції. Аналогічно можна виокремити й такі дублюючі показники, як: кредитні надходження в економіку до річного обсягу ВВП та обсяг кредитування банками реального сектору економіки у % до ВВП; рівень сумнівної і безнадійної заборгованості у сукупному кредитному портфелі, % та вага проблемних кредитів у чистих активах тощо. Окреме питання викликає застосування показників банківських відсотків за кредитними і депозитними операціями для оцінки рівня фінансової безпеки, адже навряд чи банки будуть встановлювати такі відсоткові ставки, які будуть негативно впливати на їх фінансову безпеку;

4) дискусійним є підхід до встановлення порогових значень коефіцієнтів фінансової безпеки взагалі та методики їх розрахунку зокрема. При встановленні порогових значень автор часто використовує порогові значення, які рекомендовані для європейських банків, де бізнес-середовище, монетарна і фіскальна політика кардинально відрізняються від українських реалій. Більше того, виникає запитання, на яку групу банків чи конкретний банк має реагувати

Національний банк України при недотриманні банківським сектором порогових значень, приміром кредитної безпеки? Варто зауважити, що порогові значення встановлюються не тільки автором, методика якого аналізується, а й іншими авторами [94], які здійснюють дослідження безпеки банківської системи в цілому. На наш погляд, ефективнішим методом визначення погіршення фінансової безпеки банківської системи є розрахунок інтегрального показника фінансової безпеки банківської системи, динаміка якого показуватиме стан фінансової безпеки з можливістю його прогнозування на майбутні періоди.

Достатньо ґрунтовною методикою оцінки фінансової безпеки банку є методика фінансової діагностики, запропонована Болгар Т.М., яка ґрунтується на застосуванні методів експертних оцінок, методу коефіцієнтів та методів економіко-математичного моделювання. Так, автором запропоновано дворівневу оцінку фінансової безпеки банку, де перший рівень оцінки передбачає експрес-аналіз, який ґрунтується на анкетуванні, а другий рівень оцінки передбачає комплексний аналіз, який включає в себе застосування коефіцієнтного методу та методу економіко-математичного моделювання.

Досить ефективною, на наш погляд, є запропонована автором анкета експрес-аналізу, яка заповнюється таким чином: по черзі розглядається кожен із представлених критеріїв і виставляється бальна оцінка 0 або 1 залежно від варіанту відповіді на поставлене запитання, згідно з розподілом балів. Залежно від кількості набраних балів визначається наступний перелік станів фінансової безпеки в банку:

- 25–30 – високий рівень фінансової безпеки банку;
- 20–25 – достатній рівень фінансової безпеки банку;
- 15–20 – низький рівень фінансової безпеки банку;
- менше 15 – критичний рівень фінансової безпеки.

Якщо загальна оцінка нижче критичного рівня, то необхідно провести комплексний аналіз, який дозволить виявити конкретні проблемні місця в діяльності банку [55].

Щодо кількісних методів оцінки фінансової безпеки банку, Болгар Т.М. використовує методику, яка ґрунтується на використанні показників ефективності діяльності банку та показників, що характеризують рівень захищеності банку (рис. 3.1).

Запропонованим показникам присвоєно нормативні значення, а сама оцінка фінансової безпеки банку здійснюється на основі бальної оцінки за методом виділення сірих зон, яка передбачає оцінку всіх тринадцяти показників за 10 бальною шкалою. Підсумком методики є математичний розрахунок формули фінансової безпеки банку із можливістю ранжування її рівня за наступними рангами: критичний (менше 80 балів), недостатній (80-110 балів), достатній (110-130 балів).

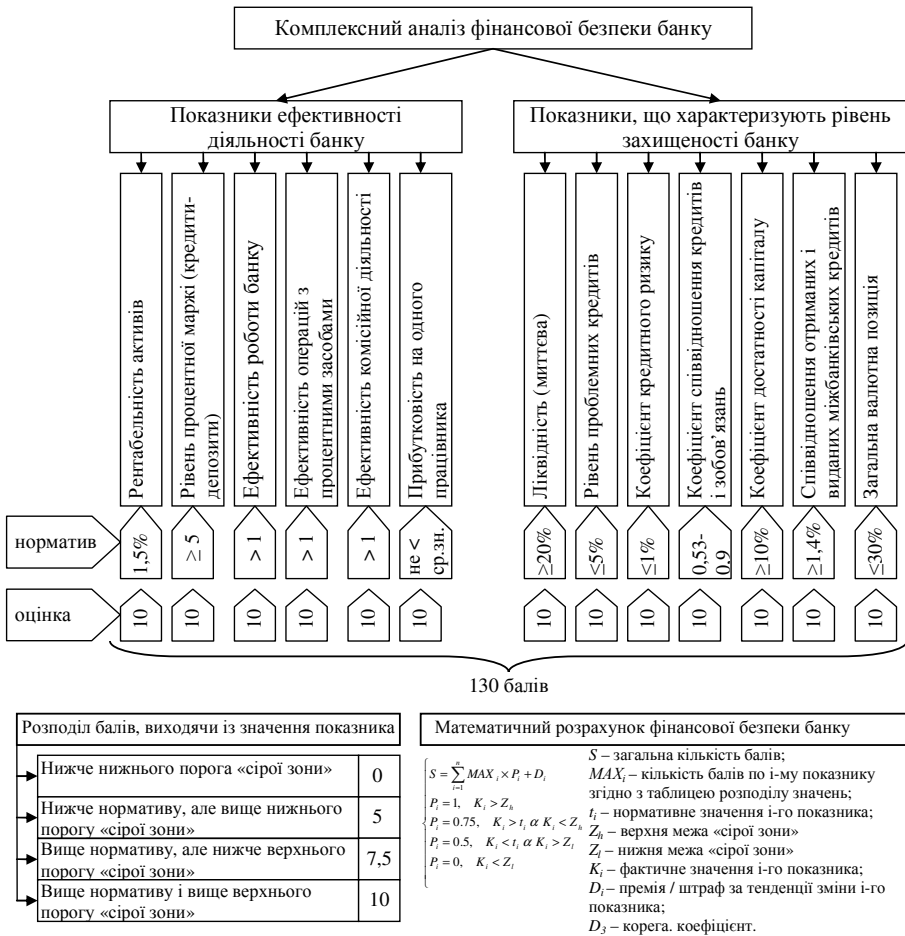

Рис. 3.1. Методика фінансової діагностики фінансової безпеки банку*

*Складено автором на основі [55].

Аналізована методика оцінки фінансової безпеки банку є достатньо ґрунтовною та перспективною розробкою, однак вона має обмежене коло використання, оскільки спрямована на оцінку фінансової безпеки конкретно взятого комерційного банку; для оцінки фінансової безпеки банківської системи дана методика потребує доопрацювання в частині розширення кола

показників та коефіцієнтів, які відображають аспекти функціонування всієї банківської системи. Також варто додати, що бальна оцінка передбачає однакову кількість балів для кожного з 13 показників, незважаючи на їх більшу чи меншу важливість для фінансової безпеки банку, що може давати дещо викривлене уявлення про рівень фінансової безпеки банку.

Ще однією ґрунтовною методикою оцінки фінансової безпеки банківської системи є методика, запропонована Перехрест Л.М., яка ґрунтується на виділенні 3 груп коефіцієнтів, що відображають стан фінансової безпеки банківської системи, враховуючи внутрішні і зовнішні її складові, а саме: показники надійності (ресурсне забезпечення, якість активів, ліквідність, валютне забезпечення, інвестиційне забезпечення), показники прибутковості та макроекономічні показники (табл. 3.4).

Зазначена методика включає в себе ряд показників, які дозволяють оцінити рівень фінансової безпеки банківської системи, враховуючи її внутрішню складову та зовнішні загрози через визначення макроекономічних показників, таких, як: темпи інфляції, дефіцит платіжного балансу, рівень монетизації тощо.

Одним із недоліків такої методики, на наш погляд, є застосування порогових значень, визначених шляхом порівняння та аналогій [94] із показниками, які використовуються у світовій практиці, що, як і аналогічні методики на основі порогових значень, може давати викривлене уявлення про рівень фінансової безпеки банківської системи. На наш погляд, дана методика значно виграла б, якби б запропоновані коефіцієнти і показники були поставлені в основу інтегрального показника фінансової безпеки банківської системи, котрий показував би напрямок руху розвитку системи та відображав би кризові тенденції чи тенденції зростання. Такий інтегральний показник, разом із розрахованими вагами фінансових показників, може дати більше інформації центральному банку та іншим зацікавленим інституціям щодо застосування тих чи інших заходів, спрямованих на забезпечення сталого розвитку банківської системи та забезпечення належного рівня її фінансової безпеки.

Окреме місце в методиках оцінки фінансової безпеки банківської системи займає методика Національного банку України щодо визначення індикаторів фінансової стабільності, які розроблені на основі рекомендацій Міжнародного валютного фонду.

Система оцінки фінансової стабільності банківського сектору на основі показників фінансової стійкості є однією з найважливіших частин макропруденційного аналізу, вона розроблена МВФ на основі результатів обстеження держав-членів і регіональних та міжнародних фінансових інститутів. Макропруденційний аналіз – це оцінка і контроль над сильними сторонами і уразливими місцями фінансових систем з метою підвищення фінансової стабільності.

Таблиця 3.4

Методика оцінки фінансової безпеки банківської системи, запропонована Перехрест Л.М. [277]

Показники	Коефіцієнти, нормативи	Порогове значення, %
<i>Показники надійності</i>		
1. Ресурсне забезпечення	1.1. Коефіцієнт платоспроможності	Більше 10
	1.2. Коефіцієнт співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів	Не менше 9
	1.3. Коефіцієнт надійності	Не менше 5
	1.5. Відношення кредитів до депозитів	Не менше 30
2. Якість активів	2.1. Коефіцієнт якості активів	Не менше 14
	2.2. Коефіцієнт кредитної активності	65–75
	2.3. Частка прострочених кредитів у кредитному портфелі	Не більше 10
3. Ліквідність	3.1. Норматив миттєвої ліквідності	Не менше 20
	3.2. Норматив поточної ліквідності	Не менше 40
	3.3. Норматив короткострокової ліквідності	Не менше 20
	3.4. Коефіцієнт критичної ліквідності	Не менше 20
4. Валютне забезпечення	4.1. Структура вкладень у національній та іноземній валюті	70 : 30
	4.2. Рівень доларизації	Не більше 25
	4.3. Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу	Не більше 30
5. Інвестиційне забезпечення	5.1. Норматив загальної суми інвестування в цінні папери окремо за кожною установою	Не більше 15
	5.2. Норматив загальної суми інвестування	Не більше 60
<i>Показники прибутковості</i>		
6. Прибутковість	6.1. Коефіцієнт рентабельності активів	Не менше 1
	6.2. Коефіцієнт рентабельності капіталу	Не менше 15
	6.3. Чиста процентна маржа	Не менше 5
<i>Макроекономічні показники</i>		
7. Макроекономічні показники	7.1. Темпи інфляції	Не більше 20
	7.2. Дефіцит поточного платіжного балансу (в % від ВВП)	Не більше 8
	7.3. Рівень монетизації економіки	Не менше 30
	7.4. Відношення сукупних активів банківської системи до ВВП	80–100
	7.5. Індикатор достатності золотовалютних резервів	Більше 100

*Складено автором на основі [277].

Показники фінансової стійкості почали активно використовуватися в 1999 р під час реалізації програми оцінки фінансового сектору (FSAP), що проводиться МВФ і Світовим банком. У даний час ці показники є інноваційною сферою макроекономічного аналізу, призначеного для отримання загальної інформації про стійкість фінансового сектору, яка дозволяє аналізувати і зіставляти дані між країнами [416]. Показники фінансової стійкості розділені на

дві групи: перша група включає базовий набір показників діяльності банківського сектору (12 показників); друга група показників – це рекомендований набір – включає кілька інших банківських показників, а також показників небанківських фінансово-кредитних установ, нефінансових корпорацій, домашніх господарств, фінансового ринку і ринку нерухомості (27 показників) [288].

Додавання показників небанківського сектору в систему показників фінансової стійкості дозволяє виявити взаємозв'язок між фінансовим і реальними секторами. Наприклад, несприятливі тенденції в корпоративному секторі можуть вплинути на якість кредитного портфеля банків і в результаті негативно позначитися на фінансовій стабільності. Базовий набір ІФС дає оцінку за п'ятьма основними напрямками банківської діяльності та сумісний з так званою методологією CAMELS для оцінки стійкості окремих фінансових інститутів (С – достатність капіталу; А – якість активів; М – надійність управління; Е – прибутковість; L – ліквідність, S – чутливість до ринкового ризику). Показники достатності капіталу вимірюють здатність банківського сектору абсорбувати раптові втрати і, таким чином, оцінити стійкість до шоків, в той як показники якості активів безпосередньо пов'язані з потенційними ризиками платоспроможності банків. Показники рентабельності вимірюють здатність абсорбувати збитки без будь-якого впливу на капітал, в той час як показники ліквідності вимірюють стійкість банків до шоків грошового потоку. Валютний ризик є індикатором вимірювання схильності банку до змін цін на активи на фінансових ринках [456]. Основною метою складання ІФС є міжнародне зіставлення, яке повинно бути гарантовано тим, що всі країни, які публікують ІФС, використовують однакову методологію. Проте міжнародна порівнюваність як і раніше обмежена через деякі відмінностей на національному рівні, зокрема, в стандартах бухгалтерського обліку, а також в методах збору даних, необхідних для розрахунку ІФС.

Національний банк України розраховує значення індикаторів фінансової стійкості відповідно до методики МВФ, поквартально використовуючи наявні статистичні дані (Додаток В). Значення ІФС в Україні дають змогу отримати уявлення про загальний стан фінансової стійкості вітчизняної банківської системи, що відображає основні параметри фінансової безпеки банківської системи. Однак, на наш погляд, попри свої переваги (системність розрахунку і збору інформації, можливість врахування структурних коливань тощо) дана методика має декілька суттєвих недоліків, зокрема таких як: велика кількість показників, складність розрахунку або взагалі неможливість розрахунку показників для окремо взятої країни, відсутність агрегованого чи інтегрального значення показника, який відображав би динаміку фінансової стійкості банківської системи в цілому. В цьому випадку хорошим досвідом може бути досвід Центрального банку Туреччини, який використовує показник фінансової стабільності банківського сектору, що розраховується як зважене

середнє нормалізованих значень окремих індикаторів фінансової стабільності, що пропонуються МВФ [430, с. 121].

Агрегований показник фінансової стійкості також використовує і Банк Чехії, який розраховує його на основі шести показників з відповідними вагами, зокрема: показник достатності капіталу (0,05), якість активів (0,25), рентабельність (0,25), ліквідність (0,25), ризик зміни процентних ставок (0,1), ризик зміни курсу валюти (0,1) [431, с. 77–78].

Ще ширшою методикою в плані наявності показників оцінки фінансової стійкості та стабільності є методика Європейського центрального банку. Так у 1999 р. Європейською системою центральних банків (ЄСЦБ) був започаткований проект з підготовки Доповіді про стійкість банківського сектору Європейського союзу. Для цього Європейський центральний банк (ЄЦБ) у співпраці з національними центральними банками і органами банківського нагляду почав працювати над методологією та збором так званих макропруденційних показників для моніторингу фінансової стійкості банківського сектору [379]. Основна мета складання макропруденційних показників ЄЦБ, як і в випадку з індикаторами фінансової стабільності МВФ, полягала у визначенні ризикових подій у фінансовому секторі, зокрема, у банківському секторі. Однак існують дві основні відмінності. По-перше, набір макропруденційних показників містить набагато більше показників. Це обумовлено аналізом безлічі факторів, що впливають на фінансову стійкість Європейського банківського сектору (табл. 3.5).

По-друге, в рамках ЄСЦБ більшість банківських макропруденційних показників складається і публікується на консолідованій основі, тобто показники для банків в одній країні включають також їх філії та дочірні підприємства в інших країнах ЄС, а також інші фінансові установи, що знаходяться під їх контролем. Ця концепція дозволяє агрегувати дані для того, щоб скласти макропруденційні показники для ЄС в цілому і, таким чином, забезпечити уявлення про європейську банківську систему. Переваги і недоліки даної методики оцінки фінансової стійкості та фінансової безпеки банківської системи є подібними до методики індикаторів фінансової стабільності МВФ.

Іншим, складнішим, напрямком оцінки фінансової безпеки банківської системи є застосування методик оцінки, які засновані на економіко-математичному моделюванні. Серед таких методик на увагу заслуговує методика Дубницького В.Ю. та Кобиліна А.М., яка ґрунтується на застосуванні інтервальної математики для оцінки показників фінансової безпеки комерційного банку шляхом побудови відповідного калькулятора. При побудові такого калькулятора автори використали ряд загальних показників фінансової безпеки комерційного банку, зокрема: показники ліквідності, рентабельності активів та рентабельності продажу [141].

Таблиця 3.5

Макропруденційні індикатори ЄЦБ [434]

Категорія	Сфера і кількість індикаторів
1	2
<i>I. Внутрішні фактори</i>	
1. Прибутковість (profitability), якість балансу (balance sheet quality) адекватність капіталу (capital adequacy)	38 індикаторів – показники доходу і витрат, структурні показники, ефективність, рентабельність (income and cost developments and composition, efficiency, profitability, income and costs as percent of total assets); 18 балансових індикаторів – структура активів і зобов'язань тощо (balance sheet – coverage as share per the banking sector, asset and liability composition; off-balance sheet items); 18 індикаторів – адекватність капіталу, якість активів, ліквідність тощо (capital adequacy, asset quality, provisions)
2. Попит і пропозиція як умови конкуренції (demand and supply (competitive) conditions)	7 індикаторів – середні і граничні значення процентних ставок тощо (interest receivable and interest payable, average margin and overall margin)
3. Концентрація ризиків (risk concentrations)	25 індикаторів – зростання кредиту та його галузева концентрація, обсяг наданих кредитів в економіку, обсяг наданих нових кредитів, позики нефінансовим організаціям і промисловості (credit growth and sectoral concentration, aggregate lending, aggregate new lending, lending to non-MFI private sectors, industry exposures) 18 індикаторів, що характеризують структуру активів – дохід від активів, обсяг високоліквідних активів, валютна і термінова структура кредитного портфеля, глобальні кредитні ризикові позиції (composition of other assets – aggregate fixed income securities holdings, aggregate equity holdings, aggregate balance sheet, currency and maturity structure of domestic lending, global credit exposures) 14 індикаторів ризиків ліквідності (liquidity risk) – підвладність ризикам 15 країн ЄС від нових членів (exposures of EU-15 to new EU member countries), ризики з боку трансформаційних і країн, що розвиваються (exposures towards emerging and developing countries), ринкові ризики (market risk exposures).
4. Ринкові оцінки ризиків (market assessment of risks)	8 індикаторів – індекс банківських акцій (all bank share price index), ринковий спред (yield spread), банківські рейтинги (bank rating), відстань до дефолту (distance to default of major EU banks).
<i>II. Зовнішні фактори</i>	
5. Фінансова вразливість (financial fragility)	15 індикаторів – загальний борг (total debt), корпоративний борг (corporate sector), борг домогосподарств (household total debt), схильність до заощадження (household saving ratio), середні значення очікування дефолту для промисловості (median expected default frequencies for key industries)
6. Динаміка цін на фондові цінності (asset price developments)	5 індикаторів – фондові індекси (stock indices), ціни на нерухомість (real estate prices)

Продовження табл. 3.5

1	2
7. Циклічні та монетарні умови (cyclical and monetary conditions)	10 індикаторів – темпи зростання ВВП та його компонентів (rate of growth of GDP and its components), динаміка безробіття (developments in unemployment), процентні ставки (interest rates), валютні курси (exchange rates), індекс споживчих цін (consumer price index)
<i>III. Фактори фінансового середовища (CONTAGION FACTORS)</i>	
8. Міжбанківський ринок (interbank markets)	3 індикатори – міжбанківські зобов’язання (interbank liabilities), частка активів 3 або 5 банків з найбільшими міжбанківськими позиціями (share of assets of 3 and 5 banks with the largest interbank exposures)

Не менш ґрунтовну методику оцінки фінансової безпеки комерційного банку запропонували вчені Голофаєва І. П., Сергієнко О. А., Солдатова Я.Ю., які розробили комплекс моделей управління фінансовою безпекою комерційного банку на основі методів багатовимірного, економетричного, імітаційного та сценарного моделювання. Побудовано імітаційну модель динаміки фінансової безпеки комерційного банку в умовах зовнішніх і внутрішніх факторів впливу з урахуванням показника фінансової надійності комерційного банку, який розраховується на основі оцінки структурних елементів фінансової надійності, а саме – інтегральний показник фінансової надійності власного капіталу, інтегральний показник фінансової надійності активів, інтегральний показник фінансової надійності зобов’язань та інтегральний показник фінансової надійності фінансового результату, що є підґрунтям розробки моделей формування та вибору сценаріїв забезпечення фінансової безпеки комерційного банку. Для візуалізації впливу показників на фінансову безпеку комерційного банку авторами розроблено дерево рівнів показників моделі [111].

Розглянуті вище методики моделювання фінансової безпеки комерційного банку можуть бути використані й для моделювання фінансової безпеки банківської системи в цілому. Автори, які розробляють подібні моделі, використовують фактично ті ж самі показники, що й автори, які надають перевагу коефіцієнтним методам оцінки фінансової безпеки банку. На наш погляд, особливої уваги заслуговує модель оцінки фінансової безпеки банків, яка ґрунтується на сценаріях, адже така модель дозволяє оцінити фінансову безпеку банку в різних умовах від найгірших до найкращих, що, в свою чергу, дозволяє розробити відповідний інструментарій управління фінансовою безпекою в залежно від ситуації, що склалася.

Варто наголосити й на тому, що поряд з кількісними моделями та методами оцінки рівня фінансової безпеки банків та банківської системи варто відзначити підходи до оцінки якісних показників фінансової безпеки, зокрема методи експертних оцінок, що ґрунтуються на анкетуванні банківських фахівців. Така практика оцінки фінансової безпеки банків і банківських установ може бути доповненням проаналізованих вище кількісних моделей та методів, оскільки в такій оцінці присутній суб’єктивний фактор експертів. Механізм

здійснення такої оцінки передбачає формування різноманітних анкет та проведення опитування компетентними органами експертів на щомісячній, щоквартальній чи щорічній основі. Одним із варіантів таких анкет є анкета, розроблена А.О. Спіфановим та О.Л. Пластуном [379].

Аналізуючи моделі та методики оцінки рівня безпеки банківської діяльності, можна зробити висновок, що сьогодні існує проблема не тільки вибору необхідної кількості таких показників для оптимального аналізу фінансової безпеки банківської системи, а й проблема визначення найбільш впливових показників на фінансову безпеку банків, а тому необхідною є розробка певної системи відбору таких показників (рис. 3.2).

На наш погляд, вибір показників для побудови коефіцієнтів, моделей та методів оцінки рівня фінансової безпеки банків і банківської системи необхідно здійснювати за наступними принципами: вимірності, прогнозованості та значущості.

Суть принципу вимірності полягає в тому, що пропонований показник діяльності банків або функціонування банківської системи повинен бути вимірним, тобто мати конкретне кількісне значення в абсолютному чи відносному значенні. Окрім цього, цифрові дані для обчислення значення даного показника повинні бути доступними для дослідника.

Принцип прогнозованості передбачає змогу прогнозування майбутньої динаміки того чи іншого показника, оскільки однією із основних вимог до управління тим чи іншим процесом є його прогнозованість.

Суть принципу значущості полягає в тому, що показник повинен бути значущим для діяльності банків та мати вагомий вплив на кількісні параметри його діяльності і фінансову безпеку банку в цілому.

Щодо вибору самих показників, то на наш погляд, необхідно враховувати досвід кризових явищ економіки України та зовнішні загрози, які стоять перед вітчизняною економікою, в тому числі і загроза гібридної війни, яка включає в себе не тільки військові дії, а й підрив фінансової безпеки держави за рахунок присутності іноземного банківського капіталу.

Виходячи з цих позицій, на наш погляд, серед показників, які характеризують стан фінансової безпеки комерційних банків, варто виокремити ті показники, які відображають його фінансову стійкість, зокрема: адекватність регулятивного капіталу, показник базових ліквідних активів (включає активи з кінцевим строком погашення до 31 дня) і широкий показник ліквідності (включає активи з кінцевим строком погашення до 1 року), показники простроченої заборгованості та обсяг відрахування в резерви за активними операціями, показники доларизації кредитів і депозитів, показники ефективності банківської діяльності (ROA, ROE), показники прибутковості. Як показує практика, вагомий вплив на фінансову безпеку вітчизняних банків має ризик контрагента, який включає в себе як інсайдерів, так і інших комерційних банків, оскільки в умовах кризи погіршення ситуації з ліквідністю будь-кого з них призведе до миттєвого погіршення фінансової безпеки комерційного банку.

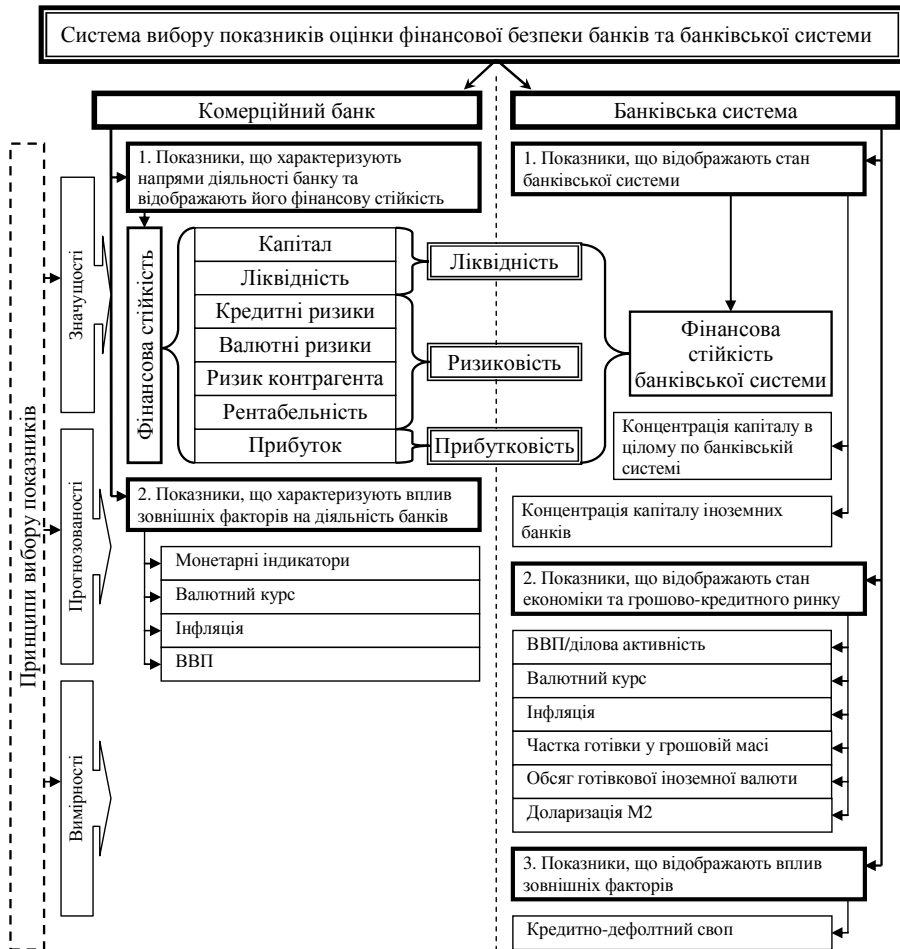

Рис. 3.2. Система вибору показників оцінки фінансової безпеки банків та банківської системи*

*Власна розробка автора.

Наступною групою показників, за допомогою яких можна оцінити рівень фінансової безпеки комерційних банків, є показники, що відображають вплив зовнішніх факторів на діяльність комерційних банків, тобто тих факторів, на які комерційні банки не мають прямого впливу, зокрема: монетарні індикатори

(облікова ставка, норма обов'язкового резервування, ставка за операціями на відкритому ринку) можуть мати негативний вплив на фінансову безпеку банків у випадку низького рівня незалежності голови центрального банку, що зараз проявляється в Україні; валютний курс (девальвація якого впливає на рівень довіри до банків, а також призводить до суттєвих втрат внаслідок курсових переоцінок та до росту простроченої заборгованості); інфляція (зростання інфляції призводить до зниження реальних заробітних плат та породжує попит на депозити серед банків, збільшує попит на іноземну валюту, а також знижує кредитоспроможність позичальників і купівельну спроможність населення в цілому); динаміка ВВП відображає ділову активність та економічне зростання країни, що впливає на динаміку ресурсної бази банків і їх кредитно-інвестиційних портфель.

Щодо вибору показників оцінки рівня фінансової безпеки банківської системи в цілому, то більшість показників є аналогічними до показників оцінки фінансової безпеки комерційних банків, однак значення самих показників обчислюється в цілому по системі. Проте враховуючи досвід кризових явищ в Україні та гібридної війни з Росією, на наш погляд, варто виокремити чотири показники, які мають суттєвий вплив на фінансову безпеку вітчизняної банківської системи. Один із головних таких показників є концентрація капіталу банківської системи в іноземних банках, зокрема в державних банках Російської Федерації, адже концентрація капіталу в банках країни-агресора дозволяє їй здійснювати підрив фінансової безпеки вітчизняної банківської системи шляхом збільшення попиту на іноземну валюту, а також шляхом шантажу в контексті впливу на рішення монетарної влади нашої держави. При цьому, розглядаючи концентрацію банківського капіталу в російських банках після введених санкцій Україною, варто враховувати походження і взаємозв'язки кінцевих бенефіціарів юридичних осіб, які придбають або вже придбали активи дочірніх компаній державних банків Російської Федерації. Вагоме місце серед показників, що мають вплив на фінансову безпеку банківської системи України, займають показники частки готівки у грошовій масі та частки іноземної готівки в грошовому обороті, що дозволяє оцінити можливості відтоку депозитів з банків, можливості збільшення попиту на іноземну валюту, а також визначити обсяг грошової маси, яка не задіяна банками для розвитку вітчизняної економіки і підтримки своєї ліквідності. Останнім показником, який, на наш погляд, є корисним для оцінки рівня фінансової безпеки банківської системи України виступає динаміка кредитно-дефолтного свопу, що відображає ризиковість української економіки, а отже дозволяє оцінити ризики відтоку капіталу з вітчизняної банківської системи.

Таким чином підсумовуючи вищесказане, варто зауважити, що в економічній літературі не існує комплексної моделі оцінки фінансової безпеки банків і банківської системи, оскільки немає єдиного підходу до визначення структури понять безпеки банку в цілому. Наявні моделі оцінки фінансової

безпеки банківської діяльності в більшості спрямовані на мікроекономічний рівень та, на наш погляд, характеризуються наступними недоліками: відсутність системності, низька значущість та прогнозованість показників, високий рівень спорідненості та тотожності тощо. Тому, як напрямки удосконалення підходів до оцінки фінансової безпеки банків і банківської системи запропоновано авторську систему показників оцінки фінансової безпеки, яка ґрунтується на принципах вимірності, значущості та прогнозованості, а також охоплює в собі показники, які відображають основні напрями діяльності банку і банківської системи та вплив зовнішніх факторів на фінансову безпеку банків. Особливе значення у цій системі відведено показнику концентрації капіталу іноземних банків, а зокрема банків Російської Федерації як країни агресора. Запропонована система, на наш погляд, є корисною з тих міркувань, що від вибору показників оцінки фінансової безпеки банків і банківської системи залежить ефективність моделей такої оцінки, які можуть бути побудовані за принципами таксономічних показників, золотого поділу, побудови інтегрального показника тощо.

3.2. Визначення головних компонентів інтегральної оцінки рівня фінансової безпеки банківської системи України

Ефективний аналіз рівня фінансової безпеки банківської системи України вимагає розробки інтегрального показника, який дозволить оцінити фінансову безпеку банківської системи в ретроспективі, в теперішньому часі, а також зробити певні прогнози на майбутнє. Побудова інтегрального показника фінансової безпеки, на наш погляд, є одним із основних завдань центральних банків та дослідників, які займаються проблематикою безпеки банківської системи, адже інтегральний показник дає уявлення про рівень фінансової безпеки банківської системи в цілому, і на відміну від коефіцієнтного аналізу, не розпорошує увагу на кілька десятків показників.

Розробка інтегрального показника фінансової безпеки банківської системи України потребує обґрунтування головних його компонентів-індикаторів, які є значущими, вимірними та прогнозованими.

Так, на наш погляд, до таких індикаторів варто віднести ендогенні та екзогенні. Ендогенні індикатори, що визначають рівень фінансової безпеки банківської системи включають: ліквідність та фінансову стійкість, прибутковість та ризиковість банківської діяльності, тобто ті фінансові показники, на які може мати безпосередній вплив банківська система в цілому чи окрема її ланка (центральний банк, комерційні банки). Окреслені нами показники, по суті, характеризують основу банківської діяльності та відображають найваж-

ливіші її складові. Екзогенні індикатори – це та група індикаторів, які утворюються поза банківською системою та на які банківська система чи окрема її ланка не має керованого впливу, наприклад: кон'юнктура внутрішніх та зовнішніх ринків.

Особливу увагу при дослідженні рівня фінансової безпеки банківської системи потрібно приділити проблемам забезпечення фінансової стійкості та ліквідності банківської системи, як основним індикатором фінансової безпеки. Адже забезпечення ефективного управління й оптимального рівня фінансової стійкості та ліквідності банківської системи дозволяє досягти високого рівня фінансової безпеки не тільки самої банківської системи, а фактично всіх суб'єктів економіки, оскільки банківська система виступає основним посередником руху грошей і капіталів в економіці. Тому в цьому контексті забезпечення високого рівня ліквідності банківської системи, тобто її спроможності безперебійно виконувати свої зобов'язання перед вкладниками і кредиторами, дозволить забезпечити стабільність банківської системи, а отже і захищеність вкладів, фінансових потоків економічних суб'єктів та економічне зростання, що вже є критерієм економічної і фінансової безпеки держави в цілому.

Значно ширшим поняттям, ніж ліквідність, у частині забезпечення фінансової безпеки банківської системи є фінансова стійкість, під якою розуміють спроможність забезпечити оптимальне співвідношення якісних та кількісних параметрів банківської діяльності з метою безперебійного виконання функцій фінансового посередника. Під якісними параметрами діяльності банків треба розуміти управлінські процеси, зокрема: управління ліквідністю, управління прибутковістю, управління ризиками, управління активами і пасивами. До кількісних параметрів діяльності банків належать економічні нормативи та показники рентабельності [321]. Таким чином, у загальній безпековій архітектурі банківської системи на перше місце виходить фінансова стійкість та ліквідність, які є основою фінансової безпеки, адже включають у себе практично всі сфери банківської діяльності.

На відміну від багатьох науковців [65; 143; 177], які при виборі індикаторів фінансової чи економічної безпеки банківської системи надають перевагу відносним значенням економічних нормативів банківської діяльності, ми зосередили свою увагу на абсолютних показниках банківської діяльності з наступних причин:

1) економічні нормативи діяльності банків не завжди відображають реальний стан справ у банківській системі, оскільки побудовані для ідеалізованого банку та не можуть об'єктивно визначити фінансову стійкість і ліквідність найбільших і найменших банків. За таких умов, на наш погляд, доцільніше враховувати відносні показники, які є гнучкішими та точнішими, зокрема: показник вільної ліквідності банківської системи (різниця між обсягом коштів комерційних банків, розміщених на кореспондентських рахунках в Національному банку України, та обсягом сформованих обов'язкових резервів);

обсяг регулятивного капіталу, що відображає платоспроможність банківської системи; фінансовий результат діяльності, що відображає прибутковість; також група показників, які на наш погляд, найповніше відображають ризиковість банківської діяльності, зокрема: частка іноземного капіталу у статутному капіталі, обсяг зовнішньої заборгованості, прострочених кредитів та сформованих резервів за активними операціями;

2) вагомий вплив на фінансову безпеку банківської системи мають екзогенні індикатори, зокрема: кредитно-дефолтний своп України, який показує рівень ризиковості вітчизняної економіки для зовнішніх інвесторів і при суттєвому зростанні його значення створює загрозу для втечі іноземного капіталу з банківської системи; динаміка ВВП, інфляції та валютного курсу показує кон'юнктуру вітчизняної економіки та дозволяє оцінити її стан і, відповідно, рівень загроз для фінансової безпеки банківської системи (рис. 3.3).

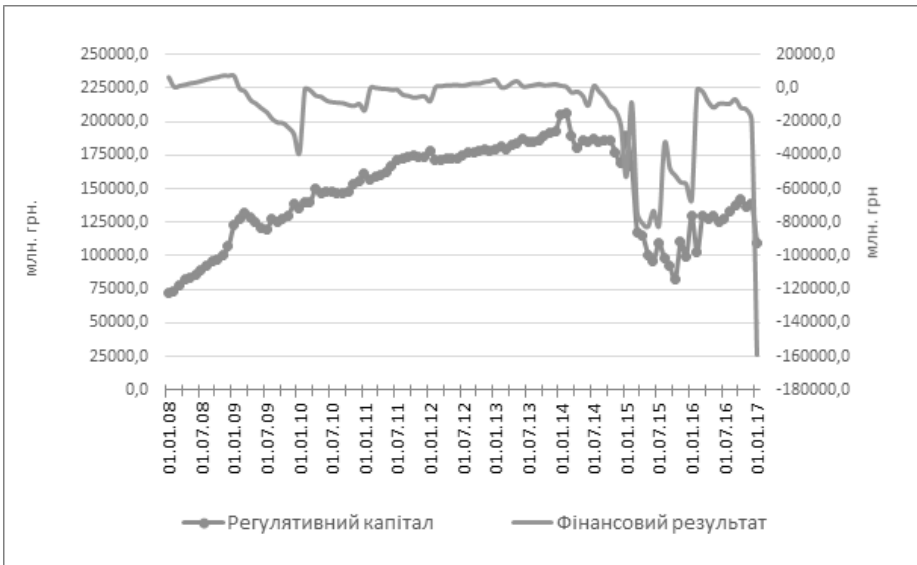

Рис. 3.3. Структурно-логічна схема індикаторів фінансової безпеки банківської системи України та їх кількісних показників

*Власна розробка автора.

Зупинимось детальніше на аналізі зазначених вище індикаторів у контексті їх впливу на фінансову безпеку банківської системи України. Групу ендогенних індикаторів варто аналізувати у взаємозв'язку трьох визначальних компонентів фінансової стійкості, а саме: ліквідності-прибутковості-ризиковості.

Так, одним із основних індикаторів ліквідності та фінансової безпеки банківської системи є регулятивний капітал, який визначає рівень платоспроможності вітчизняних банків, а його динаміка свідчить про здатність банківської системи відповідати за своїми зобов'язаннями за рахунок капіталу, тобто відображає, по суті, останню можливість банків забезпечити своє функціонування в умовах виникнення кризових явищ в економіці. Динаміка регулятивного капіталу тісно пов'язана із прибутковістю банківської системи, оскільки, відповідно до Інструкції НБУ «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» результат поточного та звітного року (прибуток) включається в додатковий капітал (капітал 2-го рівня), який може становити 50% основного капіталу, також в основний капітал (капітал 1-го рівня) включається прибуток, який може бути спрямований на збільшення статутного капіталу. За таких умов, якщо результатом поточного та звітного року є збитки, то на суму збитків зменшується регулятивний капітал, що автоматично призводить до зниження платоспроможності банків і банківської системи в цілому (рис. 3.4).

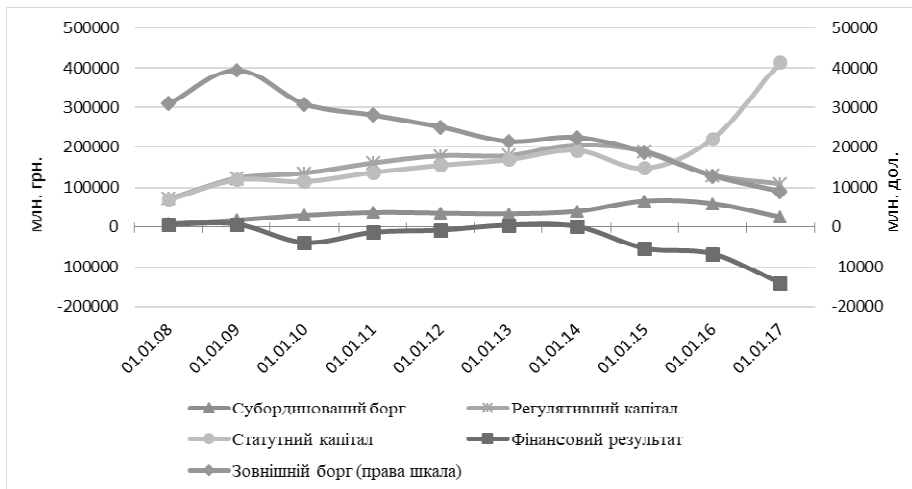
Рис. 3.4. Динаміка регулятивного капіталу та фінансового результату банківської системи України у 2008–2016 роках*

*Розраховано автором на основі даних НБУ [269].

Однак, як бачимо з рисунку, негативний фінансовий результат не завжди приводить до зниження значення регулятивного капіталу. Так, у період з 2008 по 2013 рік від’ємне значення фінансового результату, тобто збиток, практично не корелював із динамікою регулятивного капіталу, тоді як у період з 2013 по 2016 рік прослідковується порівняно тісний зв’язок між динамікою фінансового результату та регулятивного капіталу банківської системи України.

Така ситуація може пояснюватися динамікою структури капіталу банківської системи, яка залежить від спроможності банків залучати ресурси для збільшення статутного капіталу. Одним із основних ресурсів, які вітчизняні банки використовували для збільшення власного капіталу є статутний капітал, обсяг якого динамічно зростає прямо пропорційно до росту зовнішнього боргу, що було зумовлено припливом іноземних інвестицій в банківську систему. Іншим, не менш важливим джерелом збільшення власного капіталу є субординований борг, динаміка якого також була активною при суттєвому зростанні зовнішньої заборгованості (рис. 3.5). Відтак, збитки банківської системи, які мали негативний вплив на регулятивний капітал банківської системи компенсувалися ростом статутного капіталу внаслідок зростання вимог до капіталу європейських банків, які перейшли до вимог Базель III, а також ростом субординованого боргу, великі суми якого було залучено з-за кордону .

Рис. 3.5. Динаміка банківського капіталу, фінансових результатів та зовнішнього боргу в Україні у 2008–2015 роках*

*Розраховано автором на основі даних НБУ [269].

Унаслідок кризових явищ в економіці Європейського союзу та України відбулося зниження темпів зростання зовнішньої заборгованості, уповільнення темпів зростання статутного капіталу та субординованого боргу, що, відповідно, призвело до зниження темпів росту регулятивного капіталу та його достатності (рис. 3.6), а отже – і до зниження платоспроможності комерційних банків.

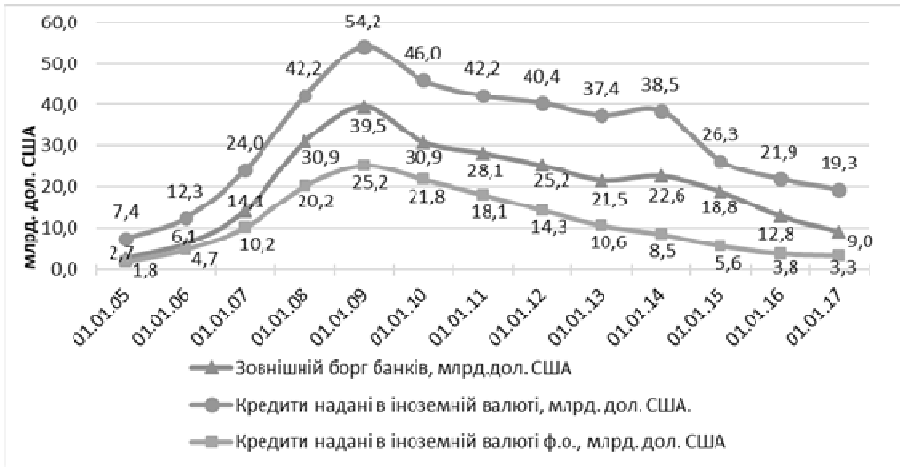

Рис. 3.6. Динаміка регулятивного капіталу банківської системи та нормативу достатності капіталу Н2 в Україні у 2008–2016 роках*

*Розраховано автором на основі даних НБУ [269].

Саме в цьому конкретному випадку, зростання зовнішньої заборгованості комерційних банків мало позитивний вплив на фінансову безпеку банківської системи, оскільки зовнішня заборгованість була одним із факторів, що сприяв зростанню платоспроможності вітчизняної банківського сектору.

Однак, з іншого боку, ріст зовнішньої заборгованості мав негативний вплив на фінансову безпеку банківської системи, оскільки це сприяло зростанню кредитування в іноземній валюті, як фізичних, так і юридичних осіб (рис. 3.7).

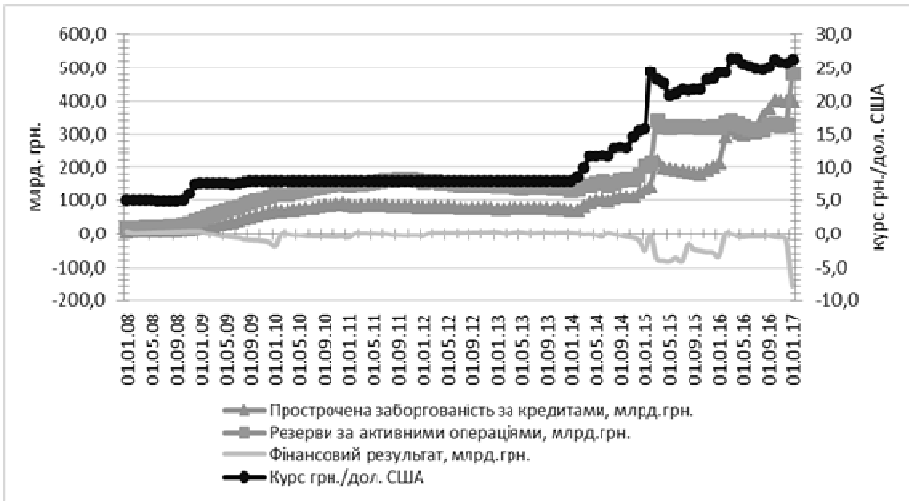

Рис. 3.7. Динаміка кредитів наданих в іноземній валюті та зовнішнього боргу банків в Україні у 2004–2015 роках*

*Розраховано автором на основі даних НБУ [269].

Як свідчать дані рисунку, зростання зовнішньої заборгованості українських банків має прямопропорційний зв'язок з динамікою кредитів, наданих в іноземній валюті. Можливості залучення дешевих кредитів за кордоном, зокрема банками з іноземним капіталом та прагненням дорівнятися до них банками з українським капіталом, призвело до кредитного буму в Україні, а сама структура кредитів наданих в іноземній валюті, де частка валютних кредитів фізичним особам у 2007–2008 роках становила від 70 до 90%, містила значні валютні ризики як для самої банківської системи, так і для позичальників.

Валютні ризики зовнішньої заборгованості та валютного кредитування проявилися у період девальвації гривні у 2008–2009 та 2014–2016 роках. Девальвація гривні призвела до зниження кредитоспроможності позичальників, оскільки більшість з них свої основні доходи отримувала в національній валюті, що, відповідно, призвело до росту простроченої заборгованості. Окрім того, найбільше валютні ризики проявилися при переоцінці резервів внаслідок девальвації, а зокрема обсягів відрахувань до резервів за активними операціями, що збільшило витратну частину балансу комерційних банків і, як наслідок, призвело до найбільших збитків банківської системи України за всю історію (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Динаміка простроченої заборгованості, резервів за активними операціями, результату діяльності банківської системи та валютного курсу у 2008–2016 роках*

*Розраховано автором на основі даних НБУ [269].

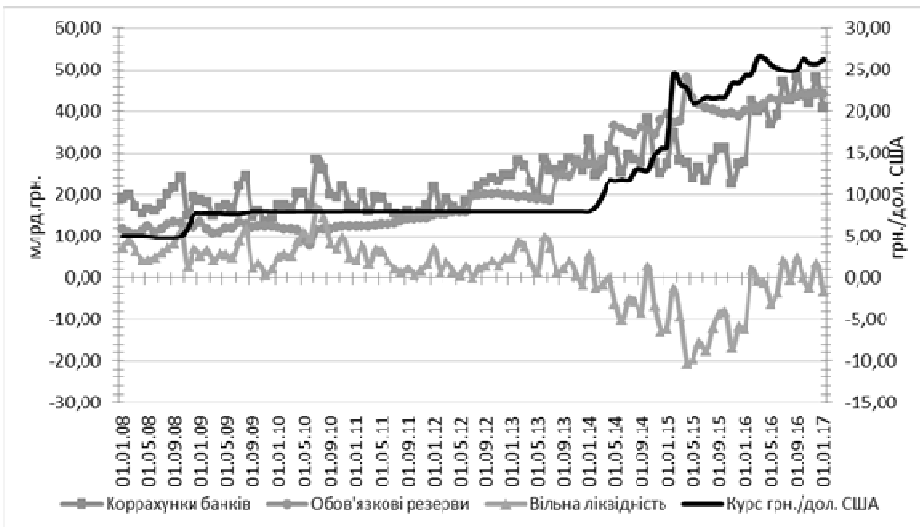
Як бачимо з рисунку, валютний курс, який в нашій ієрархії індикаторів фінансової безпеки банківської системи є екзогенним індикатором, має суттєвий вплив на прибутковість, ризиковість і платоспроможність банківської системи, та може вважатися одним із основних індикаторів фінансової безпеки банківської системи України.

Накопичення кредитних та валютних ризиків у банківській системі України має суттєвий вплив на її ліквідність, яка є визначальним фактором фінансової стійкості та фінансової безпеки банківської системи в цілому. Як вже зазначалося вище, у якості основного показника ліквідності банківської системи ми використовуємо показник вільної ліквідності.

Так, вільна або недостатня ліквідність розраховується як різниця між обсягом коштів на коррахунках та обсягом обов'язкових резервних вимог. Деякі автори при розгляді даного показника зазначають, що позитивне його значення свідчить про наявність вільної ліквідності в банківській системі, а від'ємне значення – про нестачу ліквідності (дефіцит) в банківській системі країни [321]. Надалі в обсязі вільної ліквідності можна виділити оптимальну вільну ліквідність та надлишкову ліквідність.

Проте треба зазначити, що випадок, коли обсяг обов'язкових резервів буде меншим за обсяг коррахунків, малоімовірний, можливий лише теоретично.

тично. На практиці граничне значення вільної ліквідності у системі дорівнюватиме 0 (у випадку, коли на кореспондентських рахунках буде тільки сума обов'язкових резервів). І лише в часи гострої фази банківської кризи можливий випадок, при якому банківська система виявиться не в змозі сформувати навіть мінімальний обсяг ліквідності, що дорівнює сумі обов'язкових резервів, а значення показника вільної ліквідності буде від'ємним (рис. 3.9). Але в цьому випадку варто вже говорити не про кризу ліквідності, а про системну кризу, або навіть дефолт банківської системи.

Рис. 3.9. Динаміка основних показників ліквідності банківської системи України та курсу гривні до долара США у 2008–2016 роках*

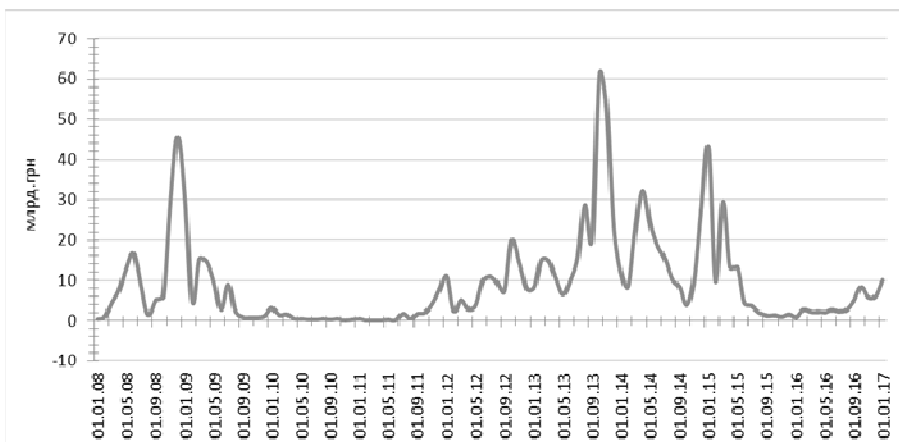
*Розраховано автором на основі даних НБУ [269; 321].

Вільна ліквідність – одна з базових характеристик банківської системи. Її непересічна роль пов'язана з тим, що саме цю ліквідність банки використовують для проведення активних та пасивних операцій, а отже, існування певного рівня вільної ліквідності – необхідна умова ефективного та стабільного функціонування всієї банківської системи [219].

Рисунок показує, що внаслідок девальвації гривні вільна ліквідність банківської системи досягає від'ємного значення, що свідчить про нездатність банківської системи сформувати необхідний обсяг ліквідності для забезпечення ефективного свого функціонування. Визначальним фактором зниження вільної ліквідності банківської системи є зростання обсягів відрахувань до обов'яз-

кових резервів внаслідок їх переоцінки відповідно до зміни валютного курсу. Від'ємне значення вільної ліквідності також свідчить про низький рівень фінансової безпеки банківської системи, адже зниження ліквідності створює загрози для безперебійного функціонування банків і може призвести не лише до значних збитків, а й до банкрутства.

Окрім цього, як додаткового показника оцінки ліквідності можна використати показник обсягу коштів рефінансування, який показує попит на гроші з боку комерційних банків, а отже відображає наявні проблеми з ліквідністю. Зростання обсягу коштів, наданих шляхом рефінансування, свідчить про зростання проблем з ліквідністю, і навпаки – зменшення обсягів коштів рефінансування характеризує підвищення рівня ліквідності банківської системи (рис. 3.10). Однак, варто наголосити на тому, що політика рефінансування повинна створювати рівний доступ усіх банків до кредитів рефінансування, що дозволить уникнути негативних наслідків рефінансування, таких, як спекуляції на валютному ринку сильними гравцями ринку та банкрутство слабких гравців ринку, які тимчасово не можуть виконати вимоги НБУ щодо отримання рефінансування. Саме така політика була застосована НБУ у 2014-2015 роках, коли кредити рефінансування надавалися великим банкам, натомість нехтуючи проблемами та інтересами малих банків, застосовуючи вимоги, які були для малих банків непосильними.

Рис. 3.10. Динаміка коштів рефінансування банків Національним банком України у 2008–2016 роках*

*Розраховано автором на основі даних НБУ [269].

Не менш важливим показником оцінки ліквідності банківської системи та її фінансової безпеки є динаміка депозитів, адже позитивна динаміка свідчить про надходження ресурсів до банківської системи, які банки можуть використовувати для розширення своєї діяльності та для зміцнення своєї фінансової стійкості. Негативна динаміка депозитів свідчить про зниження довіри економічних суб'єктів до банківської системи, що, відповідно, негативно позначається на ліквідності, фінансовій стійкості та фінансовій безпеці банківських установ (рис. 3.11).

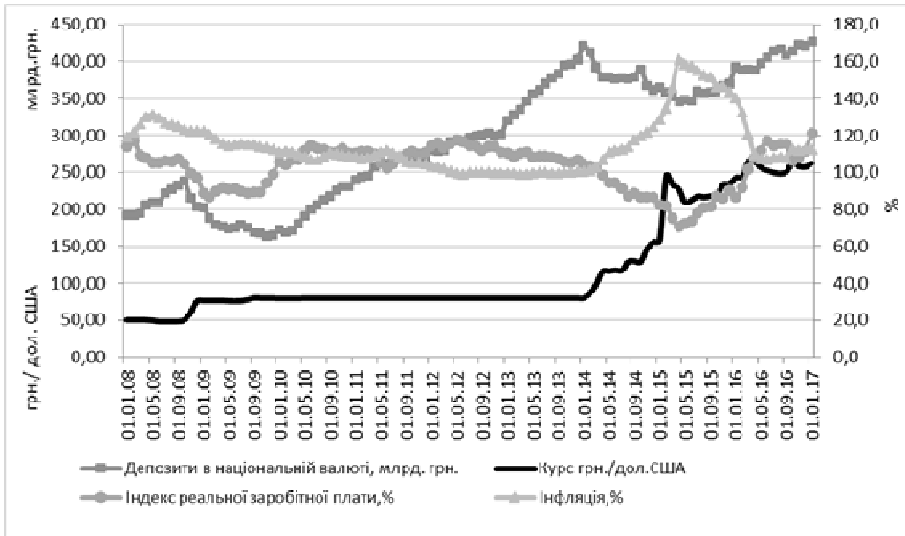
Рис. 3.11. Динаміка депозитів залучених банками України у розрізі валют у 2008–2016 роках*

*Розраховано автором на основі даних НБУ [269].

Варто зазначити, що важливим моментом при аналізі динаміки депозитів в Україні та визначенні її взаємозв'язку з іншими показниками банківської системи чи макроекономічними індикаторами є врахування валютної структури депозитного портфеля банків. Це пов'язано з тим, що в умовах девальвації статистика депозитів, виражених у національній валюті – гривні, є дещо викривленою, оскільки окрім динаміки самих депозитів відображає динаміку валютного курсу. Так, як бачимо з рисунку, динаміка депозитів як в національній, так і в іноземній валюті погіршилася з початком кризи, що свідчить, з одного боку, про недовіру до банків, а з іншого – про недовіру до національної валюти, оскільки падіння обсягів депозитів в іноземній валюті є значно вищим, ніж падіння обсягів депозитів в національній валюті. Відтік

депозитів як в іноземній, так і в національній валюті пов'язаний з двома причинами: 1) падіння купівельної спроможності населення та підприємств; 2) розвиток тіньового валютного ринку внаслідок збільшення різниці між офіційним валютним курсом, а також внаслідок запровадження НБУ валютних обмежень довгострокового характеру.

Падіння купівельної спроможності населення та інших суб'єктів економіки спровоковано галопуючими темпами інфляції, а це свідчить про наявність причинно-наслідкового зв'язку між інфляцією і фінансовою безпекою банківської системи. Суть цього зв'язку (рис. 3.12) полягає в тому, що, з одного боку, від рівня інфляції залежить рівень реальної заробітної плати, а з іншого – вартість заощаджень економічних суб'єктів знижується, що призводить до відтоку вкладів з банків з метою вкладення заощаджень у різного роду цінні предмети (техніка, золото), іноземну валюту та іпотеку.

Рис. 3.12. Динаміка обсягу депозитів, залучених банками України, валютного курсу, індексу реальної заробітної плати та індексу інфляції у 2008–2016 роках*

*Розраховано автором за даними НБУ.

*Для коректного відображення динаміки валютного курсу на графіку значення валютного курсу подано у розрахунку – гривні за 10 доларів США.

Окрім інфляції, важливим екзогенним індикатором фінансової безпеки банківської системи України є Валовий внутрішній продукт, динаміка приросту

якого відображає загальний стан економіки, економічну активність підприємств та населення, що позначається на їх кредитоспроможності, а отже і на ризиковості банківської діяльності. Зниження темпів росту ВВП має кумулятивний ефект на ділову активність, а отже і на фінансову безпеку банківської системи, а підвищення темпів росту ВВП сприяє зміцненню фінансової безпеки банківської системи в контексті зниження ризиковості та розширення ресурсної бази за рахунок депозитів та оборотних коштів підприємств (рис. 3.13).

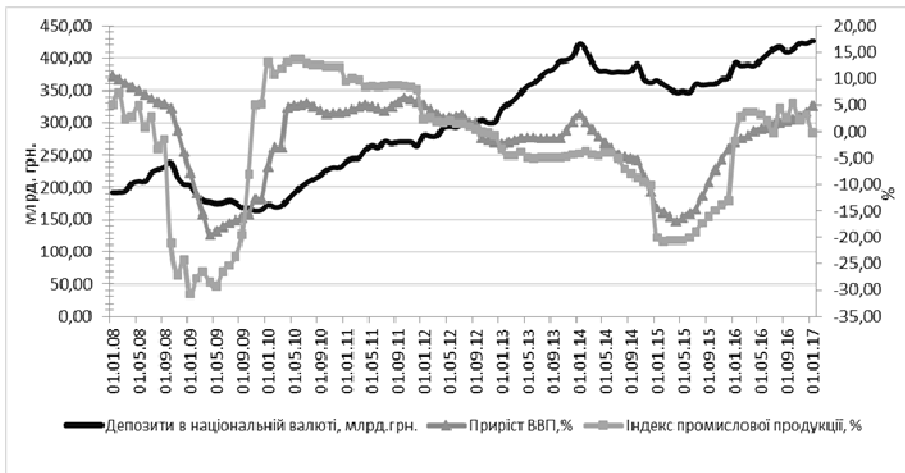

Рис. 3.13. Динаміка депозитів, залучених банками України, темпів приросту ВВП та індексу промислової продукції у 2008–2016 роках

*Розраховано автором на основі даних НБУ [269].

Як бачимо з рисунку зниження темпів ВВП та темпів індексу промислової продукції призводить до зниження обсягу депозитів залучених банками України, що підтверджує важливість використання темпів приросту ВВП у якості одного із індикаторів фінансової безпеки банківської системи.

Завершуючи розгляд індикаторів фінансової безпеки банківської системи України варто зосередити увагу на двох взаємопов'язаних індикаторах, таких як: показник ризику країни (екзогенний індикатор) та обсяг іноземного капіталу у статутному капіталі банків, які відображають кон'юнктуру зовнішніх ринків і зовнішні ризики для національної банківської системи, що характеризуються загрозами «втечі» капіталу.

Щодо показників ризику країни, то в світовій практиці при визначенні суверенних рейтингів країн, а також у наукових дослідженнях, які стосуються

фінансової та боргової безпеки держави найчастіше застосовуються таких три індикатори:

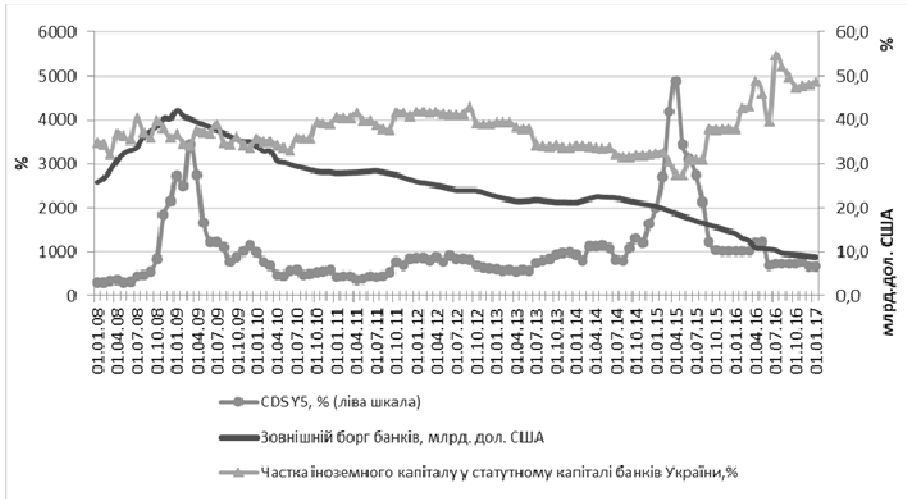
1) Індекс EMBI (Emerging Markets Bond Index) – спред за суверенними облігаціями у якості композитного показника, що розраховується банком JP Morgan як середньозважений спред валютних облігацій ринків, що розвиваються до прибутковості облігацій Казначейства США для всього ринку і окремо за облігаціями кожної країни. Даний показник відображає ризикову надбавку в складі ціни зовнішнього позичкового капіталу для уряду країни. Дохідність суверенних облігацій, у свою чергу, формує ціну залучення іноземного капіталу корпоративними позичальниками. Спред суверенних облігацій – ризикова премія для конкретної країни, що додається до вартості безризикового активу (казначейських зобов'язань США) і походить від ринкового ризику, кредитного ризику, ризику ліквідності та ін. [53].

2) Індекс CDS (Кредитно-дефолтний своп) – індекс фінансового інструменту, який дозволяє його емітенту продати (перенести) кредитний ризик за фінансовими активами «інвесторові» в цей ризик. Канонічною формою CDS є двостороння угода між двома сторонами, як правило, строком на 5 років, за якою відбувається своп (обмін) періодичних платежів на виплату обумовленої в угоді суми у випадку, якщо станеться кредитна подія за деякими фінансовими активами (reference assets) зазначеного боржника (reference entity). Кредитною подією може бути оголошення дефолту позичальником або пов'язаними з позичальником емітентами за своїми зобов'язаннями перед кредитором, так і зміна суверенного або корпоративного кредитного рейтингу. За разову плату (upfront) та річну премію, що виплачується впродовж терміну погашення облігацій (underlying), емітент свопу гарантує компенсацію. Індeksi, які відображають купівлю-продаж таких деривативів, можуть виступати показниками фінансової безпеки країни, адже на їх основі міжнародними фінансово-кредитними установами та організаціями розраховується ймовірність дефолту країни, і враховується при визначенні кредитного рейтингу міжнародними рейтинговими агентствами, наприклад показник CPD (Cumulative Probability of Default) розраховується CME Group, Deutsche Bank, ООН, Credit Suisse, Royal Bank of Scotland [202].

3) Індекс волатильності VIX (Chicago Board Options Exchange Volatility Index) – індекс, який використовується для аналізу глобального «апетиту до ризиків», що обчислюється Чиказькою біржею та показує ринкові очікування волатильності цін на ринку цінних паперів у короткостроковому періоді. Він відображає ринкові очікування волатильності фондового ринку у наступні 30 днів, що втілюються у дохідності опціонів цінних паперів, які входять до індексу S&P-500 [202]. Даний індекс здебільшого використовується не для однієї окремої країни, а для груп країн у регіональному чи економічному розрізі.

Щодо України, то на наш погляд, найбільш прийнятним індексом оцінки суверенного ризику буде індекс CDS, адже цей індикатор дозволяє визначити ризик дефолту країни та проаналізувати і передбачити рух капіталу в банківську систему і за її межі. Так, чим вище значення індексу, тим вищим є ризику країни і тим більшою є ймовірність «втечі» капіталу з банківської системи, що негативно позначиться на її фінансовій безпеці. З іншого боку, зростання індексу CDS призводить до скорочення обсягів зовнішнього боргу банків, а отже слугує обмежувальним чинником щодо залучення іноземних кредитів українськими банками з метою підвищення своєї кредитної активності на внутрішньому кредитному ринку України.

Проаналізуємо динаміку індексу CDS, зовнішньої заборгованості банків та обсягу іноземного капіталу у статутному капіталі банківської системи України (рис. 3.14).

Рис. 3.14. Динаміка індексу CDS Y5, зовнішнього боргу банків та частки іноземного капіталу у статутному капіталі банків України у 2008–2016 роках*

*Розраховано автором на основі даних НБУ [269].

Як видно з рисунку, після суттєвого зростання індексу CDS Y5 України у 2008 році, відбулося суттєве скорочення обсягів зовнішньої заборгованості банків, що свідчить про миттєву реакцію зовнішніх інвесторів та зовнішніх ринків на ризики в розвитку вітчизняної банківської системи та економіки в цілому. Щодо динаміки частки іноземного капіталу, то в період фінансово-

економічної кризи в Україні у 2008–2009 та 2014–2016 роках при найвищому значенні індексу CDS Y5 частка іноземного капіталу в статутному капіталі українських банків була найнижчою, а з поступовим зниженням індексу, така частка зростала.

Проаналізувавши запропоновані нами індикатори фінансової безпеки банківської системи України, можна зробити висновок про те, що найбільш значущим індикатором є валютний курс. Так, саме девальвація гривні є причиною інфляційних тенденцій, які впливають на кредитоспроможність позичальників та динаміку депозитів; а з іншого боку, девальвація призводить до переоцінки активів, зокрема резервів за активними операціями, що має негативний вплив на фінансовий результат. Таким чином, першочерговим завданням Національного банку України повинна стати курсова стабілізація, а завданням комерційних банків – врахування валютних ризиків зважаючи на високі обсяги валютних депозитів та кредитів.

Визначивши основні індикатори фінансової безпеки банківської системи України та отримавши їх кількісні значення шляхом математичних розрахунків побудуємо інтегральний показник фінансової безпеки банківської системи. Основою такого інтегрального показника буде багатофакторна кореляційно-регресійна модель (3.1):

$$Y = a_1 \chi_1 + a_2 \chi_2 + \dots + a_{14} \chi_{14} \quad (3.1)$$

де Y – значення інтегрального показника фінансової безпеки банківської системи України, χ_i – нормалізована динаміка індикаторів фінансової безпеки банківської системи в середньому за місяць, a_i – вага динаміки індикаторів фінансової безпеки банківської системи в інтегральному показнику фінансової безпеки банківської системи України. Ваги розраховано за формулою (3.2):

$$a_i = \frac{\sum_{i=1}^{14} r_{ij}}{\sum_{i=1}^{14} \sum_{j=1}^{14} ij} \quad (3.2),$$

де a_i – співвідношення суми коефіцієнтів парної кореляції індикаторів фінансової безпеки банківської системи та загальної суми коефіцієнтів за матрицею парної кореляції. Матриця парної кореляції відображає кореляційний зв'язок усіх показників моделі, і, таким чином, відображає вагу кожного індикатора в інтегральному показнику фінансової безпеки банківської системи України (табл. 3.6).

Як бачимо з таблиці 3.6, найбільшу вагу у інтегральному показнику фінансової безпеки банківської системи України мають показники, які відображають кон'юнктуру внутрішніх і зовнішніх ринків, тобто макроекономічну динаміку. Так, як зазначалося вище, валютний курс та інфляція є визначальними показниками, до них варто віднести і показник ризику країни, який не тільки відображає ризик країни на зовнішньому ринку, що впливає на обсяги зовнішнього боргу банків, а й відображає внутрішні ризики.

Таблиця 3.6

Значення ваги індикаторів у інтегральному показнику фінансової безпеки банківської системи України

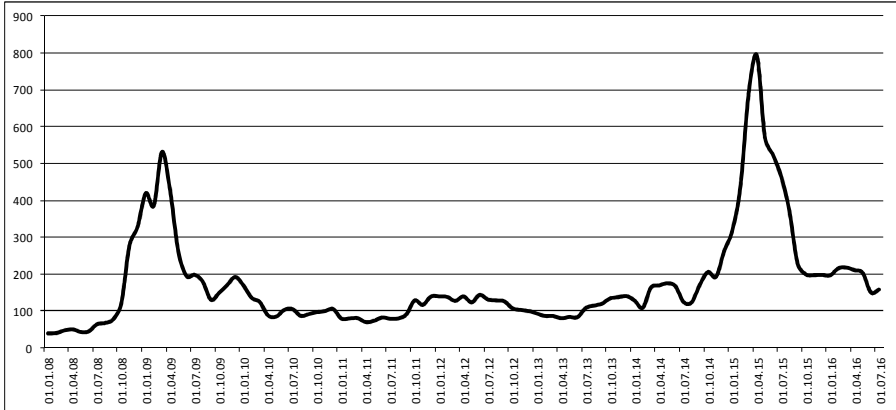
Групи індикаторів	Назва індикатора	Умовне позначення	Вага
Платоспроможність	Регулятивний капітал	X1	0,030141
Ліквідність	Обсяг вільної ліквідності	X2	0,128021
	Обсяг кредитів рефінансування	X3	-0,02156
	Обсяг депозитів у національній валюті	X4	-0,11585
	Обсяг депозитів в іноземній валюті	X5	0,002555
Прибутковість	Фінансовий результат	X6	0,03926
	Обсяг іноземного капіталу у статутному капіталі банків	X7	-0,04258
	Обсяг зовнішньої заборгованості банків	X8	0,154884
	Обсяг прострочених кредитів	X9	0,169493
	Обсяг відрахування до резервів за активними операціями	X10	0,101417
Кон'юнктура внутрішніх і зовнішніх ринків	Валовий внутрішній продукт	X11	-0,0389
	Валютний курс	X12	0,127694
	Індекс споживчих цін	X13	0,312902
	Показник ризику країни	X14	0,152527

Рівень ліквідності, зовнішньої заборгованості, прострочених кредитів та обсягу резервів за активними операціями також мають суттєву вагу у інтегральному показнику фінансової безпеки банківської системи України, позаяк є основними показниками її фінансової стійкості. Що ж стосується всіх індикаторів, значення яких включено до інтегрального показника, то їхня волатильність є дещо більшою, ніж інших, і у випадку аналізу коротших числових рядів їхня вага зростатиме в залежності від конкретного періоду аналізу.

Щодо динаміки самого інтегрального показника фінансової безпеки банківської системи України, то вона чітко відображає кризові явища, не лише в банківській системі, а й в економіці в цілому (рис. 3.15).

Побудований індикатор фінансової безпеки банківської системи України свідчить про рівень загроз фінансовій безпеці банків, адже коли його значення наближається до нуля, то тоді загрози фінансовій безпеці знижуються, а сама фінансова безпека банківської системи підвищується, якщо ж значення показника прямує до нескінченності, фінансова безпека банківської системи погіршується, а рівень загроз є критичним. З огляду на динаміку інтегрального показника фінансової безпеки банківської системи України, порівняно з такими важливими показниками банківської діяльності, як ліквідність, платоспроможність та прибутко-

вість, можна зробити висновок, що оптимальним значенням інтегрального показника буде значення у межах від нуля до ста, адже саме в цей період банківська система працювала з прибутком; у випадку, коли значення інтегрального показника перевищувало 100 пунктів – діяльність банківської системи була збитковою.

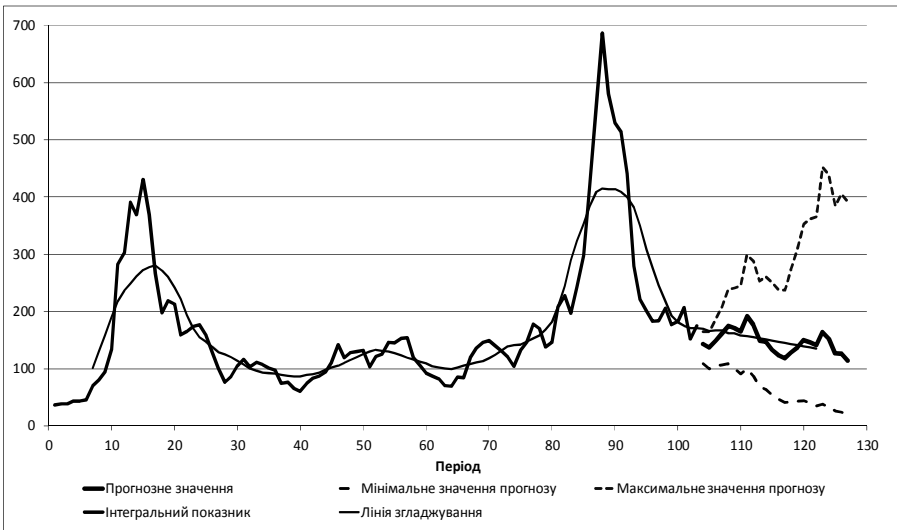

Рис. 3.15. Динаміка інтегрального показника фінансової безпеки банківської системи України у 2008–2016 роках

*Розраховано автором на основі даних НБУ [269].

Аналізуючи ваги індикаторів в інтегральному показнику та динаміку самого інтегрального показника фінансової безпеки банківської системи, можна зробити висновок, про те, що основними індикаторами, які призводять до зростання загроз фінансовій безпеці є екзогенні індикатори, тобто ті, на які менеджмент комерційних банків не має впливу, а вплив Національного банку є обмеженим в силу усталену в нашій державі архітектуру взаємодії монетарної та фіскальної політики. Тому, в цьому контексті важливою є розробка заходів банківського менеджменту щодо своєчасного виявлення та зниження рівня загроз фінансовій безпеці банківської системи України, яка повинна ґрунтуватися на прогнозах динаміки інтегрального показника та відповідній концепції оцінки кількісних та якісних характеристик фінансової безпеки.

Одним із методів прогнозування динаміки інтегрального показника може бути метод експоненціального згладжування, а самий розрахунок прогнозних показників можна здійснити засобами MS Excel із застосуванням спеціального пакету аналізу «PEERFORECASTER». Наявність числових даних за 103 попередніх періодів (місяці) дозволяє зробити прогноз інтегрального показника на 24 наступних періоди або на 24 місяці – 2 роки. Розрахунок прогнозних значень подано на рис. 3.16.

Рис. 3.16. Динаміка інтегрального показника фінансової безпеки банківської системи та його прогнозних значень на 2017–2018 роки

*Розраховано автором на основі даних НБУ [269].

Як бачимо з рисунку, за наявної динаміки індикаторів фінансової безпеки банківської системи України, прогнозна динаміка її інтегрального показника прямуватиме до нуля, тобто загрози фінансовій безпеці банків знижуватимуться, а самий рівень безпеки підвищуватиметься. У випадку, коли ж динаміка індикаторів, які мають найвищу вагу у показнику стабілізується, то прогнозне значення досягне оптимальних показників (нижче 100 пунктів) за наступних 8–9 місяців. Однак у випадку посилення девальваційних та інфляційних процесів через 3–4 місяці в банківській системі України може виникнути новий виток ризи, що призведе до зниження рівня її фінансової безпеки.

Підсумовуючи результати аналізу фінансової безпеки банківської системи України та виходячи з оцінки динаміки її інтегрального показника, доцільно зазначити, що це лише один із трьох етапів оцінки рівня фінансової безпеки вітчизняної банківської системи, адже кількісний аналіз, хоча і є основним елементом аналізу банківської діяльності, однак він не дозволяє врахувати всіх наявних загроз банківській безпеці, наприклад таких, як політична криза чи рівень менеджменту вищих ланок державного управління. Таким чином, з метою проведення всебічного аналізу фінансової безпеки банківської системи України та виявлення широкого кола загроз виникає необхідність розробки концепції оцінки фінансової безпеки банківської системи.

3.3. Концепція оцінки фінансової безпеки банківської системи в контексті досягнення стратегічних цілей її розвитку

Прийняття ефективних управлінських рішень у сфері банківської діяльності, зокрема у сфері фінансової безпеки банківської системи, вимагає виваженого та всебічного аналізу й оцінки економічних, фінансових, законодавчих, управлінських та інших процесів банківської справи. Одним із фундаментальних інструментів економічної теорії і практики є аналіз і оцінка, що, в свою чергу є основами теорії пізнання (гносеологія, епістемологія), яка будучи одним з фундаментальних методологічних розділів філософії, вивчає можливості і закономірності пізнання від відчуттів, уявлень, понять до об'єктивної реальності; всебічно досліджує етапи, шаблі й форми пізнавального процесу, умови і критерії, досягаючи встановлення його достовірності та істинності. Виступаючи методологічною основою усіх галузей науки, теорія пізнання визначає сутність, необхідність і послідовність економічного аналізу.

Перш за все, ця наука визначає поняття об'єкта і суб'єкта пізнання. Під першим розуміється об'єктивна дійсність, практика як чуттєво-предметна, матеріальна діяльність людини, яка персоніфікує силу пізнання, що становить основу розвитку людського суспільства. Другим є сама людина або спільнота людей, все людство, тобто живі особистості, що творчо відносяться до об'єкта пізнання. Об'єктом пізнання є практика з її чуттєво-предметним, матеріально-речовим, життєво-соціальним і природоохоронним змістом.

Узагальнюючи методи і прийоми сучасної науки, процес пізнання широко використовує такі найважливіші інструменти, як аналіз і синтез, експеримент, моделювання. Основною складовою тут виступає людське мислення, яке представляє собою найвищу аналітико-синтетичну здатність людського мозку.

Саме провідні мислителі стародавнього світу в особі Ксенофонта та Аристотеля започаткували основи економічного аналізу, оскільки їхні погляди на економічне життя тогочасного суспільства базувалися на аналізі та синтезі, а вершиною архітектури аналітичних умовиводів про діяльність тих чи інших суб'єктів ринку (торгівлі) або про характеристику тих чи інших явищ була оцінка.

В економічній літературі сучасності поняття економічного чи фінансового аналізу та поняття оцінки часто ототожнюються. Однак, аналізуючи словники та енциклопедичну літературу, можна зробити висновок, що поняття аналізу та оцінки є досить різними. Так, аналіз (від грецького – *analisis*) буквально означає розчленовування, розкладання досліджуваного об'єкта на частини, елементи, на внутрішньо властиві цьому об'єкту складові (уявні чи реальні). Аналіз виступає в діалектичній, суперечливій єдності з поняттям «синтез» (від грец. – *synthesis*) – з'єднання раніше розчленованих

елементів досліджуваного об'єкта в єдине ціле. Діалектичний тандем аналіз-синтез, розуміється як синонім будь-якого наукового дослідження.

Оцінка як категорія теорії пізнання, є значно ширшим поняттям, ніж аналіз, адже в різних сферах суспільного буття смислове значення поняття «оцінка» буде змінюватися. Так, оцінка у філософії – це спосіб установалення значимості чого-небудь для діючого суб'єкта, або суб'єкта, який вивчає світ; в економіці – процес вираження господарських цінностей в грошовій формі; у статистиці – оцінка параметра розподілу випадкової величини, якщо відома певна її реалізація. Дещо інший набір значень поняття «оцінки» наведено у «Словнику української мови», зокрема: оцінка – це вартість, ціна чого-небудь; думка, міркування про якість, характер, значення і т. ін. кого-, чого-небудь [333]. У словнику Ушакова, поняття «оцінка» трактується як призначена або встановлена ким-небудь вартість, ціна. Низька оцінка. Висока оцінка; думка, судження, висловлене про якості кого-, чого-небудь [366]. У словнику Ожегова під оцінкою розуміють думку про цінності, рівень або значення кого; чого-небудь [259].

Виходячи з аналізу вищенаведених визначень, під оцінкою у сфері економічного аналізу потрібно розуміти судження про рівень, значення, якість та характеристику досліджуваного об'єкта (економічних категорій, явищ та процесів) з метою порівняння його з іншими об'єктами чи групою об'єктів.

Процес оцінювання відбувається на основі аналізу та синтезу, оскільки саме на основі аналізу та синтезу у суб'єкта оцінки (того хто здійснює оцінку) формується судження про рівень, значення, якість та характеристику об'єкта оцінки. Таким чином, оцінка є вершиною ієрархічної структури аналізу та синтезу.

Оцінка як вид людської діяльності у сфері оцінки вартості матеріальних та нематеріальних активів з'явилася з виникненням обміну і розвивається разом із становленням ринкових відносин, однак при великій тривалості історії оціночної практики сама теорія оцінки є відносно новим розділом в економічній науці. Теорія оцінки, як і всі новітні теорії економічної думки ґрунтується на вченнях економістів від апологетів стародавнього світу до сучасних економічних теоретиків і практиків. Особливе місце у формуванні підвалин економічного аналізу та оцінки варто віддати німецькому вченому П. Герстнеру, який розробив методичні засади коефіцієнтного, порівняльного (зі стандартом, нормативом), факторного аналізу, вивчення динаміки показників тощо. Швейцарський вчений Ф. Гюглі значну увагу приділив розробці та впровадженню у 1870 р. теорії нормування, а саме нормативних показників господарської діяльності у вигляді кошторису для порівняння їх з реальними значеннями, що дало можливість визначати рівень та ефективність витрачання ресурсів і знаходити невикористані резерви [372].

На початку ХХ століття великий внесок у розвиток економічного аналізу та оцінки зроблений такими французькими економістами, як Жан Батист

Дюмарше та Жан Бурнісьєна. Так, Жан Батист Дюмарше розробив теоретико-методологічні засади фінансового аналізу, понятійний апарат аналітичного дослідження рахунків, розвинув типологічний аналіз балансу шляхом використання комбінаторики. Крім цього, заслугою Жана Батиста Дюмарше, як і Делапорта, є обґрунтування органічного взаємозв'язку між політекономічними теоріями, бухгалтерським обліком та економічним аналізом. Жан Бурнісьєн удосконалив методологічні засади економічного аналізу за рахунок запровадження порівняльного аналізу співвідношень між масою цінностей підприємства і правами власності на них. Подальше вивчення фінансових аспектів економічного аналізу здійснив Джеймс Блісс. Він розробив і запропонував у 1930 р. систему показників результативності, успішності господарювання за допомогою порівняння фактичних фінансових результатів з показниками балансу і бухгалтерського обліку [372].

Особливої уваги у розвитку економічного аналізу заслуговує Й. Шумпетеру, який у своїй праці «Історія економічного аналізу» проаналізував становлення економічного аналізу в економічній теорії, а також виділив шість напрямів техніки економічного аналізу: економічну теорію, статистику, теорію, економічну соціологію, політичну економію та прикладні сфери. Тобто Й. Шумпетер відобразив усю широту економічного аналізу, який за своєю суттю охоплює аналіз не тільки економічних проблем як таких, а й аналізує інші, суміжні з економікою галузі, такі, наприклад, як соціологія. Однією із заслуг Й.Шумпетера в розвитку економічного аналізу та оцінки є те, що він довів, що абстрактні правила повинні виводитися зі спостережуваних даних, а потім перевірятися за ними [399].

Окрім цього, одними із основоположників сучасного економічного аналізу є ціла низка Нобелівських лауреатів. Зокрема Пол Самюельсон був нагороджений Нобелівською премією «За наукову роботу, що розвинула статичну і динамічну економічну теорію». Результатами цієї роботи стали розробки з економічної теорії, насамперед принципи максимізації в аналітичній економіці, які знайшли своє відображення в монографії «Основи економічного аналізу». Мілтон Фрідмен розвинув економічний аналіз та оцінку в монетарній політиці, Джеймс Тобін запропонував власне бачення аналізу кон'юнктури фінансових ринків та вивчення їх впливу на макроекономічні показники і показники соціального розвитку. Нобелівськими преміями відзначені також Джеймс Хекман, Деніел Макфадден за розвиток теорії і методів аналізу (2000 р.); Роберт Енгл, Клайв Греджер за розробку методу аналізу тимчасових рядів в економіці (2003 р.); Роберт Ауманн, Томас Шеллінг за поглиблення розуміння суті конфлікту і співпраці шляхом аналізу теорії ігор (2005 р.); Леонід Гурвіц, Ерік Мескін, Роджер Майерсон за створення основ теорії оптимальних механізмів (2007 р.); Томас Сарджент, Крістофер Сімс, Елвін Рот за емпіричні дослідження причинно-наслідкових зв'язків у макроекономіці (2011); Юджин Фама, Ларс Петер Гансен, Роберт Шиллер за їхній емпіричний аналіз цін на активи (2013).

Як бачимо з короткого вивчення історії розвитку економічного аналізу та оцінки, в світовій науці та практиці напрацьовано максимально широкі і різноманітні підходи до економічного аналізу й оцінки різних економічних показників і явищ. Однак більшість досліджень у сфері економічного аналізу та оцінки стосуються макроекономічних та мікроекономічних аспектів, які пов'язані з економічною теорією, підприємницькою діяльністю, фінансовими ринками, економічними циклами, монетарною політикою тощо. На основі зазначених вище підходів до економічного аналізу розвивається аналіз та оцінка у сфері банківської діяльності.

Так, серед основних підходів і концепцій економічного аналізу та оцінки, які використовуються на мікроекономічному рівні в підприємстві можна виокремити декілька концепцій, що слугують основою розвитку аналізу та оцінки в сфері комерційних банків.

1. Концепція «Комплексний аналіз даних». Головною метою концепції є вимір відносної ефективності підрозділів підприємств. Спосіб аналізу – лінійне програмування, порівняння вхідних і вихідних показників у кожному, окремо взятому підрозділі підприємства. Застосування концепції допоможе вибрати кращих представників не тільки у виробничій сфері, а також, наприклад, при проведенні маркетингових досліджень. Головною перешкодою застосування є ускладненість обрахунку і велика трудомісткість порівняльної бази, велика кількість вхідних і вихідних даних.

2. Концепція «Бортове табло» (Tableau de Bord). Дана концепція була розроблена французькими інженерами ще в 60-ті роки минулого століття, але знайшла застосування на практиці тільки на початку 90-х років. Зазвичай її порівнюють з кабіною керування літаком, яка ергономічно з'єднує в собі всі показники. Мета концепції – надання керівнику підприємства короткої інформації про кожний підрозділ. До кожного підрозділу (підприємства) доводиться генеральна мета, яка, в свою чергу, розкладається на цілі підлеглих підрозділів. Підпорядковані підрозділи зіставляють доведену до них мету з критичними показниками, визначеними підприємством самостійно.

3. Концепція «Вимірювання досягнень». В основі цієї концепції лежить вибір обґрунтованих показників для підтримки управління і процесу постійного поліпшення діяльності підрозділу. Побудова моделі (або вибір показників) складається з кроків:

- категорія вимірювання – вироблення основних напрямків діяльності;
- напрямок вимірювання – визначення цілей в кожному напрямку;
- показники вимірювання – для кожної цілі встановлюється один або більше індикаторів, які найточніше відповідатимуть стратегії досягнення мети;
- елементи структури – аналіз кожного індикатора і вивчення факторів, що впливають на нього (розбір на елементи);
- параметри – постановка постійного процесу аналізу індикаторів і оцінки діяльності підрозділу;

- значення вимірювання – установка запланованого значення індикатора;
- показники індикатора – визначення для кожного індикатора своїх показників;
- перевірка показників – перевірка можливості показників визначати значення індикатора.

4. Концепція «Збалансована система показників». Найбільш досліджуваною концепцією сьогодні є збалансована система показників, запропонована Р.Капланом і Д.Нортоном. Її використання дозволяє підприємству найшвидше і найточніше вирішувати стратегічні завдання. Основа цієї концепції – з'єднання воедино різних сфер діяльності підприємства, перш за все – це перспективи клієнтських відносин; внутрішні перспективи бізнесу; інноваційні перспективи.

Що ж стосується макроекономічного аналізу та оцінки макроекономічних явищ, тенденцій, показників, то в цій сфері є велика кількість різноманітних підходів, які впливають з мети самого дослідження. Так, у макроекономічному аналізі варто виділити таких п'ять напрямків: аналіз та оцінка загальної макроекономічної ситуації, аналіз ділових циклів, аналіз кон'юнктури ринків (у т. ч. і фінансових), аналіз економічної політики (як правило з розподілом на монетарну, фінансову та структурну), аналіз зовнішньоекономічної діяльності.

Аналіз загальної макроекономічної ситуації ґрунтується на дослідженні основних макроекономічних показників: Валовий внутрішній продукт, індекс споживчих цін, рівень безробіття, обсяг випуску продукції, рівень реальної заробітної плати тощо. У цьому контексті, з точки зору техніки економічного аналізу оцінюються фактори впливу на той чи інший показник, а також застосовуються математико-статистичні методи для емпіричного дослідження макроекономічних показників та прогнозування їхніх значень на найближчу перспективу.

Достатньо обширним за своєю суттю є аналіз ділових циклів, який передбачає оцінку причин і наслідків коливань ділової активності. Тобто аналіз ділових циклів передбачає вивчення передумов підйому економіки (досягнення піку свого розвитку), який характеризується поживленням ділової активності у формі укладення нових ділових контрактів, зниження рівня безробіття, підвищенням споживчого попиту, в результаті чого відбувається збільшення обсягів виробництва товарів і послуг, що поступово наростає. Наступним етапом ділового циклу є спад. Тут важливо при проведенні економічного аналізу врахувати і проаналізувати причини економічного спаду. Найнижчою точкою економічного спаду є дно, що відображає початок періоду депресії (застою) і вимагає аналізу можливостей та резервів для відновлення економічного зростання. В багатьох наукових та методичних працях з економічного та фінансового аналізу до основних методів аналізу ділових циклів відносять таких два методи, як методи показників та індексний метод. Щодо методу показників, то тут застосовуються основні макроекономічні показники, які використовуються для аналізу загального стану економіки. Однак більш

поширеним методом аналізу є метод інтегральних показників та індексів. Так, у світовій практиці аналізу економічних циклів, а також і кон'юнктури ринків, використовуються наступні індекси:

- індекс споживчих цін,
- індекс цін виробників,
- індекс вартості робочої сили – відображає загальний дохід одного робітника, що включає в себе і заробітну плату і додаткове забезпечення (оплачувана відпустка, страхування), і допомогу по безробіттю. Даний індекс є найбільш точним показником трудових витрат;
- індекс потреби в робочій силі – відображає кількість запрошень для працевлаштування;
- індекс завантаженості виробничих потужностей – є індикатором для центральних банків та відображає ймовірність «перегріву» економіки. Оптимальне значення індексу становить 81,5%. Якщо ж значення показника перевищує оптимальне, то це свідчить про «перегрів» економіки;
- індекс товарних замовлень промисловості – показує потребу промисловості в товарах довгострокового і короткострокового використання. Збільшення цього індексу характеризує активність виробництва та його можливий ріст, тоді коли зменшення значення індексу свідчить про скорочення виробництва;
- індекс замовлень на товари довгострокового користування – відображає впевненість покупця та характеризує очікування та можливості покупців витратити великі суми коштів на придбання товарів;
- індекс товарних запасів – відображає наявність та імовірність застою в економіці;
- індекс продуктивності і витрат – характеризує інфляційні тенденції та темпи приросту обсягу виробництва.

Як бачимо з вищевикладеного, для аналізу економічних циклів використовується велика кількість індексів, що дають змогу детально оцінити і передбачити фази ділових циклів, а власне визначити причини їх виникнення.

Аналіз кон'юнктури ринків також використовує широкий інструментарій оцінки, яка впливає із двох попередніх підходів, однак до кількісних факторів впливу на ті чи інші макроекономічні показники додаються показники, які характеризують поведінку людини, соціологічні та історичні аспекти.

Вагоме місце в сфері економічного аналізу займає аналіз та оцінка економічної політики, в ході якого загальноекономічна політика розділяється на фіскальну, монетарну та структурну політики, а самий аналіз передбачає оцінку їх ефективності шляхом вивчення основних показників, напрямів та цілей конкретно взятої політики. У контексті аналізу фіскальної політики основний акцент робиться на аналіз показників державного бюджету та державного боргу, вимірюючи мультиплікатори витрат державного бюджету, визначаючи і оцінюючи джерела покриття державного боргу та пошук резервів збільшення надходжень до державного бюджету. При цьому використовуються

різноманітні методи аналізу, які об'єднуються на засадах синергії в єдиний аналітичний блок. Монетарний аналіз вимагає вивчення основних монетарних показників у взаємозв'язку з показниками банківської системи, показниками державного бюджету та зовнішньоекономічними показниками, оскільки монетарні змінні часто є залежними від зазначених показників.

Доповнюючим компонентом економічного аналізу є аналіз зовнішньоекономічної діяльності, який ґрунтується на аналізі експортно-імпорتنих операцій країни.

Аналізуючи історичний досвід розвитку економічного аналізу та оцінки, можна зробити висновок, що економічний аналіз та оцінка мають велике значення для банківської системи та є основою прийняття управлінських рішень на всіх рівнях і етапах банківської діяльності.

Вагоме місце в банківській діяльності займає проблематика забезпечення належного рівня фінансової безпеки банківської системи, рівень якої та загрози оцінюються на основі економічного і фінансового аналізу. Самі ж підходи до оцінки рівня фінансової та економічної безпеки банків і банківської системи в своїй більшості побудовані на основі економічного аналізу підприємницької діяльності, кон'юнктури ринків, монетарного аналізу тощо. Як уже зазначалося в параграфі 3.1. в теорії і практиці аналізу фінансової безпеки банківської системи використовуються чотири основні напрямки аналізу, зокрема: нормативний аналіз (на основі економічних нормативів), коефіцієнтний аналіз, аналіз банківських ризиків, економіко-математичне моделювання та методи експертних оцінок. Що ж стосується самих підходів до аналізу, то їх застосовується досить багато залежно від мети самого аналізу й оцінки.

Множинність методів аналізу та оцінювання рівня фінансової безпеки банківської системи України не дає змоги сформулювати єдиний підхід до оцінки, що негативно позначається як на прийнятті управлінських рішень, так і на формулюванні очікувань економічних суб'єктів, які взаємодіють з банківською системою. Однією із проблем оцінки фінансової безпеки банківської системи є те, що наявні методики оцінки сфокусовані на аналізі різного роду фінансових показників, які мають кількісну природу і не дають змоги оцінити вплив якісних факторів на фінансову безпеку банківської системи, наприклад, таких як: політична ситуація, законодавство, рівень менеджменту.

Наявна сьогодні різноманітність методів оцінки фінансової безпеки банківської системи, яка водночас обмежена кількісними показниками, зумовлює необхідність розробки комплексної концепції оцінки фінансової безпеки банківської системи, як фундаментальної конструкції прийняття управлінських рішень у сфері банківської безпеки.

Концепція, у нашому розумінні, є певною системою пов'язаних між собою методів (які випливають один з одного) дослідження, аналізу та оцінки явищ, предметів або процесів, які базуються на певних принципах. Виходячи з

цього, концепція оцінки – це єдиний підхід до визначення стану предмета, явища або процесу на основі змістовного, цілісного, аргументованого, послідовного і завершеного викладу методик оцінки об'єкта дослідження та алгоритму дій на основі отриманих результатів.

Концептуальні положення оцінки рівня фінансової безпеки банківської системи повинні, на наш погляд, включати в себе цільову, інформаційну та інструментальну складові, взаємопов'язані між собою і взаємозалежні. Цільова складова передбачає відображення мети, завдань і принципів визначення рівня фінансової безпеки банківської системи, інформаційна – виявлення оціночних характеристик ключових детермінантів, а інструментальна – розробку методології оцінки рівня фінансової безпеки банківської системи та інструментарію забезпечення його зростання.

Метою розроблюваної концепції є формулювання єдиного підходу, принципів та алгоритму оцінки рівня фінансової безпеки банківської системи шляхом поєднання компонентів фінансової безпеки, методів та інструментів оцінки кількісних і якісних показників діяльності банківських установ та монетарної політики у їх взаємозв'язку із кон'юнктурою ринків, що дозволить створити аналітичний фундамент для прийняття управлінських рішень в сфері забезпечення високого рівня фінансової безпеки банківської системи України.

Досягнення мети концепції потребує виконання певних завдань, зокрема:

- 1) формування теоретико-методологічних основ – розкриття змісту пропонованого понятійного апарату і виявлення детермінант оцінки фінансової безпеки банківської системи;
- 2) виявлення ключових кількісних та якісних показників, що дозволяють оцінити рівень фінансової безпеки банківської системи;
- 3) обґрунтування і застосування інструментарію оцінки фінансової безпеки банківської системи.

Концепція оцінки фінансової безпеки банківської системи повинна бути побудована на таких принципах:

– системності – принцип, що передбачає оцінку кожного елемента фінансової безпеки банківської системи в тісному зв'язку з її функціонуванням в цілому, а цілісна оцінка системи не зводиться до оцінки суми змін її елементів. Тобто тут акцент робиться на оцінці як самих елементів (компонент) фінансової безпеки банківської системи, так і їх взаємозв'язків;

– вимірності даних – пропонований показник діяльності банків або функціонування банківської системи повинен бути вимірним, тобто мати конкретне кількісне значення в абсолютному чи відносному вираженні. Окрім цього, цифрові дані для обчислення значення даного показника повинні бути доступними для дослідника;

– прогнозованості даних – передбачає наявність можливості прогнозування майбутньої динаміки того чи іншого показника, оскільки однією із основних вимог до управління тим чи іншим процесом є його прогнозованість;

– значущості даних – полягає в тому, що показник повинен бути значущим для діяльності банків та мати вагомий вплив на кількісні параметри його діяльності і фінансову безпеку банку в цілому.

Досліджуючи розвиток економічної категорії «фінансова безпека банківської системи», а також аналізуючи еволюцію економічного аналізу та методів оцінки рівня фінансової і економічної безпеки банківських установ, можна зробити висновок про відсутність єдиних підходів як до трактування сутності поняття, так і до самого механізму оцінки. Вивчення економічної літератури, дисертаційних та прикладних досліджень дало нам змогу виділити таких чотири підходи до оцінки рівня фінансової безпеки банківської системи, а саме: системний, функціональний, процесний та причинний.

Системний підхід заснований на розумінні фінансової безпеки банківської системи як такого стану банківської системи, при якому відбувається ефективне використання внутрішніх і зовнішніх ресурсів, що дозволяє забезпечити безперебійне функціонування банківських установ. При цьому самий стан банківської системи розглядається, як система параметрів, що характеризує її функціонування, як результуюча реакція банківських установ на внутрішні та зовнішні шоки. Сама ж оцінка фінансової безпеки банківської системи передбачає систематизацію основних (життєво важливих) кількісних параметрів її функціонування та визначення положення банківської системи щодо граничної межі безпеки, а показником рівня фінансової безпеки буде відстань від поточного (фактичного) стану банківської системи до граничної межі фінансової безпеки. В ідеалі оцінка фінансової безпеки банківської системи шляхом порівняння поточного і критичного стану системи вимагає побудови узагальнюючого показника стану (інтегрованого показника), що може бути здійснено шляхом адитивного або мультиплікативного зрізу вибраних показників стану банківської системи.

Реалізація системного підходу до оцінки фінансової безпеки банківської системи, таким чином, передбачає вирішення двох основних питань:

- характеристика стану банківської системи з використанням певного набору інструментів і показників;
- встановлення граничної межі, яка відділяє безліч безпечних станів від небезпечних, тобто порогових значень стану фінансової безпеки банківської системи.

Однак, необхідність визначення порогових значень стану фінансової безпеки банківської системи та розробка шкали оцінки, що є достатньо складним і суперечливим завданням, адже в різних періодах розвитку банківської системи порогові значення будуть мати різний смисловий зміст, а тому даний підхід не дає змоги створити цілісне уявлення про рівень фінансової безпеки банківської системи.

Наступним підходом до аналізу й оцінки фінансової безпеки банківської системи є функціональний підхід, який зосереджує свою увагу на дослідженні й

оцінці принципів співіснування і функціонування елементів фінансової безпеки банківської системи як цілісної системи.

Центральним для функціонального підходу до оцінки фінансової безпеки банківської системи є поняття функції, яка розглядається в ньому у двох аспектах:

- 1) як «призначення» («роль») «одного» з елементів деякої цілісності по відношенню щодо «іншого» або до цілісності (системі) в цілому;
- 2) як така залежність у рамках даної цілісності (системі), при якій зміни «одного» виявляються похідною (функцією) від змін "іншого" (на рівні прикладних і (або) статистичних аналізів ця залежність описується через взаємини залежних і незалежних змінних).

Тобто суть функціонального підходу до оцінки фінансової безпеки банківської системи полягає в оцінці самої функції елементів (компонент) фінансової безпеки у їх взаємозв'язку. Такий підхід дає можливість комплексно оцінити фінансову безпеку банківської системи, однак, як і системний підхід він ґрунтується на ретроспективному аналізі, що дає змогу оцінити рівень фінансової безпеки банківської системи на основі минулих періодів.

Процесний підхід до оцінки фінансової безпеки банківської системи передбачає характеристику процесу забезпечення безпеки і спирається на розуміння фінансової безпеки банківської системи як безперервного процесу, що знаходиться в певному зовнішньому оточенні і схильному до внутрішніх змін, забезпечення стабільності його функціонування і створення можливостей для його розвитку. В даному випадку оцінка фінансової безпеки банківської системи зводиться фактично до визначення ефективності заходів щодо забезпечення фінансової безпеки.

Одним із підходів до оцінки фінансової безпеки банківської системи може стати причинний (каузальний) підхід. Основою його виділення є розуміння фінансової безпеки банківської системи як сукупності зовнішніх умов і факторів, що створюють небезпеку для функціонування банківської системи та її фінансової стійкості.

Принципова відмінність останнього підходу від раніше розглянутих полягає в тому, що при оцінці фінансової безпеки банківської системи відбувається перехід від вивчення внутрішнього середовища до спостереження за зовнішнім середовищем, тобто відбувається заміна вивчення і оцінки наслідків аналізом і оцінкою причин. Оцінка фінансової безпеки банківської системи буде полягати у визначенні впливу існуючих і потенційних небезпек на системи.

В принципі, причинний (казуальний) підхід варто оцінити як досить позитивний, оскільки його реалізація дозволяє виявити і проаналізувати причини порушення фінансової безпеки банківської системи, тобто виявити існуючі та потенційні загрози для банківської системи. Такий підхід дозволяє здійснювати заходи щодо зміцнення фінансової безпеки банківської системи не реактивного характеру, а превентивного. Однак, як і всі вище розглянуті

підходи до оцінки фінансової безпеки банківської системи казуальний підхід має також свої недоліки, які полягають у необхідності оцінки великої кількості зовнішніх факторів впливу на банківську безпеку та її фінансову безпеку, що вимагає великих затрат часу та правильного вибору показників.

Тому, аналізуючи вищенаведені підходи до оцінки фінансової безпеки банківської системи, можна зробити висновок про необхідність застосування комплексного підходу до оцінки, який повинен ґрунтуватися на системному, функціональному, процесному та казуальному підходах.

Реалізація комплексного підходу є можливою у випадку чіткого структурування середовищ та компонент фінансової безпеки банківської системи, які найбільш точно і повно можуть охарактеризувати динамічний стан фінансової безпеки.

Так, у результаті аналізу банківської діяльності можна виділити три середовища, які мають суттєвий вплив на фінансову безпеку банківської системи та три компоненти фінансової безпеки банківської системи, що є об'єктами такого впливу (рис. 3.17).

Рис. 3.17. Структурно-логічна схема середовищ та компонент оцінки фінансової безпеки банківської системи*

*Власна розробка автора.

Фінансово-економічне середовище, представляє собою середовище діяльності банківської системи, де відбуваються основні грошові потоки в економіці та здійснюють свою безпосередню діяльність суб'єкти економіки. В цьому середовищі зароджуються основні економічні дисбаланси, які можуть

мати вплив на фінансову безпеку банківської системи, зокрема на фінансові показники банківської системи, які й відображають фінансову компоненту оцінки.

Законодавче середовище відображає законодавчі норми діяльності економічних суб'єктів та правила здійснення економічної діяльності в цілому, і банківської діяльності зокрема. Від ефективності законодавства країни, яке регулює економічну та фінансову діяльність, залежить ефективність банківської діяльності, а особливо її захищеність від різного рівня ризиків та загроз. Законодавче поле діяльності має вплив на правову компоненту фінансової безпеки банківської діяльності, адже визначає загальні та спеціальні правила здійснення банківської діяльності, управління ризиками та грошовими коштами.

Політичне середовище відображає загальний політичний устрій та стан країни, який має вплив на банківську діяльність в цілому, а політичні дисбаланси є суттєвим стимулом появи банківської паніки та такого явища як «набіги на банки». Окрім цього, політичне середовище має високу вагу при визначенні суверенних рейтингів країни, які, в свою чергу відображаються на інвестиційній привабливості банківського сектору та на її фінансовій безпеці.

Управлінська ж компонента є основною компонентою фінансової безпеки банківської системи, адже перебуває під впливом усіх трьох розглянутих середовищ та відображає роль менеджменту на макроекономічному (менеджмент центрального банку) та мікроекономічному рівнях (менеджмент комерційних банків).

Виділення правової та управлінської компоненти при оцінці фінансової безпеки покликані відобразити якісну сторону фінансової безпеки банківської системи та оцінити її якісні показники.

Оцінка кожної з компонент фінансової безпеки банківської системи у поєднанні їх із оцінкою середовища діяльності банківської системи вимагає застосування спеціальних інструментів оцінки кожної з компонент.

Так, для оцінки фінансової компоненти фінансової безпеки банківської системи використовується ряд кількісних показників, які відображають внутрішні та зовнішні фактори впливу на фінансову безпеку банківської системи. До показників, що відображають внутрішній стан фінансової безпеки банківської системи, належать показники, які характеризують її фінансову стійкість та відображають прибутковість, ризиковість і ліквідність банківської діяльності. До зовнішніх показників, що відображають стан фінансової безпеки банківської системи, варто віднести основні макроекономічні показники (ВВП, валютний курс, індекс споживчих цін) та показники, що характеризують суверенний ризик країни. Основними методами оцінки фінансової компоненти фінансової безпеки банківської системи є коефіцієнтний та факторний аналіз, а також економіко-математичне моделювання. Економіко-математичне моделювання дає змогу побудувати інтегральний показник фінансової безпеки банківської системи, який дозволить створити загальне уявлення про стан фінансової безпеки та спрогнозувати його на найближчу перспективу.

Результати оцінки фінансової компоненти фінансової безпеки банківської системи можуть бути виражені у якості інтегрального показника (див. параграф 3.2) або шляхом використання методу «Інформаційної панелі» (Tableau de Bord), що дозволить центральному банку, комерційним банкам і всім іншим зацікавленим суб'єктам отримати інформацію про стан фінансової безпеки банківської системи у якості інфографіки (Додаток Д).

Оцінка управлінської компоненти фінансової безпеки банківської системи є значно складнішою, ніж оцінка фінансової компоненти, оскільки досить складно виразити ефективність чи неефективність банківського менеджменту кількісними показниками. Тому основними методами оцінки управлінської складової фінансової безпеки банківської системи можуть бути методи експертних оцінок та індексні методи, що ґрунтуються на побудові різних шкал балів. Оцінюючи управлінську компоненту фінансової безпеки банківської системи дуже важливо розуміти її складові. Так, на наш погляд, найповніше якість банківського менеджменту на макроекономічному рівні може відображати рівень незалежності центрального банку та рівень прозорості його монетарної політики. На мікроекономічному рівні основним показником, що відображає якість менеджменту комерційних банків може бути інформаційна прозорість банківських установ. Акцент на транспарентність зроблено саме тому, що високий рівень відкритості як центрального, так і комерційних банків спонукає їхній менеджмент до дотримання високих стандартів управління та підвищує рівень відповідальності керівництва щодо виконання задекларованих цілей і підтримання на належному рівні показників діяльності (для центрального банку – стабільності цін, для комерційного – достатності капіталу) з метою забезпечення високого рівня довіри з боку економічних суб'єктів.

Дослідження питань незалежності центрального банку та її впливу на ключові монетарні індикатори (інфляція, процентні ставки) зародилися порівняно недавно, у 80–90-х роках минулого століття. Одним із перших дослідників незалежності центрального банку були Р.Бурдекін і М.Вохар, які на основі аналізу 1960–1985 рр. дослідили взаємозв'язок між незалежністю центральних банків і динамікою інфляції та зробили висновок про існування тісного зв'язку між рівнем незалежності центрального банку і можливістю для уряду залучати монетарне фінансування дефіциту держбюджету; у країнах з найбільш незалежними центральними банками спостерігались нижчі темпи інфляції і фінансування бюджетних дефіцитів за рахунок сеньйоражу, а боротьба з інфляцією не потребувала застосування важелів антициклічної політики [241].

Економісти, які досліджували незалежність центрального банку, зокрема В. Гріллі, Д. Маскіандаро і Ж. Табелліні ввели поняття «політична незалежність центрального банку» (political independence) і «економічна незалежність» (economic independence) [436]. Політична незалежність визначається ступенем втручання уряду в справи центрального банку, перш за все участю уряду в призначенні керівництва центрального банку, а також автономним функціо-

нуванням його менеджерів. Економічна незалежність визначається умовами кредитування центральним банком державного бюджету і залученістю грошової влади.

Однак, у західних економічних колах все ж таки не має однозначної думки щодо необхідності збільшення рівня незалежності центрального банку. Так, наприклад, Фредерік С. Мишкін у підручнику «Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків» наводить аргументи як на користь, так і проти незалежності центрального банку. Найсильніший аргумент на користь незалежності центрального банку ґрунтується на тому, що підпорядкованість центрального банку урядові надавала би грошово-кредитній політиці інфляційних імпульсів. Основний аргумент проти незалежності виходить з того, що недемократично мати грошово-кредитну політику, яка впливає на добробут кожного в економіці, але визначається і контролюється елітною групою (центральним банком), яка ні перед ким не несе відповідальності [238, с. 487–489].

На наш погляд, незалежність центрального банку не повинна бути безмежною, оскільки рано чи пізно висока свобода дій керівництва центрального банку призведе до зосередження економічної влади в руках певної групи людей, а тому рівень незалежності центрального банку повинен мати певні межі, які визначаються конституційними повноваженнями і функціями центрального банку. В цьому контексті центральний банк повинен мати стільки ж незалежності, скільки йому потрібно для виконання конституційних цілей, у випадку України – забезпечення стабільності національної грошової одиниці. Такої цілі можна досягти тільки в тому випадку, коли монетарна політика центрального банку не спрямована на «допомогу» уряду у фінансуванні дефіциту державного бюджету.

В сучасній економічній літературі дослідження незалежності центрального банку пов'язані із розробкою методик кількісної оцінки параметрів незалежності, однак, як правило, різні способи оцінки незалежності центральних банків зводяться до аналізу наступних характеристик органів монетарної влади:

- процедура призначення на посаду, звільнення з посади голови центрального банку;
- термін повноважень керівника центральним банком (голови);
- участь центрального банку у фінансуванні бюджетного дефіциту і технологія розв'язання конфліктів між центральним банком і виконавчою владою з питань грошово-кредитної політики;
- завдання центрального банку;

Для оцінки рівня фінансової безпеки банківської системи та її управлінської компоненти важливе місце займає оцінка прямої чи опосередкованої участі центрального банку у фінансуванні дефіциту державного бюджету, адже така участь може спровокувати дві, достатньо суттєві загрози для фінансової безпеки банківських установ. Першою з них, є зростання інфляції внаслідок

надмірного фінансування державного бюджету, що через причинно-наслідкові зв'язки матиме вплив на динаміку депозитів і доходів банків; другою загрозою є погіршення управління ліквідністю банків, оскільки штучно створюються стимули для комерційних банків перемістити вільні кошти з міжбанківського та ринку роздрібного кредитування на ринок державних цінних паперів. Тому в цьому сенсі, оцінка незалежності центрального банку дасть змогу більш точно оцінити рівень фінансової безпеки банківської системи.

Основним способом опису рівня незалежності центрального банку є так звані індекси незалежності, які дозволяють порівнювати органи грошово-кредитного регулювання різних країн за ступенем незалежності. На основі наведеної вище класифікації Алесіна створив перший індекс незалежності центрального банку [408]. До нього входять змінні, що описують незалежність керівництва центрального банку від уряду. Подібні індекси називаються «правовими» або «юридичними» індексами незалежності центрального банку, оскільки оцінка їх компонент проводиться на основі аналізу законодавства про центральний банк. З середини 1990-х років великого поширення набули також індекс Цукермана, GMT-індекс та індекс Ейфінгера-Шалінга. Індекс Цукермана включає 16 змінних, що відповідають за певні критерії незалежності, об'єднані в чотири групи: кадрова автономія, розробка грошово-кредитної політики, її цілі та обмеження на фінансування державного бюджету. Кожна з 16 змінних може приймати значення від нуля (мінімальний рівень незалежності центрального банку) до одиниці (максимальний рівень незалежності). Конкретне значення визначається за таблицею, побудованою авторами. Відповідно до неї змінні набувають різних значень, які визначаються тим, наскільки центральний банк є незалежним за даним критерієм.

GMT-індекс включає дві компоненти, що відображають політичну та економічну незалежність центрального банку. Кожна з компонент також представляє собою індекс, що складається з бінарних змінних, які можуть мати тільки два значення: «істина» (одиниця) і «брехня» (нуль). Таким чином, даний сукупний індекс незалежності центрального банку представляє незважену бальну систему. В даний час GMT-індекс є одним з найбільш використовуваних для оцінки незалежності ЦБ, оскільки для його розрахунку є вся необхідна інформація [12].

Оцінка політичної незалежності в рамках GMT-індексу ґрунтується на таких критеріях:

- 1) глава ЦБ призначається без втручання уряду;
- 2) глава ЦБ призначається на термін більший, ніж 5 років;
- 3) рада директорів ЦБ призначається без участі уряду;
- 4) рада директорів ЦБ керує банком більше 5 років;
- 5) відсутність необхідності в обов'язковій присутності представників уряду в раді директорів банку;
- 6) відсутність необхідності в схваленні урядом рішень у сфері грошово-кредитної політики;

7) центральний банк, згідно із законом, зобов'язаний прагнути до стабільності цін як однієї з пріоритетних цілей;

8) є законодавчі норми, що посилюють позиції центрального банку в разі конфлікту з урядом.

Економічна незалежність центрального банку в рамках GMT-індексу визначається оцінкою операційної незалежності центрального банку і ґрунтується на таких критеріях:

1) не існує автоматичної процедури видачі кредитів уряду;

2) якщо є можливість видачі кредиту уряду, то уряд може отримати його лише за ринковою ставкою;

3) кредити уряду видаються на певний термін;

4) кредити, що видаються уряду, мають обмежений розмір;

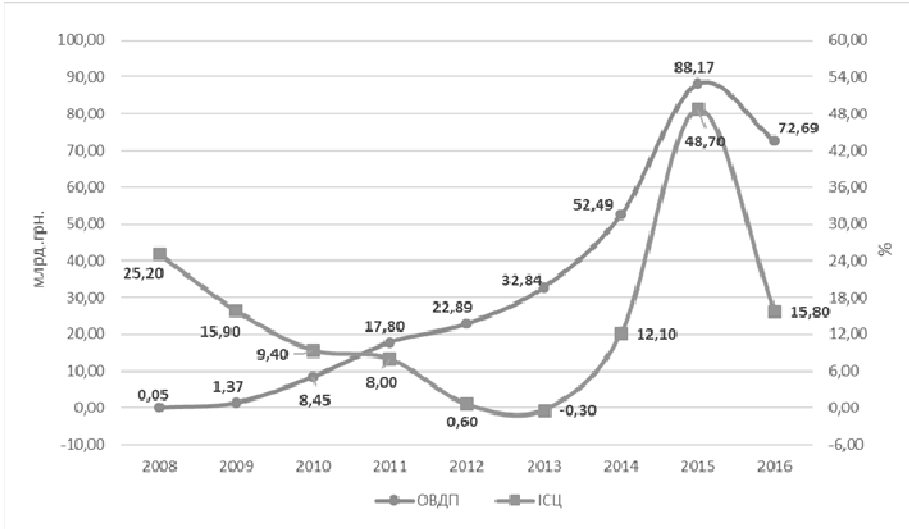
5) центральний банк не є учасником первинного ринку державного боргу;

6) ЦБ самостійно встановлює власні процентні ставки (без узгодження з урядом);

7) центральний банк не несе відповідальності за нагляд за банківським сектором (в цьому випадку ЦБ привласнює в рамках розрахунку GMT-індекса 2 бали) або ця відповідальність розділена з іншим органом державної влади (присвоюється 1 бал) [367, с. 178–181].

Індекс Ейффінгера-Шалінга враховує три фактори: незалежність у визначенні центральним банком грошово-кредитної політики, присутність представників уряду в органах управління центральним банком і частка членів органів управління ЦБ, що призначаються урядом. У даному індексі використовуються цілі числа за шкалою від 1 до 5 залежності від того, скільки умов виконуються [241].

Враховуючи те, що найдоступнішим (з точки зору наявності необхідної інформації) для розрахунку рівня незалежності центрального банку є GMT-індекс, спробуємо розрахувати його значення для Національного банку України за 2008–2016 роки (Додаток Е). Однак для достовірнішої оцінки рівня незалежності Національного банку України, на наш погляд, більш доцільним є врахування, поряд із законодавчим забезпеченням діяльності НБУ, реального стану справ у банківській системі та монетарній політиці. Наприклад, відповідно до статті 54 Закону України «Про національний банк України», ***НБУ не має права купувати на первинному ринку цінні папери, емітовані Кабінетом Міністрів України, державною установою, іншою юридичною особою, майно якої перебуває у державній власності, що, відповідно до GMT-індексу оцінюватиметься в 1 бал. Але, виходячи із статистичних звітів, які публікує НБУ, вони підтверджують проведення НБУ операцій з облігаціями внутрішньої державної позики на первинному ринку, що, відповідно повинно оцінюватися в нуль балів. З іншого боку, щоб побачити динаміку рівня незалежності НБУ необхідно встановити рівень найвищої та найнижчої залежності НБУ від Уряду, враховуючи динаміку обсягу ОВДП, які перебувають у власності НБУ (рис. 3.18).***

Рис. 3.18. Динаміка обсягу ОВДП, що перебувають у власності НБУ та індексу споживчих цін у 2008–2016 роках*

*Розраховано автором на основі даних НБУ [269].

Як бачимо з рисунку, зростання індексу споживчих цін відбувається з того моменту, коли обсяг ОВДП у власності НБУ перевищив 30 млрд. грн. Звичайно зростання обсягу ОВДП у власності НБУ не можна вважати основним інфляційним фактором, однак це свідчить про фінансування Уряду за рахунок емісійних коштів, що призводить до посилення інфляційних тенденцій. Враховуючи вищенаведене, пропонуємо при розрахунку GMT-індексу критерій (рис. 3.19) «Центральний банк не є учасником первинного ринку державного боргу» оцінювати в один бал за ті роки, де обсяг ОВДП у власності НБУ становить менше 30 млрд. грн.; збільшення ж обсягів ОВДП у власності НБУ свідчатиме про зниження його незалежності, оскільки існує ймовірність фінансування дефіциту державного бюджету.

Як бачимо з рисунку, зниження GMT-індексу характеризує зниження рівня незалежності НБУ в період кризи 2014 року, що було викликано зміною голови НБУ (з політичних мотивів), фінансуванням дефіциту державного бюджету, а також відсутністю Ради Національного банку України. Такий стан речей підтверджує зниження як політичної, так і економічної незалежності Національного банку України, що негативно позначається не тільки на фінансовій безпеці банківської системи, а й на всій макроекономічній динаміці.

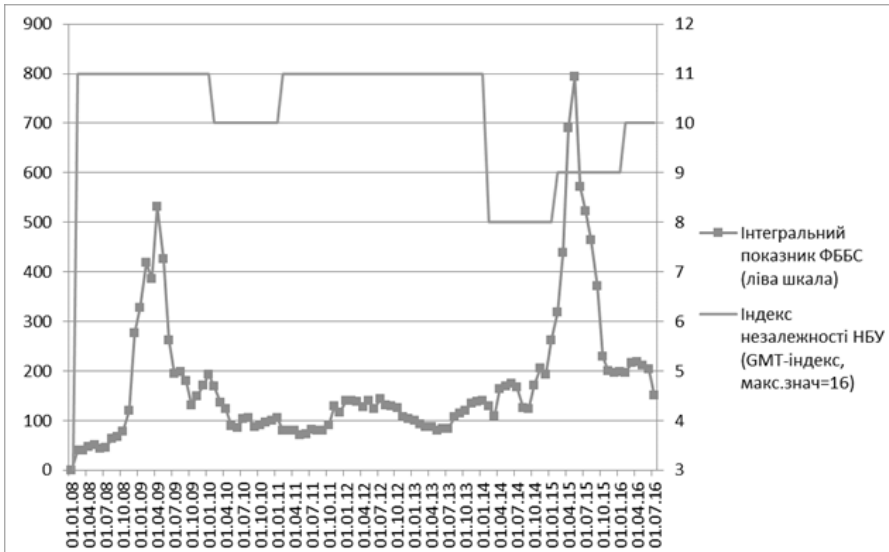

Рис. 3.19. Динаміка інтегрального показника фінансової безпеки банківської системи та GMT-індексу незалежності Національного банку України у 2008–2016 роках*

*Розраховано автором на основі даних НБУ [269].

Іншим важливим критерієм, який відображає управлінську складову фінансової безпеки банківської системи України на макроекономічному рівні є прозорість монетарної політики, під якою, як правило, розуміють ступінь розкриття і достатності інформації, що оприлюднюється центральним банком, на основі якої економічні агенти формують свою поведінку і очікування.

Політика прозорості центральних банків пройшла певний етап становлення від секретності монетарних рішень центральних банків початку ХХ століття до розкриття статистичних даних, цільових орієнтирів та механізмів використання інструментів монетарної політики наприкінці ХХ століття. Такий тренд до відкритості центральних банків зумовлений необхідністю підвищення довіри до монетарної влади з боку економічних суб'єктів у періоди кризових явищ та рецесій.

Основоположником ж сучасної теорії прозорості монетарної політики вважається американський вчений Роберт Лукас, який висунув гіпотезу раціональних очікувань, де довів, що очікування економічних агентів враховують передбачувані дії влади. Теорія Лукаса (в наукових колах – Критика Лукаса)

стверджувала, що агенти можуть передбачити подальшу грошово-кредитну політику і вживати відповідних заходів, у результаті чого дії центрального банку не матимуть ефекту на економіку. Пізніше свої думки щодо необхідності збільшення рівня відкритості центрального банку та його грошово-кредитної політики висловив віце-президент Ради управляючих ФРС США (1994–1996 рр.), професор Пристонського університету Алан Бліндер, який твердив: «Велика інформаційна відкритість могла б підвищити ефективність грошово-кредитної політики ... [оскільки] очікування майбутніх рішень центрального банку пов'язують із короткостроковими і довгостроковими процентні ставки. Більш відкритий центральний банк звертає увагу на фундаментальні фактори, що лежать в основі грошово-кредитної політики, тим самим створюючи добросчесне коло. Зробивши свою поведінку передбачуваною, центральний банк формує більш передбачувану ринкову реакцію на грошово-кредитну політику, що дозволяє йому ефективніше займатися економічним регулюванням» [415].

Судження цих та багатьох інших вчених [241; 367;] підтверджують необхідність підвищення рівня транспарентності центрального банку і його грошово-кредитної політики як один із необхідних кроків підвищення ефективності банківського менеджменту на макроекономічному рівні та збільшення відповідальності центральних банків перед економічними суб'єктами і суспільством в цілому.

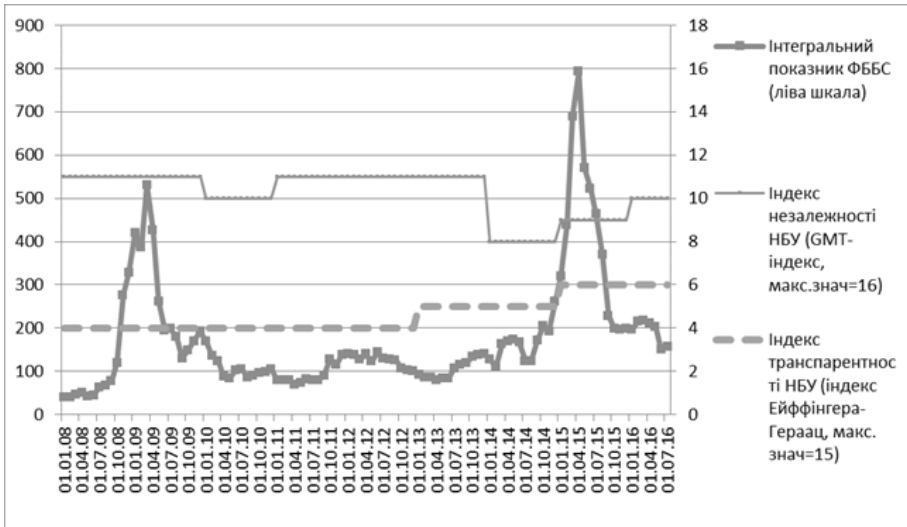
В практичній площині транспарентність центрального банку поділяється на декілька видів:

- транспарентність цілей грошово-кредитної політики: розкриття інформації про цілі та кількісні орієнтири грошово-кредитної політики;
- транспарентність економічних даних: розкриття макроекономічних даних, моделей і прогнозів, які використовуються при прийнятті рішень;
- транспарентність процедур грошово-кредитної політики: розкриття інформації про внутрішній процес прийняття рішень, включаючи стенограми, протоколи або звіти комітету з грошово-кредитної політики;
- транспарентність реалізації грошово-кредитної політики: розкриття інформації про заходи щодо досягнення цілей грошово-кредитної політики;
- операційна транспарентність: розкриття інформації про результати і ефекти політики, а також помилки регулювання, включаючи точність прогнозів.

На основі цієї класифікації Ейффінгером і Гераатом був побудований індекс транспарентності центрального банку. Кожен з видів транспарентності оцінювався за трибальною шкалою. Підсумковий індекс є сумою отриманих індексів. Максимально можливе значення (15) відповідало найвищому ступеню транспарентності [426]. Індекс транспарентності центральних банків розраховується і щорічно публікується у Міжнародному журналі центральних банків авторами Н. Дінцером та Б. Ейхенгріном [423].

Аналізуючи дані інтегрального показника банківської системи України, а також розрахованого нами GMT-індексу та індексу транспарентності Націо-

нального банку України (рис. 3.20), можна зробити висновок про низький рівень прозорості грошово-кредитної політики НБУ, адже з 15 можливих Національний банк оцінено тільки у 6 балів. Збільшенню рівня прозорості грошово-кредитної політики у 2015–2016 сприяло впровадження Національним банком України регулярних засідань Комітету з монетарної політики, публікації рішень з монетарної політики та інфляційних звітів.

Рис. 3.20. Динаміка інтегрального показника фінансової безпеки банківської системи індексу незалежності та індексу прозорості НБУ у 2008–2016 роках*

*Розраховано автором на основі даних НБУ [269].

Що ж стосується аналізу прозорості комерційних банків, то в цьому випадку варто скористатися звітом про інформаційну прозорість українських банків, який щорічно розроблявся Українським кредитно-рейтинговим агентством, однак у зв'язку із великою кількістю банкрутств банків в Україні агентство перестало публікувати рейтинги.

Не менш важливою компонентою фінансової безпеки банківської системи є правова компонента, яка відображає стан і якість правового забезпечення банківської діяльності, зокрема управління ризиками та фінансовою стійкістю. Одним із основних критеріїв якості правового забезпечення фінансової безпеки банківської системи є законодавче забезпечення найбільш ризикових банківських операцій, наприклад: операцій з валютою, кредитних операцій. Однак, як відомо, в Україні немає відповідних законів, які регулюють проведення

операцій банків з валютою та кредитних операцій банків, що призводить до частих спекуляцій на валютному і кредитному ринках, а, відповідно, і є серйозною загрозою безпеці банків.

З іншого боку, важливим аспектом у правовому забезпеченні фінансової безпеки банківської системи є ефективність банківського нагляду та правові норми, які виступають у ролі санкцій за порушення законодавства, наприклад, розмір штрафів та відповідальності за недотримання економічних нормативів, чи доведення банків до банкрутства. Стосовно останньої норми, то варто зазначити, що із більш ніж вісімдесяти банків, які збанкрутували, жодного їх керівника не було притягнуто до відповідальності, що вкотре підтверджує неефективність правової компоненти фінансової безпеки банківської системи.

Основними методами оцінки ефективності правової компоненти фінансової безпеки банківської системи можуть бути наступні:

– метод «часу і руху» – запропонований Ернандо де Сото, який досліджував перешкоди для економічного зростання, що існують в країнах, що розвиваються. На прикладі найбідніших передмість Ліми де Сото показав, як відсутність адекватних правових інститутів перешкоджає виведенню «захованих» капіталів найбідніших верств населення з неформального сектору, що в кінцевому підсумку перешкоджає нормальному веденню бізнесу. При цьому його висновки були засновані на методології застосування так званих показників «часу і руху», що дозволяють оцінити розмір витрат, необхідних для легального ведення бізнесу [405].

– метод компаративного аналізу – запропонований в роботі [424], де предметом порівняльного дослідження стають не правові системи і їх вплив на економіку, що передбачало б, по-перше, використання апарату компаритивістики, а, по-друге, аналіз маси механізмів правозастосування, включаючи так звані. компенсаторні і формальні методи. Автори [424] намагаються простежити лише зв'язок між економічним зростанням і власне формальними приписами (нормами права), що дало їм можливість сконцентруватися на типових процедурах ведення підприємницької діяльності (укладення угод). Дане спрощення дозволяє їм вимірювати витрати, необхідні для проведення зазначених процедур, так, як це пропонується діючими правилами. На цій основі стає можливим використання відповідних індексів, що дозволяють ранжувати правові системи. При цьому став особливо очевидним нормативний характер концепції: модель правової системи країн загального права подається в якості зразка для інших правових систем [424]. Дані методологічні передумови лягли в основу методології проекту Світового банку Doing Business.

– метод оцінки регулюючого впливу – суть даного методу полягає в аналізі співвідношення вигод і витрат від прийняття того чи іншого законодавчого акту. Грунтується на різних формах аналізу позитивних і негативних наслідків, аналізі фінансових наслідків прийняття і дії правових норм, аналізі ризиків, які можуть бути спричинені прийняттям певного законодавчого акту.

Основною формою вираження результатів даного методу є аналітична доповідь або аналітична записка [440].

Останнім і найважливішим елементом концепції оцінки фінансової безпеки банківської системи є етапи проведення самої оцінки (рис. 3.21) та їх характеристика.

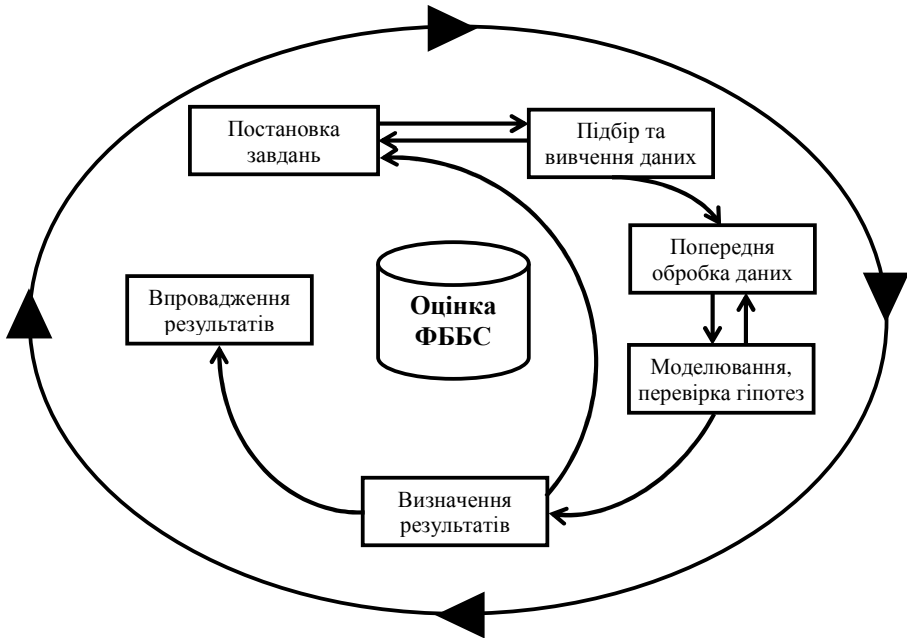

Рис. 3.21. Етапи оцінки фінансової безпеки банківської системи*

*Власна розробка автора.

Процес оцінки фінансової безпеки банківської системи відбувається безперервно шляхом виконання наступних послідовних етапів: 1) постановка завдань; 2) підбір та вивчення даних; 3) попередня обробка даних; 4) моделювання, перевірка гіпотез; 5) визначення результатів; 6) впровадження результатів.

На першому етапі відбувається постановка завдань суб'єкту оцінки фінансової безпеки банківської системи. Як правило, суб'єктом виступає уповноважений підрозділ (аналітичний відділ) центрального банку або дослідники наукових та експертних установ. Відповідно до виду суб'єкта оцінки відбувається постановка завдань. Так, якщо це уповноважений орган централь-

ного банку, то його правління (найвищий орган менеджменту) розробляє завдання відповідно до мети своєї діяльності. В основному такі завдання стосуються оцінки рівня безпеки всієї банківської системи з метою визначення загального її тренду або конкретних комерційних банків чи певних їх груп, що дозволяє зрозуміти мікроекономічні аспекти забезпечення фінансової безпеки банківської системи. Щодо інших груп суб'єктів оцінки, то завдання можуть розроблятися ними особисто або вищими керівними ланками залежно від мети виконання робіт, які можуть носити характер наукових або експертних висновків.

На другому етапі, залежно від завдань, відбувається пошук та підбір даних для аналізу, які можуть бути використані для аналізу факторів впливу на фінансову безпеку банківської системи, а також для визначення тенденцій розвитку банківської системи в цілому.

На етапі попередньої обробки даних визначається рівень їх значущості та прогнозованості і, у випадку невідповідності до цих критеріїв відбувається відсів даних. Окрім цього, відбувається приведення даних до єдиних одиниць виміру з метою забезпечення достовірності аналізу.

На основі відібраних даних розробляються економіко-математичні моделі, а у випадку їх неадекватності, відбувається пошук нових даних та розрахунок нових показників, які б точніше дозволили змодельовати стан фінансової безпеки банківської системи. На цьому етапі відбувається саме моделювання фінансової безпеки банківської системи за допомогою різних математичних моделей, вибір яких залежить від можливостей суб'єктів оцінки. Окрім економіко-математичних моделей, на четвертому етапі відбувається й експертна оцінка фінансової безпеки банківської системи, яка, окрім фінансової компоненти дозволяє оцінити правову та управлінську компоненту фінансової безпеки банківської системи.

П'ятий етап оцінки фінансової безпеки банківської системи передбачає визначення та структурування результатів оцінки, на основі чого розробляються відповідні заходи щодо управління фінансовою безпекою банківської системи. У випадку незадовільних чи неповних результатів оцінки розпочинається більш ґрунтовна робота уже з першого етапу. У випадку отримання розгорнутої інформації щодо стану фінансової безпеки банківської системи України розпочинається шостий етап, під час якого результати оцінки закріплюються відповідними нормативними документами, методичними рекомендаціями та використовуються безпосередньо в процесі управління фінансовою безпекою банківської системи.

РОЗДІЛ 4.

Розвиток концептуальних засад державного регулювання фінансових відносин у контексті забезпечення фінансової безпеки банківської системи України

4.1 Формалізація впливу державного регулювання та нагляду на фінансову безпеку банківської системи

Забезпечення належного рівня та стабільності фінансової безпеки банківської системи є одним із пріоритетів державного регулювання фінансових ринків, адже в умовах економічних дисбалансів безпека та стабільність банківської системи є фундаментальною передумовою відновлення економічного зростання. Особливе місце в управлінні фінансовою безпекою банківської системи займає контрольно-наглядова діяльність центрального банку, який виконуючи функції із забезпечення банківського нагляду, формує вихідні умови функціонування банківських установ у правовому та економічному полі. Роль центральних банків у регулюванні банківської діяльності посилюється в умовах кризових явищ і, враховуючи виклики сьогодення, центральні банки повинні прагнути до превентивного реагування на загрози банківській системі та її безпеці. Серед базових превентивних заходів центральних банків, спрямованих на формування високого рівня фінансової безпеки банківської системи можна виокремити дві групи: 1) вимоги щодо реєстрації та ліцензування банківських установ; 2) економічні нормативи діяльності банківських установ.

На етапі реєстрації та ліцензування закладаються основи стабільності та фінансової безпеки банківської установи шляхом створення певних рамок діяльності банку, які включають в себе чотири групи вимог, зокрема: вимоги до

статутного капіталу, засновників, керівництва і технічного забезпечення. Так, відповідно до статті 31 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [293]. Мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, не може бути меншим 500 мільйонів гривень. Розмір статутного капіталу повинен дозволити банку розпочати свою діяльність та забезпечити покриття організаційних і фінансових витрат на початку його діяльності. Достатньо важливими, з точки зору забезпечення фінансової безпеки комерційних банків, є вимоги до засновників та керівників банківських установ, які стосуються розкриття інформації про їхню попередню діяльність, фінансову звітність, професійні компетентності, що дає змогу прийняти рішення щодо доцільності реєстрації тієї чи іншої юридичної особи у якості банку, а також забезпечити діяльність новоствореного банку та його керівників від операцій з відмивання грошей. У контексті забезпечення фінансової безпеки банківської системи важливим є жорсткий підхід до надання права та погодження списку учасників істотної участі в банку. В Україні такі норми регулюються статтею 34 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [293], що дає вичерпний перелік юридичних та фізичних осіб, які можуть набувати істотної участі в банку, а також вимоги яких дані особи повинні дотримуватися. На практиці від власника істотної участі більшою мірою залежить політика комерційного банку, яка, окрім іншого, може проводитися в напрямку підтримки бізнесу власника істотної участі або пов'язаних із власником юридичних і фізичних осіб, що негативно може вплинути на банк з точки зору ризиковості його діяльності. В цьому контексті досить важливим завданням центрального банку чи інших органів, які мають право здійснювати банківський нагляд, є побудова оптимального механізму регулювання можливостей іноземних юридичних і фізичних осіб щодо істотної участі у банках з українським капіталом. Хоча такі норми й прописані в статті 34 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [293], однак, на наш погляд, вони не дозволяють забезпечити високий рівень фінансової безпеки банківської системи України зокрема, а фінансової безпеки держави взагалі, оскільки відображають загальний підхід до банків та юридичних осіб різних форм власності. Такий підхід Національного банку України дозволяє набувати істотної участі в банках з українським капіталом іноземним банкам чи юридичним особам, які перебувають у державній власності іноземної держави, що, за певних обставин, може поставити у залежність банківську систему України та її безпеку від політики держави-донора. Сьогодні така залежність банківської системи України спостерігається від дій державних банків Російської Федерації, які є власниками істотної участі або мають дочірні банки на території України. Дії державних банків Російської Федерації, в першу чергу, пов'язані із розвитком спекулятивних тенденцій на валютному ринку, кредитною політикою, управлінням заставним майном тощо. Враховуючи на таку ситуацію, вважаємо

за доцільне внести зміни до частини чотирнадцятої статті 34 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [293] шляхом додавання третього пункту до цієї статті в такій редакції: «3) структура власності іноземної юридичної особи яка має намір набути істотної участі у банківській установі України, не повинна включати органів державної влади, державних підприємств та пов'язаних із з ними осіб». Запропонована поправка до Закону України «Про банки і банківську діяльність» дозволить мінімізувати вплив державної політики іноземної країни на функціонування вітчизняної банківської системи та на її фінансову безпеку.

Ще одним регулюючим інструментом діяльності банківських установ є процедура надання генеральних ліцензій та дозволів на здійснення тих чи інших банківських операцій, наприклад валютних В Україні порядок надання генеральних ліцензій здійснюється відповідно до Положення НБУ «Про порядок надання банкам і філіям іноземних банків генеральних ліцензій на здійснення валютних операцій» [301]. Надання банківських ліцензій, генеральних ліцензій та дозволів дозволяє регулювати операції банків на фінансових ринках, а також регулює участь банків з іноземним капіталом у банківській системі країни. Рівень допуску та види операцій банків з іноземним капіталом регулюються в залежності від цілей, стратегії та правового поля приймаючої країни і мають досить різноманітні підходи (табл. 4.1).

Аналізуючи підходи до обмеження участі іноземного капіталу в банківських системах країн світу, варто відзначити Китайську Народну Республіку, де введено досить жорсткі обмеження на групи клієнтів та види діяльності банків з іноземним капіталом. Зауважимо, що така практика є виправданою, адже Китай створює, в першу чергу, умови для розвитку вітчизняної банківської системи і сприяє розвитку внутрішнього ринку капіталів, регулює надходження капіталу в ті чи інші галузі промисловості з метою сприяння економічному зростанню. Жорстка політика обмеження участі іноземного капіталу в банківській системі Китаю не створює перешкод для його економічного розвитку, а тим більше для національної банківської системи. Яскравим підтвердженням цього є той факт, що за версією журналу Forbes в Top-10 рейтингу Forbes-2000 (включає 2000 найбільших компаній світу) входить чотири банки Китаю, при чому троє з них (Industrial and Commercial Bank of China, China Construction Bank and Agricultural Bank of China) займають перші три сходинки, а у загальному рейтингу Китай представляють дев'ять банків, що є найвищим показником в серед країн світу (друге місце займають США – 4 банки) [459].

Що ж стосується України, то в контексті правильного вибору процедур регулювання діяльності банків з українським капіталом та участі іноземного капіталу у вітчизняній банківській системі доцільно звернути увагу на моделі діяльності таких банків (див п.п. 2.2).

Таблиця 4.1

**Складові механізму державного регулювання
іноземного банківського капіталу у країнах світу [252]**

№ п/п	Елементи механізму державного регулювання іноземного банківського капіталу	Країни запровадження
1	Квотування частки банків-нерезидентів у загальному статутному капіталі або в активах національної банківської системи	Індія, Індонезія, Малайзія, Республіка Корея, Філіппіни
2	Встановлення максимального рівня участі банку-нерезидента в статутних капіталах національних банків	Бразилія, Індія, Малайзія, Мексика, Норвегія, Таїланд
3	Встановлення мінімального розміру капіталу для банку-нерезидента, який бажає відкрити філію або дочірню установу	Китай, Росія, Білорусь
4	Встановлення мінімального розміру капіталу дочірнього банку або філії банку-нерезидента	Практикується в більшості країн
5	Квотування ліцензій на відкриття дочірнього банку або філії банку-нерезидента	Індія, Філіппіни, низка штатів США
6	Оцінювання економічної доцільності відкриття банку-нерезидента	Бразилія, Малайзія, Республіка Корея, Чилі
7	Встановлення обмежень на проведення окремих банківських операцій у національній або іноземній валюті для дочірніх банків або філії банку-нерезидента	Бразилія, Індонезія, Канада, Китай, Республіка Корея
8	Встановлення обмежень на проведення окремих транскордонних банківських операцій	Словаччина, Таїланд, Чехія, Чилі
9	Квотування частки фізичних осіб-нерезидентів серед працівників дочірнього банку та філії банку-нерезидента	Практикується в більшості країн

Виходячи із проведеного аналізу можна виокремити основні заходи Національного банку України з удосконалення регулювання банківської діяльності на етапі ліцензування та надання дозволів на здійснення тих чи інших банківських операцій. До таких заходів можна віднести: обмеження на валютні та кредитні операції з інсайдерами банків; обмеження на набуття істотної участі в банках компаніями, які зареєстровані в офшорних зонах; обмеження на кредитування фізичних осіб банками з іноземним капіталом у розмірі не більше 30% від кредитного портфеля юридичних осіб; обмеження на здійснення кредитування в іноземній валюті фізичних осіб та юридичних осіб, які не займаються зовнішньо-економічною діяльністю. Зазначені заходи, на наш погляд сприятимуть підвищенню рівня фінансової безпеки банківської системи України шляхом зниження ризиків банківської діяльності, які пов'язані із валютними та кредитними операціями. Окрім цього спрямування діяльності банків з іноземним капіталом на фінансування реального сектору економіки збільшить кількість позитивних рис присутності іноземного капіталу в банківській системі України.

Другою групою превентивних заходів банківського нагляду в контексті забезпечення фінансової стійкості та фінансової безпеки банківської системи є економічні нормативи, які поділяються на 4 групи: 1) нормативи капіталу; 2) нормативи ліквідності; 3) нормативи кредитних ризиків; 4) нормативи інвестування. Всі групи економічних нормативів призначені для моніторингу банківської діяльності шляхом безвиїзного банківського нагляду.

Основною групою економічних нормативів відповідно до рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду і, очевидно, більшості нормативно-правових актів центральних банків країн світу, в тому числі України є нормативи капіталу (рис. 4.1).

Рис. 4.1. Динаміка економічних нормативів капіталу в цілому по банківській системі України у 2008–2016 роках

*Розраховано автором на основі даних НБУ [269].

Як бачимо з рисунку, динаміка значень економічних нормативів капіталу в цілому по банківській системі відображає загальний стан системи і дозволяє отримати регулятору інформацію про погіршення платоспроможності банківської системи та на цій основі прийняти необхідні управлінські рішення.

Не менш важливою групою економічних нормативів є нормативи ліквідності, що відображають здатність банківської системи своєчасно і в повному обсязі відповідати за своїми зобов'язаннями перед вкладниками та кредиторами. Нормативи ліквідності відображають миттєву (Н4), поточну (Н5) та короткострокову (Н6) ліквідність банківської системи та свідчать про наявність у банків мінімально необхідного обсягу активів, який потрібен для

забезпечення виконання поточних зобов'язань строком до одного операційного дня, до 31 робочого дня та до одного року (рис. 4.2).

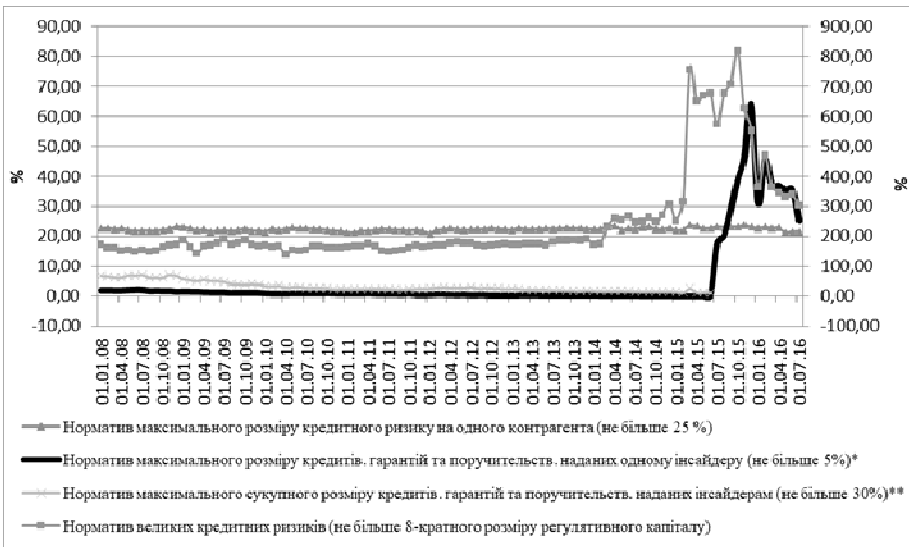

Рис. 4.2. Динаміка економічних нормативів ліквідності в цілому по банківській системі України у 2008–2016 роках*

*Розраховано автором на основі даних НБУ [269].

Як видно з рисунку динаміка нормативів ліквідності не відображає реального стану справ у банківській системі, оскільки в умовах кризи, коли майже всі банківські установи показують від'ємний фінансовий результат, значення економічних нормативів практично не знижуються, а в деяких проміжках часу, навпаки, мають позитивну тенденцію. Тому методика оцінки ліквідності банківської системи на основі існуючих нормативів ліквідності потребує негайного перегляду або переходу до коефіцієнтів ліквідності запропонованих у Базель III.

Щодо економічних нормативів кредитних ризиків, то найгнучкішим нормативом, який, на наш погляд, дійсно відображає стан справ у банківській системі, є норматив великих кредитних ризиків (Н8), а також введений в дію у червні 2016 року норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (не більше 25 %) (рис. 4.3). Зазначені нормативи відображають ризики банківської системи країни, які пов'язані із кредитуванням крупних клієнтів та інсайдерів, що вимагає від Національного банку України посилення нагляду у цій сфері.

Рис. 4.3. Динаміка економічних нормативів кредитних ризиків в цілому по банківській системі України у 2008-2016 роках

* Постановою Правління Національного банку України від 08.06.2015 № 361 введено новий норматив кредитних ризиків «Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (не більше 25 %)»;

** З липня 2015 року не розраховується.

Щодо нормативів інвестування, то в умовах нерозвиненості вітчизняного фондового ринку вони не несуть смислового значення, оскільки порушення нормативних вимог чи хоча б наближення до максимальної межі не спостерігається, а тому в додатковому аналізі динаміки значень нормативів інвестування не має потреби.

Аналізуючи динаміку основних економічних нормативів діяльності банків України можна зробити висновок, що існуючі на сьогодні нормативи не дають змоги проводити ефективний безвізний банківський нагляд, оскільки тільки 4 нормативи (Н1, Н2, Н7 та Н8) дають більш-менш адекватне уявлення про стан справ в банківській системі. За таких умов, незрозумілим є підхід Національного банку до нагляду і регулювання банківської діяльності, який супроводжувався непрозорим механізмом виведення банків з ринку.

Основними тезами Національного банку України в контексті проведення контрольно-наглядової роботи в умовах кризи 2014–2016 років були наступні:

- 1) за результатами стрес-тестів НБУ банки повинні провести масштабну докапіталізацію [64];
- 2) повинно відбутися «очищення» банківської системи України [109];
- 3) рефінансування має надаватися здебільшого великим системним банкам [210];
- 4) рівень іноземного капіталу, в тому числі іноземного державного (зокрема з РФ), не несе ніяких ризиків і не буде обмежуватися на законодавчому рівні;
- 5) в основу подальшого розвитку функції нагляду у фінансовому секторі забезпечити перехід від нагляду на основі правил (compliance based supervision) до нагляду та оверсайту на основі оцінки ризику (risk based supervision) та принципів постійного випереджувального моніторингу аналогічно до зарубіжної практики [190].

Виходячи з аналізу прес-релізів Національного банку України, варто відзначити певні розбіжності між заявами НБУ про адаптацію своєї роботи і політики до міжнародної практики діяльності центральних банків та реальною політикою стрес-тестування (результати стрес-тестів не оприлюднені громадськості), рефінансування, визначення неплатоспроможності банків. У цьому контексті заслугове уваги хибний, на нашу думку, підхід НБУ до оцінки капіталізації банків, яка ґрунтується на кількісній, а не якісній методиці. Так, основною вимогою НБУ до банків є саме кількісне збільшення регулятивного капіталу банків [247], а не його якісний рівень, який вимірюється нормативом адекватності регулятивного капіталу, що відображає ефективність діяльності і фінансову безпеку банку та банківської системи в цілому. Самі ж рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду (Базель III), на які й орієнтується НБУ, в основу регулятивних вимог до капіталу банків ставлять достатність (адекватність) капіталу, а не абсолютний кількісний рівень регулятивного капіталу банків. Зазначена вимога Базель III мотивована тим, що в період кризових явищ та рецесії абсолютний розмір капіталу банків не відіграє стабілізуючої ролі, оскільки його розмір не залежить від рівня активів, зважених за ступенем ризику. В таких випадках доцільнішим є показник адекватності капіталу, адже тільки адекватний рівень капіталу у співвідношенні до ризикових активів, дозволяє забезпечити платоспроможність банківських установ в умовах кризи.

У контексті антикризового регулювання фінансової безпеки банківської системи вимоги Базель III є достатньо виваженими та передбачають дещо інші підходи до розрахунку мінімального значення показника адекватності (достатності) капіталу.

Так, капітал першого рівня повинен бути збільшений з 4 (вимоги Базеля II) до 6% активів, зважених за ризиком. Акціонерний капітал разом з нерозподіленим прибутком повинен бути також збільшений – з 2% активів, зважених за ризиком, до 4,5%. Передбачаються збільшення запасів капіталу понад регулятивний мінімум, введення показника оцінки достатності капіталу

(співвідношення капіталу і сукупних активів за вирахуванням резервів та без урахування забезпечення), а також показників короткострокової (до 30 днів) і довгострокової (до одного року) ліквідності. Встановлюються підвищені норми на резервний і стабілізаційний капітал, яким повинен владіти кожен банк. Вводяться два спеціальних буфера капіталу – резервний та антициклічний.

Резервний буфер капіталу у розмірі 2,5% величини ризиків, який у нестресовий період повинен підтримуватися банком понад мінімально встановлену регуляторну вимогу до величини базового капіталу 1 рівня 4,5% величини (що в сукупності становить 7%), а антициклічний буфер повинен становити від 0 до 2,5% загального капіталу 8% величини ризиків (що в сукупності становить 10,5%). Якщо під час діяльності банку такий буфер стає меншим мінімального встановленого розміру, на банк накладаються обмеження щодо розподілу прибутку, частину якого необхідно спрямовувати на його відновлення, відповідно до шкали збереження прибутку.

Виходячи з вищенаведеного, спробуємо визначити підходи та критерії якими керувався НБУ при визначенні неплатоспроможності банків. Для цього проведемо аналіз основних показників діяльності вітчизняних банків по групах за розмірами банківських активів.

Так, одним із основних показників банківської системи є її ліквідність та капіталізація. Оскільки оцінка рівня ліквідності банківської системи за допомогою нормативів ліквідності не дає повного уявлення про її рівень, спробуємо оцінити стан ліквідності вітчизняних банків за ліквідними активами (грошові кошти, обов'язкові резерви в НБУ, кошти на рахунках в інших банках) та за часткою ліквідних активів у загальній структурі активів (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

**Якісні показники ліквідності та капіталізації
банківської системи України за групами банків у 2014–2015 роках**

Групи банків	Ліквідні активи (млрд. грн.)		Частка ліквідних активів у загальній структурі (%)		Власний капітал (млрд. грн.)		Статутний капітал (млрд. грн.)		Втрата власного капіталу (%)	Рівень власного капіталу щодо статутного (%)		прибуток (+) / збиток (-) (млрд. грн.)	
	2014	2015*	2014	2015	2014	2015	2014	2015		2014	2015	2014	2015
	1	113,3	142,0	13,8	15,0	112,5	85,5	98,4		143,5	-24,0	87,5	59,6
2	30,4	28,0	13,7	19,7	42,3	17,1	41,2	24,4	-59,6	97,4	69,6	-0,3	-0,8
3	20,0	14,0	19,4	18,9	13,0	12,6	10,6	12,3	-3,1	81,8	101,6	+0,8	-1,0
4	31,8	10,0	24,3	19,5	24,8	14,0	33,7	11,5	-43,5	135,8	121,1	-2,1	+0,9

* У зв'язку з тим, що НБУ перестав публікувати дані фінансової звітності банків за групами банків за розміром активів, дані подано станом на 01.10.2015 року

Як свідчать дані таблиці, найбільший обсяг ліквідних активів зосереджений у банках першої групи, однак найвище значення якісного показника ліквідності (частка ліквідних активів у загальній структурі активів) спостерігається у банках 4 групи, що підкреслює високу ефективність діяльності таких банків до початку кризи. За час кризи показник ліквідності банків 3 та 4 груп дещо знизився, однак залишається на високому рівні – 18,9% і 19,5% відповідно. В банках 1 та 2 груп такий показник дещо зріс, однак, на наш погляд, це пов'язано з їх підтримкою Національним банком України.

Що ж стосується капіталізації банківської системи, то кількісно вона є вищою у банків 1 та 2 групи, однак якісний показник – відношення власного капіталу до статутного свідчить про протилежне, а саме: – найвищий рівень капіталізації у банків 3 та 4 групи. Так, до кризи показник відношення власного капіталу до статутного у банків 4 групи становив 135%, що у півтора разу перевищував аналогічний показник банків першої групи. Низький рівень показника співвідношення власного капіталу до статутного у банків 1 групи свідчить про значний рівень ризиків найбільших банків, що й підтверджується їх фінансовим результатом у 2015 році, який становить 51,5 млрд. грн. збитків. Що ж стосується банків інших груп, то в докризовий період банки другої групи показували незначний збиток (300 млн. грн.), банки третьої групи – прибуток, а банки четвертої групи досить значний збиток – 2,1 млрд. грн. Однак у зв'язку із наявністю достатнього обсягу ліквідних коштів та власного капіталу банки четвертої групи зуміли досягти прибутковості в умовах кризи, а банки третьої групи отримали незначний збиток.

У визначенні ефективності банківського нагляду в Україні важливою є оцінка якості активів банків за групами (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

**Кількісні та якісні показники активів банківської системи України
за групами банків у 2014–2015 роках***

Групи банків	Ліквідні активи (млрд. грн.)		Частка ліквідних активів у загальній структурі (%)		Власний капітал (млрд. грн.)		Втрата власного капіталу (%)	Статутний капітал (млрд. грн.)		Рівень власного капіталу щодо статутного (%)		прибуток (+) / збиток (-) (млрд. грн.)	
	2014	2015*	2014	2015	2014	2015		2014	2015	2014	2015	2014	2015
1	113,3	142,0	13,8	15,0	112,5	85,5	-24,0	98,4	143,5	87,5	59,6	+3,1	-51,5
2	30,4	28,0	13,7	19,7	42,3	17,1	-59,6	41,2	24,4	97,4	69,6	-0,3	-0,8
3	20,0	14,0	19,4	18,9	13,0	12,6	-3,1	10,6	12,3	81,8	101,6	+0,8	-1,0
4	31,8	10,0	24,3	19,5	24,8	14,0	-43,5	33,7	11,5	135,8	121,1	-2,1	+0,9

*Розраховано автором на основі даних НБУ [269].

Так, кількісно банки першої групи мають найбільший обсяг активів, однак вони є значно ризиковішими, оскільки обсяг резервування в умовах кризи зріс більш ніж у два рази і становить 230 млрд. грн. або 24,4% від сукупних активів, тоді як у банків третьої і четвертої груп цей показник становить 10,6% і 5,9% відповідно. Не менш яскравим показником є показник співвідношення власного капіталу до активів, що відображає достатність капіталу, який у першій групі банків за результатами кризи є найнижчим, а у банків четвертої групи – найвищим і становить 27,3%, що в три рази перевищує показник першої групи та у 2 рази – другої групи банків.

У цьому контексті виникає запитання, на якій підставі Національний банк України не здійснював кредитної підтримки малих банків? Адже результати стрес-тестів не були оприлюднені.

Аналізуючи наявну банківську статистику, досить важко визначити обсяг рефінансування вітчизняних банків як за групами, так і окремо за кожним банкуом, однак приблизне уявлення про обсяги рефінансування можна отримати з аналізу балансів банків. Так, стаття пасиву балансу банків «кошти банків», окрім коштів комерційних банків, які розміщені в банку як депозити або отримані як кредити, включає кошти НБУ у вигляді кредитів рефінансування. Стаття активу балансу «кошти в інших банках» включає в себе кошти, розміщені в інших банках у якості депозитів чи кредитів. Різниця між цими статтями дасть змогу знайти приблизний обсяг коштів рефінансування, оскільки обсяг коштів за статтею «кошти в інших банках» становить від 10 до 25% статті, а отже динаміка коштів за статтею «кошти банків» відобразатиме динаміку рефінансування (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

**Аналіз коштів банків та коштів клієнтів у зобов'язаннях банків
за групами, а також кількість банків виведених з ринку
в період з січня 2014 року по січень 2016 року**

Групи банків	Кошти банків (в т. ч. НБУ) (млрд. грн.)		Частка «коштів в банках» у сукупних зобов'язаннях банків (%)		Кошти фізичних осіб у національній валюті (млрд. грн.)*		Кількість банків виведених з ринку період з січня 2014 по січень 2016 року
	2014	2016	2014	2016	2014	2016	
1	142,5	158,8	20,1	18,5	168,3	133,2	3
2	34,5	25,7	19,2	20,7	39,6	15,5	10
3	13,3	7,5	14,8	12,3	21,0	9,3	9
4	18,6	2,2	17,5	5,9	24,4	5,2	44

* Для більш об'єктивного аналізу динаміки коштів фізичних осіб взято обсяг коштів тільки в національній валюті з метою уникнення викривлень значень показника внаслідок курсової переоцінки

Як бачимо з таблиці обсяг коштів за статтею балансу «кошти банків» значно зріс у банків першої групи, що свідчить про зростання обсягів рефінансування даних банків. Варто зауважити, що обсяг коштів фізичних осіб у банках першої групи зменшився лише на 21%, а в банках четвертої групи – на 79%, а обсяг коштів за статтею «кошти банків» знизився до 2,2 млрд. грн. (на 89%). Тобто це свідчить про відсутність кредитної підтримки банків четвертої групи з боку НБУ, що в кінцевому підсумку призвело до банкрутства 44 банків за неповних два роки.

Проведений нами аналіз кількісних та якісних показників банківської системи України за групами банків свідчить про неефективність банківського нагляду та регулювання банківської діяльності, адже акцент робився на підтримку тільки великих і найбільших банків, які були найбільш ризиковими; в той же час найбільш фінансово стабільні банки (принаймні за рівнем капіталізації та ліквідності) не отримали кредитної підтримки від НБУ, яка за своїм обсягом могла бути в десятки разів нижчою, ніж кредитна підтримка великих банків.

Така ситуація вимагає удосконалення банківського нагляду в Україні за наступними, на наш погляд, напрямками:

- 1) розробка механізмів макропруденційного нагляду.
- 2) розробка механізму нагляду та регулювання системно важливих банківських установ;
- 3) удосконалення дистанційного банківського нагляду;
- 4) побудова ризик-орієнтованого банківського нагляду на основі оцінки апетиту до ризиків банківських установ.

У перше кризових явищ у світовій економіці у 2007–2009 роках склалася думка щодо необхідності макропруденційного підходу до фінансового регулювання. Криза показала, що тільки мікропруденційне регулювання недостатньо для забезпечення стабільності фінансової системи в цілому, оскільки раціональна поведінка окремих суб'єктів не завжди веде до адекватного результату на рівні системи в цілому, а гармонізація правил поведінки може викликати стадну поведінку економічних суб'єктів, що також порушує функціонування ринків [444].

По суті, макропруденційний нагляд має превентивний характер, адже його метою є недопущення кризи. Відомо, що макропруденційний нагляд (на відміну від мікропруденційного) повинен стосуватися фінансової системи в цілому, а не окремих банків і фінансових організацій. Він часто асоціюється із запобіганням системним ризикам. У цьому випадку мова йдеться про дві взаємопов'язані, але не ідентичні концепції.

Якщо системний ризик пов'язаний з внутрішньою динамікою фінансової системи, то макропруденційний нагляд стосується взаємодії фінансової системи з реальною економікою. Виникнення системного ризику може вразити фінансову систему, але при цьому залишити поза увагою реальну економіку. І

навіпаки, може виникнути ситуація, коли фінансова система тимчасово перебуває в хорошому стані, не створюючи системних проблем, і в той же час в реальній економіці можуть складатися довгострокові негативні тенденції. Типовим прикладом такого положення служить зростання обсягу кредитів, що не створює короткострокових труднощів, але з часом стає дуже небезпечним. В цілому стабільність фінансової системи є необхідною (хоча й недостатньою) умовою досягнення цілей макропруденційного нагляду. Фінансова стабільність (відсутність надмірної волатильності) не є самоціллю, вона корисна тільки тоді, коли сприяє досягненню найкращих макроекономічних показників. Волатильність може бути результатом зміни фундаментальних показників, а зміна цін активів може дозволити фінансовій системі «поглинути» зовнішні економічні шоки [413].

У нинішніх умовах місією макропруденційного нагляду стає недопущення «бульбашок», які можуть виникати не тільки у фінансовій сфері, а й в реальній економіці, наприклад, у результаті «шоків виробництва». Однак «бульбашки» такого типу можуть розвиватися лише в певних фінансових умовах. Недопущення «бульбашок» має свою ціну і ставить усіх перед рядом проблем. Перша і головна проблема пов'язана з аналізом «бульбашок», які досить важко виявити. Цикли злету і падіння цін активів можуть бути точно описані тільки на основі ретроспективного аналізу, тобто постфактум. Більше того, цикли в розвитку діяльності, як правило, нерегулярні, що ускладнює визначення розривів у цінах активів, які заздалегідь важко передбачити. Саме тому не можуть функціонувати механізми «раннього попередження небезпеки» [191, с. 60].

Хоча виникнення «бульбашок» важко передбачити, відомо, що фінансові кризи час від часу повторюються, а економіка постійно перебуває під загрозою ризику нової кризи. У цих умовах слід зрозуміти, які особливості фінансових систем, що сприяють формуванню «бульбашок», які створюють загрозу економічному добробуту. Сьогодні вже чимало відомо про проциклічний характер розвитку фінансової системи. В останні роки системи бухгалтерського обліку та пруденційного нагляду багато в чому сприяли посиленню цієї проциклічності. В умовах, коли активи оцінюються за ринковою вартістю, зміна цін активів викликає збільшення потреб банків і інших фінансових організацій у власному капіталі, що, в свою чергу, спричиняє до зростання попиту на додаткові активи і до підвищення їх цін. Все це в кінцевому рахунку призводить до формування «бульбашки».

Оскільки головна проблема нагляду полягає не в тому, щоб констатувати наявність сформованої «бульбашки», а в тому, щоб відстежити початок її формування, необхідно систематично і уважно аналізувати суттєві і тривалі розриви в рівнях цін активів порівняно з минулими тенденціями, динамікою величини премій за ризик і обсягів кредитів. При цьому потрібно виходити з припущення, що «бульбашки» вже формуються.

«Бульбашки» фінансуються головним чином за рахунок кредитів, що дозволяє інвесторам перекладати більшу частину ризиків на позичальників, залишаючи за собою більшу частину прибутку. Подібну асиметрію вкрай важко усунути. У цих умовах можливі два підходи до макропруденційного нагляду, які, однак, не виключають один одного.

Перший підхід, що базується на чинних правилах, передбачає дію автоматичних стабілізаторів, що обмежують поведінку банків і фінансових організацій без урахування їхнього особливого становища. Приклад такого підходу – контрциклічні вимоги до розміру власного капіталу. Стабілізатори повинні прямо впливати на рішення про прийняття ризиків і на рівень винагороди за прийнятий ризик.

Другий підхід (так званий дискреційний, або довільний, тобто залежить від рішення органу нагляду) полягає у втручанні органів макропруденційного нагляду «зверху вниз», щоб тимчасово посилити (або пом'якшити) вимоги до банку або фінансової установи для усунення небезпечних диспропорцій. Однак сьогодні цей підхід до нагляду «в чистому вигляді» малоімовірний.

Фінансові цикли є результатом змін «апетиту» до ризиків, які неможливо заздалегідь передбачити. Фактично однією з головних цілей макропруденційного нагляду є регулювання (не в юридичному, а в економічному плані) глобального рівня «апетиту до ризику» в рамках фінансової системи. Це неминуче передбачає певний рівень втручання органів нагляду, тобто об'єднання двох названих вище підходів до нагляду [191, с. 60].

Враховуючи те, що економіка України є банкоцентричною, а активи банківської системи займають близько 80% активів усієї фінансової системи, суть макропруденційного нагляду, на наш погляд, повинна зводитися до двох напрямків: виявлення системних ризиків та нагляд за системно важливими банківськими установами.

У сучасній економічній літературі не має єдиного підходу до визначення сутності системних ризиків та джерел їх формування, що, на наш погляд, пов'язано із порівняно недавнім виникненням проблем порушення рівноваги фінансових та економічних систем внаслідок впливу великого структурного елемента системи, чи то великого банку, чи то великих корпорацій. Відповідно самі підходи до пояснення суті системного ризику мають наукове (вчені-економісти) та практичне (фінансові регулятори) підґрунтя.

Так на думку вітчизняних вчених-практиків В. Чемериса та Ю. Заруби під системним ризиком потрібно розуміти вірогідність виникнення ситуації, яка може негативно вплинути, ускладнити або унеможливити реалізацію системою певних цілей при зміні умов її діяльності. Тобто системний ризик стосується таких важливих характеристик, як функціональність та стійкість системи [392]. Запропоноване визначення системного ризику достатньо загальною відображає поняття системного ризику, яке можна адаптувати до пояснення сутності системного ризику в різному роду системах, в т.ч. і в банківській чи фінансовій.

Однак, на наш погляд, системний ризик може порушувати не тільки цілі системи, а її функції та структуру, – а тому його поняття є дещо ширшим.

Заслугує на увагу визначення системного ризику, яке висувають російські вчені-економісти Я. Міркін та М. Гуревич, як ризику втрат, пов'язаних з несприятливими змінами на ринку в цілому, викликаних:

– «ефектом доміно» на фінансовому ринку, в разі, якщо криза одного або групи фінансових інститутів/компаній реального сектору, криза сегменту ринку або системи розрахунків передається в розширеному обсязі, через зобов'язання, які пересікаються на інші групи фінансових інститутів/компаній реального сектору, сегменти ринку і системи розрахунків, поступово охоплюючи нові сфери ринку; в разі, якщо криза фінансового ринку однієї країни чи групи країн передається на іншу країну (РФ);

– кризою довіри серед інвесторів, що створює ситуацію загальної неліквідності на ринку [234].

Дане визначення має вужче спрямування та пояснює ризик ринку, а не системи, а також характеризує основні причини та прояви системного ризику.

Інша російська вчена О. Говтвань під системним ризиком розуміє ризик того, що існуючі конструктивні особливості системи будуть стимулювати накопичення і розповсюдження визначеного типу мікроекономічних ризиків серед кредитних інститутів і учасників фінансових ризиків, що утворюють національний фінансовий сектор [107]. Зазначене визначення ґрунтується на підході концентрації ризиків та пояснює системний ризик через призму концентрації мікроекономічних ризиків з кумулятивним ефектом, що також не може однозначно пояснити сутність системного ризику.

Достатньо широке визначення системного ризику дають економісти Дж. Кауфман і К. Скотт, які під системним ризиком розуміють ризик або імовірність руйнувань у системі в цілому, на відміну від руйнування її індивідуальних частин і компонентів, що проявляється у спільних змінах (кореляціях) більшої частини або всіх її елементів. В банківській сфері проявляється у високій кореляції і концентрації кризових станів банків в одній країні, в групі країн або в усьому світі. Системний ризик може проявитися також в інших сегментах фінансового сектору – на ринку цінних паперів (одночасні падіння курсів великої кількості цінних паперів на одному або декількох ринках в одній країні або в багатьох), тощо [439]. Зазначене визначення також ґрунтується на підході концентрації ризиків та не дозволяє визначити джерела походження і причини виникнення ризику.

Дещо інших підходів до визначення системного ризику дотримуються фінансові регулятори та законодавці. Так, згідно з визначенням експертів Банку міжнародних розрахунків, системний ризик виникає внаслідок неспроможності одного або декількох фінансових інститутів своєчасно і в повному обсязі виконувати свої зобов'язання перед контрагентами, що стає причиною банкрутства (неплатоспроможності) інших учасників грошово-кредитних відносин [433].

Рада фінансової стабільності ЄС та МВФ визначають системний ризик, як ризик порушення фінансових послуг, який зумовлений порушенням всієї або частини фінансової системи і має потенціал здійснювати суттєвий вплив на реальний сектор економіки [437].

ЄЦБ розглядає системний ризик як ризик виникнення і розповсюдження суттєвої системної події, яка негативно впливає на велику кількість системоутворюючих посередників і ринків [457].

Відповідно до Закону Додда-Франка системний ризик – це суттєві несприятливі наслідки для фінансової стабільності в Сполучених Штатах Америки (2010). Міністерство фінансів Великої Британії під системними ризиками розуміє ризики для стабільності всього або значної частини фінансового сектора, що викликані особливостями побудови фінансових ринків або розподілу ризиків у фінансовому секторі, а також нестійким рівнем росту кредитного плеча, боргу або кредиту [458].

Виходячи з аналізу трактування сутності системного ризику фінансовими регуляторами, можна зробити висновок, що всі підходи ґрунтуються на фінансовій природі системного ризику, що є достатньо вузьким підходом, адже відкидає можливість виникнення системного ризику в реальному та державному секторах економіки.

На наш погляд, системний ризик – це ймовірність виникнення організаційних, інституціональних, фінансових та управлінських дисбалансів у державному, реальному та фінансовому секторах економіки внаслідок порушення взаємозв'язків їх структурних елементів, що може призвести до порушення інфраструктури і функцій системи (держави, економічної, фінансової, банківської тощо). Опираючись на теорію систем, будь-яка система є підсистемою більшої системи, а отже виникнення системного ризику в будь-якій підсистемі матиме кумулятивний ефект на іншу підсистему.

В економічній науці існує думка, що системні ризики важко виявити або навіть неможливо, а затрачені зусилля на виявлення системних ризиків можуть бути контрпродуктивними (Майкл Спенс [342]). Однак, на наш погляд, системні ризики піддаються і аналізу, і прогнозуванню. В першу чергу, аналіз повинен бути зосереджений не тільки на фінансовій системі, а й на системах, які найтісніше із нею взаємодіють, тобто носити комплексний характер.

Враховуючи контрциклічність розвитку економіки макропруденційний аналіз в Україні повинен бути спрямований на чотири групи джерел формування системних ризиків: 1) державний сектор економіки (діяльність державної влади, державна безпека та діяльність державних підприємств); 2) реальний сектор економіки (діловий клімат, діяльність великих корпорацій, структурні особливості національної економіки); 3) фінансовий сектор (діяльність системноважливих фінансових установ (банків)); 4) зовнішньоекономічні відносини та тенденції зміни цін на фінансові активи і експортну продукцію (ціни на сировину). За кожною групою необхідно проаналізувати організа-

ційний (організація діяльності владних інституцій організація бізнесу тощо), інституціональний (законодавче забезпечення діяльності суб'єктів економіки (формальні інститути), традиції та ментальні моделі, які склалися в суспільстві) та управлінський (підходи до управління економікою та державою в цілому) аспект. Виходячи із запропонованої структури макропруденційного аналізу і нагляду за системними ризиками, спробуємо визначити системні ризики в Україні.

Так, ймовірність виникнення системного ризику в державному секторі існує практично завжди, адже відсутньою є ефективна система стримувань і противаг у владній структурі, що, в першу, чергу пов'язана із неефективністю і корумпованістю судової системи, оскільки багато важливих рішень чи важливих справ щодо покарання порушників економічного законодавства та фінансової безпеки банківських установ багато років залишаються неприйнятими. Така ситуація призводить до автоматичного зниження суспільної відповідальності за різні види діяльності людини.

Щодо системних ризиків у реальному секторі економіки, то вони тісно пов'язані з ризиками у фінансовій сфері чи у зовнішньоекономічній діяльності, однак, у першу чергу залежать від структури національної економіки, яка є сировинною, імпортозалежною, енергозатратною, що ставить її у залежність від цін на сировину на міжнародних ринках, а відсутність виробництва товарів із доданою вартістю призводить до поступового зниження надходжень до державного бюджету внаслідок зниження конкурентоспроможності національного виробника. Зниження конкурентоспроможності національного виробника призводить до зниження прибутковості, що в кінцевому підсумку знижує кредитоспроможність підприємств, а експорт сировинної продукції ставить у залежність платіжний баланс і валютний курс від коливання світових цін на сировину, а це, в свою чергу, має суттєвий вплив на фінансову безпеку банківської системи.

Що ж стосується системних ризиків в банківській системі України, то, як і в світовій практиці одним із основних джерел їх формування є діяльність системно важливих банків, які можуть свідомо провокувати зміни в банківській системі (наприклад, змінювати ціни на активи), або внаслідок банкрутства чи фінансових проблем можуть призвести до виникнення «ефекту доміно». Саме через відсутність належної оцінки ризиків діяльності системно важливих банків Національним банком України було допущено хвилю банкрутств у вітчизняній банківській системі у 2008–2009 (Укрпромбанк, Родовід банк) та у 2014–2016 (Дельта банк, Банк «Фінанси і кредит»).

Однією з основних проблем нагляду та регулювання діяльності системно важливих банків є порядок та методика визначення системності банку, тобто використання певного набору параметрів чи агрегованих показників, що дають змогу комплексніше підійти до визначення системно важливого банку.

В світовій практиці існують різні підходи до визначення системно важливих банків однак найбільш відомими є рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду, що дістали назву «Глобальні системно значущі банки: методологія оцінки і підвищені вимоги поглинання втрат». Згідно з цими рекомендаціями, оцінюються переважно великі банки, які діють на світовому фінансовому ринку, і їх відмова від платежів може призвести до проблем усєї світової фінансової системи. Критерії оцінки глобальних системно значущих банків включають скоринговий аналіз за п'ятьма основними показниками, які мають вагу в 20%, а потім поділяються ще на детальніші індикатори оцінки їх значущості в 10% і 6,67%.

У першій категорії показників беруться до уваги значущість банку для світової економіки з урахуванням розміру його активів і пасивів, а також міра його значущості в системі міжнародних платежів і розрахунків.

У другій категорії показників оцінюються розмір власного капіталу кредитних установ, а також структура власного капіталу – основний, базовий і додатковий капітал.

У третьому розділі показників оцінюється міра взаємозв'язку і залежності цього банку від інших фінансових установ, що визначається за трьома індикаторами: обсяги активів і пасивів банку, задіяних на національному і міжнародному ринках, обсяги операцій з цінними паперами основних емітентів (по 6,67% ваги для кожного показника).

У четвертому розділі показників враховується: роль банку в забезпеченні потреб його клієнтів, тобто, як відмова цього банку може вплинути на фінансову стійкість, ліквідність, інфраструктуру ринку; платіжна і розрахункова діяльність банку, обсяги операцій на фондовому ринку і ринку боргових фінансових інструментів.

У п'ятому розділі показників враховується потенційний рівень ризику у банківській діяльності, виражений складністю проведених ним операцій: обсяги операцій з похідними фінансовими інструментами, біржові та позабіржові операції банку, рівень потенційних ризиків за активами кредитної установи.

Консультативний документ з оцінки внутрішніх системно важливих банків було видано Базельським комітетом у червні 2012 р. Представлена в ньому методика оцінки внутрішніх системно важливих банків в цілому аналогічна до підходів, що використовуються в оцінці глобальних системних кредитних інститутів. Однак є деякі розбіжності, що полягають у визначенні ступеня значимості розглянутого банку для внутрішньої економіки. Вся методологія оцінки фокусується на національному контексті, враховує потенційний вплив зовнішніх і внутрішніх факторів, визначає значимість банку в консолідованій групі і з урахуванням залежності від дочірніх підрозділів своєї групи.

Крім того, оцінюючи внутрішні системно важливі банки, необхідно окремо розглянути ступінь впливу зарубіжного банківського капіталу на внутрішньому ринку, а також рівень залежності внутрішніх системно важливих банків від

відділень і філій іноземних банків, тобто, наскільки закордонні підрозділи самого банку можуть привести до фінансових проблем на національному ринку. Для визначення переліку індикаторів внутрішніх системно важливих банків Базельським комітетом з банківського нагляду також використовується скоринговий підхід, заснований на розгляді п'яти категорій: 1) розмір системно важливих банків; 2) взаємопов'язаність системно важливих банків; 3) транскордонна діяльність; 4) взаємозамінність; 5) комплексність (складність) проведених ними операцій. Нагадаємо, що національні органи на свій розсуд можуть використовувати додаткові показники і коефіцієнти. Наприклад, розміри банку можна зіставляти з ВВП країни або оцінювати обсяги капіталу і активів банку по щодо показників діяльності схожих за розмірами банків інших країн. Зазвичай національні органи нагляду і регулювання проводять інспекційні перевірки внутрішніх системно значимих банків частіше, ніж всіх інших кредитних установ, приділяючи особливу увагу стану і тенденцій зміни їх власного капіталу.

На основі рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду Національним банком України було розроблено власну методику визначення системно важливих банків, де описані основні критерії визначення системно важливих банків та формули розрахунку показників (Додаток Ж). Так, до критеріїв системної важливості банків віднесено: загальні активи; кошти фізичних осіб, суб'єктів господарювання та небанківських фінансових установ; кредити, що надані суб'єктам господарювання за видами економічної діяльності, що класифікуються за секцією «А» (сільське господарство), «В» – «Е» (промисловість), «F» (будівництво) КВЕД; кошти, залучені від інших банків, Кошти, розміщені в інших банках [269].

Банк є системно важливим, якщо показник системної важливості банку є вищим, ніж розмір середньоарифметичного показника системної важливості банків. Середньоарифметичний показник системної важливості банків розраховується як співвідношення суми показників системної важливості банків до кількості банків, загальна сума показників системної важливості яких становить не менше 80 відсотків показників по банківській системі.

У наукових колах також є багато різноманітних методик визначення системної важливості банків, які, в основному, ґрунтуються на застосуванні складних економіко-математичних методів та моделей щодо визначення показників системної важливості банків та аналізу факторів, що підвищують системну важливість банків. Серед таких методик варто виокремити методики Самсонова та Белової [324], які передбачають розрахунок інтегральних показників системної важливості банків на основі багатьох груп показників. Так, Белова при розрахунку інтегрального показника системної важливості банків використовує такі групи показників, як: розмір, взаємозалежність, складність, унікальність, соціальна значимість, міжнародна активність присвоюючи їм оцінки в «0» і «1» балів: на основі змодельованого показника

банки градуються на сім категорій значимості. Щодо методики Самсонова, то автор використовує такі ж групи показників як Белова, однак застосовує інші формули розрахунку, які ґрунтуються на кількісних та бінарних показниках, а градація банків відбувається за п'ятьма категоріями.

Аналізуючи підходи до визначення системно важливих банків, які використовуються фінансовими регуляторами і науковцями, варто зауважити, що основною метою згаданих методик визначення системної важливості банків повинна бути простота вибору критеріїв та розрахунку самих показників, адже сам факт визначення системності того чи іншого банку повинен бути сигналом для центрального банку щодо застосування тих чи інших контрольних заходів, для менеджменту банку в контексті підвищення якості управління та для клієнтів банку і суспільства, які здійснюють суспільний контроль за діяльністю банків. Тобто використання складних математичних моделей є надто громіздким та затратним методом, а з іншого боку, навряд чи результат складних методик буде значно відрізнитися від результатів простих обчислень активів та певних груп зобов'язань банків, які будуть мати найвищий результат серед найбільших банків. Метою визначення системної важливості банку є не визначення найбільших банків в системі, а визначення тих банків, які несуть системні ризики для банківської системи та економіки в цілому, а тому громіздкі методики з інтегральними показниками не несуть смислового навантаження, окрім красномовності і наочності опису результатів.

На наш погляд, методика, запропонована Національними банком України враховуючи рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду є цілком достатньою для визначення системно важливих банків, однак для її більшої ефективності варто застосувати додаткові показники. Одним із таких показників є співвідношення зобов'язань банку перед фізичними особами до грошової маси (МЗ), що дасть змогу визначити обсяг коштів на який збільшиться грошова маса у випадку банкрутства банку (вплата коштів вкладникам через Фонд гарантування вкладів фізичних осіб), що в свою чергу матиме негативний вплив на інфляцію, а отже нестиме загрозу для всієї економіки. Іншим показником визначення системності банку є показник частки кредитування галузей промисловості, що дасть змогу визначити рівень концентрації кредитного портфеля банку в певній галузі та передбачити зниження її ресурсної підтримки внаслідок банкрутства банку-кредитора.

Нагляд за системно значимими банками ґрунтується на основі встановлених єдиних більш жорстких стандартів їх регулювання, а не розширення можливості отримання додаткових пільг. Модернізація системи нагляду за такими банками має на увазі зниження ролі держави в підтримці стійкості великих банків під час кризи.

Поняття «такий великий, що не може збанкрутувати» не означає обов'язкову підтримку таких банків з боку держави в складних економічних умовах. Великі державні банки в даний час можуть брати на себе підвищені

ризиків, тому що держава в будь-якому випадку не може дати їм загинути. Крім того, великі банки можуть вибирати собі клієнтів і знаходяться в більш вигідних умовах на ринку в порівнянні з малими і середніми банками. Щоб у клієнтів не виникало бажання працювати тільки з системними банками, в зарубіжній практиці розробляються заходи антикризового банківського регулювання, що ґрунтуються на принципах, коли самі клієнти банку, а не держава і платники податків, рятуватимуть банки, що знаходяться на межі закриття.

Нова система відновлення діяльності банків, які зазнали збитків внаслідок тих чи інших подій, у зарубіжній економічній літературі отримала назву «механізм рекапіталізації банків, який фінансується кредитором». Суть такої системи полягає у примусовій рекапіталізації банку його кредитором, коли банк перебуває в критичному стані. Для цих цілей створюється спеціальна холдингова компанія, яка визначає ієрархію кредиторів і можливості використання їх коштів для порятунку банку. Засоби кредиторів оцінюються за ринковою вартістю і реалізуються на ринку до моменту відкликання ліцензії у банку. Застраховані депозити повністю захищені від можливості їх списання з рахунків, а система рекапіталізації спрямована переважно на незастраховані депозити банків. Фактично дана методика є обґрунтуванням вже чинного кіпрського варіанта порятунку банків за рахунок його ж вкладників (нерезидентів) [324].

Враховуючи високий рівень зловживань із банківськими активами в Україні та практикою доведення банків до банкрутства [269], застосування даної методики в практиці банківського нагляду не тільки до системно важливих банків, а й для всіх банківських установ України є надзвичайно актуальним та може служити одним із шляхів підвищення рівня фінансової безпеки вітчизняної банківської системи.

Окрім цього, варто зауважити, що розвиток системних ризиків у банківській системі України може бути спровокований не тільки діяльністю системно важливих банків, а, як показує досвід, в основному деструктивними факторами в грошово-кредитній та валютній політиці, що пов'язано із низьким рівнем незалежності Національного банку України. Тому, на перший план повинен виходити не макропруденційний нагляд за системно важливими банками, а державний і суспільний контроль за діяльністю самого центрального банку, що є вищою мірою регулювання банківської діяльності в Україні. В цьому контексті варто погодитися із пропозиціями А.Новака [251] щодо запровадження економічного розділу Конституції України, який встановлюватиме граничну межу девальвації курсу гривні на рівні 3% та граничну максимальну облікову ставку НБУ на рівні 5%, що на думку автора стане мотиваційним інструментом діяльності керівництва НБУ та сприятиме проведенню такої монетарної політики, яка буде сприяти економічному зростанню України. З іншого боку доцільним є встановлення конкретних цільових параметрів діяльності Національного банку України у Законі України «Про

Національний банк України», коли основним наслідком невиконання таких параметрів буде відставка Голови та Правління НБУ. Серед основних критеріїв повинні стати дотримання стабільно низьких трендів індексу споживчих цін (на рівні 6–8%), стабільності валютного курсу (в межах певного коридору, наприклад 10%), рівня облікової ставки (6–8%), рівня доларизації економіки не більше 20%. Дотримання зазначених параметрів сприятиме високому рівню фінансової безпеки банківської системи, оскільки забезпечить, перш за все, економічну стабільність. З іншого боку законодавче і конституційне вираження цільових орієнтирів діяльності НБУ стане дієвим механізмом державного регулювання банківської діяльності.

Окрім контролю за системно важливими банківськими установами, вагомий вплив на фінансову безпеку банківської системи України має банківський нагляд, який застосовується для всіх банківських установ. У контексті реформування банківської системи України, та банківського нагляду зокрема, на наш погляд, виникає необхідність переходу банківського нагляду до системи ризик-орієнтованого нагляду, який дозволяє оцінити рівень банківських ризиків, джерела їх походження, механізм управління банківськими ризиками та визначити ризик-апетит комерційних банків. Особливе місце в механізмі ризик-орієнтованого банківського нагляду має нагляд за якісними аспектами управління ризиками, тобто нагляд за системою управління ризиками, нормативними положеннями та інструктивними матеріалами банків. На основі аналізу кількісних і якісних показників Національний банк України повинен створити ризик-портфель банку та слідкувати за його оновленням на основі майбутніх перевірок.

4.2. Обґрунтування напрямків системної взаємодії антикризової, фіскальної та монетарної політики в механізмі забезпечення фінансової безпеки банківської систем України

Запорукою ефективного управління фінансовою безпекою банківської системи є виважене поєднання антикризової, монетарної та фіскальної політики держави в контексті створення механізмів превентивного реагування на кризові явища в економіці. Виникнення кризових явищ та системних ризиків в економіці, з одного боку, негативно позначається на функціонуванні банківської системи країни, а з іншого – банківська система може бути середовищем виникнення криз та системних ризиків. За таких обставин актуалізується питання побудови ефективних антикризових механізмів управління фінансовою безпекою банківської системи України.

Особливу увагу при побудові антикризового управління фінансовою безпекою банківської системи України потрібно звернути на досвід розвинутих країн світу, таких, як Сполучені Штати Америки, Європейський Союз та Великобританія, які застосували успішні стратегії подолання фінансово-економічної кризи 2008–2009 років. Не менш важливим є аналіз позитивного і негативного досвіду монетарних і фіскальних важелів подолання кризових явищ в економіці України у 2008–2009 роках та, на цій основі, розробка рекомендацій і методологічних підходів до побудови механізму антикризової політики в контексті забезпечення високого рівня фінансової безпеки вітчизняної банківської системи.

Самий підхід до побудови антикризової політики держави або інших економічних агентів залежить від розуміння сутності поняття «криза», оскільки саме виходячи із розуміння характеру кризи та джерел її (можливого) виникнення розробляються антикризові механізми.

У літературі, присвяченій державному управлінню, фінансовим ринкам, монетарній політиці розглядається багато різноманітних теоретичних і практичних концепцій та підходів до розуміння сутності поняття «криза».

Етимологія терміну «криза» походить від давногрецького слова «κρίσις», що означає розділяти, визначати, вирішувати, судити [450]. У Стародавній Греції термін криза, в основному, застосовувався в медицині (різке загострення хвороби, після якої хворий або одужував або помирав) і в театрі (кульмінація історії, після якої помирали або всі герої (трагедія) або деякі з них (драма)).

В Оксфордському словнику «криза» трактується як поворотний момент захворювання [452], тобто самий термін має медичне походження, як і в Стародавній Греції. В загальному розумінні Академічний тлумачний словник української мови трактує кризу як різку зміну звичайного стану речей; злам, загострення становища [334]. Однак, на наш погляд, враховуючи те, що захворювання є динамічним процесом, а не статичною величиною, то й сам термін «криза» має пояснювати різку зміну процесів розвитку світу, суспільства, держави, економіки і т. д., що призводить до загострення чи ускладнення протікання таких процесів.

У спеціалізованій зарубіжній та вітчизняній літературі залежно від об'єкта та напрямку дослідження підходи до трактування сутності поняття «криза» набувають дещо іншого змісту. Так, французький вчений Лагадек П. [443] трактує поняття «криза» як зіткнення з проблемами; необхідність діяти в умовах відсутності орієнтирів; надзвичайну ситуацію, яка супроводжується дестабілізацією. Запропоноване визначення не дає змоги повною мірою зрозуміти сутність досліджуваного поняття, адже в ньому не зазначено, з якого роду проблемами відбувається зіткнення, а необхідність діяти в умовах відсутності орієнтирів підкреслює діяльність будь-якого об'єкта в умовах невизначеності, і не факт, що невизначеність може мати кризове спрямування. Окрім цього, під кризою розуміється ситуація, яка має статичне значення і

може бути одномоментною, а тому дуже важко підібрати інструментарій щодо подолання негативної ситуації, а з іншого боку – ситуацією неможливо управляти, її необхідно вирішувати. Іншої думки дотримується американський вчений Р. Акофф [3], який визначає кризу як зміну тенденцій життєдіяльності системи, тобто порушення її стійкості, що радикальним чином її поновлює. Дане визначення, на наш погляд, також не може повністю пояснити сутність кризи, адже не вказано, в якому напрямку змінюються тенденції життєдіяльності системи, в позитивному чи негативному, адже якщо повернутися до походження терміну «криза» від медицини, де загострення хвороби має негативний підтекст, оновлення системи є лише одним із сценаріїв кризи.

Достатньо широке коло підходів до пояснення сутності кризи використовують російські вчені, зокрема Ансофф І. [18] вважає, що криза – це різкий крутий перелом, складний перехідний стан, гострі проблеми з будь-чим. Захаров В.Я. [157, с. 81] зазначає, що криза – це зміна негативна, глибока і часто неочікувана, яка, у той самий час, несе у собі нові можливості для розвитку. Чернявський О.Д. [394] під кризою розуміє переломний етап у функціонуванні будь-якої системи, на якому вона зазнає дії ззовні або зсередини, що потребує від неї якісно нового реагування. Богданов О.О. розглядає кризу як порушення рівноваги і в той же час як процес переходу до нової рівноваги, яка є межею змін системи, що відбуваються під час кризи [54]. Аналізуючи зазначені вище визначення російських вчених, варто відзначити думки Чернявського О.Д. та Богданова О.О., які під кризою розуміють певний етап або процес, що впливає з логіки функціонування систем, адже саме функціонування систем відбувається в динаміці та є певним процесом, а сама криза може займати якусь певну частину процесу функціонування системи. Це є свідченням того, що криза сама по собі не може бути одномоментним чи точковим явищем. Більше того, визначення кризи як процесу підкреслює можливість управління кризою шляхом здійснення антикризової політики.

Вітчизняні вчені також дотримуються думки, що криза є процесом, а не ситуацією. Так, Лігоненко Л.О. [216] під «кризою» розуміє значне та тривале порушення рівноваги, прояв нездатності системи використовувати механізми внутрішньої саморегуляції. Дацюк І. В. вважає, що криза – це об'єктивний процес, що призводить до оптимізації системи або до її знищення у разі неспроможності адаптуватися до нових умов та розвиватися, адже це ставлення ґрунтується на діалектичній єдності основних тенденцій в існуванні системи – сталого функціонування та розвитку, що поступово змінюють одна одну [120]. Заслугує на увагу визначення авторів Ткаченка А.М. та Слєць О.П., які під кризою розуміють широкомасштабну, непередбачену, переломну подію, яка призводить як до негативних наслідків у господарській діяльності (що зумовлюють розбалансування системи підприємства), так і до позитивних наслідків, які підвищують ефективність діяльності підприємства, приводячи в дію трансформаційні сили, сприяючи його еволюції [365, с. 61]. Згадані автори

хоча і трактують кризу як подію, тобто одномоментне явище, однак висловлюють думку про не тільки негативне явище, а й позитивне.

На наш погляд, виходячи з аналізу різних підходів до пояснення сутності «кризи», необхідно звернутися до етимологічної складової даного поняття, яка походить від медицини та відображає загострення процесу захворювання, що, відповідно, вимагає трактування досліджуваного поняття (незалежно від суб'єктів та об'єктів дослідження) як процесу функціонування певних систем, організмів чи механізмів. Окрім цього, різка зміна процесу функціонування систем (організмів, механізмів) відбувається в результаті певних причин, які криються у порушенні взаємозв'язків елементів даних систем (організмів, механізмів), а також норм і правил їх функціонування внаслідок накопичення дисбалансів, що в кінцевому підсумку призводить до пошкодження системи або окремих її елементів, повного краху системи, або оновлення системи. При цьому оновлення системи може відбуватися у випадку дії ефективних «вбудованих стабілізаторів» або у випадку своєчасного застосування антикризових заходів. Таким чином, на нашу думку, криза – це процес різкої, непередбачуваної зміни життєдіяльності систем (організмів, механізмів) внаслідок накопичення порушень взаємозв'язків, норм і правил функціонування системи, що призводить до її пошкодження, оновлення або цілковитого руйнування.

Окрім зазначених вище підходів до пояснення сутності поняття «криза» варто звернути увагу на пояснення кризи як одного із етапів економічного циклу, адже, на наш погляд, саме розвиток теорій соціально-економічних циклів став поштовхом для розвитку антикризових теорій та механізмів.

Згідно з теоріями соціально-економічних циклів, циклічність – це загальна форма руху національних господарств і світового господарства як єдиного цілого; вона виражає нерівномірність функціонування різних елементів національного господарства, зміну революційних і еволюційних стадій його розвитку, економічного прогресу. В економічній літературі існує декілька підходів до визначення економічних циклів, зокрема таких як:

- цикли Н.Д. Кондратьєва (50–60 років), що отримали назву «довгих хвиль»; їх головною рушійною силою є радикальні зміни в технологічній базі суспільного виробництва, його структурна перебудова;

- цикли (хвилі) Елліотта (29 років), що пояснюють рух цін на сировину залежно від ритмічних коливань емоцій інвесторів і масової психології споживачів;

- цикли С. Кузнеця (18–25 років), тобто «середні хвилі», рушійними силами яких є зрушення в відтворювальній структурі виробництва;

- цикли К. Джаглера (7–11 років), що є результатом взаємодії різноманітних грошово-кредитних чинників;

- короткі цикли Дж. Кітца (3–5 років), що породжуються динамікою відносної величини запасів товарно-матеріальних цінностей на відносній величини запасів товарно-матеріальних цінностей на підприємствах [23].

При детальнішому аналізі економічний цикл поділяють на чотири фази: спад (рецесія), депресія, поживлення, підйом (експансія). При цьому кожна з фаз відрізняється специфічними і досить типовими рисами. Криза (спад, або рецесія) ринкової економіки характеризується різким спадом виробництва, який починається з поступового звуження, скорочення ділової активності. У цій стадії виробництво скорочується, (темпи приросту стають негативними), зростає безробіття і знижується сукупний попит. Поступово відбувається уповільнення кризи, і економіка входить у стадію депресії. Депресія характеризується уповільненням темпів інфляції, безробіття і скорочення виробництва. Тобто всі підприємства, які виробляли непотрібний продукт, вже закрилися, а підприємства, які постраждали меншою мірою, не можуть збільшувати виробництво через низьку купівельну спроможність населення. Національний дохід продовжує знижуватися, але темпи падіння сповільнюються; тому крива темпів приросту «повертається» вгору. Таким чином, в період депресії відбувається стабілізація економіки на низькому економічному рівні. З іншого боку, депресія є відправною точкою післякризових сценаріїв (рис. 4.4).

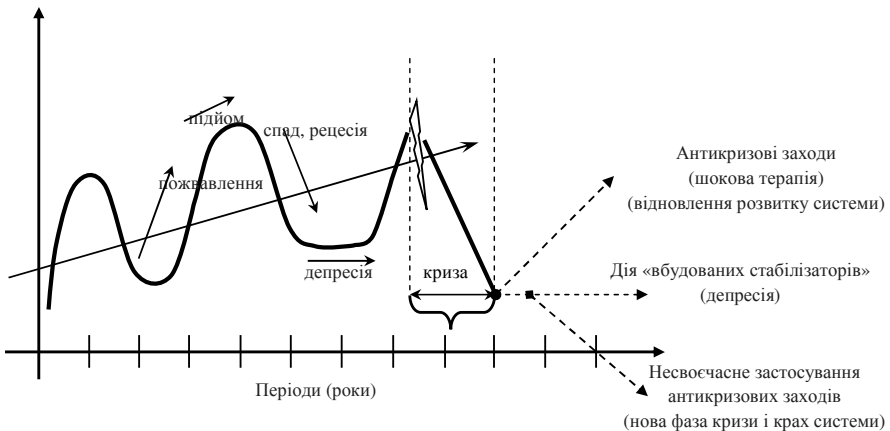

Рис. 4.4. Фази ділових циклів та післякризові сценарії*

*Власна розробка автора.

При поясненні економічних циклів, саме спад вважається кризовим станом економіки. Однак, на наш погляд, криза є більш жорсткою формою вираження спаду, яка призводить до знищення елементів системи (в економіці – банкрутства підприємств і банків), а її початок є важкопрогнозованим або

взагалі непередбачуваним, а тому не кожен спад може вважатися кризою, оскільки під час спаду в економіці можуть знизитися обсяги виробництва, відбутися інфляційні і девальваційні процеси, однак не завжди таке зниження призводить до банкрутства і надмірного росту безробіття.

Вкотре повертаючись до етимології поняття «криза», зауважимо, що кінцевою точкою кризи є початок депресії, тобто в цей період в організмів важливу роль відіграє сформований імунітет, а в економіці, так звані, «вбудовані стабілізатори». Однак, як показує практика медицини та практика подолання економічних криз – «Великої депресії» в США і світової фінансової кризи 2008–2009 років, без належних антикризових заходів (шокової терапії) неможливо подолати депресію одними вбудованими стабілізаторами, оскільки всі економічні підсистеми не можуть мати ідеальних вбудованих стабілізаторів. Адже в тих країнах, де системні антикризові заходи було введено пізніше, депресія дуже швидко перетворилася в нову фазу кризи, що призвела до краху системи, як приклад: Україна (2014–2016 рр.), Ісландія (2009 р.) тощо.

Таким чином, враховуючи вищезазначене, важливим елементом подолання кризових явищ у певних системах є антикризова політика. Відповідно до типів і характеру систем антикризова політика може поділятися на декілька видів: антикризова політика в економіці, банківській системі, державі, в банку чи на підприємстві тощо. Однак, як показує досвід розвитку країн світу, найбільш ризиковою і залежною від криз є економічна система, а особливо її підсистема – банківська система. Тому більшість досліджень науковців спрямована на побудову антикризових механізмів у державному управлінні, економіці, фінансовій чи банківській системах.

Проте варто зазначити, що в спеціалізованій економічній літературі з питань подолання кризових явищ в економіці зустрічається неоднозначне трактування сукупності антикризових заходів, оскільки в одних джерелах [157; 216; 254; 365] антикризові заходи об'єднані в антикризове управління, а в інших [19; 59; 124; 230] – в антикризову політику. Такі розбіжності, на наш погляд, зумовлені макро- і мікропідходами до вирішення кризових явищ в економіці, а також сутністю самих термінів «політика» і «управління».

Що ж стосується сутності терміну «політика», то його походження здебільшого пов'язують із назвою однойменної праці відомого давньогрецького мислителя Аристотеля (384–322 рр. до н. е.). В роботі під назвою «Політика» він розглядав основи організації та діяльності держави, політичної влади, тобто форму загальнодержавного управління [20]. В Академічному тлумачному словнику української мови даний термін трактується як загальний напрямок, характер діяльності держави, певного класу або політичної партії [334]. Загалом «політика» є багатоаспектним поняттям, вона символізує певні напрямки цілеспрямованої діяльності основних суб'єктів чи елементів певних систем, галузей, організацій, установ та інших формувань з метою досягнення покладених на них цілей.

Так, наприклад, під державною політикою слід розуміти сукупність ціннісних цілей, державно-управлінських заходів, рішень і дій, порядок реалізації державно-політичних рішень (поставлених державною владою цілей) і системи державного управління розвитком країни [124].

Сутність поняття «управління» має дещо інший підтекст, порівняно з терміном «політика» та, на практиці, виступає основним елементом політики.

Слово «управління» відповідає латинському «administration», що в перекладі означає «діяльність під чийось керівництвом, служба в підпорядкованості». Це найбільш загальне поняття, яке поширюється на безліч процесів, явищ, об'єктів (державні, громадські, господарські, технічні системи). Суть поняття «управління» визначається по-різному в філософії, політекономії, кібернетиці, психології, праві, політології та інших науках. Деякі вчені в термін «управління» вкладають універсальне поняття, яке в кожному історичному епоху, в тому або іншому державному устрої суспільства, з одного боку, зберігає в собі класичні риси і ознаки, а з іншого – наповнюється новим змістом, що відображає ті або інші особливості історичної епохи.

Так, у «Філософському енциклопедичному словнику» управління визначається як «елемент, функція організованих систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних), що забезпечує збереження їх певної структури, підтримку режиму діяльності, реалізацію програми, цілі діяльності» [376, с. 704]. Запропоноване визначення не конкретизує сутності поняття «управління», оскільки отожднює і елемент і функцію системи в одному значенні, а також сумнівним видається те, що управління властиве всім системам, адже управління, перш за все, це діяльність людини, яка не може бути учасником усіх систем. Спростовує дане визначення український вчений Приживара С.В., на думку якого управління – це вид діяльності, предметом якої є діяльність інших людей і метою якої є розвиток об'єкта управління [293]. Не менш загальні визначення дають російські вчені, такі, як Новіков Д.А. [254, с. 9], який під управлінням розуміє вплив на керівну систему з метою забезпечення потрібної її поведінки, а також Литвак Б.Г., на думку якого «управління – це процес організації діяльності об'єкта управління суб'єктом управління з метою досягнення поставлених цілей [215.]. При розгляді поняття «управління» варто звернути увагу на американську школу менеджменту, зокрема на найвідоміших її представників – Друкера П. та Файоля А. Так, Пітер Ф.Друкер визначає менеджмент як «специфічний вид діяльності, який перетворює неорганізований натовп на ефективну цілеспрямовану продуктивну групу» [454, с. 48], а Анрі Файоль говорить: «Управляти – це передбачати, організовувати, розпоряджатися, узгоджувати, контролювати» [428, с. 8], тобто автори розуміють менеджмент як процес організації груп людей чи систем.

На наш погляд, управління – це процес діяльності людей або організацій, спрямований на упорядкування діяльності інших людей, систем, організацій з

метою досягнення ефективності їх функціонування і виконання покладених на них функцій.

Таким чином, управління є дещо вужчим поняттям, ніж політика, оскільки політика є загальним напрямком управління та об'єднує в собі управління в декількох сферах: управління людьми, системами, організаціями тощо.

Враховуючи розбіжності та ототожнення сутності понять «політика» і «управління», у спеціалізованій літературі з питань подолання кризових явищ сукупність антикризових заходів об'єднуються як в «антикризове управління», так і в «антикризову політику». Так, наприклад, український вчений Мельниченко А.О. під антикризовою політикою держави розуміє напрямок дій органів державної влади з розробки і реалізації комплексу заходів, спрямованих на передбачення та попередження криз, а у разі їх настання – мінімізацію негативних ефектів, поступовий перехід до економічного розвитку» [230, с. 319]. Щодо розуміння сутності поняття «антикризове управління», то більшість вчених відносить це поняття до мікрорівня – підприємств, банків, організацій. Так, наприклад, вчений Бланк І.О. під антикризовим управлінням розуміє систему принципів та методів розробки й реалізації спеціальних управлінських рішень, які спрямовані на попередження та подолання фінансових криз підприємства, а також мінімізацію їх негативних наслідків [51]. Вітчизняна вчена Лігоненко Л.О. трактує антикризове управління як постійно діючий процес виявлення ознак кризових явищ і реалізацію генерального плану недопущення поширення цих явищ і стагнації розвитку суб'єкта господарювання протягом усього періоду його функціонування [216].

Ми також притримуємося тієї думки, за якої сукупність антикризових заходів на рівні держави об'єднується в політику, а на рівні підприємств, установ, організацій – в управління, оскільки антикризові заходи на загальнодержавному рівні охоплюють усі важливі сфери діяльності держави в тому числі управлінські аспекти в певних конкретних галузях, органах державної влади, підприємствах тощо.

Таким чином, на наш погляд, під антикризовою політикою держави необхідно розуміти комплекс управлінських заходів і управлінських рішень у сфері постійного моніторингу виконання державою основних своїх функцій (оборонна (безпекова), соціальна, економічна), а також заходи, спрямовані на недопущення і мінімізацію негативних наслідків кризи в ключових сферах життя суспільства.

На практиці найважливішою функцією держави є економічна, оскільки вона рівним чином впливає на дві інші функції – соціальну (високі соціальні стандарти, рівень життя) та оборонну або безпекову (наявність ресурсів для підтримки власної армії, боротьби зі злочинністю (в т.ч. кіберзлочинністю та економічною злочинністю)), а тому найважливішим напрямком антикризової політики держави є економічний.

З метою ефективної реалізації антикризової політики держави необхідним є створення механізму антикризової політики як сукупності принципів, форм, методів та моделей організації взаємозв'язків органів державного управління спрямованих на своєчасне виявлення кризових явищ, їх мінімізацію та подолання в максимально стислі терміни шляхом застосування широкого арсеналу управлінських заходів, що дозволять досягнути сталого розвитку держави.

У світовій практиці антикризової політики однією із перших і водночас однією із найвідоміших державних антикризових політик є «Новий курс» президента Сполучених Штатів Америки Франкліна Делано Рузвельта. Попри критику політики «Нового курсу» деякими вченими, президенту Ф. Рузвельту вдалося побудувати достатньо хороший механізм антикризової політики, який допоміг подолати «Велику депресію» 1929–1933 років у США, а також, ставши основою для формування «кейнсіанської революції» в економічній науці, призвів до відходу від панівної думки про саморегулювання економіки. В цьому контексті справедливо зауважив видатний економічний історик М.Блауг: «Якщо в теорії Кейнса і є щось воістину нове, так це саме продумана критика цієї віри у внутрішні відновлювальні сили ринкового механізму» [52].

Власне самий механізм антикризової політики Ф. Рузвельта ґрунтувався на таких трьох елементах державної влади: Президент–Уряд–Конгрес. Ефективність реформ Рузвельта залежала від єдності трьох гілок влади США, які доповнювали одна одну, що сприяло прийняттю багатьох ефективних управлінських рішень (рис. 4.5).

Сама ж антикризова політика Ф. Рузвельта розпочалася з реформування банківської системи. Так, у перші дні президентства Рузвельта був прийнятий «Надзвичайний закон про банки», що оголошував «банківські канікули» [322, с. 8]. Закон тимчасово припиняв усі операції банків, що входять у Федеральну резервну систему США. До початку Великої депресії налічувалося близько 14 тисяч банків, з яких майже 5 тисяч були федеральними, а решта – місцевими. Вагоме місце в антикризовій політиці Ф.Рузвельта займала інформаційно-комунікативна політика з населенням та бізнесом. Так, наприклад, у радіозверненні від 12 березня 1933 р. Рузвельт заявив, що «банківські канікули в багатьох випадках створюють великі незручності, але разом з тим дають можливість поповнити запаси готівки, як того вимагає ситуація. Пам'ятайте, що жоден платоспроможний банк не став ні на долар біднішим з тих пір, як минулого тижня були закриті його двері» [322, с. 11]. Як повідомляють Фрідман і Шварц, понад 5000 банків, які працювали на момент оголошення канікул, не відкрили свої двері після їх закінчення, а 2000 з них закрилися назавжди [119].

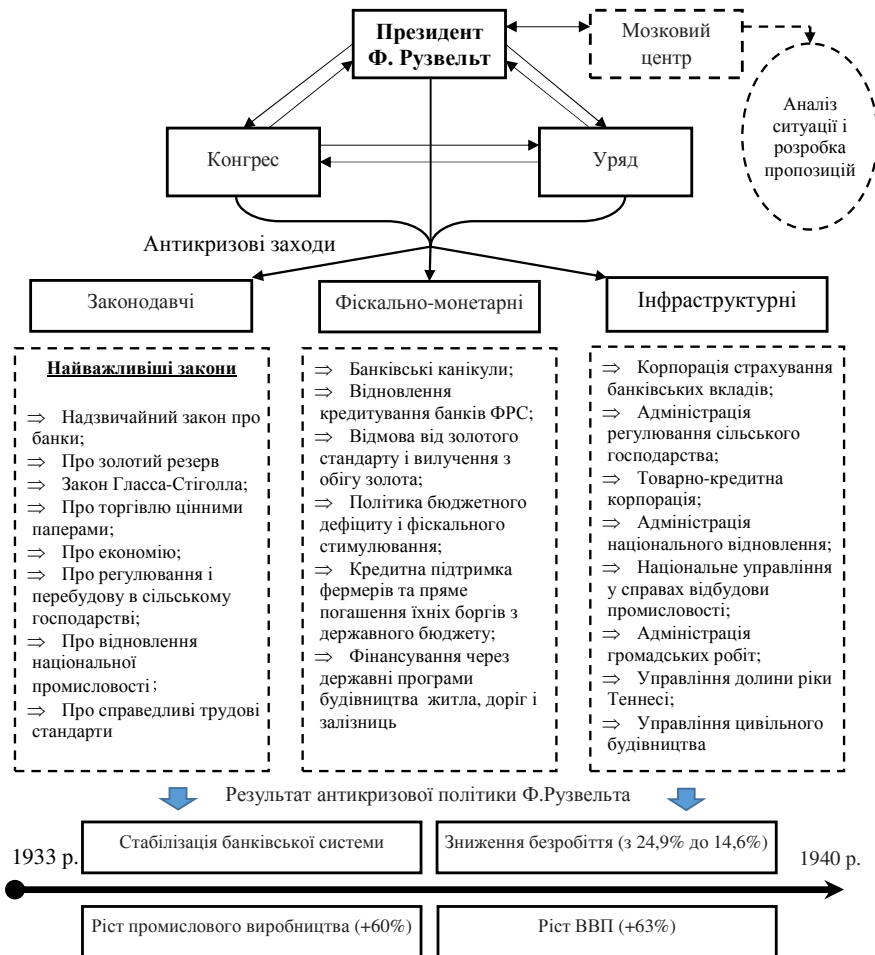

Рис. 4.5. Механізм антикризової політики Ф.Рузвельта у 1933–1940 рр.

*Власна розробка автора

16 червня 1933 р. Рузвельтом був підписаний Закон Гласса-Стіггала, в якому вводилося страхування банківських вкладів – обов’язкове для національних банків і добровільне для банків штатів. Для здійснення реформи була створена Федеральна корпорація страхування депозитів. Відповідно до закону

вклади розміром до 5000 доларів підлягали обов'язковому страхуванню. Вже до початку 1934 р. 80% банків застрахували свої депозити [336, с. 377]. Крім того, деяким найбільш життєздатним банкам надавалися державні кредити. Державну підтримку отримали майже 6 тисяч банків, з яких не змогли врятуватися 106, у зв'язку з чим держава зазнала збитків у розмірі 13,6 мільйонів доларів [409, с. 71]. Незважаючи на зазначені втрати, багато банків були врятовані.

Позитивно про дану реформу висловлювався В.В. Согрин, вказуючи, що банківські закони 1933 р виявилися настільки ефективні, що проіснували без змін і доповнень аж до 1956 р. Про зміцнення надійності банків свідчать наступні цифри: в період з 1921 по 1933 р. втрати вкладників становили 45 центів на кожні 100 доларів, а в наступні тридцять років вони скоротилися до 0,2 centa для тієї ж суми [336, с. 377-378].

У червні 1934 р був прийнятий Закон «Про торгівлю цінними паперами», згідно з яким держава в якості спеціально створеної Комісії з торгівлі цінними паперами і бірж наділялася широкими контрольними і регулятивними повноваженнями, серед яких виділялися: реєстрація випусків цінних паперів, контроль над повнотою інформації про діяльність емітентів, подача в разі необхідності позовних заяв до суду і представництво в ньому інтересів держави і суспільства. Даний закон проіснував без змін до 1964 р [336., с. 379]. Прийнятий 20 березня 1933р. Закон «Про економію» скорочував витрати на утримання державного апарату на 500 млн. доларів. З метою економії були скорочені виплати ветеранам і заробітні плати державним чиновникам [165, с. 395].

Окрім реформування банківської системи, було прийнято цілу низку законів, які регулювали всі найважливіші сфери економіки та сприяли розбудові економічної інфраструктури. Важливе місце в антикризовій політиці Ф.Рузвельта займали фіскально-монетарні заходи антикризової політики, в основу яких було покладене бюджетне фінансування («заправка насоса») державних проєктів, а також пільгове кредитування комерційних банків з метою забезпечення належного рівня їх фінансової стійкості та фінансової безпеки. Практична реалізація фіскального стимулювання характерна наступними даними: з 1932 по 1940 рік федеральні державні витрати зросли з 4266 до 10061 млн. доларів США. За цей же період промислове виробництво зросло на 60%, що підкреслює важливу роль фіскального стимулювання економічного зростання [337].

Поряд з тим, варто відзначити створення низки інфраструктурних та адміністративних організацій, зокрема таких, як: корпорація страхування банківських вкладів; адміністрація регулювання сільського господарства; товарно-кредитна корпорація; адміністрація національного відновлення тощо. Такі організації сприяли реалізації антикризової політики Ф.Рузвельта у конкретних галузях економіки і, разом із інформаційно-комунікативною

політикою сприяли формуванню суспільної довіри до влади, в тому числі і до Федеральної резервної системи США.

Особливої уваги в антикризовій політиці Ф. Рузвельта, заслуговує те, що Рузвельт був і залишається чи не єдиним президентом, який широко використовував провідних американських вчених для розробки ідеології, стратегії і програм державної політики. Провідні вчені, які працювали над розробкою антикризової політики, були об'єднані в «Мозковий трест» у 1932 році під час президентської виборчої кампанії.

З самого початку його провідними учасниками стали професори Колумбійського університету Р. Молі, Р. Тагвелл і А. Берлі. За їхніми свідченнями, генератором стратегії «Нового курсу» був саме Ф.Д. Рузвельт: він визначав стратегічні цілі перетворень, основний їх зміст, а члени «мозкового тресту» насичували його установки конкретними розробками, деталями, виступали в ролі наукових експертів. Рузвельт ретельно опрацьовував і редагував ці проекти, підготовлені «мозковим трестом» відповідно до його усних рекомендацій [432].

Антикризова політика Ф. Рузвельта, стала певним еталоном антикризової політики для майбутніх поколінь Сполучених Штатів Америки та інших розвинутих країн. Так, якщо аналізувати антикризові заходи таких країн, як США, Європейський союз, Англія у контексті подолання наслідків світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 років, то механізм антикризової політики багато в чому є подібним до механізму антикризової політики Ф. Рузвельта (табл. 4.5). Проте варто зазначити, що єдина і найбільша відмінність полягає у посиленні ролі банківської та фінансової системи країн в забезпеченні економічного зростання, а відповідно – акцент антикризових заходів зводиться до монетарного регулювання економіки та забезпечення високого рівня фінансової безпеки банківської системи, фіскальні ж антикризові заходи мають допоміжний характер.

Проаналізуємо коротко основні аспекти антикризової політики Сполучених Штатів Америки, Європейського Союзу та Англії.

Так, основні антикризові заходи США були спрямовані на забезпечення фінансової стабільності і, в першу чергу, застосовувалися в банківській системі шляхом пониження процентної ставки Федеральної резервної системи США. Однак, в період, коли процентна ставка ФРС США наблизилася до нуля (0,25%) ФРС разом із Міністерством фінансів США ухвалили рішення про запуск декількох цільових програм з викупу активів (Large-Scale Asset Purchase Program, LSAP), розширюючи балансовий рахунок (баланс активів) через збільшення надлишкових резервів у фінансовій системі. Рішення про прийняття таких заходів означало зміну стратегії, а самі заходи згодом стали програмою, яка отримала назву «кількісне пом'якшення» (Quantitative easing, QE).

Таблиця 4.5

**Антикризові заходи США, ЄС та Англії у контексті подолання
світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 років***

	Законодавчі	Фіскально-монетарні	Інфраструктурні
США	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Закон «Про житлово-економічний підйом», 2008 р.; ▪ Закон «Про екстрену стабілізацію економіки», 2008 р.; ▪ Закон «Про податкові пільги для енергетики», 2008 р.; ▪ Закон «Про зниження мінімального податку та інших податкових пільг», 2008; ▪ Закон «Про допомогу сім'ям у збереженні їхніх будинків», 2009; ▪ Закон «Про відновлення економіки і відновлення інвестицій»; ▪ Закон «Про реформування Уолл-стріт і захисту споживачів Додда-Франка» 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Кількісне пом'якшення (надання необмежених кредитних ресурсів банкам, викуп проблемних облигацій); ▪ Націоналізація найбільших компаній (Fannie Mae и Freddie Mac.); ▪ Програма стимулювання споживчого кредитування (викуп цінних паперів, що забезпечені споживчими кредитами, включаючи заборгованість за кредитними картками); ▪ Впровадження податкових пільг; ▪ Бюджетне стимулювання продажу авто тощо; ▪ Удосконалення фінансового регулювання та банківського нагляду 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Альянс HOPE NOW – коаліція учасників іпотечного ринку і консультантів з муніципального житлового будівництва; ▪ Рада з нагляду за фінансовою стабільністю; ▪ Бюро з фінансового захисту споживачів у складі ФРС
ЄС	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Пакт про стабільність та зростання 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Посилено бюджетну дисципліну; ▪ Кількісне пом'якшення; ▪ Фінансування промисловості через Європейський інвестиційний банк; ▪ Програма підтримки платіжних балансів; ▪ Програма купівлі ЄЦБ суверенного боргу країн-членів ЄС; ▪ Програми стимулювання автомобільної промисловості 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Європейський Стабілізаційний Механізм; ▪ Європейський фонд фінансової стабільності; ▪ Позичковий фонд для Греції. ▪ Європейський банківський союз
Англія	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Банківський акт, 2008 р. ▪ Банківський акт, 2009 р. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Програма Банку Англії під назвою «Спеціальна схема ліквідності»; ▪ Програма викупу Банком Англії цінних паперів; ▪ Схема кредитних гарантій Міністерства фінансів Англії; ▪ Схема захисту активів Міністерством фінансів Англії; ▪ Програми фіскального стимулювання промисловості 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Брідж-банк

*Складено автором на основі [59; 100; 236].

У рамках проведення кількісного пом'якшення ФРС США застосувала ряд спеціальних програм підтримки банківського сектору, зокрема: надання кредитів пайовим інвестиційним фондам під заставу цінних паперів (AssetBacked Commercial Paper Money, Mkt Mutual Fund Liquidity Facility, AMLF); додаткові можливості кредитування під заставу цінних паперів (Commercial Paper Funding Facility, CPFF); програма викупу іпотечних облігацій або гарантованих державними іпотечними агентствами (Mortgage Backed Securities Purchase Program) тощо;

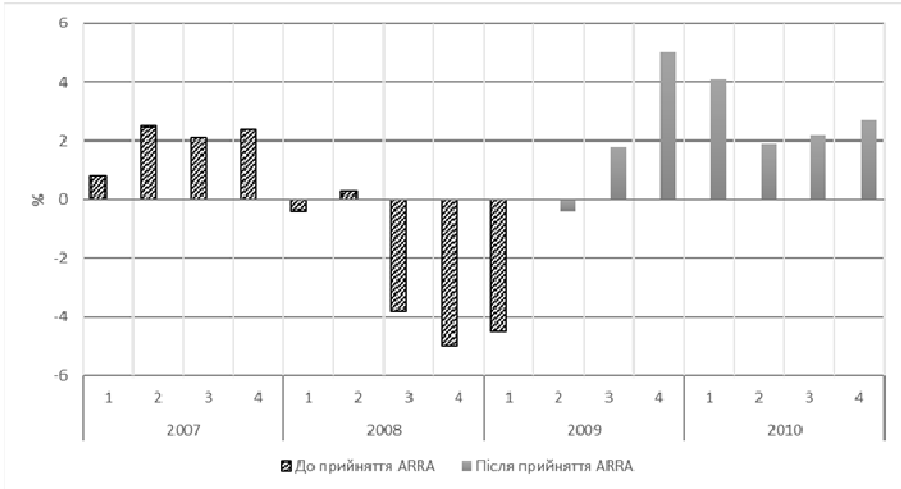
У контексті аналізу програм кількісного пом'якшення варто виокремити програму з викупу у банків та інших фінансових інститутів проблемних активів (Troubled Asset Relief Program, TARP). Реалізація TARP почалася з жовтня 2008 року, загальний ліміт коштів на програму становив 700 млрд. дол. Для здійснення поточного контролю Конгресу США за витрачанням коштів даної програми був створений пост Спеціального генерального інспектора програми (SIGTARP), який до теперішнього часу надає щоквартальні звіти Конгресу. В рамках TARP були здійснені кілька програм, зокрема: Програма надання банкам додаткового капіталу (Capital Purchase Program, CPP); Програма з підтримки капіталізації банків (Capital Assistance Program, CAP); Програма видачі державних гарантій за активами (Asset Guarantee Program, AGP); Програма державно-приватного інвестування (Public-Private-Investment Program, PPIP); Цільова інвестиційна програма (Targeted Investment Program, TIP) [270].

Важливо зауважити, що у посиленні ефективності монетарної політики та програм кількісного пом'якшення ФРС США особливу роль відіграло фіскальне стимулювання економіки, яке полягало у стимулюванні іпотечного ринку (програма), ринку автомобілебудування, а також у підтримці американської промисловості в рамках Закону «Про економічне відновлення і реінвестування» (American Recovery and Reinvestment Act, ARRA).

Відповідно до закону, на підтримку економіки США законодавчо виділялося 787 млрд. дол., які повинні були бути витрачені протягом трьох років: у 2009 році – 184,9 млрд. дол. (1,3% ВВП), в 2010 – 399,4 млрд. дол. (2,7% ВВП), в 2011 – 202,7 млрд. дол. (близько 1,3% ВВП). У ході виконання програми кошти витрачалися швидше намічених орієнтирів. Так, у 2009 році було витрачено 255,6 млрд. дол., за перші три квартали 2010 року – 295,6 млрд. дол. Основні витрати планувалися на перші два роки реалізації програми. Структура витрат складається з податкових пільг (288 млрд. дол.); збільшення допомоги по безробіттю та інших соціальних виплат (81 млрд. дол.); додаткових витрат на охорону здоров'я, освіту і науку (120 млрд. дол.); інвестицій в інфраструктуру, енергетику та інших інвестицій (298 млрд. дол.) [270].

Результат програм кількісного пом'якшення (TARP) та фіскального стимулювання економіки (ARRA) є досить вражаючим, адже їх дія сприяла до зростанню ВВП з 4,2% у першому кварталі 2009 року до 5% у 4 кварталі 2009 року (рис. 4.6). Хоча аналітики не аналізують кількісний ефект впливу

програм TARP на динаміку ВВП, а зосереджують свою увагу тільки на програмі фіскального стимулювання ARRA [6], на наш погляд, саме ці програми забезпечення фінансової стабільності та стимулювання економіки є ключовими в антикризовій політиці США у 2008–2010 роках.

Рис. 4.6. Квартальні сезонно-згладжені темпи зростання ВВП у річному вираженні (%) [6]

Окрім цього, не менш важливе місце в антикризовій політиці США зайняли реформи у регулюванні фінансового сектору, які ґрунтувалися на впровадженні розширеної державної підтримки найбільших фінансових корпорацій (докапіталізація і націоналізація іпотечних агенств Fannie Mae і Freddy Mac, а також страхової корпорації AIG) та створенні нових фінансових інфраструктурних інституцій, таких, як Рада з нагляду за фінансовою стабільністю та Бюро з фінансового захисту споживачів у складі ФРС, що фактично надали ФРС функції мегарегулятора.

Що ж стосується антикризової політики Європейського Союзу, то вона за аналогією США, у першу чергу була спрямована на забезпечення високого рівня фінансової стійкості та фінансової безпеки банківських систем країн-членів ЄС.

Так, в умовах жорсткої залежності комерційних банків від кредитування центрального банку Радою керівників ЄЦБ було прийнято рішення про надання банківському сектору необмеженого обсягу ліквідності. З цією метою з 15 жовтня 2008 р. ЄЦБ перейшов до розподілу коштів на аукціонах з фіксованою ставкою і задоволенням усіх заявок. Це означало, що сукупний обсяг

ліквідності, що надається Євросистемою, визначався не ЄЦБ, а попитом з боку банківського сектору: банки могли отримати кредитування в будь-якому обсязі за умови надання необхідного забезпечення. Такі дії ЄЦБ, разом із зниженням ключової процентної ставки практично до нуля, означало перехід до політики кількісного пом'якшення. Програми кількісного пом'якшення ЄЦБ реалізувалися через основні фінансові інституції Європейського союзу та мали суттєву фіскальну підтримку. Серед основних заходів антикризової політики у 2008–2010 роках у Європейському союзі варто виокремити наступні:

- надання Європейським інвестиційним банком (ЄІБ), який став основним контрагентом ЄЦБ, додаткових кредитів малому і середньому бізнесу обсягом 30 млрд. євро через комерційні банки (15 у 2009 і 15 у 2010 рр.);

- прискорення фінансування ЄІБ проектів, спрямованих на боротьбу з глобальними змінами клімату, енергетичну безпеку, розбудову інфраструктури, зокрема у транскордонному вимірі. Цьому сприяло дострокове підсилення статутного капіталу банку у 2010 р. на 60 млрд. євро;

- зміцнення ролі Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) у реформуванні фінансового сектору і приватного підприємництва у нових державах-членах ЄС шляхом збільшення щорічних обсягів фінансування ним проектів на 800 млн. євро;

- підсилення інвестиційного спрямування проектів у рамках політики згуртування та реструктуризації схем їх фінансування шляхом перенесення виплат з бюджету ЄС на більш ранній період. Зокрема, у 2009 і 2010 рр. через структурні фонди ЄС було позапланово наперед профінансовано проектів і заходів на суму близько 11 млрд. євро. У цілому за період 2007–2013 рр. на реалізацію таких проектів заплановано 350 млрд. євро;

- підтримка наявних та створення нових експортних можливостей підприємствам ЄС шляхом реалізації активної політики доступу на ринки третіх країн;

- підвищення ефективності функціонування єдиного ринку ЄС шляхом реалізації національних політик конкуренції та захисту прав споживачів [59].

У 2010 р. було утворено Європейський Стабілізаційний Механізм (далі – ЄСМ) – фінансово-стабілізаційний фонд, діяльність якого спрямована на досягнення фінансової стабільності в межах Єврозони. Він розпочав діяльність восени 2012 р. Через нього надається фінансова допомога країнам, які переживають фінансову скруту. Цей фонд формується за рахунок випуску фінансових інструментів та боргових цінних паперів терміном до 30 років. Максимальний обсяг кредиту, який може надаватися державі-учасниці, – 500 млрд. євро. Фонд має загальний капітал [427].

Окрім цього, було посилено бюджетну дисципліну. У рамках Пакту про стабільність та зростання Єврокомісія ухвалила низку заходів. Зокрема, йдеться про скорочення державних видатків та обсягу державного боргу. Кожній з країн з огляду на її економічну ситуацію, надається певний термін для

поліпшення макроекономічних показників (наприклад для Ірландії – до 2015 р., для Португалії – до 2014 р., для Італії – до кінця 2012 р.) [59].

Велику роль у антикризовій політиці відіграло стимулювання автомобілебудування у країнах-членах Європейського Союзу, таких як: Німеччина, Франція, Англія, Італія.

Однак через велику кількість країн та різний рівень розвитку їхніх економік антикризові заходи Європейського Союзу мають довгострокову дію. Так, із 2014 року ЄЦБ розробив низку нових заходів, серед яких – запуск нових програм цільового довгострокового рефінансування (targeted longer-term refinancing operations, TLTRO). Кредити ЄЦБ строком до чотирьох років і за нижчими ставками, ніж ринкові, можуть, згідно з умовами TLTRO, надаватися банкам країн Єврозони, якщо ці позики відповідають встановленим критеріям. кінцевий термін дії програм – вересень 2018 року; сума перших двох операцій, проведених у 2014 р. в рамках TLTRO, становила 212,8 млрд. євро, в них взяли участь більше 1200 банків європейських країн.

Інший напрямок підтримки банків Єврозони – програми покупки активів приватних підприємств. Одна з них (ABSPP – asset-backed securities purchase programme) має на меті набуття для портфеля ЄЦБ якісних ABS, інша (CBPP3 covered bond purchases programme) продовжує серію заходів щодо купівлі облігацій з покриттям.

Досить ефективний досвід антикризової політики має Великобританія, де антикризові заходи, як і в США та ЄС, у першу чергу, також були спрямовані на банківський сектор, зокрема Банк Англії у квітні 2008 р ввів у дію програму підтримки ліквідності (Special Liquidity Scheme, SLS), згідно з якою банки могли тимчасово обміняти неліквідні зобов'язання зі свого портфеля на казначейські векселі. Банк Англії використовував в якості основного «нестандартного» засобу боротьби з кризою програму «кількісного пом'якшення», розпочату в березні 2009 р. котра полягала в регулярній покупці великих партій цінних паперів (в основному казначейських облігацій). До січня 2010 року було придбано паперів на 200 млрд. ф. ст., що еквівалентно 14% річного ВВП Великобританії. За оцінками експертів, програма QE сприяла підвищенню курсів державних облігацій та дозволила знизити збитки фінансового і реального секторів економіки [270].

Банки, які зазнали суттєвих збитків та зниження платоспроможності були, або націоналізовані (Northern Rock, Bradford & Bingley), або продані (Heritable Bank, Kaupthing Edge).

Важливі рішення були прийняті у частині координації антикризової, монетарної і фіскальної політики Великобританії; базові аспекти такої координації були прописані в Банківському Акті 2009 року, який уточнював сфери відповідальності державних органів:

– Міністерство фінансів відповідає за структуру фінансового регулювання та відповідне законодавство, і підзвітне уряду в частині вирішення проблем фінансової системи і конкретного переліку заходів, що вживаються;

– Банк Англії надає додаткову ліквідність банківського сектору. Головна мета Банку – вносити свій вклад в оцінку ризиків і сприяти підтримці стабільності фінансової системи. Банківський акт 2009 року (Banking Act) наділив Банк Англії спеціальними повноваженнями в частині контролю за міжбанківськими платіжними системами і реалізації спеціального режиму (Special Resolution Regime) щодо банків, які зазнають фінансових труднощів;

– Агентство з фінансових послуг (FSA) регулює велику частину ринків фінансових послуг, компаній і обмінних операцій. Воно також відповідає за вирішення проблем, що виникають у окремих компаній, – наприклад за зміну регулятивних вимог та спрощення процедури вливання нового капіталу від інших контрагентів.

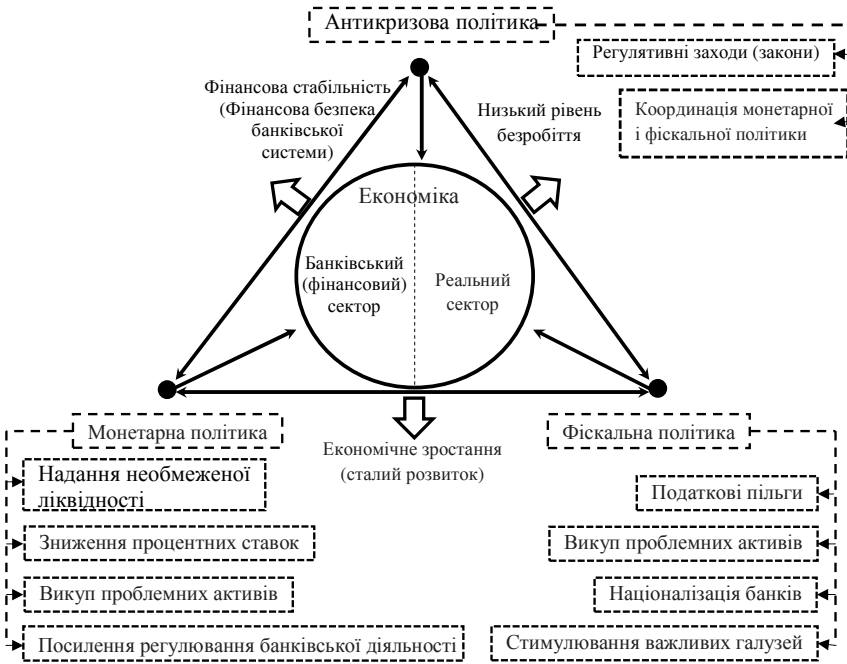
Так, в рамках Special Resolution Regime для стабілізації становища банку, що зазнає фінансових труднощів, передбачалося використання однієї з трьох схем:

- 1) передача проблемного банку приватному покупцеві;
- 2) передача проблемного банку bridge bank (компанії, яка є в повній власності Банку Англії);
- 3) передача проблемного банку в тимчасову державну власність.

Вибір схеми здійснюється шляхом узгодження позицій всіх трьох державних органів: Банку Англії, Міністерства фінансів і Агентства з фінансових послуг.

Окрім монетарних заходів, у Великобританії було здійснено значну фіскальну підтримку промисловості, зокрема з 13 жовтня 2008 року Міністерство фінансів запровадило «Схему кредитних гарантій» (Credit Guarantee Scheme). Дана схема передбачала надання Міністерством фінансів коштів загальним обсягом до 250 млрд фунтів для заміщення зобов'язань банків з терміном виконання через механізм викупу емітованих ними цінних паперів з терміном обігу до трьох років. Також Міністерство фінансів Англії застосувало заходи щодо зниження податків на доходи фізичних і юридичних осіб, а також розвернуло програму компенсації податкових платежів з державного бюджету [6, с. 27–29].

Аналізуючи підходи до антикризової політики розвинутих країн світу, можна зробити висновок про наступну схему взаємозв'язку антикризової, монетарної та фіскальної політики (рис. 4.7). Антикризова політика США, ЄС та Англії переслідувала три чіткі, взаємозалежні та взаємопов'язані цілі: перша і найважливіша ціль – фінансова стабільність та високий рівень фінансової безпеки банківської системи; друга ціль – економічне зростання; третя ціль – зниження рівня безробіття.

Рис. 4.7. Структурно-логічна схема взаємозв'язку антикризової, монетарної та фінансової політики у контексті забезпечення економічної стабільності і сталого розвитку*

*Власна розробка автора.

Для забезпечення фінансової стабільності та високого рівня фінансової безпеки банківської системи антикризова політика була спрямована не тільки на банківський чи фінансовий сектор, а розуміючи те, що фактори фінансової стабільності та системні ризики зароджуються також і в реальному секторі економіки, було ефективно поєднано монетарну і фінансову політику у плані створення умов для відновлення зростання як фінансового, так і реального сектору. В контексті досягнення цілей з економічного зростання та мінімального рівня безробіття монетарним та фінансовим органам розвинутих країн було важливо гармонійно «запустити» замкнуте коло банківського і реального сектору, оскільки від фінансової стабільності банківського сектору залежать обсяги фінансування промисловості, а від рентабельності і кредитоспроможності промисловості залежить фінансова безпека банківського сектору. Тому в цьому аспекті надзвичайно важливу роль відіграє координація

монетарної і фінансової політики у рамках антикризової стратегії держави, яка, як показує практика розвинутих країн, закріплена у законодавчому порядку.

Розглянувши досвід антикризової політики розвинутих країн у період 2008–2009 років та політики Ф. Рузвельта у 1933–1940 роках, сформулюємо основні положення механізму антикризової політики України в контексті забезпечення фінансової безпеки вітчизняної банківської системи та сталого розвитку національної економіки.

Виходячи з порівняльного аналізу вітчизняної та зарубіжної практики антикризової політики, можна зробити висновок про відсутність цілісного механізму антикризової політики в Україні, та ситуативність самих антикризових заходів українського Уряду та НБУ.

Для підтвердження цієї гіпотези проаналізуємо досвід антикризової політики України 2008–2009 та 2014–2016 років, на основі чого визначимо основні її недоліки.

Так, щодо права і правової підтримки антикризової політики в Україні у 2008–2009 роках, то варто відзначити прийняття низки законодавчих актів, основним серед яких був Закон України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 31.10.2008 № 639-VI, що за своєю ідеєю є досить ґрунтовним законом, і його дія повинна була забезпечити функціонування антикризового механізму в Україні. Закон № 639-VI передбачав наступні основні важелі антикризового механізму: 1) створення Стабілізаційного фонду; 2) порядок участі держави в особі Кабінету Міністрів України у капіталізації банків; 3) порядок участі Національного банку України у капіталізації банків; 4) запровадження мораторію на розподіл чистих прибутків банками; 5) впровадження спеціальних режимів оподаткування важливих галузей національної економіки [402].

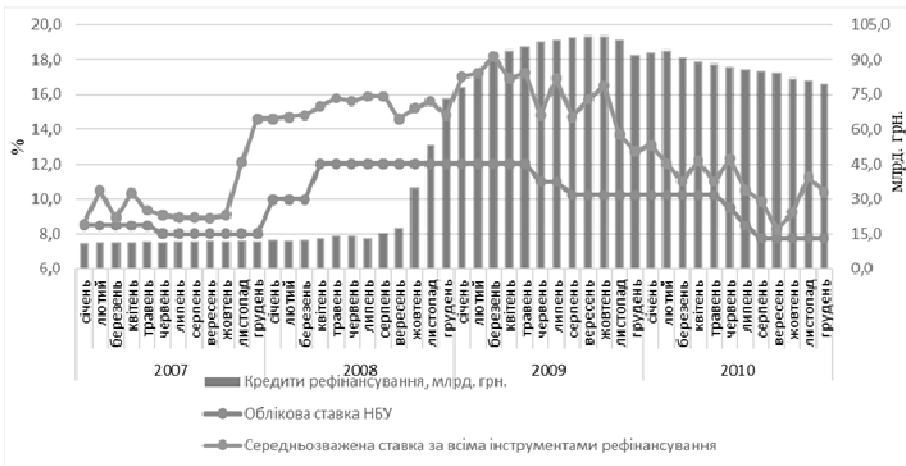
На основі цього закону було ухвалено «Меморандум Кабінету Міністрів України та Національного банку України про взаємодію з метою досягнення цінової стабільності та стійкого економічного зростання».

Однак, враховуючи на політичні дисбаланси та диспропорції в Україні, основним і найдієвішим антикризовим органом був Національний банк України, який через ряд заходів монетарної та адміністративної політики намагався стабілізувати ситуацію на фінансових ринках.

Одним із перших антикризових заходів НБУ у 2008 році була реакція на масовий відплив коштів фізичних осіб з банківської системи, що було спровоковано «рейдерською атакою» на Промінвестбанк. Так, за 10 днів жовтня 2008 року загальна сума зобов'язань банків зменшилася на 18 млрд. грн. У таких умовах Національний банк був змушений ужити додаткових заходів, один з яких – уведення заборони на дострокове повернення строкових депозитів, запроваджене постановою Правління Національного банку України 11.10.2008 № 319, що уповільнило процеси відпливу коштів, але не зупинило

їх. Протягом останніх трьох місяців 2008 року (з 01.10.2008 до 01.01.2009) кошти фізичних осіб у національній валюті зменшилися на 19 млрд. грн. (на 15%), в іноземній валюті (доларовий еквівалент) 6 – на 2 млрд. дол. США (майже 13%); кошти суб'єктів господарювання в національній валюті зменшилися на 11 млрд. грн. (майже 12%), в іноземній валюті (доларовий еквівалент) – на 0,3 млрд. дол. США (3,5%) [15].

З метою підтримання ліквідності і фінансової стійкості комерційних банків Національний банк України розширив можливості банків отримувати кредити рефінансування шляхом спрощення вимог до застави, зменшення вимог до резервування і купівлі державних облігацій. Починаючи з жовтня 2008 року, обсяги рефінансування комерційних банків почали стрімко зростати з 8 млрд. грн. у вересні 2008 року до 99 млрд. грн. у серпні 2009 року. Однак варто зазначити, що в 2009 році НБУ зменшив темпи росту обсягів рефінансування і зосередився тільки на програмах фінансового оздоровлення банків (рис. 4.8). Окрім цього, НБУ збільшив обсяги придбання державних облігацій як у рамках програми рекапіталізації банків, так і поза її межами.

Рис. 4.8. Динаміка ключових процентних ставок НБУ та кредитів рефінансування у 2007–2010 роках*

*Складено автором на основі даних НБУ [269].

Механізм рефінансування та викупу державних цінних паперів запропонований НБУ мав декілька суттєвих недоліків: 1) сам по собі механізм рефінансування не був прозорим, оскільки носив вибірковий характер, за якого не всі банки мали рівний доступ до рефінансування; 2) впровадження програм

рефінансування було дещо запізнілим рішенням, що носило ситуативний характер; 3) процентна (облікова) ставка НБУ не відігравала своєї ролі, оскільки ставки рефінансування, за якими надавалися кредити банкам, значно перевищували облікову ставку, що унеможливило отримання рефінансування всіма банками, які його потребували; 4) не було належного контролю за використанням коштів рефінансування, що спричинило спекуляції на валютному ринку, і відповідно – посилило девальваційний тиск на гривню.

Антикризові заходи НБУ в частині проведення валютно-курсової політики також були не надто успішними, адже в умовах високого рівня доларизації української економіки та відсутності домовленостей НБУ про валютні свопи з іншими центральними банками (як це було в розвинутих країнах) Національний банк використовував міжнародні резерви та транші МВФ для стабілізації валютного курсу і забезпечення економіки іноземною валютою. В такому випадку загальна сума інтервенцій на міжбанківському ринку за період кризи становила більше 22 млрд. дол. США, що суттєво підірвало національну економічну безпеку та фінансову безпеку банківської системи України.

Щодо співпраці НБУ з Урядом, то незважаючи на підписаний меморандум про співпрацю [15], фінансова політика не сприяла настільки суттєвому подоланню кризових тенденцій, як це було у розвинутих країнах.

Серед фінансових заходів щодо подолання кризи і співпраці в цьому напрямку з НБУ варто виокремити наступні кроки:

1) з Державного бюджету України виділено близько 9,7 млрд. грн. на рекапіталізацію трьох банківських установ – Родовід банку, банку «Київ» та Укрпромбанку. Водночас, загальна потреба в збільшенні капіталу українських банків становить 44 млрд. грн. Формально головним джерелом збільшення капіталу банків є Стабілізаційний фонд, розмір якого визначено на рівні 20 млрд. грн. Проведена рекапіталізація згаданих банків у кінцевому підсумку себе не виправдала, оскільки Укрпромбанк був визнаний банкрутом, натомість було рекапіталізовано «Укргазбанк». Основною причиною недостатньої ефективності програм рекапіталізації, на наш погляд, був підбір неефективних кризових менеджерів у згадані банки. Однак, в цілому, це був позитивний захід Уряду, який, окрім фінансової складової, мав психологічний вплив на ситуацію в банківській системі, адже відображав готовність Уряду до підтримки банківського сектору;

2) збільшення урядом капіталу Державної іпотечної установи на 1 млрд. грн. та розміщення гарантованих державою облігацій на 1 млрд. грн. Дані кошти були використані безпосередньо для фінансування будівництва та рефінансування банків. Також Урядом було затверджено Державну цільову соціально-економічну програму будівництва (придбання) доступного житла на 2010–2017 роки, яка спрямована на вирішення проблем, пов'язаних з придбанням житла соціально вразливими верствами населення у середньостроковій перспективі [19].

Запропоновані Урядом програми стимулювання розвитку іпотечного ринку були позитивним кроком в бік співпраці з НБУ, однак сума коштів, виділених для іпотечного будівництва та реструктуризації іпотечних кредитів, була надто малою, щоб сприяти позитивному ефекту на економіку.

3) Урядом рекапіталізовано два державні банки: Укрексімбанк – на 6,3 млрд. грн. та Ощадбанк – на 12,8 млрд.грн. з метою підтримки реального сектору економіки, включно з НАК Нафтогаз України. Це також є позитивним заходом Уряду в напрямку підтримки банківської системи України, однак ефективність його, як і всіх інших урядових заходів, є низькою, оскільки капітал банків використовувався не за призначенням. Фінансування НАК Нафтогазу через Ощадбанк – це підтримка збиткової установи за рахунок Державного бюджету, а також суттєвий вплив на валютний ринок. У даній ситуації надзвичайно ефективним заходом могло стати реформування діяльності НАК Нафтогазу та фінансування на 12,8 млрд. через Ощадбанк енергозберігаючих програм, які б сприяли зниженню енергоємності ВВП і сприяли б зменшенню дефіциту платіжного балансу через зниження імпорту енергоносіїв;

4) серед податкових заходів варто відзначити звільнення від сплати ввізного мита та ПДВ імпортованого обладнання та комплектуючих, які завозяться для створення нових виробництв із запровадженням енергозберігаючих технологій. Промисловим підприємствам надано право застосовувати щорічну 25%-у норму прискореної амортизації основних фондів групи. З іншого боку, було підвищено ставки за акцизами, що хоча і збільшило надходження до Державного бюджету на 8%, однак це був захід, орієнтований на короткострокову перспективу, який суттєвого впливу на розвиток економіки не мав. Також потрібно згадати впровадження єдиного соціального внеску без підвищення ставки, однак із спрощенням його адміністрування. В цілому в рамках фіскального стимулювання економіки Україна застосувала лише один вид податкових пільг – зниження податкового тиску на інвестиції, тоді як загальний рівень податкового навантаження залишався високим, незважаючи на кризу (зокрема ставки і база оподаткування податку на прибуток та виплат на соціальне страхування працівників тощо), що не сприяло подоланню кризових явищ [243].

Урядом також було розроблено багато державних програм стимулювання економіки, однак через відсутність фінансових ресурсів або через неправильне спрямування коштів дані програми не були реалізованими.

Варто наголосити, що перешкодою для ефективної співпраці між НБУ і Урядом у 2008–2009 році була політична криза та непорозуміння між Президентом та Прем'єр-міністром, що часто призводило до прийняття суперечливих управлінських рішень.

Так, наприклад, по-перше, окремими положеннями Закону України «Про державний бюджет України на 2009 рік» НБУ було зобов'язано обов'язково

викупляти державні облігації за їх номінальною вартістю протягом трьох днів з дня надходження пропозиції від банків (ст. 84), а у ст. 85 зазначено, що у разі недоотримання доходів бюджету для забезпечення захищених статей видатків державного бюджету Кабміну дозволено здійснювати запозичення понад дозволені обсяги. По суті це означає можливість прямого емісійного фінансування видатків бюджету, що обмежує незалежність монетарної політики НБУ і загрожує розкручуванням інфляційної спіралі.

По-друге, згідно зі ст. 86 політика рефінансування НБУ має узгоджуватися з Кабміном України. За умов беззаперечної необхідності підвищення контролю за обсягами і напрямками рефінансування, така норма загрожує посиленням політичного тиску на НБУ та суперечить нормам його незалежності. Протистояння НБУ та Уряду з питань рефінансування комерційних банків та відсутність домовленостей між ними щодо відповідного механізму призвело до призупинення з другої половини грудня рефінансування через постійні лінії «овернайт» та через тендери [297].

Зокрема, в січні 2009 року НБУ рефінансував банки лише на 1,4 млрд. грн., тоді як у першій половині грудня банки отримали 30,7 млрд. грн, у листопаді – 45,5 млрд грн. Це стало одним із чинників погіршення становища українських банків у перші місяці 2009 року. В цьому контексті прийняття Урядом та НБУ Постанови від 29.01.2009 р. про порядок рефінансування банків у період фінансово-економічної кризи варто позитивно оцінити як крок до розблокування процесу підтримки ліквідності банківської системи. Проте відсутність чітких критеріїв звернення банків за рефінансуванням; єдиних правил прийняття рішень НБУ, що унеможливує забезпечення принципу рівного доступу до рефінансування усіх банків, ускладнення процедури рефінансування через збільшення кількості центрів прийняття рішень і розпорошення відповідальності між Урядом та НБУ негативно вплинули на оперативність дій останнього і виконання ним функції кредитора останньої інстанції та створили передумови необґрунтованого «ручного» втручання уряду в монетарну політику НБУ [144].

Як наслідок, згадані положення Закону України «Про Державний бюджет України» були відмінені тільки під тиском Міжнародного валютного фонду.

Таким чином, ефективність антикризової, монетарної та фіскальної політики у 2008–2009 роках більшою мірою залежала від налагодження політичної співпраці між Президентом та Урядом, відсутність якої завадила побудувати ефективні взаємозв'язки між монетарною і фіскальною політикою та вийти із кризи з меншими втратами для національної економіки і банківської системи.

Окрім монетарних та фіскальних заходів антикризової політики України у 2008–2009 роках, варто відзначити створення антикризового інфраструктурного інструменту – Стабілізаційного фонду – за аналогією до розвинутих країн світу.

Стабілізаційний фонд було створено відповідно до Закону України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України», за якими основними джерелами наповнення фонду мали бути понадпланові надходження від приватизації державного майна та цільове розміщення державних цінних паперів.

У свою чергу, кошти Стабілізаційного фонду могли бути використані в установленому Кабінетом Міністрів України порядку за погодженням із комітетами Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності та з питань бюджету на визначені цілі, а зокрема:

- кредитування або співфінансування довгострокових інфраструктурних, інвестиційних та інноваційних проектів загальнодержавного значення;
- здешевлення кредитування проектів малого та середнього бізнесу, зокрема таких, що впливають на підвищення рівня зайнятості населення;
- надання кредитів на завершення будівництва житла, яке здійснюється із залученням іпотечних кредитів і обов'язковою умовою якого є співфінансування з боку банків та забудовників;
- розвиток внутрішнього попиту на товари, що виробляються українськими товаровиробниками для експорту і щодо яких спостерігається погіршення світової кон'юнктури;
- надання фінансової допомоги банкам;
- викуп у забудовників та/або фінансових установ нереалізованого житла в об'єктах будівництва, що споруджувалися із залученням коштів фізичних осіб, у разі неспроможності забудовників продовжувати будівництво житла у зв'язку з недостатнім обсягом коштів для формування фондів соціального та службового житла;
- надання громадянам державної підтримки на будівництво (придбання) доступного житла шляхом сплати державою частини його вартості;
- викуп державою у кредиторів іпотечних кредитів, отриманих фізичними особами на будівництво та придбання житла і віднесених до категорії ризикованих.

Тобто, за ідеєю створення Стабілізаційний фонд мав бути зв'язковою ланкою антикризової, монетарної і фінансової політики, однак через відсутність чіткого механізму його наповнення та через нецільове використання коштів ефективність такого антикризового інструменту була низькою.

Наповнення Стабілізаційного фонду фінансовими ресурсами після його створення відповідно до положень Закону України «Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів», у 2008 р. здійснено випуск ОВДП з кінцевим терміном погашення 3 роки, з рівнем дохідності 15,6 %, на суму 5902,4 млн. грн., котрі були спрямовані на поповнення Стабілізаційного фонду.

Щодо джерел подальшого наповнення Стабілізаційного фонду, то в їх основу покладено отримання коштів від приватизації державного майна, яке так і не було здійснено в необхідних обсягах та становило близько 10% від виконання плану. Приватизація державного майна на прозорих і ринкових умовах могла стати одним із ключових джерел не тільки наповнення Стабілізаційного фонду, а й ефективним антикризовим інструментом з точки зору наповнення Державного бюджету та розвитку підприємств, що перебувають в державній власності.

З іншого боку, суттєвим недоліком у функціонуванні Стабілізаційного фонду стало використання коштів на державні програми та витрати, які були мало пов'язаними з антикризовими програмами (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

**Аналіз статей надходження та нецільового використання коштів
Стабілізаційного фонду у 2008–2009 роках***

Статті надходжень	2009		2010	
	План	Факт	План	Факт
1	2	3	4	5
За рахунок приватизації	7938,1	807,8	5298,3	599,3
За рахунок продажу земель несільськогосподарського призначення або прав на них	1280	6,5	н/д	260,7
За рахунок цільового розміщення цінних паперів	5344,4	4657	18787,09	18204,7
За рахунок тимчасової надбавки до ставок ввізного мита		224,3		
Залишок на початок року		5902,4		1610,3
Всього	14562,5	11598	21468	20675
всього %	100	56,7	100	96,3
Статті нецільового використання коштів				
здійснення заходів з безоплатного оформлення та видачі громадянам України державних актів на право власності на земельні ділянки (Міністерство охорони навколишнього середовища)		507,8		
оплата послуг з передплати на 2010 р. газети «Урядовий кур'єр» для сільських і селищних рад (Міністерство регіонального розвитку та будівництва)		7,9		
оплата енергоносіїв, послуг з водопостачання і водовідведення та виплати грошового забезпечення особам рядового і начальницького штату (Державний департамент з питань виконання покарань)		239,0		
оплата праці шахтарів і листонош (доручення Прем'єр-міністра)		3900,0		
підготовка об'єктів до проведення в Україні фінальної частини Чемпіонату Європи 2012 року з футболу (доручення Прем'єр-міністра)		800,0		
оплату послуг з охорони бібліотек, музейних закладів і національних заповідників (доручення Прем'єр-міністра)		17,8		

Продовження табл. 4.6

1	2	3	4	5
заходи з підтримки зв'язків із закордонними українцями (доручення Прем'єр-міністра)		47,0		
інші витрати				1354,9
фінансування підготовки проведення в Україні фінальної частини Чемпіонату Європи 2012 р. з футболу				6220,2
обслуговування державного внутрішнього боргу (Міністерство фінансів)				622,9
оплата комунальних послуг і енергоносіїв та харчування військовослужбовців (Міністерство оборони)				382,0
проведення протиаварійних, будівельних і ремонтних робіт, протизсувних заходів, модернізації систем охоронного відеоспостереження та урядового зв'язку, оновлення застарілого обладнання, меблів та інвентарю в будівлях та спорудах Управління санітарно-курортних закладів в Автономній Республіці Крим (Державне управління справами)				42,9
на проведення державним підприємством «Ресурспостач» розрахунків з міжнародними експертами за проведення аудиту (Державний комітет з державного матеріального резерву)				19,3
на проведення державним підприємством «Укрвакцина» розрахунків за договором про надання послуг у галузі права щодо повернення бюджетних коштів (Міністерству охорони здоров'я)				1,9
на функціонування новостворених Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ				6,4
На придбання літаків Airbus-319 для Державного управління справами при Президенті				214
усього коштів нецільового використання, млн. грн.		5519,5	–	8864,5
частка коштів нецільового використання у фактичних надходженнях до Стабілізаційного фонду, %		47,6	–	42,9

*Складено автором на основі [87; 159; 279]

Щодо цільового використання коштів Стабілізаційного фонду, то за даними Рахункової Палати у 2010 році значну частину коштів фонду (6501,9 млн грн.) спрямовано та повністю використано на часткове покриття витрат із собівартості готової товарної вугільної продукції, фінансування інвестиційних проектів з будівництва та технічного переоснащення вугледобувних і торфодобувних підприємств, проектів підвищення техніки безпеки шахт. За напрямком «Здешевлення кредитів, фінансування інвестиційних проектів, загальнодержавних та державних цільових програм в агропромисловому комплексі, вирішення питань матеріально-технічного забезпечення бюджетних установ агропромислового комплексу» відкрито асигнувань на суму 1622 млн грн, або 7,6 % загального обсягу, з яких використано 1578,6 млн грн, з них на фінансову підтримку підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів – 621,6 млн грн, часткове відшкодування суб'єктам господарювання вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і

комплексів та підприємств з виробництва комбікормів – 350 млн грн. тощо [279].

Підсумовуючи оцінку антикризової політики України у 2008–2009 роках можна зробити висновки про те, що, як і в розвинутих країнах, основний напрямок антикризових заходів полягав у стабілізації банківської системи та забезпеченні належного рівня її фінансової безпеки шляхом проведення розширеного рефінансування, націоналізації та рекапіталізації вітчизняних банків. Проте ефективність антикризової політики була низькою через відсутність належної взаємодії між НБУ та Урядом у контексті прийняття антикризових рішень. Також, на відміну від розвинутих країн світу, фінансові заходи антикризової політики були обмеженими як з фінансової точки зору (відсутність фінансових ресурсів у державі), так і з організаційно-правової (ефективні державні програми фінансування реального сектору, податкові пільги, регулятивні норми, що спрямовані на детінізацію економіки тощо). Прозорості та ефективності бракувало і Національному банку України у сфері рефінансування та валютної політики. В цілому антикризова політика держави була ситуативною та не мала чіткого стратегічного чи тактичного плану реалізації антикризових заходів, що й призвело до неповного подолання кризових явищ та було одним із факторів появи нового витка кризи у 2014 році, особливо в банківській системі.

Накопичення дисбалансів у економічному та суспільно-політичному житті України, загострення політичної кризи в зв'язку із невідповідним Угоди «Про асоціацію з Європейським Союзом», а також анексія Криму та війна на Донбасі з Російською Федерацією призвели до наймасштабнішої економічної кризи в Україні з часів незалежності (рис. 4.9).

Як бачимо з рисунку, економічна криза 2014–2016 років супроводжувалася суттєвим зниженням темпів росту ВВП, зростанням інфляції, валютного курсу та значною збитковістю банківської системи, що вимагало від НБУ та Уряду вжиття адекватних антикризових заходів.

За аналогією до кризи 2008–2009 років антикризові заходи були спрямовані на вітчизняну банківську систему з метою забезпечення її ліквідності та підтримки фінансової стійкості на належному рівні. Антикризові заходи в банківській системі можна згрупувати в 9 груп (табл. 4.7).

Виходячи з аналізу антикризових заходів Національного банку України в контексті забезпечення фінансової стійкості та фінансової безпеки вітчизняної банківської системи шляхом монетарної політики та банківського нагляду можна зробити висновок про низьку її ефективність, що пояснюється триразовою девальвацією гривні, зростанням інфляції до 63% та банкрутством 82 банків. Це свідчить про ситуативність монетарної політики та відсутність дотримання стратегії антикризової політики, навіть тієї, яку задекларував сам Національний банк України, а саме: «Стратегія монетарної політики на 2016–2020 роки» [350].

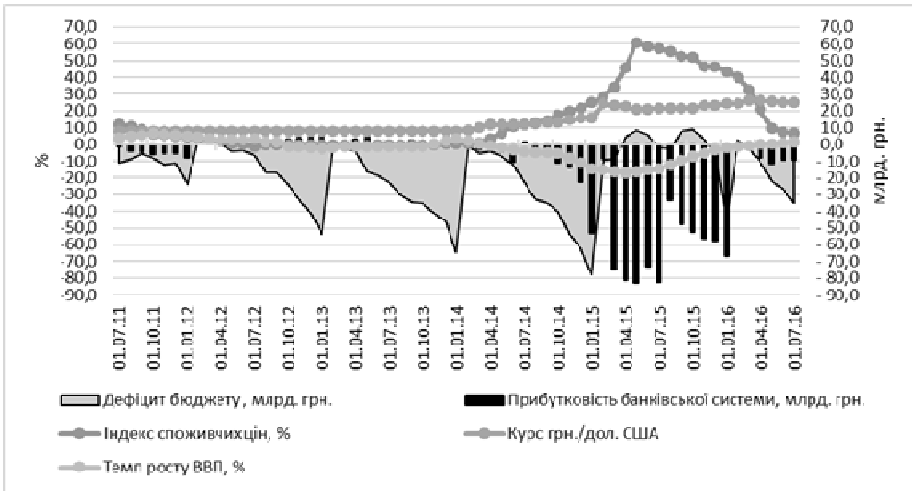

Рис. 4.9. Динаміка основних макроекономічних показників України у 2011–2016 роках*

*Складено автором на основі даних НБУ [269].

Таблиця 4.7

Аналіз антикризової політики Національного банку України у 2014–2016 роках*

Завдання заходу	Опис заходу	Оцінка ефективності
1	2	3
Підтримка ліквідності банківської системи	Надання кредитів рефінансування НБУ, перегляд умов кредитування Лібералізація вимог НБУ до формування банками обов'язкових резервів, у т.ч. шляхом повного вивільнення коштів з окремого рахунку	Рефінансування НБУ надавав банкам для покриття відтоку коштів вкладникам, були спрощені вимоги щодо застави за кредитами рефінансування, а також введено інститут кураторства, який повинен був забезпечити належний контроль за використанням коштів. Однак самі підходи до рефінансування НБУ як і в 2008 році, були вибірковими, адже надавалися здебільшого великим банкам, що пройшли стрестестування, результати якого не були оприлюднені широкій громадськості. Інститут кураторства також не був ефективним, збанкрутувала велика кіль-

Продовження табл. 4.7

1	2	3
		<p>кількість банків, в яких працював куратор. Тому важко назвати позитивними заходи рефінансування для всієї банківської системи. Щодо вивільнення коштів з окремого рахунку резервування, то це мало позитивний вплив на ліквідність банківської системи, однак в короткостроковому аспекті, оскільки інші інструменти НБУ не були ефективними.</p>
<p>Протидія інфляції та девальвації національної валюти</p>	<p>Підвищення облікової ставки НБУ з 6,5% річних: – до 9,5% річних (з 15.04.2014); – до 12,5% річних (з 17.07.2014); – до 14,0% річних (з 13.11.2014); – до 19,5% річних (з 06.02.2015); – до 30,0% річних (з 04.03.2015)</p>	<p>Підвищення облікової ставки в умовах кризи до 30% показує протилежність монетарної політики в Україні та в розвинутих країнах, де ставка була знижена до 0%. Така політика спрямована на зниження інфляційних та девальваційних процесів шляхом зменшення обсягів грошової маси, однак позитивного ефекту, на наш погляд, такий захід на інфляцію і валютний курс не мав. Оскільки головною причиною інфляції в Україні була девальвація гривні, а причиною девальвації – спекуляції на валютному ринку за рахунок коштів рефінансування, негативне сальдо платіжного балансу, доларизація економіки, неефективна валютна політика. Підняття облікової ставки разом, із ставками рефінансування, призвело до збільшення ставок за депозитними сертифікатами НБУ, що, в свою чергу, спричинило дисбаланси з ліквідністю банківської системи.</p>
<p>Стабілізація ситуації на валютному ринку</p>	<p>Валютні аукціони та цільові інтервенції НБУ для підкріплення кас банків з іноземною валютою та задоволення потреб клієнтів банків</p> <p>Тимчасові регулятивні заходи НБУ щодо операцій з іноземною валютою, зокрема обмеження на:</p> <ul style="list-style-type: none"> – купівлю іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України та її перерахування за кордон за окремими операціями; – строки купівлі уповноваженими банками іноземної валюти за дорученням юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців; 	<p>Заходи валютної політики мали запізнілий характер, а в окремих випадках – були занадто довготривалими (обов'язковий продаж виручки експортерів), що призводило до розмотування девальваційної спіралі. Обмеження на купівлю населенням іноземної валюти в банках та введення 2% збору в Пенсійний фонд України, разом із відсутністю належного контролю за валютними операціями, були прямими причинами розвитку тіньового валютного ринку, що мав колосальний вплив на курсову стабільність в Україні. Оголошення переходу до режиму тарге-</p>

Продовження табл. 4.7

1	2	3
	– видачу готівкових коштів із рахунків в іноземній валюті; – обов'язковий продаж 75% виручки експортерів на валютному ринку України.	тування інфляції та відмова НБУ від фіксованого валютного курсу було додатковим стимулом для девальвації гривні, що мало значний вплив на інфляцію, прибутковість та банкрутство банків, кредитоспроможність підприємств та добробут широких верств населення.
Стимулювання капіталізації банків	Збільшення мінімального розміру статутного капіталу новостворюваних банків до 500 млн грн. Затвердження плану поступового підвищення статутного капіталу діючих банків до мінімального розміру 500 млн. грн. протягом 10 років Впровадження зобов'язання щодо здійснення банками докапіталізації та (або) реструктуризації, реорганізації за результатами діагностичного обстеження на вимогу НБУ у визначеному НБУ розмірі. Затвердження механізму участі держави у капіталізації банку, якщо банк не надає програми капіталізації або плану реструктуризації.	Зазначені вимоги щодо капіталізації, на наш погляд, були завищеними для багатьох банків, які в сучасних економічних умовах не мали змоги залучити додатковий капітал. У цьому контексті значно ефективнішими могли бути заходи щодо націоналізації та рекапіталізації банківських установ за рахунок держави, а також замість кількісних вимог до капіталу (500 млн.) необхідно було підвищити вимоги до якості капіталу, тобто його адекватності, що вимагає зниження ризиковості активів. У такому випадку доцільно було б створити банк «поганих активів» за аналогією до Кіпру.
Забезпечення довіри до банківської системи	Фінансова підтримка ФГВФО шляхом надання кредитів НБУ та ОВДП в обмін на векселі ФГВФО	Першочерговими чинниками забезпечення довіри до банківської системи України є стабільність валютного курсу та стабільність інфляції; обсяг виплат ФГВФО суттєвого впливу на довіру до банків не має, а тому заходи щодо його підтримки були важливими, але не несли позитивного ефекту на забезпечення самої довіри.
Посилення відповідальності власників та керівництва за доведення банків до банкрутства	Запровадження адміністративної, кримінальної та майнової відповідальності власників та інших, пов'язаних з банком, осіб за доведення банку до неплатоспроможності. Розширення переліку пов'язаних з банком осіб, встановлення нових правил та обмежень на проведення угод з пов'язаними особами	Посилення кримінальної відповідальності за доведення банку до банкрутства є важливим заходом в частині забезпечення стабільності банківської системи, однак ефективність цього заходу в умовах корумпованості прокуратури та судів, зводиться до нуля. Починаючи з кінця 2014 року і до сьогоднішнього дня, із 82 збанкрутілих банків нікого не було притягнуто до кримінальної відповідальності.

*Складено автором на основі [110]

Що ж стосується фіскальної політики та фіскальної підтримки дій НБУ, то цей напрямок антикризової політики був також малоефективним, принаймні, виходячи з наступних позицій.

1. Скасування зниження ставок ПДВ та податку на прибуток підприємств. Заплановане в Податковому кодексі на 2014 р. скорочення ставок за основними податками – податком на додану вартість до 17% і податком на прибуток підприємств до 16% – скасоване. Має місце фіксація ставки ПДВ на рівні 20%, податку на прибуток – 18% [283]. Таке впровадження не дозволило здійснити заплановане зниження податкового навантаження на економіку, що в період кризи мало б стимулюючий вплив.

2. Оподаткування податком на додану вартість лікарських засобів. Введено оподаткування ПДВ за ставкою 7 % операцій з постачання та ввезення на митну територію України лікарських засобів і виробів медичного призначення [299]. Такий захід має вплив на споживчу інфляцію в Україні, та вкотре підтверджує відсутність антиінфляційної підтримки НБУ.

3. Скасування ряду пільг з ПДВ. Скасовано низку пільг, зокрема щодо оподаткування податком на додану вартість операцій з поставки лісоматеріалів і перевозки пасажирів швидкісним потягом «Інтерсіті+». Такі заходи спричинятимуть послаблення фінансового становища відповідних підприємств, що і так похитнулося внаслідок кризи.

4. Встановлено, що база оподаткування ПДВ операцій з поставки товарів (послуг) не може бути нижчою від ціни їх придбання, а база оподаткування операцій з поставки необоротних активів – нижчою, ніж балансова (залишкової) вартість, що в певних випадках веде до завищення бази оподаткування і, відповідно, розміру податкового зобов'язання [296].

5. Впровадження пільг з ПДВ. На період проведення антитерористичної операції запроваджено звільнення від оподаткування ПДВ операцій щодо поставок на митній території України та імпорту продукції оборонного призначення. Цей захід є одним із небагатьох, що спрямований на підтримку суб'єктів господарювання, однак його впровадження має на меті не стільки стимулювання економічної активності, скільки підтримку обороноздатності держави.

6. Зростання податкового тиску на фізичних осіб. У 2014 р. посилися податковий тиск на фізичних осіб, реальні доходи яких і так знизилися внаслідок кризи. Так, починаючи із серпня 2014 р. зазнало змін оподаткування податком на доходи фізичних осіб пасивних доходів. Встановлено єдину ставку оподаткування доходів у вигляді процентів, дивідендів, призів і вигравів у розмірі 15 % (з січня 2016 року – 18%). Податок з доходів у вигляді процентів, нарахованих на поточні вкладні (депозитні) рахунки фізичних осіб, відкриті у банках чи кредитних спілках, зараховуватиметься до Державного бюджету України. З серпня 2014 р. запроваджено новий, військовий, збір що справляється у розмірі 1,5 % від доходів фізичних осіб. Збір справляється з таких

доходів, як заробітна плата, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, що нараховуються платнику у зв'язку з трудовими відносинами та за цивільно-правовими договорами; виграшів у державну та недержавну грошову лотерею [407].

7. Оподаткування доходів з депозитів та збір до пенсійного фонду при купівлі валюти. Такі заходи Уряду мають негативний вплив на динаміку депозитів вітчизняних банків, а в умовах кризи та низької довіри до банківської системи – тільки погіршують ситуацію. Окрім цього, вкрай негативним заходом є запровадження збору при купівлі валюти в розмірі 2%, що створює умови для розвитку тіньового ринку валюти.

Окрім розбіжності в антикризових заходах монетарної та фіскальної політики, між Урядом та НБУ не спостерігалось чіткої взаємодії, не було створено спільних координаційних антикризових договорів чи органів, окрім Ради фінансової стабільності, ефективність якої також є низькою.

Загалом спрямованість антикризової політики України в цілому, а монетарної і фіскальної політики зокрема, диктувалася вимогами Міжнародного валютного фонду, а не власними інтересами. За таких умов було допущено цілий ряд неефективних та несвоєчасних дій з боку НБУ та Уряду в контексті забезпечення належного рівня фінансової безпеки банківської системи України; це стосується монетарного режиму, валютної політики, фіскального стимулювання, банківського нагляду тощо. Будучи залежною від вимог МВФ антикризова політика України є орієнтованою на короткострокову перспективу з метою виконання даних вимог для отримання чергового траншу.

Тому аналізуючи досвід антикризової політики розвинутих країн світу, а також розглядаючи досвід антикризової політики України у взаємозв'язку із монетарною і фіскальною політикою, актуалізується питання розробки ефективного механізму антикризової політики, яка повинна стати основою концептуальних та стратегічних напрямків удосконалення управління фінансовою безпекою банківської системи України.

4.3. Концептуальні та стратегічні напрямки удосконалення управління фінансовою безпекою банківської системи України

Оцінивши сучасні тенденції розвитку банківської системи України та проаналізувавши посткризовий дискурс щодо розробки механізмів підвищення ефективності управління її фінансовою безпекою, виходячи із необхідності інтенсивної імплементації зарубіжних теоретичних та практичних конструкцій у процеси управління вітчизняним банківництвом, можна зробити висновок, що поза належною увагою залишається проблематика концептуалізації банківського менеджменту в напрямку уникнення усталеної фрагментарності та безсистемності в управлінні банківською системою в цілому.

Нині стає цілком очевидним той факт, що Національний банк України, розробивши Комплексну програму розвитку фінансового сектору України до 2020 року, не зумів досягнути ефективності механізму управління банківською системою, який сприяв би досягненню програмних цілей за умови затрати мінімальних зусиль та мінімальних затрат, адже ефективність в управлінні проявляється через досягнення позитивного результату для всіх зацікавлених суб'єктів, у даному випадку самого НБУ, Уряду та всіх економічних суб'єктів. Однак реальність переконливо доводить протилежне: Національний банк звітує про успішність проведених реформ, а насправді його реформи стають одними із загроз фінансовій безпеці банківської системи (приміром, надмірне підвищення ставок за пасивними операціями, безсистемність рефінансування, неефективність інституту кураторства); населення та реальний сектор зазнали колосальних збитків внаслідок девальвації та інфляції і з найбільших інвесторів банківської системи перетворилися в найбільш ризикових клієнтів.

Розбалансування механізму управління банківською системою, спотворення глибинних основ функціонування центрального банку призвело до поляризації наукових поглядів щодо вирішення проблем та загроз функціонування банківської системи породжених кризою і зміною операційно-управлінського образу Національного банку України.

З огляду на вищезазначене, глибокого переосмислення потребує існуюча на сьогодні парадигма управління банківською системою України, архітектурним каркасом якої, на наш погляд, повинна стати концепція управління фінансовою безпекою вітчизняної банківської системи.

Концептуалізація питань управління фінансовою безпекою банківської системи України інтенсивно обговорюється в академічній літературі та експертно-аналітичних колах, однак доводиться визнати, що на сьогодні вона ще не набула концентрованого рельєфного виразу. Вочевидь, гносеологічні прогалини у процесі концептуалізації питань управління фінансовою безпекою

банківської системи України пов'язані із біфуркацією категоріального апарату банківського менеджменту та досить різноманітною модифікацією теоретичних і практичних конструкцій в контексті розробки самих концепцій.

Беручи до уваги зміст та форму складання основних дорожніх карт Національного банку України у вигляді «Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року», «Концепції реформування системи прийняття рішень на рівні комітетів НБУ», «Концепції нової моделі валютного регулювання», а також досліджуючи теоретичні інтерпретації вітчизняних і зарубіжних вчених щодо побудови концепцій управління фінансовою чи економічною безпекою банківської системи [269], можна зробити висновок про розмитість у розумінні сутності понять «стратегія» і «концепція», що породжує наукову і практичну проблему вибору інструментів, методів і моделей управління. Таким чином, перш ніж будувати архітектурний каркас концепції управління фінансовою безпекою банківської системи України та визначати стратегічні орієнтири розвитку банківської системи, необхідно створити теоретичний фундамент такого управління через впорядкування категоріального апарату банківського менеджменту в даній сфері.

Досліджуючи академічну літературу з питань стратегічних та концептуальних засад управління, можна зробити висновок, що в більшості випадків поняття стратегії і концепції ототожнюються або підмінюють одна одну, особливо це стосується конкретного сегменту менеджменту компаній та банків (Додаток 3). Однією з основних причин такого вектору розвитку науки з питань стратегічного управління є поява інтерпретаційних надбудов вчених над фундаментальними основами стратегії, що беруть свій початок з військової термінології ще стародавніх греків. Поява таких надбудов, з одного боку, зумовлена необхідністю адаптації діяльності підприємств до швидко швидкозмінного середовища, а з іншого – розвитком великої кількості теорій стратегічного управління, що пов'язано зі зростанням кількості дослідників і вчених, які по-своєму трактують ті чи інші явища і процеси.

Однак, відповідно до першоджерел поняття стратегії, як військової термінології, а згодом – як термінології управління підприємством, «стратегія» від давньогрецької «στρατηγία», означає мистецтво полководця, тобто загальний, не деталізований план певної діяльності, який охоплює тривалий період, спосіб досягнення складної мети. Виходячи із цих міркувань, стратегіє є комплексним планом, що містить перелік стратегічних цілей, яких необхідно досягнути для звершення ідеальної-абстрактної цілі, однак у визначеннях стародавніх вчених-філософів стратегія не містить переліку інструментів, методів, моделей за допомогою яких можна досягти окреслених цілей. Вона виступає лише орієнтиром, як для певних підрозділів (армійських, підприємства, банку), так і для всієї організації в якості дорожньої карти їхнього розвитку.

В загальному під стратегією ми розуміємо шлях до ідеального, який передбачає розвиток у процесі проходження точок (досягнення тактичних цілей) заданого маршруту. В цьому аспекті простежується фундаментальна опора стратегії, яка передбачає розвиток системи, організації, суб'єкта чи об'єкта управління через досягнення тактичних і стратегічних цілей, незалежно, яка це стратегія – чи корпоративна, чи кадрова, чи фінансова, чи інша. Навіть стратегія виведення компанії з ринку (ліквідації) передбачає її розвиток в низхідному тренді. З цих міркувань некоректно вживати термін «стратегія управління», адже з одного боку, не зрозумілими будуть цілі, а з іншого – стратегія управління передбачатиме опис бачення самого процесу управління, чого, відповідно до ортодоксальних суджень, не повинно бути в стратегії. В такому випадку більш доречнішою теоретико-практичною конструкцією буде «концепція управління», яка, відповідно до фундаментальної теорії управління, відобразить генеральний задум чи бачення управління, що б дозволило досягнути цілей стратегії.

На основі вищенаведеного, впливає висновок про те, що концепція є відповідною точкою управління і теоретичною конструкцією, яка доповнює стратегію, адже генеральний замисел управління повинен орієнтуватися на довгострокові цілі, тобто на стратегію. В нашому розумінні концепція – це цілісне бачення принципів, методів, інструментів, моделей і систем управління, а також їх взаємозв'язків, за допомогою яких досягаються тактичні і стратегічні цілі управління. Відмінності між стратегією та концепцією зображені на рисунку (рис. 4.9).

З цих міркувань основне призначення концепції – бути основою для прийняття як короткострокових, так і довгострокових рішень. Звідси впливає, що концепція не може бути ні планом, ні програмою, ні прогнозом майбутніх дій, як це часто зазначається в наукових публікаціях з досліджуваної тематики. Тому концепція не може мати цільового характеру, вона не повинна містити цілей, адже цілі відображаються у стратегії. Основними теоретичними опорами концепції є принципи, завдання та деталізований опис системи управління, вивчення чи аналіз якого дасть змогу суб'єкту управління виробити правильну конфігурацію інструментів та взаємозв'язків елементів системи управління для досягнення цілей стратегії розвитку.

Трансляція теоретичних конструкцій стратегії розвитку і концепції управління в практичну площину управління фінансовою безпекою банківської системи України вимагає проведення науково-статистичного аналізу основних загроз та можливостей розвитку самої банківської системи, а також аналізу існуючих сьогодні стратегій і концепцій центральних органів влади у сфері фінансового сектору.

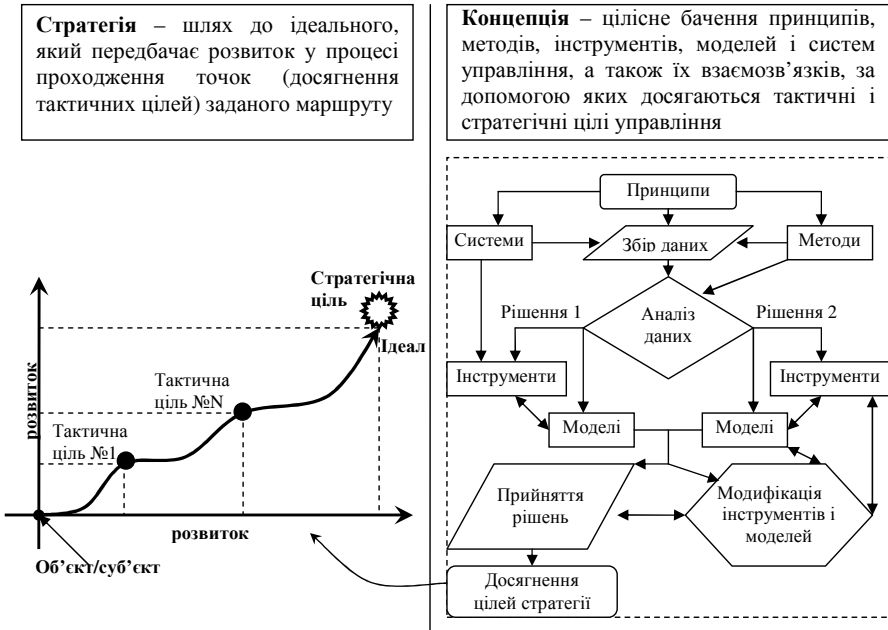

Рис. 4.9. Схематичне зображення стратегії та концепції

Як уже зазначалося, Національним банком України у 2014 році було розроблено Комплексну програму розвитку фінансового сектору України до 2020 року (далі – Програма), яка містить елементи стратегії розвитку національної банківської системи. Однак у науково-експертному середовищі дана програма викликає багато запитань та зауважень, головними серед яких є такі:

1) програма не містить глибоких аналітичних висновків щодо причин девальвації, інфляції і банківської кризи та, відповідно, не дає системного бачення шляхів їх подолання; не виключено, що саме цим пояснюються помилкові дії Національного банку, які поглибили кризу, демонетизацію реального сектору економіки і, зокрема, суперечать Європейським стандартам і директивам;

2) в умовах жорсткої конкуренції на глобальному ринку, наближення світу до четвертої промислової революції і технологічної відсталості економіки України Програма не дає стратегічного бачення шляхів створення фінансових передумов розвитку економіки, підвищення її конкурентного статусу і розбудови потужної клієнтської бази для банківської системи, що є основою фінансово стабільного і прибуткового банківського бізнесу;

3) декларація головної мети Програми про наближення до стандартів ЄС і створення цивілізованого конкурентного ринку суперечить визначенню її цілі – зменшення кількості банків і здійснення непрозорих процедур ліквідації банків. У Європейських документах і директивах ніколи не ставиться ціль зменшення кількості банків, тому що це суперечить принципам ринкової економіки. У Німеччині кількість банків перевищує півтори тисячі, серед яких значну частку становлять малі і середні банки. Вони мають підтримку як установи, що кредитують малий і середній бізнес, забезпечують фінансову основу для децентралізації та задовольняють місцевий попит на фінансові послуги;

4) військовий конфлікт на сході у Програмі віднесено до внутрішніх шоків вітчизняної економіки, що є фундаментально невірним і є калькою з російської пропаганди [305];

5) Невірно визначено ключові проблеми фінансового сектору, які замінені наслідками реальних проблем;

6) потребує уточнення і об'єкт дослідження – чи це тільки фінансовий ринок або фінансовий ринок і монетарна політика. Зрозуміло, що розвиток стійкого фінансового сектору вимагає якісної монетарної політики, спрямованої на забезпечення макроекономічної стабільності. Однак забезпечити її тільки діями НБУ неможливо. Тоді потрібно буде докладно описувати і питання фіскальної політики (бюджетної та податкової), оздоровлення енергетики.

7) Головною ціллю програми є «Забезпечення стійкого розвитку фінансового ринку», що необхідно досягти шляхом «досягнення рівня і вимог Європейського Союзу з розвитку фінансового ринку», однак цілі та етапи такого досягнення в Програмі не зазначено. А вкрай необхідні питання, пов'язані із підвищенням рівня капіталізації, дотриманням вимог щодо ліквідності (LCR), (NSFR), ефективності, прибутковості, покращенням якості активів, зниження рівня загроз фінансовій безпеці банківської системи, взагалі не вказані у списку завдань Програми [378].

На продовження зазначених думок варто звернути увагу ще на декілька недоліків Програми, зокрема таких, як:

1) не зовсім зрозумілим є рішення керівництва НБУ щодо розробки програми розвитку фінансового сектору, на корекцію трендів розвитку якого в НБУ недостатньо ні повноважень, ні функцій, ні інструментів, адже Національний банк ще не отримав обрисів фінансового мегарегулятора. З цих міркувань, доцільною є розробка програми розвитку банківської системи, яка передбачала б розвиток не тільки комерційних банків, а й самого Національного банку України і його інструментів, політик та функцій.

2) власне структура документу, незважаючи на послідовність розділів, містить простий перелік дій, законів, нормативних актів без чіткого пояснення необхідності, мети та суті пропонованих змін, наслідків цих змін для розвитку банківської системи, що, відповідно, не несе жодного смислового навантаження.

3) у Програмі не зроблена оцінки діяльності державних банків, не визначено загрози концентрації активів і пасивів у цих банках для фінансової безпеки банківської системи. Не окреслено напрямків реформування діяльності банків з державним капіталом і не приділено уваги загрозам функціонування банків з російським капіталом.

4) не визначено відповідальності і міри покарань за невиконання пунктів Програми.

5) програма не кореспондує з Основними засадами грошово-кредитної політики як основоположним документом діяльності Національного банку України.

З огляду на зазначене, очевидно є принципова потреба в радикальній корекції програмних документів Національного банку України та трансформації їх у реальну і зрозумілу для всіх зацікавлених суб'єктів стратегію розвитку банківської системи України на довгострокову перспективу.

Вивчаючи академічні напрацювання у сфері стратегічного управління і побудови стратегічних документів, варто звернути увагу на філософсько-наукові думки щодо теоретичного концепту стратегічного управління. Так, одним із основоположників стратегічного управління є російський вчений-філософ О. Богданов, на думку якого стратегічне дослідження походить із логічних засад системного аналізу. Вчений відстоює необхідність підходу до вивчення будь-якого явища з точки зору його організації – співвідношення всіх частин системи та системи із середовищем (іншими системами). Даний підхід взято за основу формування принципів системного дослідження, а саме: фіксація структурної цілісності системи, що вивчається (що вимагає дослідження як властивостей елементів, так і їх взаємозв'язків); виявлення джерел розвитку системи, що досліджується (вивчення механізму відтворення, функцій та механізму розвитку системи); врахування різноманітності систем [54].

Вагомий вклад у теорію системного аналізу і стратегічного управління вніс український вчений-академік Сурмін Ю.П., на думку якого системний підхід треба розглядати як певний методологічний підхід людини до дійсності, що представляє собою деяку сукупність принципів. Це по суті справи системна парадигма, системний світогляд. Призначення системного підходу полягає в тому, що він направляє людину на системне бачення дійсності. Він змушує розглядати світ з системних позицій, а точніше – з позицій його системного устрою [259].

Досить слушними є міркування О.М. Аверянова щодо сутності системного пізнання, яке є органічним доповненням системного підходу Сурміна Ю.П. (табл. 4.10).

На основі вивчення академічної літератури з питань системного аналізу та системного пізнання побудуємо алгоритм стратегічних досліджень, які повинні стати методологічною базою розробки стратегій розвитку, в тому числі і стратегій розвитку банківської системи України.

Таблиця 4.10

Теоретична конструкція системного пізнання і системного підходу
до дослідження об'єктів/суб'єктів управління

Характеристика об'єкта дослідження відповідно до системного підходу Ю.П. Сурміна	Суть системного пізнання відповідно до системного підходу О.М. Аверянова
<ul style="list-style-type: none"> ▪ елементний склад; ▪ структура як форма взаємозв'язку елементів; ▪ функції елементів і цілого; ▪ єдність внутрішнього і зовнішнього середовища системи; ▪ закони розвитку системи та її складових.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ розгляд об'єкта діяльності (теоретичної і практичної) як системи, тобто як обмеженої множини елементів, щовзаємдіють; ▪ встановлення складу, структури й організації елементів і частин системи, виявлення провідних взаємодій між ними; ▪ виявлення зовнішніх зв'язків системи, виділення головних; ▪ визначення функцій системи і її ролі серед інших систем; ▪ аналіз діалектики структури і функцій системи; ▪ виявлення на цій основі закономірностей і тенденцій розвитку системи.

1. Встановлення можливостей системи. На цьому етапі повинна відбуватися функціональна діагностика системи [150] на предмет її здатності до співіснування з іншими системами та здатності до протистояння можливим загрозам.

2. Врахування та встановлення особливостей зв'язків між елементами системи, визначення дійсних причинно-наслідкових зв'язків, відкидання видимої причинності та пошук прихованих зв'язків [150]. Особливий акцент на цьому етапі дослідження варто зробити на вивченні взаємозв'язків керівної (тієї, яка здійснює безпосереднє управління) підсистеми і керованої (та, якою управляють) підсистеми.

3. Визначення недоліків системи, найслабших місць, які у випадку погіршення внутрішнього чи зовнішнього середовища її функціонування можуть призвести до погіршення стану системи.

4. Встановлення наявних і потенційних загроз для безперерійного функціонування системи. Виявлення негативних факторів, тенденцій та дій, які можуть спричинити розбалансування функціонування системи, руйнування внутрісистемних взаємозв'язків або певних елементів системи.

5. Визначення напрямків розвитку системи та розробка оптимального плану дій, спрямованого на якнайкраще поєднання функцій і можливостей елементів системи з метою створення умов для її розвитку в найбільш сприятливому напрямку.

Для виконання описаного вище алгоритму стратегічного дослідження, разом із системним аналізом, можна використати один із найбільш апробованих в академічній та аналітичній літературі методів аналізу – SWOT-аналіз. Даний метод аналізу дозволяє виявити сильні і слабкі сторони системи, тобто ті фактори, які на даний момент здійснюють позитивний вплив на її функціонування, і ті, які несуть у собі загрози та можуть стати джерелом проблем в майбутньому. Окрім цього, SWOT-аналіз дозволяє визначити можливості для розвитку системи за умови впровадження певних заходів чи модифікації її функціонування. Варто зауважити, що SWOT-аналіз є універсальним методом стратегічного аналізу і може бути використаний для аналізу банківської системи України (табл. 4.11).

Таблиця 4.11

SWOT-аналіз банківської системи України

Strengths (сильні сторони, переваги):	Weaknesses (слабкі сторони, недоліки):
1	2
<p>1. Присутність банків з іноземним капіталом банківських груп Європи (<i>підвищують рівень фінансової стійкості банківської системи; підвищують рівень конкуренції; сприяють імплементації та адаптації міжнародної практики ведення банківського бізнесу до вітчизняної практики</i>).</p> <p>2. Наявність чотирьох великих банків з державною участю (<i>за правильної організації їх роботи можуть стати опорами фінансової стійкості банківської системи та кредитування економіки</i>).</p> <p>3. Підвищення прозорості банківської діяльності через оприлюднення інформації про власників і контролерів банківських установ (<i>знижує рівень зловживань у банківській системі, зокрема понижує обсяги пов'язаного кредитування</i>).</p> <p>4. Реалізація проекту Cashless economy спрямованого на просування безготівкових розрахунків в Україні (<i>збільшення частки безготівкових розрахунків збільшує обсяги банківських ресурсів</i>).</p> <p>5. Зареєстровано торговельну марку «ПРОСТІР», запроваджено технології безконтактних платежів та переказів із картки на картку в одноємітентному режимі (<i>сприяє збільшенню частки безготівкових розрахунків</i>).</p>	<p>1. Низький рівень фінансової безпеки, фінансової стійкості, капіталізації і ліквідності (<i>внаслідок девальвації грошової одиниці, низької ефективності грошово-кредитної політики і банківського нагляду</i>).</p> <p>2. Високий рівень концентрації банківських активів у 5 найбільших банках, з них 3 – з державним капіталом (<i>внаслідок неефективної політики НБУ в частині розвитку банківської інфраструктури та безсистемності під час подолання кризових явищ і виведення банків з ринку</i>).</p> <p>3. Висока частка концентрації капіталу і активів у банків з російським капіталом (<i>внаслідок неефективності законодавства та банківського нагляду</i>).</p> <p>4. Нездатність комерційних банків самостійно, без участі держави акумулювати необхідний обсяг ресурсів для фінансування масштабних інвестиційних проектів (<i>внаслідок високих економічних і політичних ризиків, а також низької довіри до банків</i>).</p> <p>5. Високий рівень доларизації активів і пасивів банківських установ (<i>внаслідок неефективного законодавства та банківського нагляду</i>).</p> <p>6. Високий рівень простроченої заборгованості за кредитами, що призводить до суттєвих збитків (<i>внаслідок девальвації, інфляції, зниження кредитоспроможності позичальників</i>).</p>

Продовження табл. 4.11

1	2
	<p>7. Високий рівень пов'язаного кредитування (внаслідок низького рівня управління банківськими ризиками та низької ефективності банківського нагляду)</p> <p>8. Відсутність доступу банків до «довгих» грошей (внаслідок підвищення відсоткових ставок за іноземними кредитами для українських банків).</p> <p>9. Низький рівень ризик-менеджменту банківських установ (внаслідок низького рівня банківського нагляду).</p> <p>10. Низька ефективність грошово-кредитної і валютної політики (внаслідок внутрішніх прорахунків та залежності від впливу Міжнародного валютного фонду та інших міжнародних донорів)</p> <p>11. Непрозорість механізму рефінансування (внаслідок прояву корупції та інших політичних ризиків)</p> <p>12. Вкрай низька ефективність банківського нагляду (внаслідок неефективності банківського законодавства та низької транспарентності НБУ).</p> <p>13. Низький рівень законодавчого забезпечення банківської діяльності (в частині визначення цілей та функцій НБУ, ліцензування банківської діяльності, регулювання діяльності банків з іноземним капіталом).</p>
Opportunities (можливості для розвитку):	Threats (загрози для функціонування):
<p>1. Підвищення ефективності грошово-кредитної і валютної політики (сприятиме зниженню вартості банківських ресурсів, процентних ставок, стабілізації валютного курсу тощо).</p> <p>2. Підвищення ефективності банківського нагляду (сприятиме зниженню ризиків банківської діяльності та підвищить ефективність банківського менеджменту).</p> <p>3. Оптимізація банківського законодавства (є запорукою підвищення ефективності банківського нагляду та банківського менеджменту).</p> <p>4. Впровадження інноваційних технологій (сприятиме зниженню витрат при проведенні банківських операцій, збільшенню клієнтів, підвищенню ефективності банківського менеджменту).</p>	<p>1. Низький рівень незалежності Національного банку України на внутрішній і зовнішній аренах (негативно позначається на ефективності монетарної політики і банківського нагляду).</p> <p>2. Відсутність гнучкості в грошово-кредитній політиці (приводить до запізнилої реакції на загрози).</p> <p>3. Низький рівень узгодженості грошово-кредитної і фінансової політики (гальмує прийняття ефективних рішень щодо подолання дисбалансів у розвитку банківської системи).</p> <p>4. Високий рівень залежності від зовнішніх шоків (приводить до частоті зміни кон'юнктури фінансової безпеки банківської системи України).</p>

Продовження табл. 4.11

1	2
<p>5. Залучення заощаджень клієнтів шляхом надання суспільно прийнятної рівня ставок (сприятиме збільшенню обсягів банківських ресурсів).</p> <p>6. Впровадження принципів Базель III (підвищить ефективність управління банківськими ризиками та загальний рівень фінансової безпеки банківської системи).</p> <p>7. Посилення системи банківського менеджменту і управління ризиками (підвищить рівень фінансової безпеки банківської системи України).</p> <p>8. Посилення конкуренції (сприятиме диверсифікації банківських послуг та зниженню їх вартості для клієнтів).</p> <p>9. Створення банку «токсичних» активів (дозволить «звільнити» баланси банків від проблемних кредитів, тим самим підвищить рівень їх прибутковості та фінансової безпеки).</p> <p>10. Переформатування діяльності державних банків (дозволить впровадити ринкові принципи роботи банків, а також підвищить рівень фінансової стійкості і фінансової безпеки банківської системи).</p> <p>11. Зниження частки російського капіталу у банківській системі України (підвищить рівень фінансової безпеки банківської системи та України в цілому).</p>	<p>5. Відсутність довіри вкладників до банківської системи України (призводить до формування короткострокової ресурсної бази вітчизняних банків).</p> <p>6. Висока концентрація політичних та економічних ризиків (породжує негативні ділові очікування і є однією із причин відтоку коштів вкладників з банку).</p> <p>7. Низький рівень ділової активності (знижує можливості банків щодо залучення коштів корпоративних клієнтів).</p> <p>8. Високий рівень тіньової економіки (знижує можливості банків щодо залучення додаткових грошових коштів на поточні і депозитні рахунки).</p> <p>9. Низька кредитоспроможність позичальників (є загрозою зростання обсягів проблемних кредитів в умовах негативної економічної кон'юнктури).</p>

Як свідчать дані SWOT-аналізу, банківська система України має досить багато слабких сторін та підпадає під вплив багатьох загроз, які уповільнюють її розвиток або є джерелами кризових ситуацій.

Результати SWOT-аналізу банківської системи України можуть стати основою розробки стратегії її розвитку. Однак, перш ніж переходити до формування стратегічних цілей, потрібно зазначити, що в академічній літературі, присвяченій проблемам стратегічного управління, важливе місце приділяється питанням тактики управління, яка, по суті, є основою стратегії.

З поміж багатьох суджень та інтерпретацій сутності поняття «тактика» в академічній літературі особливе місце займає підхід вчених Г. Мінцберга, Д. Куїна, С. Гошала, на думку яких тактика – це короткострокові, адаптивні, активно інтерактивні дії, які використовуються для досягнення своїх цілей силами, що протистоять ода одній під час зіткнення [232]. Пропонований підхід дозволяє ширше зрозуміти принципи побудови стратегії, адже підкреслюється

така, на наш погляд, важлива характеристика тактики, як адаптивність та активна інтерактивність дій, що надає гнучкості стратегії та дозволяє врахувати зміну ділових циклів або інших тектонічних зрушень в розвитку суспільства.

З цих міркувань, стратегія – в теоретичній і практичній інтерпретації – повинна містити комплекс тактичних цілей і заходів, які дозволять досягти стратегічних цілей незалежно від зміни векторів чи сценаріїв розвитку системи, організації чи установи. Однак повнота виконання стратегії та досягнення стратегічних цілей залежить від трьох основних умов: 1) цілісне та коректне визначення можливостей (визначення можливостей дає змогу окреслити загальне уявлення про стан системи та визначити необхідні напрямки модифікації дій управлінської системи); 2) адекватне ціле покладання (не потрібно допускати встановлення утопічних цілей, а враховувати результати оцінки можливостей організації); 3) ефективне поєднання й узгодження тактичних дій.

Згадана Програма Національного банку України не містить конкретно виражених тактичних цілей та заходів, а також опису очікуваних результатів, що уповільнює досягнення не тільки стратегічних цілей, поставлених у Програмі, а й вносить деструктив в управління банківською діяльністю в Україні.

Враховуючи теоретико-методологічні аспекти до формування стратегій розвитку, а також власні напрацювання в даній сфері, спробуємо сформулювати теоретико-практичний концепт стратегії розвитку банківської системи України.

Виходячи з аналізу слабких сторін, загроз та можливостей розвитку банківської системи України, основними стратегічними цілями повинні стати наступні три взаємозалежні цілі, зокрема: високий рівень фінансової стійкості банківської системи; високий рівень фінансової безпеки банківської системи; фінансова стабільність і стабільність розвитку банківської системи. Безумовно дані цілі повинні кореспондувати зі стратегічними цілями державних стратегій, зокрема з цілями Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», а саме: впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі. Стратегія розвитку банківської системи України на довгострокову перспективу повинна стати фундаментальною опорою чотирьох векторів Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»: вектор розвитку (з одного боку розвиток функціональної та операційної складової банківської системи, а з іншого – через кредитно-інвестиційний потенціал банків – розвиток економіки), вектор безпеки (через забезпечення належного рівня фінансової безпеки банківської системи сприяти підтриманню високого рівня національної безпеки України); вектор відповідальності (через забезпечення відповідальності за збереження вкладів населення і юридичних осіб, а також відповідальності за ризикову діяльність на ринку банківських послуг); вектор гордості (досягнення підвищення рейтингів вітчизняних банків міжнародними

рейтинговими агентствами, забезпечення високої незалежності центрального банку).

Для досягнення пропонованих стратегічних цілей необхідно розробити комплекс тактичних цілей і тактичних заходів, які сприятимуть досягненню встановлених цілей. З метою формування ефективної та зрозумілої для всіх суб'єктів економіки стратегії розвитку банківської системи розділимо тактичні цілі та заходи на шість блоків (рис. 4.10), які, на наш погляд, дозволять конкретизувати напрямки вирішення слабких сторін банківської системи, знизити рівень загроз і створять умови для реалізації можливостей вітчизняної банківської системи.

Так, як уже зазначалося в монографії, а також враховуючи результати SWOT-аналізу банківської системи України до першого блоку тактичних цілей варто віднести блок «Законодавство», оскільки саме створення ефективного законодавчого підґрунтя банківської діяльності є запорукою упорядкування всіх процесів у банківській системі. До основних тактичних цілей цього блоку віднесемо такі: законодавче врегулювання функціональної складової діяльності НБУ; створення законодавчого підґрунтя для формування механізму управління фінансовою безпекою банківської системи; законодавче врегулювання валютного, фондового та кредитного ринків; законодавче забезпечення банківської інфраструктури.

Блок №1 «Законодавство». Законодавче врегулювання функціональної складової діяльності НБУ. Досягнення цієї цілі є вкрай необхідним для усунення спекуляцій та формування чітких критеріїв роботи Національного банку України в частині грошово-кредитної та валютно-курсової політики, адже на сьогодні є суттєві розбіжності у трактуванні функціональної діяльності НБУ. Так, відповідно до статті 99 Конституції України «забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – Національного банку України», а відповідно до статті 6 Закону України «Про національний банк України» зазначається, що основною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України, однак доповнено, що при виконанні своєї основної функції Національний банк має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі. На практиці досягнення та підтримка цінової стабільності в державі здійснюється за допомогою інфляційного таргетування і викликає гострі дискусії щодо виконання чи невиконання НБУ Конституції України.

Досліджуючи класичну іноземну та вітчизняну літературу з теорії банківської справи і грошового обігу, можемо зробити висновок про радикально інше розуміння функцій (основних чи додаткових (інших)) центрального банку в основу чого покладено саму сутність центрального банку, а не тактичні чи стратегічні цілі його діяльності (табл. 4.12).

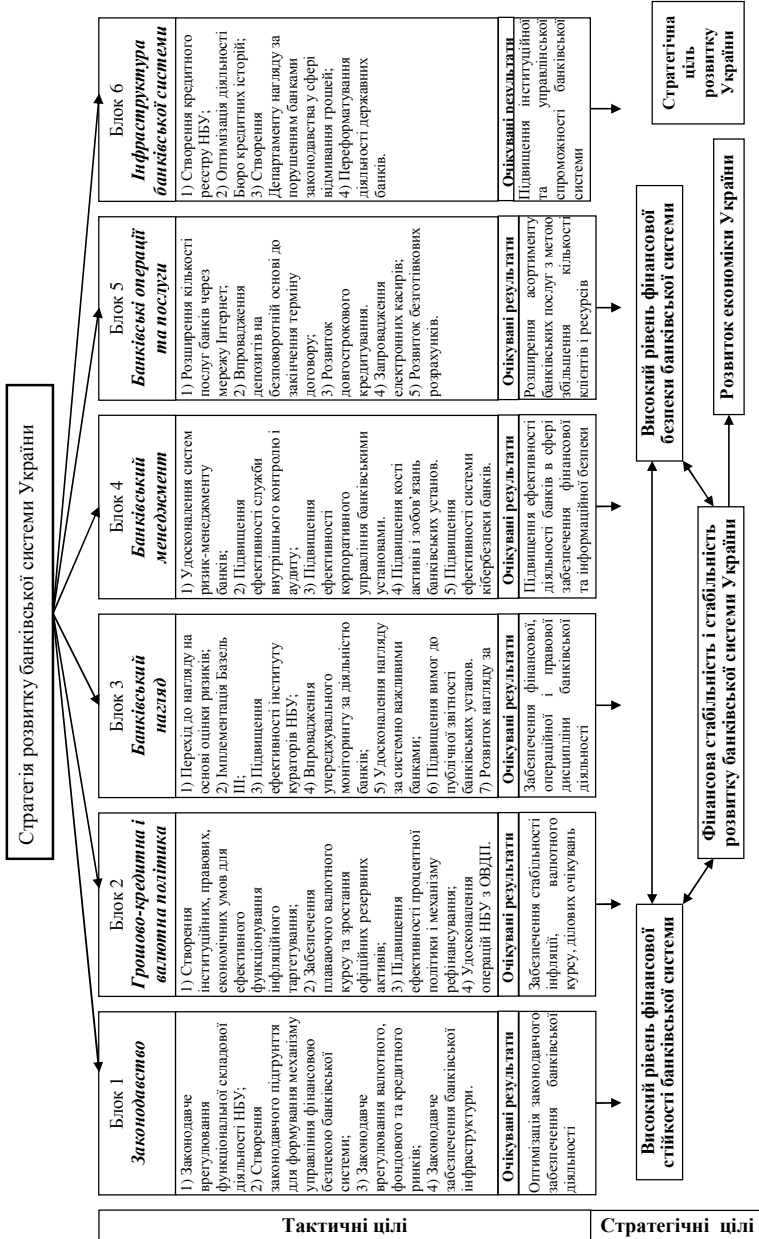

Рис. 4.10. Стратегія розвитку банківської системи України

Таблиця 4.12

**Функції центральних банків у класичній літературі
з теорії банківської справи і грошового обігу**

<p align="center">Мишкін, Фредерік С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків [Текст] : пер. з англ. / Ф. С. Мишкін ; ред. пер. П.С. Панчишин. – К. : Основи, 1998. – 963 с.</p>	<p align="center">Долан Э.Дж., Кэмпбелл К.Д., Кэмпбелл Р.Дж. Деньги, бан- ковское дело и денежно- кредитная политика / Пер. с англ. – М. : Туран, 1996. – 448 с.</p>	<p align="center">Миллер, Р. Л. Современные деньги и банковское дело / Р.Л. Мил- лер, Д. Д. Ван- Хуз ; пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 856 с.</p>	<p align="center">Бизнес: Оксфордский толковый словарь. Англо- русский. Свыше 4000 понятий – М. : Прогресс- Академия, Издательство РГГУ, 1995 – 752 с.</p>	<p align="center">Центральний банк та гро- шово-кредитна політика: під- ручник / Кол. авт.: А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук та ін.; за ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мо- роза і канд. екон. наук, доц. М.Ф. Пуховкіної. – К.:КНЕУ, 2005. – 556 с.</p>
1	2	3	4	5
Функції центральних банків				
<p>12 Федеральних резервних банків виконують наступні функції: 1) здійснює розрахунки; 2) випускає готівкові гроші; 3) вилучає з обігу пошкоджені купюри; 4) оцінює деякі заявки на злиття і поглинання; 5) здійснює управління і надає кредити банкам свого округу; 6) здійснює взаємозв'язок між діловими колами і ФРС; 7) здійснює</p>	<p>Федеральна резервна система США в особі федеральних резервних банків 1) формує і приводить в життя грошово-кредитну політику; 2) здійснює контроль та інспекцію діяльності банків; 3) надає кредити банкам, які мають фінансові труднощі; 4) надає ряд послуг із забезпечення розрахунково-касових операцій.</p>	<p>Центральний банк виконує таких три <u>основних</u> функцій: 1) «банк уряду»; 2) «банк банків»; 3) орган, що розробляє і проводить грошово-кредитну політику.</p>	<p>Банк Англії виконує наступні функції: 1) здійснення державних розрахунків; 2) прийняття депозитних вкладів комерційних банків і надання їм кредитів; 3) контроль за випуском банкнот; 4) допомога, у випадку необхідності, в регулюванні валютних курсів; 5) управління державним боргом; 6) вплив на</p>	<p>Національний банк України: 1) емісійний центр держави; 2) «банк банків»; 3) орган банківського регулювання; 4) банкір і фінансовий агент Уряду; 5) провідник грошово-кредитної політики держави; 6) орган валютного регулювання і контролю; 7) інформаційно-статистичний та аналітичний центр банківської системи.</p>

Продовження табл. 4.12

1	2	3	4	5
перевірки банків-учасників ФРС в даному штаті; 8) збирає статистичні дані про економічну ситуацію в окрузі; 9) проводить дослідження, що пов'язані із реалізацією грошово-кредитної політики.			структуру процентних ставок і контроль за грошовою масою в обігу; 7) підтримка державних резервів у золоті й іноземній валюті; 8) ведення справ з іншими центральними банками; 9) діяльність у якості кредитора останньої інстанції щодо банківської системи.	

Таким чином, для уникнення правових та операційних колізій у сфері функціонального забезпечення діяльності Національного банку України необхідно визначити основні функції та основну мету чи основні цілі його діяльності. Отже, враховуючи погляди класиків на функціональне призначення центрального банку та історичні аспекти розвитку самих центральных банків, вважаємо за необхідне визначити і законодавчо закріпити чотири основних функції Національного банку України:

1) *здійснення емісії грошової одиниці України.* Національний банк України наділений монопольним правом на готівкову та кредитну емісію гривні, що дозволяє своєчасно забезпечити виробництво ВВП необхідним обсягом національної валюти;

2) *банк банків.* Національний банк України є кредитором останньої інстанції для банківських установ, які працюють на території України, а також основним контролером їх діяльності.

3) *банк Уряду.* Національний банк України здійснює касове обслуговування Державного бюджету України та розрахунків Уряду через єдиний казначейський рахунок, який відкрито в Національному банку.

4) *розроблення і реалізація грошово-кредитної політики.* Національний банк України розробляє та реалізує грошово-кредитну політику виходячи зі стану грошово-кредитного ринку, економіки та узгодженості з фіскальною політикою в межах, які не суперечать досягненню основної мети діяльності центрального банку.

Саме така конструкція функцій Національного банку України дозволить визначити його місце серед органів державної влади, а також окреслити зрозумілі вектори його роботи для всіх суб'єктів економіки.

Основна, на даному етапі, функція Національного банку України в такій інтерпретації, в якій вона записана в Конституції України, не може вважатися функцією як такою, оскільки вона не визначає сутності діяльності центрального банку, а є лише певним орієнтиром або метою його діяльності. Тому виникає необхідність переосмислити мету діяльності Національного банку України та через внесення змін до Конституції України упорядкувати категорійний апарат діяльності центрального банку.

Вирішення цього завдання вимагає як звернення до законодавчих актів розвинутих країн світу, де центральні банки успішно досягають поставлених цілей (табл. 4.13), так і до того дискурсу, який відбувається у вітчизняних наукових колах з початку кризи в банківській системі. Оскільки офіційно головною метою діяльності Національного банку України вважається досягнення і підтримання цінової стабільності, то зосередимо свою увагу на центральних банках тих країн, які здійснюють таргетування інфляції.

Як свідчать дані таблиці, незважаючи на монетарний режим інфляційного таргетування аналізованих центральних банків (окрім ФРС США), основною їх метою є не тільки підтримання цінової стабільності (як це де-факто є в Україні), а й забезпечення стабільності національної валюти, повної зайнятості та економічного зростання. Тобто основна мета більшості центральних банків є три- або чотириединою, що дозволяє побудувати ефективну грошово-кредитну політику з чітким спрямуванням на досягнення головної цілі.

Виходячи з аналізу основних цілей центральних банків розвинених країн світу, а також з необхідності активізації економічного зростання України та забезпечення фінансової стабільності, стійкості і безпеки банківської системи, постає гостра необхідність зміни основної мети Національного банку України, яка закріплена в Конституції України.

Отже, на наш погляд, оптимальною, з точки зору операційного і функціонального дизайну, основною ціллю Національного банку України буде наступна: забезпечення стабільності національної грошової одиниці України з метою підтримки цінової і фінансової стабільності, економічного зростання та високого рівня зайнятості.

Таке формулювання основної цілі Національного банку України зумовить необхідність розширення операційного дизайну грошово-кредитної політики від одновекторності (цінова стабільність) до багатовекторності (стабільність національної грошової одиниці, цінова і фінансова стабільність, економічне зростання, високий рівень зайнятості) шляхом розширення арсеналу її інструментів від процентної ставки до активного використання валютних інтервенцій, довгострокового рефінансування, гнучкого управління обов'язковими резервами тощо. Трансформація основної цілі Національного банку України також вимагатиме удосконалення банківського нагляду з метою забезпечення фінансової стабільності і стабільності банківського сектору.

Таблиця 4.13

**Законодавчо закріплена основна ціль
центрального банку деяких країн світу**

Країна	Законодавчо закріплена основна ціль центрального банку	Законодавчий акт, рік прийняття
Австралія	Забезпечення стабільності національної грошової одиниці, повної зайнятості, економічного процвітання і підвищення добробуту населення	Закон Про Резервний банк, 1959
Велико-британія	Забезпечення монетарної та фінансової стабільності на благо британців	Закон Про банк Англії, 2012
Єврозона	Першочергова мета – підтримка цінової стабільності, а також, без шкоди для її досягнення, проведення економічної політики, орієнтованої на досягнення цілей валютного союзу: повна зайнятість і збалансоване економічне зростання, підтримка купівельної спроможності євро	Договір Про Європейський Союз, 1999
Ізраїль	Головна мета – підтримка цінової стабільності, а також сприяти досягненню інших цілей економічної політики уряду щодо забезпечення економічного зростання, зайнятості та зменшення соціальної нерівності, якщо це не суперечить головній меті; забезпечення безпечного, ефективного і безперебійного функціонування платіжної системи, що сприяє підтримці грошово-кредитної і фінансової стабільності	Закон Про банк Ізраїлю, 2010
Індонезія	Забезпечення стабільного курсу рупії з метою підтримки економічного зростання, розвитку ефективної фінансової системи, здатної протистояти зовнішнім і внутрішнім шокам, що за рахунок ефективного розподілу фінансових ресурсів сприятиме досягненню економічної стабільності та зростанню економіки	Закон Про Центральний банк Індонезії, 2004
Канада	Регулювання грошово-кредитної системи в інтересах економіки країни, здійснення контролю та захисту зовнішньої вартості (external value of the currency) національної грошової одиниці, пом'якшення її впливу на динаміку обсягів виробництва, торгівлі, цін і зайнятості, що сприятиме економічному та фінансовому добробуту канадців	Закон Про Банк Канади, 1985
Південно-Африканська Республіка	Головна мета – підтримка вартості валюти для забезпечення збалансованого та сталого економічного зростання. Спільно з іншими інститутами відіграє ключову роль у забезпеченні фінансової стабільності	Конституція, Закон Про Резервний банк, 1989
Сполучені Штати Америки	Максимізація зайнятості, підтримка стабільних і помірних довгострокових процентних ставок і стабільності цін	Закон Про Федеральний резерв, 1977

Варто зауважити, що в нашій інтерпретації «забезпечення стабільності грошової одиниці України» не означає жорстку фіксацію валютного курсу і відмову від інфляційного таргетування, навпаки пропонується ціль Національного банку повинна спонукати менеджмент НБУ та Уряд проводити політику в контексті створення умов для реального впровадження інфляційного таргетування, дотримання стабільності валютного курсу через режим керованого плавання, контрольоване і продуктивне зростання грошової маси і бази.

З метою ефективної реалізації основної цілі функціонування Національного банку України необхідно вирішити ще три тактичних цілі Стратегії розвитку банківської системи України на довгострокову перспективу до 2030 року, а саме:

1) створення законодавчого підґрунтя для формування механізму управління фінансовою безпекою банківської системи. В першу чергу, це стосується законодавчих змін щодо ліцензування банківської діяльності, зокрема порядку видачі ліцензій банкам з іноземним капіталом, де істотна участь належить державі або пов'язаним з урядом осіб. Окрім цього, необхідно в Закон України «Про банківську діяльність» внести зміни в категорійний апарат банківської діяльності та запропонувати визначення фінансової безпеки банківської системи, фінансової стійкості з метою визначення критеріїв їх погіршення та загроз, що призводять до такого погіршення;

2) законодавче врегулювання валютного, фондового та кредитного ринків. З метою забезпечення високого рівня фінансової безпеки банківської системи України, а також для реалізації стратегії її розвитку, необхідним є врегулювання функціонування трьох основних ринків на яких свою діяльність здійснюють комерційні банки. Так, на валютному ринку необхідно знизити валютні обмеження та лібералізувати рух капіталів шляхом прийняття закону «Про валютні операції»; для ефективного функціонування фондового ринку потрібно в через внесення змін до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» врегулювати питання відповідальності за операції з пов'язаними особами, підвищити стандарти розкриття інформації про інвесторів та споживачів, а також підвищити рівень захисту прав споживачів та інвесторів; кредитний ринок вимагає упорядкування споживчого, корпоративного та іпотечного кредитування з позицій доларизації кредитів, оцінки застави, забезпечення ліквідності застави, захисту прав кредиторів тощо;

3) законодавче забезпечення банківської інфраструктури. Законодавче забезпечення банківської інфраструктури як сукупності взаємопов'язаних елементів і функцій, що мають допоміжний характер і створюють умови для забезпечення функціонування банківської системи, вимагає упорядкування діяльності таких інститутів, як бюро кредитних історій, колекторських компаній, компаній з управління активами, банку «токсичних» активів тощо. Сьогодні на часі є необхідність прийняття Законів України «Про діяльність колекторських агентств в Україні», «Про приватних виконавців», «Про банк

«токсичних» активів, «Про організацію формування та обігу кредитних історій» тощо.

Блок №2. «Грошово-кредитна і валютна політика». Оптимізація грошово-кредитної та валютної політики покликана забезпечити досягнення Національним банком України основної цілі (в авторській інтерпретації) шляхом зміни пріоритетів у застосуванні відповідних грошово-кредитних та валютних інструментів. Серед основних тактичних цілей цього блоку варто виокремити наступні:

1) Створення інституційних, правових, економічних умов для ефективного функціонування інфляційного таргетування, що вимагає виконання наступних умов: інституціональна незалежність центрального (національного) банку; високий рівень кваліфікації аналітиків та надійна статистична база, оскільки для використання режиму таргетування інфляції необхідно мати можливість достовірно її прогнозувати; досконала структура економіки в країні, яка використовує політику таргетування інфляції: ціни мають бути вільними, економіка має бути вільною від коливань цін на експорт сировини та валютного курсу, а також мінімальний рівень доларизації; розвинена фінансова система, для забезпечення стабільності якої необхідно мати стійку банківську систему і розвинений фінансовий ринок. Як бачимо, на сьогодні, жодної з умов необхідних для ефективного функціонування інфляційного таргетування, не виконано, що несе вагомі загрози стабільності і фінансовій безпеці банківської системи.

Тому варто зауважити, що Національному банку України без відповідної підтримки Уряду не під силу досягти зазначених умов, що викликає необхідність формування нової концепції узгодженості дій Уряду та НБУ. Особливо це стосується зниження монопольної та адміністративної складової ціноутворення на споживчі товари, паливо, електроенергію та інші товари, вагові коефіцієнти яких є найбільшими при розрахунку рівня інфляції. Крім цього, необхідно забезпечити ефективний і достовірний збір статистичних даних по регіонах країни, в т.ч. і на стихійних ринках, ціни на яких мають суттєвий вплив на добробут українців.

2) Забезпечення плаваючого валютного курсу та зростання офіційних резервних активів. Забезпечення плаваючого валютного курсу та зростання офіційних резервних активів вимагає радикальної зміни не самої валютної політики, а умов і факторів впливу на валютний курс, головною серед яких є структура національного експорту, яка має сировинне спрямування і, як наслідок, є надзвичайно вразливою до коливання цін на сировину на світових товарних ринках. Зміна структури експорту потребує декількох років зусиль за умови проведення ефективних реформ, які без підтримки Уряду не можуть бути здійснені. Тому у цьому аспекті дуже важливою є підтримка Уряду. Роль Національного банку України в контексті створення умов для забезпечення плаваючого валютного курсу зводиться до впровадження ефективного

валютного контролю на всіх етапах руху валюти і валютних цінностей, а також формування збалансованої політики валютних інтервенцій, що повинна ґрунтуватися на засадах своєчасності, раціональності, національних інтересів.

3) *Підвищення ефективності процентної політики і механізму рефінансування.* Необхідність підвищення процентної політики полягає в тому, що в умовах плаваючого валютного курсу процентна політика є найважливішою сферою діяльності Національного банку України, адже шляхом зміни ключових процентних ставок відбувається корекція обсягів ліквідності банківської системи та грошової маси, динаміка яких впливає на інфляцію і валютний курс. Основним завданням Національного банку за умови реалізації інфляційного таргетування є збалансування процентних ставок за активними та пасивними операціями з метою недопущення надмірної вартості кредитів рефінансування та надмірної вигоди від вкладення банків у депозитні сертифікати, що може призвести до накопичення надмірного профіциту ліквідності і суттєвого зниження обсягів кредитування реального сектору. Такий сценарій і був зреалізований в Україні впродовж 2014–2017 років. Тому з метою підвищення ефективності процентної політики і механізму рефінансування необхідно:

- вдосконалити методику розробки і реалізації процентної політики за умов режиму плаваючого курсу національної валюти; процентна політика повинна бути спрямована на оптимальне управління ліквідністю банківської системи і відновлення повноцінної роботи міжбанківського ринку;

- розглянути можливість оптимізації меж коридору процентних ставок і його розширення за рахунок зниження ставок за депозитними сертифікатами НБУ;

- переглянути визначення ключової ставки і відійти від практики, коли ключова ставка (key policy rate) є ставкою за пасивними операціями Національного банку (за двотижневими депозитними сертифікатами НБУ);

- в умовах критичного стиснення кредитування у реальному секторі як ключову ставку доцільно обрати цільову ставку міжбанківського ринку або ставку за певними активними операціями НБУ;

- розглянути можливість запровадження інструментів і операцій монетарної політики для стимулювання банківського кредитування реального сектору економіки; з цією метою доцільно розробити середньострокові інструменти та моделі рефінансування прозорих і стійких українських банків для збільшення їхніх портфелів кредитів, наданих підприємствам реального сектору, зокрема високотехнологічним, а також малому і середньому бізнесу (funding for lending scheme). Розробити чіткі індикатори ефективності та механізми контролю реалізації цих схем [14].

- розглянути можливості повноцінного та оперативного виконання Національним банком функції банку банків, як кредитора останньої інстанції з метою забезпечення стабільності банківської системи.

4) *Удосконалення операцій НБУ з ОВДП.* Механізм операцій Національного банку України з облігаціями внутрішньої державної позики скоріше вимагає удосконалення не у сфері впровадження нових інструментів чи видів державних паперів, а в оптимізації обсягів використання ОВДП, адже через купівлю ОВДП на первинному ринку фактично здійснюється фінансування центральним банком витрат бюджету, що суттєво обмежує його незалежність та можливості оперативного впливати на параметри грошової пропозиції. Тому одним із можливих заходів зниження обсягів операцій Національного банку України є встановлення «стелі» обсягів ОВДП в балансі НБУ, що з одного боку сприятиме пошуку Урядом альтернативних джерел фінансування Державного бюджету, а з іншого – дозволить НБУ ефективніше управляти грошовою пропозицією та ліквідністю банківської системи, що в свою чергу, стане однією з умов забезпечення низьких темпів інфляції в країні.

Блок №3. «Банківський нагляд».

1) *Перехід до нагляду на основі оцінки ризиків.* Умовами переходу до нагляду на основі оцінки ризиків є впровадження безперервного нагляду, згідно з яким орган нагляду був би постійно і регулярно поінформований про стан справ у банку; розробка органами нагляду відповідного методичного забезпечення системи оцінки ризиків; розробка і впровадження банками власних систем управління ризиками.

Нагляд на основі оцінки ризиків є досить складним підходом до організації банківського нагляду і вимагає залучення великого обсягу інтелектуальних, людських, фінансових та інформаційних ресурсів, адже Національний банк України повинен оцінювати банківські ризики на всіх етапах і процесах діяльності банку, в тому числі і на етапі надання банківських послуг.

Найважливішим аспектом банківського нагляду на основі оцінки ризиків є формування циклу безперервного нагляду, що вимагає підвищення ефективності інституту кураторів НБУ, імплементації Базель III, впровадження упереджувального банківського нагляду, нагляду за системно важливими банками та ін.

2) *Підвищення ефективності інституту кураторів НБУ.* Враховуючи високу ризиковість банківської діяльності, економіки та країни в цілому механізм роботи кураторів Національного банку України потребує радикального переформатування. Куратори НБУ повинні отримати значно ширші функції, а отже – значно вищий ступінь важливості, аніж це прописано в главі 5 Положення Національного банку України «Про застосування Національним банком України заходів впливу» від 17.08.2012 р., яким передбачено необхідність введення кураторів у системно важливі банки та банки, які отримали стабілізаційний кредит від НБУ [269].

Однак реальність переконливо доводить необхідність роботи кураторів у переважній більшості банківських установ, які за рівнем активів можна віднести до найбільших, великих та середніх на постійній основі. У малих

банках за розміром активів робота кураторів повинна проводитися один раз на місяць у вигляді візної інспекційної перевірки без затвердженого раніше графіку перевірок з метою уникнення передбачуваності таких перевірок. Вибір банку для перевірки повинен відбиратися випадково комп'ютерною програмою.

Усі куратори банків повинні обиратися з числа службовців Національного банку України, які мають вищу економічну освіту, а також обов'язково сертифікати стажування в міжнародних аудиторських компаніях, банках, Базельському комітеті з банківського нагляду.

Куратори повинні буди наділені доступом до будь-яких процесів банку, фінансової звітності, проводити прямий контроль голови і членів правління банку і всіх ключових співробітників банку. При виявленні порушень куратор банку повинен формувати відповідний звіт, який розглядатиметься на поточних та екстрених засіданнях НБУ, або окремого департаменту кураторів Національного банку України. Безпосереднього втручання в роботу банку куратор не має права, однак його думки та судження повинні лягти в основу рекомендацій НБУ щодо оптимізації роботи банку. З цих міркувань куратори НБУ повинні перетворитися з антикризових менеджерів до постійних контролерів банків, які з метою уникнення корупційних зв'язків повинні працювати в одному банку не більше одного місяця.

Особливе місце в роботі куратора повинен зайняти контроль за процесами відмивання грошей і фінансування тероризму.

3) *Імплементация Базель III*. Імплементация стандартів Базель III дозволить підвищити ефективність банківського нагляду в цілому та банківський ризик-менеджмент, що стане однією з умов формування механізму упереджувального банківського нагляду.

4) *Удосконалення нагляду за системно важливими банками*. В цьому контексті доцільно застосувати нові підходи до розрахунку економічних нормативів діяльності банків, які передбачають нові мінімально необхідні значення нормативів для системно важливих банків.

6) *Підвищення вимог до публічної звітності банківських установ*. Щодо підвищення вимог до публічної звітності, то, на наш погляд, в існуючих річних звітах необхідно впровадити розділ про рішення банків, які ним було прийняті в умовах кризових ситуацій. Такий розділ дозволить здійснити громадський контроль за діяльністю менеджменту банку та визначити його ефективність.

7) *Розвиток нагляду за відмиванням грошей*. Беручи до уваги терористичні загрози, розвиток офшорного бізнесу, в Україні необхідною є активізація роботи щодо нагляду за роботою банків у сфері відмивання грошей і фінансування тероризму.

Блок №4. Банківський менеджмент.

1) *Удосконалення систем ризик-менеджменту банків*. Удосконалення системи ризик-менеджменту вітчизняних банківських установ є вкрай необхідною умовою їх ефективного функціонування і розвитку банківської

системи в цілому. Швидкість удосконалення системи ризик-менеджменту комерційних банків залежить від швидкості імплементації Базель III, принципи якого вимагають підвищення вимог до регулятивного капіталу банку, підвищення вимог до систем і методик оцінки ризиків, корпоративного управління тощо. Нині, в напрямку виконання умов для впровадження Базель III вітчизняним комерційним банкам необхідно впроваджувати комплексні методики прогнозування ризиків і загроз банківській безпеці разом із побудовою ефективних стратегій розвитку в умовах швидко змінюваного зовнішнього середовища.

2) *Підвищення ефективності служби внутрішнього контролю, аудиту і корпоративного управління банку.* Як показує практика діяльності вітчизняних банківських установ, функціонування служби внутрішнього контролю і аудиту [370] є досить на низькому рівні, адже в практиці банківської діяльності контроль і аудит часто ототожнюється і зводиться до перевірки правильності бухгалтерського обліку і внутрішніх нормативних документів, а сама перевірка носить формальний характер, що зумовлено слабкістю корпоративного управління в частині розподілу функцій і повноважень банківських підрозділів. Тому виникає необхідність оптимізації корпоративного управління в частині чіткого розподілу функцій, оплати праці та винагород між підрозділами банку, де служба внутрішнього контролю і аудиту повинна займати центральне місце. З функціональної точки зору, служба внутрішнього контролю і аудиту не повинна носити рис карального органу, а бути фінансовим консультантом правління банку. Результати роботи служби внутрішнього контролю і аудиту повинні бути описані в доступній для керівництва формі у вигляді аналітичних записок та містити рекомендації щодо управління ризиками, доповнені аналітичною поточною інформацією, аналітичною прогнозною інформацією, аналізом і прогнозом діяльності конкурентів. Керівники та менеджери банку повинні відчувати користь від діяльності служби внутрішнього контролю та аудиту, а не дисциплінарне стягнення.

3) *Підвищення якості активів і зобов'язань банківських установ.* Не менш важливою тактичною ціллю стратегії розвитку банківської системи України на довгострокову перспективу є підвищення якості активів і зобов'язань банківських установ з метою уникнення надмірної вразливості до кредитного, валютного та ринкового ризиків. Вирішення цієї проблеми в Україні полягає у диверсифікації активів за напрямками розміщення, за строками погашення та за валютою.

4) *Підвищення ефективності системи кібербезпеки банків.* Розвиток інформаційних технологій, систем безготівкових розрахунків, Інтернет-технологій банківського обслуговування клієнтів актуалізує питання підвищення рівня кібербезпеки банківських установ, враховуючи також і високий рівень терористичних загроз і кібератак на вітчизняні комерційні і державні установи. Особливої ваги в цьому контексті набуває підвищення кваліфікації ІТ-

спеціалістів банків або запрошення нових висококваліфікованих фахівців, а також впровадження новітніх систем криптографічного захисту, які забезпечують такий захист інформації, при якому у разі її перехоплення та обробки будь-якими способами, вона може бути дешифрована тільки протягом часу, необхідного їй для втрати своєї цінності. Варто зауважити, що заходи із забезпечення інформаційної безпеки банківських установ є найвитратнішим напрямком діяльності банку, що вимагає оптимального планування витрат банку на формування системи інформаційної безпеки.

Блок №5. «Банківські операції та послуги». Даний блок тактичних цілей стратегії розвитку банківської системи України на довгострокову перспективу спрямований на розвиток новітніх банківських послуг та оптимізацію існуючих з метою повернення довіри суб'єктів економіки до банківських установ і, як наслідок – залучення додаткових ресурсів, що в кінцевому підсумку призведе до формування високого рівня фінансової безпеки банківської системи.

Серед основних цілей варто виокремити наступні:

1) *Розширення кількості послуг банків через мережу Інтернет.* Дозволить підвищити доступність банківських послуг у сільських місцевостях, оскільки більшість населених пунктів України забезпечено Інтернет-зв'язком, а також підвищить ступінь зручності користування банківськими послугами, що сприятиме підвищенню рівня довіри до банків і збільшенню кількості клієнтів.

2) *Впровадження депозитів на безповоротній основі до закінчення терміну договору* – спрямовано на створення довгострокової ресурсної бази банків і стабільного залишку депозитів в умовах кризи.

3) *Розвиток довгострокового кредитування* – спрямовано на розвиток промислового виробництва, що завдяки причинно-наслідковій закономірності сприятиме до збільшенню ресурсної бази банків, кредитоспроможності клієнтів і, в кінцевому підсумку фінансової стійкості і безпеки банків.

4) *Запровадження електронних касирів* – спрямовано на зниження витрат банків на оплату праці працівникам каси, а також зниження операційного ризику при розрахунково-касовому обслуговуванні.

5) *Розвиток безготівкових розрахунків.* Розвиток безготівкових розрахунків є актуальним питанням функціонування не лише вітчизняної банківської системи, а й економіки в цілому. Збільшення обсягів безготівкових розрахунків з одного боку зменшує витрати банків на інкасування готівки, а з іншого – збільшує ресурсну базу банків і комісійний прибуток банку.

Блок №6. «Інфраструктура банківської системи». Розглянемо основні тактичні цілі створення ефективної інфраструктури банківської системи України:

1) *Створення кредитного реєстру НБУ.* Створення кредитного реєстру Національного банку України дозволить поліпшити моніторинг концентрації кредитного ризику, у тому числі посилити моніторинг великих бізнес-груп, зокрема пов'язаних із власниками банків, а також зменшити частку проблемних кредитів;

2) *Оптимізація діяльності Бюро кредитних історій.* Однією з основних проблем функціонування бюро кредитних історій в Україні є відсутність можливостей отримувати достатній обсяг інформації про клієнтів банків у зв'язку із відсутністю доступу до державних органів контролю, зокрема: Державної фіскальної служби, Податкової міліції, Міністерства внутрішніх справ, що не дає можливості сформувати цілісну кредитну історію клієнтів банків. У такому випадку необхідною є організація Єдиної державної системи бюро кредитних історій з повним доступом до баз даних Державної фіскальної служби, Податкової міліції, Міністерства внутрішніх справ, що дасть змогу підібрати достатній обсяг інформації про клієнтів банків і сформувати кредитні історії, які будуть достатніми для адекватної оцінки кредитоспроможності позичальників.

3) *Створення Департаменту нагляду за порушенням банками законодавства у сфері відмивання грошей.* Національний банк України, виходячи із аналізу його прес-релізів, здійснює ефективний нагляд за порушенням банками законодавства у сфері відмивання грошей, однак для більш концентрованого нагляду, на наш погляд, доцільним є створення окремого Департаменту нагляду за порушенням банками законодавства у сфері відмивання грошей.

4) *Переформатування діяльності державних банків.* Практично протягом всього часу функціонування державних банків ведеться дискурс щодо доцільності та ефективності їх функціонування. На сьогодні день ця проблема набула загальнонаціонального значення, оскільки державні банки здебільшого використовуються для фінансування дефіциту державного бюджету, оскільки виступають головними контрагентами Національного банку України з викупу ОВДП на вторинному ринку. Окрім цього, державні банки не виконують покладених на них функцій, наприклад щодо фінансування експортно-імпортних операцій, промислового сектору тощо. Тому основною тактичною ціллю розвитку державних банків є надання їм функцій спеціалізованих банківських установ, які б здійснювали свою роботу за заданими напрямками. Також важливим є обмеження діяльності державних банків з ОВДП з метою фінансування державного бюджету чи інших державних підприємств.

Сформулювавши основні ідеї побудови стратегії розвитку банківської системи України на довгострокову перспективу – 2030, побудуємо її архітектурний каркас – концепцію управління фінансовою безпекою банківської системи України.

Чому саме концепція управління фінансовою безпекою банківської системи України має стати архітектурним каркасом реалізації стратегії розвитку банківської системи України на довгострокову перспективу – 2030? Тому, що фінансова безпека банківської системи є найбільш комплексною характеристикою її розвитку, адже, на відміну від фінансової стійкості, фінансова безпека, окрім загроз фінансового характеру, передбачає врахування

ширшого комплексу загроз для банківської системи, починаючи фінансовими і закінчуючи інформаційними, і навіть терористичними загрозами.

У теоретико-практичній інтерпретації концепція управління фінансовою безпекою банківської системи України – це цілісне бачення завдань, принципів, системи та інструментів управління фінансовою безпекою банківської системи у їх взаємозв'язку, які спрямовані на створення умов для досягнення тактичних і стратегічних цілей розвитку вітчизняної банківської системи (рис. 4.12).

Основними завданнями концепції управління фінансовою безпекою банківської системи України є формулювання цілісного бачення про управління ФББС України, формування системи управління ФББС України, створення умов для забезпечення високого рівня ФББС України.

Управління фінансовою безпекою банківської системи України повинно ґрунтуватися на принципах системності; ієрархічності; цілісності; адаптивності; колегіальності.

Принцип системності передбачає системний підхід до управління фінансовою безпекою банківської системи України, який передбачає не тільки створення системи управління як сукупності певних державних інституцій і їх функцій, а й застосування системного підходу до вибору інструментів оцінки рівня фінансової безпеки банківської системи, рівня загроз, можливостей, а також систематизації інструментів управління залежно від характеру ситуації, що склалася в банківській системі, та економіці, країни загалом.

Принцип ієрархічності передбачає правильне підпорядкування інституцій управління фінансовою безпекою банківської системи і їх функцій вищестоячим інституціям з високим рівнем субординації відносин. Тобто важливою є побудова відносин між інституціями управління фінансовою безпекою банківської системи на засадах толерантності відносин та незалежності інституцій.

Принцип комплексності передбачає комплексне управління фінансовою безпекою банківської системи України, а не окремими її елементами, наприклад фінансовою безпекою системно важливих банків.

Принцип адаптивності передбачає високу адаптивність управління до викликів часу та зміни зовнішнього і внутрішнього середовища банківської системи України.

Принцип колегіальності передбачає колегіальне прийняття рішень щодо вибору інструментів, підходів, методів і моделей управління, що дозволяє вибрати найбільш адекватне їх поєднання на основі взаємоузгодженості позицій інституцій управління фінансовою безпекою банківської системи України.

Реалізація завдань концепції відбувається через блоки управління, які взаємоузгоджуються з вищеописаними принципами. Так, на наш погляд, доцільно виділити три блоки управління, які найбільш комплексно відображають саму суть концепції: інституційний блок, функціональний блок, аналітичний блок.

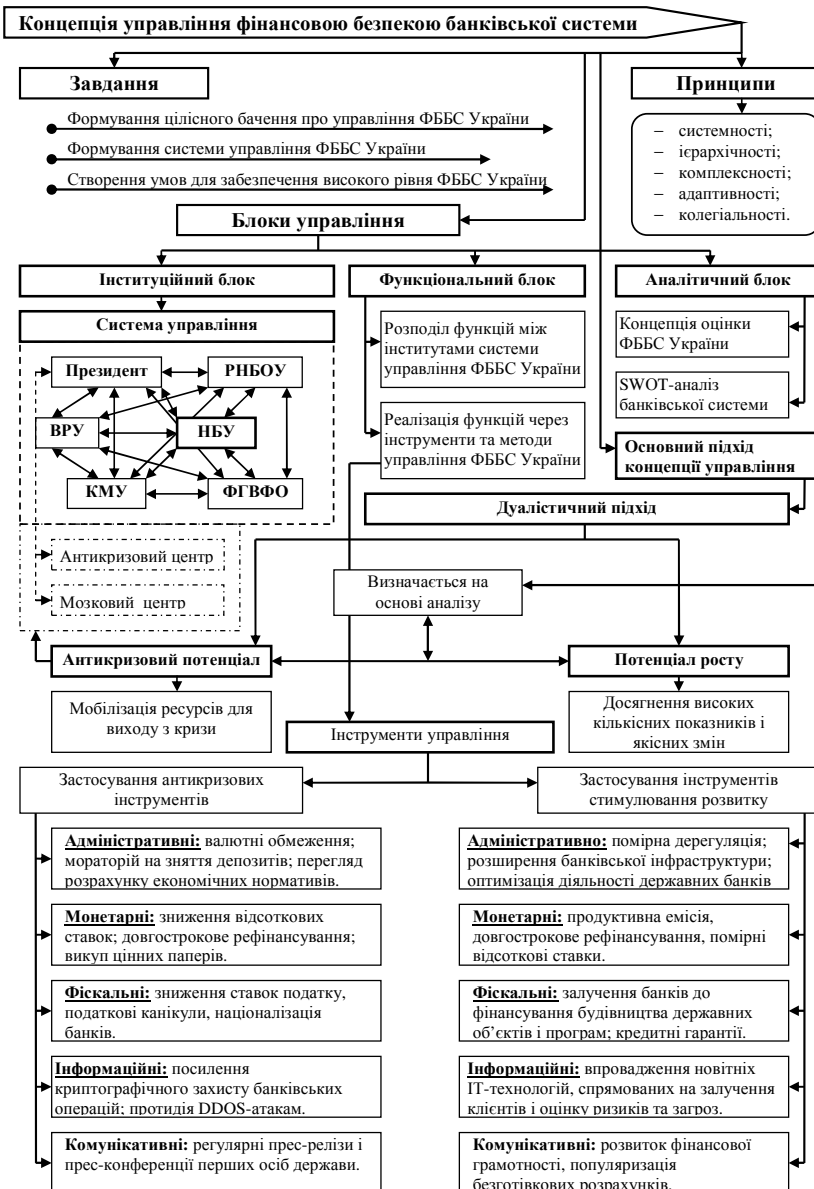

Рис. 4.12. Концепція управління фінансовою безпекою банківської системи

*Власна розробка автора.

Інституційний блок передбачає створення системи управління фінансовою безпекою банківської системи України. Насправді створення такої системи є досить складним завданням, адже передбачає поєднання в єдине ціле функцій усіх ключових державних інституцій, що в умовах відсутності системності в державному управлінні буде вкрай важко реалізувати.

Незважаючи на те, що центральний банк відповідно до різних наукових теорій, є основною інституцією, яка здійснює управління і регулювання діяльності комерційних банків, у питаннях управління фінансовою безпекою банківської системи (до якої він належить сам) функцій центрального банку недостатньо. З огляду на те, що банківська система є центральною ланкою економіки зацікавленість у високому рівні її фінансової безпеки є у Президента, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, Ради національної безпеки і оборони України. Звичайно, дане питання є достатньо дискусивним, однак кожна з перелічених інституцій має непрямий вплив на фінансову безпеку банківської системи України, який потребує належного обґрунтування і упорядкування.

Отже, Президент України, відповідно до статті 106 Конституції України призначає та звільняє з посад половину складу Ради Національного банку України, вносить на розгляд Верховної Ради України подання про призначення Голови Національного банку України, очолює Раду національної безпеки і оборони України, вводить в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України, окрім цього може видавати укази щодо застосування тих чи інших заходів з розвитку держави. Реалізація описаних повноважень Президентом України дозволяє йому здійснювати досить суттєвий вплив на фінансову безпеку банківської системи України.

Верховна Рада України є законодавчим органом держави, який окрім видання законів (в т. ч. тих, які стосуються банківської діяльності) відповідно до статті 85 Конституції України, призначає та звільняє з посад половину складу Ради Національного банку України, призначає і звільняє з посади Голову Національного банку України за поданням Президента України.

Прийняття кадрових рішень у сфері банківської системи є одним із найважливіших управлінських рішень Президента України і Верховної Ради України в контексті управління фінансовою безпекою банківської системи України, оскільки: по-перше, призначення на посаду Голови Національного банку України та обрання до Ради Національного банку України висококваліфікованих працівників з бездоганною діловою репутацією створює умови для ефективної побудови грошово-кредитної, валютно-курсової та контрольно-наглядової політики НБУ, що дає змогу своєчасно та адекватно реагувати на загрози банківській системі і повною мірою розвивати її сильні та розкривати нові можливості для розвитку; по-друге, можливість призначення і звільнення з посади Голови Національного банку України дає змогу прийняти рішення щодо застосування санкцій до Голови НБУ у вигляді достросткового припинення

повноважень у випадку невиконання нею і Національним банком в цілому основної мети його діяльності. Своєчасність прийняття такого рішення є запорукою ефективності роботи Національного банку України.

Кабінет Міністрів України відповідно до статті 116 Конституції України забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики, характер яких визначає спрямованість грошово-кредитної політики Національного банку України, а також функціонування комерційних банків. Окрім цього, Кабінет Міністрів України є основним акціонером державних банків і саме він визначає напрямки політики і розвитку банків з державною участю, що також досить суттєво позначається на стані фінансової безпеки банківської системи України. Вагомим інструментом управління фінансовою безпекою банківської системи України в руках Кабінету Міністрів є рекапіталізація та націоналізація банківських установ, що дозволяє оперативно вирішити проблеми пов'язані із функціонуванням системно важливих банків, банківської паніки, економічної кризи тощо.

Відзначаючи участь Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України в управлінні фінансовою безпекою вітчизняної банківської системи, варто підкреслити, що одним із головних завдань їх участі є забезпечення і збереження високого рівня незалежності Національного банку України, як інституційної основи ефективної грошово-кредитної і контрольно-наглядової політики.

Рада національної безпеки і оборони України, відповідно до Закону України «Про раду національної безпеки і оборони України», визначає стратегічні національні інтереси України, концептуальні підходи та напрямки забезпечення національної безпеки й оборони у політичній, економічній, соціальній, воєнній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній та інших сферах. Тобто РНБОУ є тим органом, який визначає національні інтереси України в, окрім іншого, економічній сфері, до якої належить банківська система. Таким чином РНБОУ формулює цілі забезпечення національної безпеки й оборони, які стають основою завдань концепції управління фінансовою безпекою банківської системи.

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб наділений широким колом повноважень, які стосуються управління фінансовою безпекою банківської системи, зокрема: бере участь в інспекційних перевірках проблемних банків за пропозицією Національного банку України; застосовує до банків, та їх керівників відповідно, фінансові санкції і накладає адміністративні штрафи; здійснює процедуру виведення неплатоспроможних банків з ринку, у тому числі шляхом здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банків, організовує відчуження всіх або частини активів і зобов'язань неплатоспроможного банку, продаж неплатоспроможного банку або створення та продаж перехідного банку; надає фінансову підтримку банку; здійснює аналіз фінансового стану банків з метою виявлення ризиків у їхній діяльності та

прогнозування потенційних витрат Фонду на виведення неплатоспроможних банків з ринку та відшкодування коштів вкладникам тощо.

Національний банк України є центральним органом управління фінансовою безпекою банківської системи України, оскільки володіє широким арсеналом адміністративних і ринкових інструментів впливу прямої дії на фінансову безпеку банківської системи України.

Оскільки Національний банк України, виходячи з його основної мети, функцій та інструментів управління, є центральною ланкою в системі управління фінансовою безпекою банківської системи України, то на нього покладено функції організації самої системи. Основне завдання Національного банку України з побудови системи управління фінансовою безпекою банківської системи це організація ефективних комунікацій між всіма учасниками, що буде запорукою колегіальності і ефективності прийняття рішень та своєчасного застосування інструментів управління.

Комунікація зазначених інститутів системи управління фінансовою безпекою банківської системи організовується за двома напрямками:

1) стандартний (стандартна ситуація розвитку банківської системи). Національний банк України формує аналітичні і статистичні матеріали про стан банківської системи в цілому, і рівень її фінансової безпеки зокрема, надсилаючи її всім інституціям системи управління з пропозиціями чи рекомендаціями щодо змін у банківській системі. Тобто робота проводиться в режимі ділового листування і формування за його результатами щорічної Національної доповіді про стан фінансової безпеки банківської системи України;

2) нестандартний (нестандартні ситуації, кризи). Робота проводиться у вигляді засідань Ради фінансової стабільності у розширеному форматі із залученням антикризового та мозкового центрів, на яких розглядаються конкретні ситуації та проблеми, що загрожують фінансовій безпеці банківської системи України і, внаслідок цього, оперативно виробляються колегіальні рішення щодо подолання загроз.

Аналітичний блок управління фінансовою безпекою банківської системи України передбачає застосування концепції оцінки фінансової безпеки банківської системи України (описана вище) і SWOT-аналізу банківської системи в цілому з метою виявлення загроз, слабких сторін та потенційних можливостей розвитку банківської системи. На основі проведеного аналізу Національний банк України формує необхідні матеріали для всіх учасників системи управління з визначенням напрямків усунення загроз і слабких сторін.

Функціональний блок концепції управління фінансовою безпекою банківської системи України покликаний забезпечити розподіл між учасниками системи управління тих функцій, реалізація яких дозволить оперативно подолати загрози банківській системі (табл. 4.14).

Таблиця 4.14

**Функціональний блок концепції управління
фінансовою безпекою банківської системи України**

Інститут	Функція
Президент України	1) підбір висококваліфікованої особистості на посаду Голови Національного банку України; 2) видання антикризових наказів і наказів на забезпечення захисту банківської системи від зовнішніх загроз.
Верховна Рада України	1) своєчасне прийняття антикризових та інших законів за прискореною процедурою, які сприяють підвищенню рівня фінансової безпеки банківської системи України; 2) критичне заслуховування звітів Голови Національного банку України і своєчасне прийняття резолюцій про довіру або недовіру.
Кабінет Міністрів України	1) створення сприятливого інвестиційного клімату в Україні; 2) забезпечення сприятливого податкового режиму для банків, які фінансують корпоративний сектор економіки; 3) своєчасне проведення рекапіталізації або націоналізації банківських установ; 4) реалізація фіскальної політики з огляду на основні завдання монетарної політики, а також з огляду на необхідність підтримання високого рівня фінансової безпеки банківської системи України; 5) ефективне управління діяльністю банків з державною участю; 6) гарантування банківського кредитування; 7) створення нових елементів банківської інфраструктури як наприклад банк «токсичних» активів.
Фонд гарантування вкладів фізичних осіб	1) здійснення нагляду за діяльністю банківських установ; 2) забезпечення ефективної роботи тимчасових адміністрацій та кураторів банківських установ; 3) ефективна робота в сфері реалізації активів і майна, виведених з ринку банків.
Рада національної безпеки і оборони України	1) моніторинг економічних, інформаційних, терористичних та інших загроз для економіки України в цілому і банківської системи загалом; 2) прийняття рішень щодо ліквідації чи мінімізації зовнішніх загроз банківській системі засобами і методами, які виходять за межі повноважень та можливостей Національного банку України.
Національний банк України	1) розробка та реалізація грошово-кредитної політики; 2) реалізація контрольно-наглядової роботи за банківським сектором; 3) забезпечення взаємоузгодженості монетарної і фіскальної політики; 4) ефективна реалізація функції кредитора в останній інстанції; 5) ініціювання прийняття необхідних законів для забезпечення високого рівня фінансової безпеки банківської системи.

Реалізація блоків управління в контексті досягнення високого рівня фінансової безпеки банківської системи України повинна відбуватися через основний підхід до формування концепції управління. На наш погляд, для ефективного управління фінансовою безпекою банківської системи України необхідно застосувати дуалістичний підхід, який ґрунтується на визначенні антикризового потенціалу банківської системи та потенціалу росту. Антикризовий потенціал відображає можливість банківської системи та системи управління фінансовою безпекою мобілізувати фінансові, кадрові, технічні та інформаційні ресурси для подолання кризових явищ у банківській системі. Потенціал росту передбачає реалізацію можливостей щодо кількісного поліпшення показників розвитку банківської системи та здійснення необхідних якісних змін у функціонуванні банківської системи.

Характер потенціалу банківської системи України визначається на основі аналізу її функціонування, який дозволяє визначити наявність тенденцій кризи і тенденцій росту.

У випадку управління фінансовою безпекою банківської системи України в умовах реалізації антикризового потенціалу дещо видозмінюється інституційний блок управління, адже виникає необхідність реалізації механізму антикризової політики України, яка виходить за межі системи управління фінансовою безпекою банківської системи.

Зміна інституційного блоку полягає у створенні спеціального тимчасового антикризового центру як колегіального органу прийняття рішень (рис. 4.13). До антикризового центру повинні входити Президент, Прем'єр-міністр та міністр фінансів, Голова Правління НБУ та Голова Ради НБУ, а також Голова Ради національної безпеки та оборони. Діяльність антикризового центру повинна ґрунтуватися на аналізі економічної, соціальної та військово-політичної ситуації в країні і за кордоном, на основі якого мають розроблятися пропозиції та законодавчі ініціативи для законодавчого органу (Верховної Ради України) щодо прийняття законопроектів, які оптимізують монетарну та фіскальну політику, інфраструктуру банківської системи, банківську діяльність в цілому.

Особливу роль у діяльності антикризового центру доцільно відвести створеному мозковому центру, який повинен складатися із визнаних вчених та консультантів, в тому числі і міжнародних. Мозковий центр повинен проводити аналіз і дослідження економіки, соціальної сфери, політики та міжнародної ситуації, розробляти прогностичні сценарії та аналітичні звіти для антикризового центру. На основі опрацювання аналітичних звітів і рекомендацій мозкового центру антикризовий центр повинен розробляти пропозиції щодо удосконалення монетарної, фіскальної та контрольно-наглядової політики НБУ в частині антикризової політики.

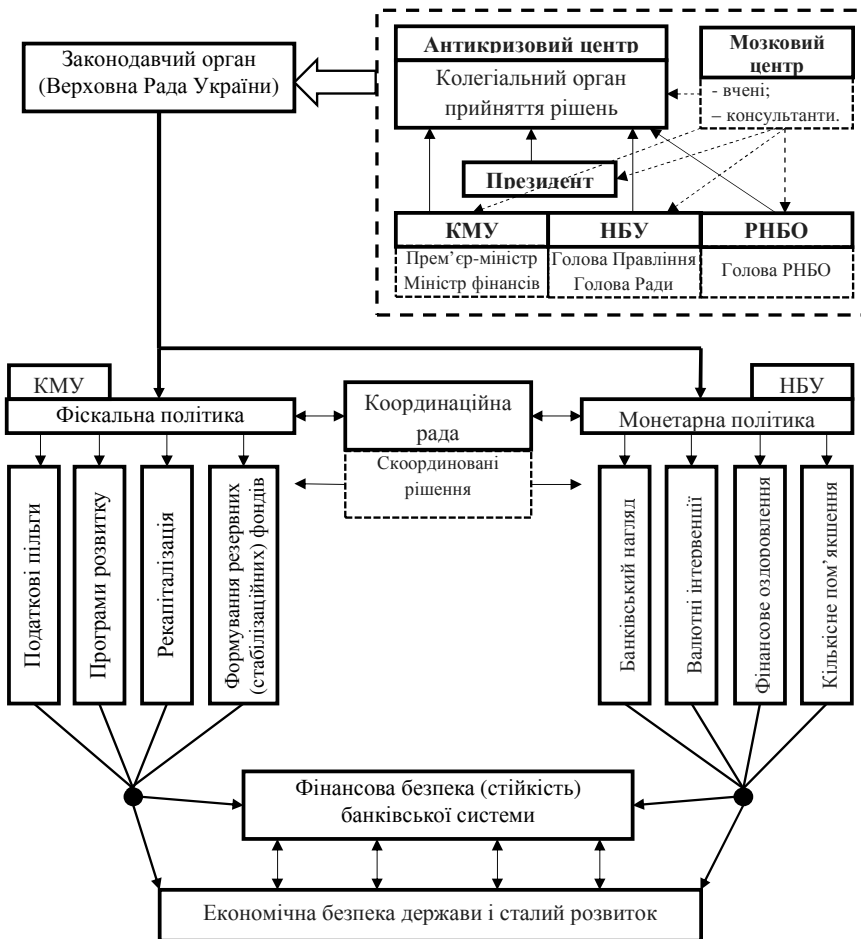

Рис. 4.13. Структурно-логічна схема механізму антикризової політики України*

*Власна розробка автора.

Важливим елементом в механізмі антикризової політики є координаційна рада монетарної і фіскальної політики, яка повинна створювати умови та можливості щодо прийняття скоординованих рішень щодо регулювання інфляції, валютного курсу, фінансової безпеки банківської системи тощо. Сама координація монетарної і фіскальної політики повинна відбуватися на таких рівнях (табл. 4.15):

Таблиця 4.15

**Рівні координації монетарної і фіскальної політики
в контексті забезпечення високого рівня
фінансової безпеки банківської системи***

Рівні координації монетарної і фіскальної політики		Характер координації	Результат узгодженості	Результат неузгодженості
1	Програмно-цільовий	Встановлення єдиних макроекономічних стратегічних і тактичних цілей для уряду і центрального банку затверджених у спільному документі (акті, меморандумі)	Позитивні очікування для економічних агентів, можливість планування діяльності бізнесу на довгострокову перспективу, довіра до монетарної і фіскальної влади	Відсутність позитивних очікувань для бізнесу, невизначеність для всіх економічних агентів, підстави для виникнення панічних настроїв та недовіри до монетарної і фіскальної влади
2	Інструментальний	Узгоджене використання фіскальних та монетарних інструментів для досягнення макроекономічних цілей	Досягнення помірних темпів інфляції та стабільності національної валюти, забезпечення сталого економічного зростання	Поява економічних дисбалансів, галопуюча та гіперінфляція, девальвація національної валюти падіння темпів росту ВВП.
3	Функціональний	Узгодженість дій щодо створення умов для формування позитивного ділового клімату та ефективного функціонування банківської системи	Приплив інвестицій в країну та кредитування реального сектору, а отже й створення внутрішнього попиту і формування підвалин для економічного зростання	Високе податкове навантаження та відсутність кредитування реального сектору економіки – зростання державного боргу, збитковість банківського сектору і, як наслідок, падіння ВВП

*Власна розробка автора.

Так, на програмно-цільовому рівні координації монетарної та фіскальної політики необхідним є визначення строків розробки прогнозних та цільових показників, а також вибір державних органів, які розроблятимуть такі показники, що є досить актуальним не тільки в контексті оголошеного монетарного режиму інфляційного таргетування (незважаючи на його ефективність чи неефективність), а й у контексті подолання кризових явищ в економіці. Встановлення чіткого механізму розробки і досягнення цільових макроекономічних показників дозволить фіскальній та монетарній владі ефективно застосовувати інструменти для їх досягнення, а самі показники зможуть стати орієнтирами для бізнесу. На наш погляд, розробку прогнозних показників варто зосередити в тому органі державної влади, який має найбільші можливості статистичного аналізу та прогнозування: у даному випадку таким органом може бути Національний банк України. Вибір прогнозних і цільових макроекономічних показників повинен бути покладеним в основу стратегії макроекономічної політики України, а отже – відображати три ключових сфери економічної політики: фіскальної, монетарної, загальноекономічної. До фіскальних показників варто включити наступні: рівень державного боргу, дефіцит/профіцит бюджету; до монетарних показників – рівень інфляції, валютний курс, облікова ставка; до загальноекономічних показників – рівень ВВП, рівень безробіття. Стратегія економічної політики, на наш погляд, повинна будуватися на строк не менше 5 років, а перегляд цільових і прогнозних показників повинен відбуватися щорічно до прийняття бюджетної резолюції. З цих мотивів, виникає необхідність зміни термінів і механізму встановлення прогнозних і цільових показників. Так, на наш погляд, для ефективного складання прогнозних показників Національний банк України повинен отримати інформацію про загальноекономічні наміри (від Міністерства економічного розвитку і торгівлі) та фіскальні наміри (від Міністерства фінансів) до 20 травня року, який передує плановому і разом із використанням власної інформації про монетарні складові розробити цільові і прогнозні макроекономічні показники до 1 червня. На основі цільових і прогнозних показників Міністерство фінансів повинно розробити бюджетну резолюцію до 15 червня року, що передує плановому. Що ж стосується поділу показників на цільові і прогнозні, то цільові показники державного боргу, дефіциту бюджету, інфляції, валютного курсу, облікової ставки, ВВП та рівня безробіття мають розроблятися на середньострокову (3 роки) та довгострокову (5 років) перспективу, а прогнозні показники повинні встановлюватися на короткострокову перспективу до 1 року і коригуватися щорічно із зазначенням необхідних заходів щодо приведення прогнозних показників у відповідність до цільових. Затвердження ж основних програмних документів Уряду (Основні

засади бюджетної політики) та Національного банку України (Основні засади грошово-кредитної політики) повинні відбуватися у Верховній раді України в один і той же день до 1 вересня року, що передує плановому. Такий механізм затвердження прогнозних і цільових макроекономічних показників дозволить уникнути неузгодженості в термінах обміну інформацією між Урядом і НБУ, узгодити застосування інструментів фіскальної і монетарної політики, а також слугувати стратегічними орієнтирами не лише для влади, а й для вітчизняного і зарубіжного бізнесу.

Інструментальний та функціональний рівень координації управління є важливим не тільки в умовах реалізації антикризового потенціалу, але й в умовах реалізації потенціалу росту.

З метою всебічного охоплення можливого інструментарію фінансовою безпекою банківської системи України згрупуємо його у п'ять груп: адміністративні інструменти; монетарні, фіскальні, інформаційні, комунікативні.

Адміністративні інструменти в умовах реалізації антикризового потенціалу передбачають прямий вплив управлінської системи на функціонування банківської системи України шляхом введення валютних обмежень, мораторію на зняття депозитів, перегляду розрахунку економічних нормативів та інших. Тобто, за своєю суттю вони є інструментами ручної дії, які застосовуються з метою швидкої і радикальної зміни умов ведення банківського бізнесу. В умовах реалізації потенціалу росту, адміністративні інструменти спрямовані на усунення надмірної кількості адміністративних норм, які через бюрократичні елементи гальмують розвиток банківської системи. До таких інструментів належать помірні дерегуляція, тобто скасування обмежень і заборон, введених в умовах антикризового потенціалу. Важливим інструментом є розширення банківської інфраструктури за рахунок створення спеціалізованих структур, таких як бюро кредитних історій, спеціалізовані банки, банківські об'єднання, які спрямовані на стимулювання розвитку банківської системи.

Важливе місце в реалізації антикризового потенціалу і потенціалу росту займають монетарні інструменти, які, в основному, мають ринковий характер, а саме: управління процентною ставкою з метою підвищення рівня ліквідності банківських установ; надання довгострокових кредитів з метою вирішення проблем короткострокової ресурсної бази банків; викуп цінних паперів з метою підвищення рівня ліквідності; здійснення продуктової емісії для стимулювання кредитування корпоративного сектору і через причинно-наслідкові закономірності досягнення економічного зростання, яке в свою чергу позитивно позначається на фінансовій безпеці банківської системи.

Фіскальні інструменти є невід'ємною складовою реалізації концепції управління фінансовою безпекою банківської системи, адже спрямовані на створення позитивного інвестиційного клімату, який сприяє надходженню ресурсів до банківської системи як від закордонних інвесторів шляхом інвестицій в цінні папери, так і від внутрішніх інвесторів у вигляді депозитів населення і юридичних осіб. Серед основних фіскальних інструментів в умовах реалізації антикризового потенціалу варто відзначити зниження податкових ставок, податкові канікули та рекапіталізацію і націоналізацію банків за кошти державного бюджету. Рекапіталізація і націоналізація є тими інструментами, які спрямовані на швидке подолання паніки в економіці та повернення довіри до банківської системи з боку суб'єктів економіки, зміцнення її фінансової стійкості. Фіскальні інструменти для реалізації потенціалу росту спрямовані на розширення ресурсної бази банків шляхом залучення їх до фінансування будівництва державних об'єктів, а також на стимулювання кредитування корпоративного сектору шляхом надання урядових кредитних гарантій.

Інформаційні інструменти покликані захистити банківську систему від інформаційних загроз, які впливають на її фінансову безпеку, зокрема від кібератак. Серед інформаційних інструментів варто відмітити посилення криптографічного захисту банківської інформації, протидію DDOS-атакам на корпоративні сайти, запровадження новітніх ІТ-інструментів з високим рівнем захисту для розвитку безготівкових розрахунків, розрахунків у мережі Інтернет чи з використанням мобільної мережі, що сприятиме залученню нових клієнтів та великих обсягів фінансових ресурсів.

Комунікативні інструменти застосовуються під час реалізації вище перелічених груп інструментів, адже з метою досягнення ефективності і сприйняття важливості адміністративних, монетарних та фіскальних змін важливо повною мірою донести параметри і умови цих змін до суб'єктів ринку через відповідні засоби комунікації: офіційні сайти, прес-релізи, прес-конференції. Такі інструменти є високо ефективними в умовах реалізації антикризового потенціалу управління. В умовах же реалізації потенціалу росту комунікативні інструменти зводяться до розвитку фінансової грамотності населення та популяризації безготівкових розрахунків чи інших видів банківських послуг.

Отже, підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що розробка і реалізація концепції управління фінансовою безпекою банківської системи дозволяє всебічно підійти до вирішення проблем банківської системи з огляду на рівень зовнішніх і внутрішніх загроз, підібрати ефективне поєднання функцій, інструментів управління та заходів ключових державних інститутів з метою вирішення стратегічних цілей розвитку банківської

системи. Побудова концепції на засадах адаптивності та колегіальності дозволяє оперативно змінювати вектори управління фінансовою безпекою залежно від зміни зовнішнього та внутрішнього середовища, а це, в свою чергу, сприятиме досягненню тактичних стратегічних цілей Стратегії розвитку банківської системи України на довгострокову перспективу – 2030 за будь-яких обставин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

---

1. Абрамов В. Теорія безпеки та інститути (про вибір методологічної основи наукового дослідження системи національної безпеки) / В. Абрамов, Р. Мошинський // Вісник Національної академії державного управління. – 2013.– №11. – С.5–13.
2. Адаменко С. І. Характеристика та класифікація загроз у банківській системі України [Текст] / С. І. Адаменко // Стратегічна панорама. – 2004 – № 4. – С. 48–52.
3. Акофф Р. Планирование будущего корпорации / Р. Акофф. – М. : Прогресс, 1985. – 328 с.
4. Алаевых М.А. Банковская система или банковский сектор? / М.А. Алаевых // Банковская система.– 2004. – №11. – С.17-24
5. Александрова М.М. Розвиток фінансів в умовах відкритої економіки : монографія / М.М. Александрова, Н.Г. Виговська та ін.; за ред. проф. О.М. Петрука. – Житомир, 2012. – 416 с.
6. Алексашенко С.В. Опыт других стран: есть чему поучиться. Часть 1 / С.В.Алексашенко, Д.В. Мирошниченко, С.В. Смирнов, А.В. Чернявский // Экономическая политика. – 2011. – № 1. – С. 23-54.
7. Алексеева Д.Г. Банковская безопасность: правовые проблемы: автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук: спец.: 12.00.14 – административное право; финансовое право; информационное право / Д.Г.Алексеева. – М., 2011. – 58 с.
8. Алексеева Д.Г. Понятие и основные составляющие банковской безопасности / Д.Г.Алексеева // Национальная безопасность. – 2011. – №2. – С.4-9.
9. Алексеева Д.Г. Правовые проблемы обеспечения безопасности банковской системы в условиях глобализации / Д.Г.Алексеева // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2011. – № 6. – С.122-126.

10. Алексеева М. М. Планирование деятельности фирмы / М.М. Алексеева – М.: «Финансы и статистика», 2000. – 248 с.
11. Аленин В.В. Стратегия обеспечения экономической безопасности регионального банковского сектора: методология, методика, практика: автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра экон. наук: спец. 08.00.10 – финансы, денежное обращение и кредит/В.В.Аленин. – Иваново, 2007. – 32 с.
12. Анализ независимости центральных банков РФ, стран СНГ и Восточной Европы / Трунин П.В., Князев Д.А., Сатдаров А.М. – М.: ИЭПП. – 2010. – 76 с.
13. Аналіз діяльності комерційного банку : навч. посібн. / За ред. А.М. Герасимовича, Ф.Ф. Бутиця. – Житомир : Вид-во "Рута", 2006. – 599 с.
14. Аналіз ефективності монетарної політики Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2016/08/FEAO_Analysis-of-the-NBU-Monetary-Pollicy-Effectiveness_A5_03.pdf
15. Аналітичний звіт: Дії Національного банку України в період загострення світової фінансової кризи [Електронний ресурс]/ офіційний сайт НБУ – 2009 р. Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Publication/Analytical/Report_fin_kr.pdf.
16. Андреева Е. А. Обеспечение экономической безопасности российского многофилиального банка с иностранным участием : дис. канд. эк. наук : 08.00.05 / Андреева Е.А. – Москва, 2014. – 184 с.
17. Анисимова А.В. Проблемы экономической безопасности банковской системы Украины / А.В.Анисимова, Н.В.Голеницкая // Бізнес Інформ. – 2013. – № 1. – С.265-269.
18. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб. : Из д-во «Питер», 1999. – 416 с.
19. Антикризова політика в світі та Україні: порівняльна оцінка заходів та економічних ефектів : аналітична доповідь. – К. : Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2009. – 41 с.
20. Аристотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
21. Артеменко Д.А. Механизм обеспечения финансовой безопасности банковской деятельности : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение, кредит» / Д.А. Артеменко. – Ростов-на-Дону, 1999. – 19 с.
22. Атанасов В. Не винні вони [Електронний ресурс] / Атанасов В // finance.ua. – К., 2010. – Режим доступу: www.news.finance.ua/2010/05/12.2.
23. Аукуционек С.П. Современные буржуазные теории и модели цикла: критический анализ. М.: Наука, 1984. – С. 26.

24. Балдин К.В. Антикризисное управление: макро- и микроуровень. / К.В. Балдин, В.С. Зверев, А.В. Рукосуев. – Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», Москва, 2008. – С.7.
25. Банки и банковские операции /Под ред. Е.Ф Жукова. – М.: «Юнити», 2002. – 472 с.
26. Банківська система України : монографія / В. В. Коваленко, О. Г. Коренєва, К. Ф. Черкашина, О. В. Крухмаль. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 187 с.
27. Банковская система в современной экономике: учебное пособие /коллектив авторов ; под ред. проф. О.И. Лаврушина. – 2-е изд., стер. –М. : КНОРУС, 2016. – 360 с.
28. Банковские риски: учеб. пособие / под ред. О.И. Лаврушина и Н.И. Валенцевой. – М.: КноРус. – 2012. – 232 с.
29. Банковское дело: стратегическое руководство/ Под ред. В. Платонова, М. Хиччинса. – М., 2010. – 432 с.
30. Банковское право Российской-Федерации. Общая часть: учебник / Под общ. ред. Б.Н.Топорнина. – М.: Юрист, 1999. – 448 с.
31. Баранов Р. О. Сучасні схеми відмивання злочинних коштів у світі та в Україні // Аспекти публічного управління. – 2015. – № 7-8 (21-22). – С. 62-69.
32. Баранов С. О. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні / С. О. Баранов // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2015. – № 3. – С. 47-55.
33. Барановський О. Банківська безпека: проблема виміру / О.І. Барановський // Економічне прогнозування. –2006. – №1 – С. 7-25.
34. Барановський О. Безпека банківської сфери / О. Барановський // Вісник НБУ. – 2014. – №6. – с.21.
35. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 – «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Барановський Олександр Іванович. – К., 2000. – 34 С.
36. Барановський О. Іноземний капітал на ринках банківських послуг України, Росії, Білорусі / О. Барановський // Вісник НБУ. – 2007. – № 9. – С. 12-20.
37. Барановський О. Природа економічної безпеки комерційного банку / О.Барановський // Вісник Національного банку України. – 2014. – №7. – С.12-19.
38. Барановський О. Специфіка фінансової безпеки в банківській сфері / О.Барановський // Вісник Національного банку України. – 2014. – №9. – С.30-36.
39. Барановський О.І. «Відмивання» грошей: сутність та шляхи запобігання. – Х.: Форт, 2003. – 472 с.

40. Барановський О.І. Банківська безпека: проблема виміру / О.І. Барановський // Економіка і прогнозування : наук.-аналіт. журнал. – 2006. – № 1. – С. 7-25.
41. Барановський О.І. Банківські кризи: сутність, чинники виникнення і особливості прояву / О.І.Барановський // Економіка України. – 2010. – № 2. – С.34-48.
42. Барановський О.І. Безпека центробанків світу / О.І.Барановський // Вісник Університету Національного банку України. – 2014. – № 1. – С.3-10.
43. Барановський О.І. Індикатори фінансової безпеки банківської системи / О.І.Барановський // Вісник Національного банку України. – 1998. – № 11. – С.58-60.
44. Барановський, О. І. Фінансова безпека [Текст] / О. І. Барановський. – К. : Фенікс, 1999. – 338 с.
45. Безроднова Ю.С. Финансовая устойчивость и платежеспособность предприятия / Ю.С. Безроднова, И.А. Сенигина. // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Экономика». 2009. – № 9. – С. 21-28.
46. Беков Р. С. О природе и специфике экономического пространства / Р. С. Беков // Экономическая наука современной России. – 2005. – № 3 (30). – С. 110–115.
47. Белокурова С.П. Словарь литературоведческих терминов / С.П. Белокурова. – Санкт-Петербург : Паритет, 2006. – 314 с.
48. Береславська О. Курсова політика в умовах припливу іноземного капіталу в Україну // О. Береславська / Вісник НБУ. – 2008. – № 2. – С. 18-99. 4.
49. Бизнес: Оксфордский толковый словарь Англо-русский Свыше 4000 понятий – М. Издательство «Прогресс-Академия», Издательство РГГУ, 1995 – 752 с.
50. Бланк И.А. Словарь-справочник финансового менеджера / И.А. Бланк – Киев: Ника-Центр, 1998. – 480 с.
51. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И.А. Бланк. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 784 с.
52. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг; пер. с англ. – М. : Дело Лтд, 1994. – 688 с.
53. Богдан Т.П. Тренди глобального фінансового ринку під впливом боргових процесів у розвинутих країнах / Т.П. Богдан // Фінанси України. – 2014. – № 7. – С. 31-48
54. Богданов А.А. Тектология: (Всеобщая организационная наука) / А.А. Богданов. – в 2 книгах / редкол. Л.И. Абалкин (отв. ред.) и др. / Отделение экономики АН СССР. Институт экономики АН СССР. – М. : Экономика, 1989. – 401 с.
55. Болгар Т. Н. Финансовая безопасность банков в условиях рыночной трансформации экономики Украины : дис. канд. эк. наук : 08.00.08 / Болгар Татьяна Николаевна – Днепропетровск, 2009. – 212 с.

56. Болгар Т.М. Мониторинг уровня финансовой безопасности банков – необходимое условие экономической безопасности страны / Т.М.Болгар // Академічний огляд. – 2008. – № 1. – С.68-72.
57. Большой экономический словарь / Под ред А. Н. Азрилияна. – 3-е изд. – М. : Институт новой экономики, 1998. –271 с.
58. Большой экономический словарь / Под ред. А. Н. Азрилияна – [7-е изд. доп.] – М.: ИНЭ, 2007. – 1472 с.
59. Бояр А.О. Антикризова політика Європейського Союзу у період 2008–2010 рр.: висновки для України / А. О. Бояр // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – №1. – С. 77-92
60. Бригінець О. О. Особливості формування механізму правового забезпечення фінансової безпеки України [Електронний ресурс] / О.О.Бригінець. – Режим доступу до ресурсу: // http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnulpurn_2016_837_7.pdf
61. Бриштелев А. Государственное регулирование банков в обеспечении экономической безопасности / А.Бриштелев // Банковский вестник. – 2009. – № 1. – С.43-49.
62. Бриштелев А. Теоретико-методологические основы экономической безопасности банковской системы / А.Бриштелев // Банковский вестник. – 2009. – № 4. – С.23-30.
63. Букато В. И., Головин Ю.В. Банки и банковские операции в России. – 2-е изд., перераб. и доп./Под ред. М. Х. Лapidуса. – М.:Финансы и статистика, 2001. – 353 с.,
64. Валерія Гонтарева провела щомісячну нараду з топ-менеджерами найбільших 40 банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=26137278&cat_id=55838.
65. Васильчак С.В. Економічна безпека банків та методи її забезпечення / С.В. Васильчак, Р.Ю. Моцьо // Науковий вісник національного лісотехнічного університету України. – 2009. – №19 – С.287-293.
66. Васильченко З. Теоретична концепція оцінки економічної безпеки банку / З. Васильченко, І. Васильченко // Банківська справа. – 2006. – № 4. – С. 36-45.
67. Васильчишин О. Б. Злиття та поглинання в банківській системі України / О.Б. Васильчишин // Науковий журнал «ScienceRise». – №6/3 (11). – Харків: НВП ПП «Технологічний центр». – 2015. – С. 43-50.
68. Васильчишин О. Б. Консолідація банківського капіталу як передумова стабільного функціонування вітчизняної банківської системи / О.Б. Васильчишин // Банківський потенціал економіки України: монографія / За ред. д.е.н., проф. Б.Л. Луціва. – Тернопіль: ТНЕУ, 2012. – С. 143-153.
69. Васильчишин О. Б. Концепція розвитку вітчизняної банківської системи як необхідна складова системи антикризових заходів економічної політики /

- О. Б. Васильчишин // Розвиток банківської системи України як основа реалізації стратегії економічного зростання: монографія / За ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблюка. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – С. 357-373.
70. Васильчишин О. Б. Особливості формування та сучасний стан ресурсного потенціалу банків в Україні / О. Б. Васильчишин // Банківський потенціал економіки України: монографія / За ред. д.е.н., проф. Б.Л. Луціва. – Тернопіль: ТНЕУ, 2012. – С. 102–120.
71. Васильчишин О.Б. Аналіз існуючих моделей оцінки фінансової безпеки банків та банківської системи і напрями їх удосконалення / О.Б. Васильчишин // Регіональна економіка. – №2 (80). – 2016. – С.156-164.
72. Васильчишин О.Б. Вплив банків з іноземним капіталом на фінансову безпеку банківської системи України / О.Б. Васильчишин // Наука молода. – №25. – 2016. – С. 29-40.
73. Васильчишин О.Б. Вплив євроінтеграції на фінансову безпеку національної банківської системи / О.Б. Васильчишин // Фаховий науково-практичний журнал «Причорноморські економічні студії». – №12. – 2016. – С.113-119.
74. Васильчишин О.Б. Вплив міжнародних фінансових відносин на фінансову безпеку національної банківської системи / О.Б. Васильчишин // Фаховий науково-практичний журнал «Причорноморські економічні студії». – № 10. – 2016. – С.32-39.
75. Васильчишин О.Б. Економічна сутність фінансової безпеки банківської системи України: проблеми плюралізму підходів / О.Б. Васильчишин // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2017.
76. Васильчишин О.Б. Концентрація банківської діяльності та її вплив на фінансову безпеку банківської системи України / О.Б. Васильчишин // Український журнал прикладної економіки. – 2017.– Т. 25. – №1. – С. 37-43.
77. Васильчишин О.Б. Кредитні ризики як індикатори фінансової безпеки банківської системи України / О.Б. Васильчишин // Вісник ОНУ. Серія «Економіка». – 2016. – Том 21 Випуск 7-1(49). – С. 124-128.
78. Васильчишин О.Б. Ліквідність та фінансова стійкість як основні індикатори фінансової безпеки банківської системи України / О.Б. Васильчишин // Економічний аналіз. – 2016.– Т. 24. – №2. – С. 7-14.
79. Васильчишин О.Б. Напрями впливу державного регулювання та нагляду на фінансову безпеку банківської системи України та шляхи їх удосконалення / О.Б. Васильчишин // Економічний аналіз. – 2016.– Т. 25. – №2. – С. 7-20.
80. Васильчишин О.Б. Недоліки вступу України до Євросоюзу в контексті фінансової безпеки вітчизняної банківської системи / О.Б. Васильчишин // «Глобальні та національні проблеми економіки». – Миколаївський університет імені В.О. Сухомлинського. – Випуску №19. Жовтень 2017. – С. 376-381.
81. Васильчишин О.Б. Проблеми координації фіскальної та монетарної політики в контексті забезпечення сталого соціально-економічного

- розвитку держави / О.Б. Васильчишин // Фіскальний простір сталого соціально-економічного розвитку держави: монографія / За ред. д.е.н., проф. А.І. Крисоватого. – Тернопіль. – 2016. – С.57-80.
82. Васильчишин О.Б. Формалізація впливу державного регулювання та нагляду на фінансову безпеку банківської системи / О.Б. Васильчишин // Науковий економічний журнал «Інтелект ХХІ». – №6. – 2016. – С. 28-44.
83. Васильчишин О.Б. Шляхи підвищення рівня фінансової безпеки банківської системи України в умовах політико-економічних дисбалансів / О.Б. Васильчишин // Фаховий науково-практичний журнал «Причорноморські економічні студії». – №7. – 2016. – С.29-35.
84. Введение в банковское дело: учеб. пособие: пер. с нем. / Общ. ред. Гюнтера Асхауэра. – М.: Научная книга, 2006. – 629 с.
85. Веблен Т. Теория праздного класса: монография / Т. Веблен. – Москва: Либроком, 2011. – 423 с.
86. Вечканов Г.С. Макроэкономика / Г.С. Вечканов, Г. Р. Вечканова. – СПб.: Питер, 2008. – 240 с.
87. Висновки рахункової палати щодо виконання державного бюджету на 2010 р. [електронний ресурс]. – режим доступу : <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16728123>.
88. Відсоткові ставки. – Режим доступу: // <http://www.forexua.com/ua/analytic/rates/>.
89. Владичин У.В. Систематизація норм правового регулювання іноземного банківництва / Владичин У. В. // Економічний аналіз: зб. Наук. праць. – 2009. – Вип. 4. – С. 20-26. 9.
90. Власенко М. Системний ризик банківського сектора: підходи к аналізу и оценке / М.Власенко // Банковский вестник. – 2011. – № 12. – С.25-30.
91. Вовчак О.Д. Банківська безпека: навчальний посібник / О.Д. Вовчак, Ю.О. Самура, В.А. Сидоренко, В.А. Вареник. – К. : Знання, 2013. – 237.
92. Вовчак О.Д. Напрями підвищення ефективності функціонування банківського сектору в Україні / О.Д. Вовчак, П.М. Сенищ // Збірник матеріалів XI Міжнародної науково-практичної конференції «Інтеграція України у європейський та світовий фінансовий простір», 18-20 травня 2016 р.- К.: УБС, 2016. – 45-51.
93. Вовчак О.Д. Проблемні аспекти економічної безпеки банків в Україні / О.Д. Вовчак // Фінансова безпека в системі забезпечення національних економічних інтересів: проблеми і перспективи: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції, 26-28 травня 2016 р. – Полтава: ПолтНТУ, 2016. – 250 с.
94. Вовченко Р. С. Фінансова безпека банківського сектору економіки України : дис. канд. ек. наук : 08.00.08 / Вовченко Р.С. – Київ, 2016. – 240 с.
95. Вовченко Р.С. Формування системи забезпечення фінансової безпеки банківського сектору національної економіки / Вовченко Р.С. // Фінансовий

- механізм та обліково-аналітичне забезпечення сталого розвитку: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м.Севастополь, 4-7 вересня 2013 р. – Севастополь: СевНТУ, 2013. – С.132-134.
96. Вовченко Р.С. Чинники і загрози фінансовій безпеці банківського сектору національної економіки / Р.С.Вовченко // Збірник наукових праць «Фінансово-економічна діяльність: проблеми теорії та практики». – 2013. – № 1. – С.75-83.
97. Вовченко Р.С. Напрями підвищення фінансової безпеки банківського сектору економіки України / Р.С.Вовченко // Фінансовий простір. – 2013. – № 3. – С.87-94.
98. Вовченко Р.С. Стан правового регулювання фінансової безпеки банківського сектору економіки України / Р.С.Вовченко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2013. – № 3. – С.175-180.
99. Воеводская П.О. Теоретические аспекты банковских рисков / П.О. Воеводская // Вестник Орловского государственного аграрного Университета. – 2013. – № 1(40). – С. 158-165.
100. Волик І. М. Антикризисні програми в Україні та в інших країнах світу / Волик І. М., Громика Н. К. // Бізнес Інформ. – 2011. – №12. – С. 236–241
101. Гайдук В.И. Финансовая безопасность коммерческих банков: критерии и индикаторы / В.И.Гайдук, А.Л. Вороков, Гайдук Н.В. // Научный журнал КубГАУ. – 2015. – №114(10). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ej.kubagro.ru/2015/10/pdf/06.pdf>.
102. Галяева Л.Е. Когерентное управление ликвидностью предприятия и кредитной организации / Л.Е.Галяева // Управление финансовыми рисками. – 2012. – №4(32). – С. 246-253.
103. Гапоненко В. Ф. Экономическая безопасность предприятия: подходы и принципы / В. Ф. Гапоненко, А. А. Безпалько, А. С. Власков. – М.: Ось-89, 2006. – 208 с.
104. Герасимов, П. А. Экономическая безопасность банка: концептуальный подход [Текст] / П. А. Герасимов // Банковские услуги. – 2006. – № 4. – С. 20–30.
105. Глазов О. В. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники // Політологія. – 2011. – Наукові праці. Випуск 143. Том 155. – С.42–46.
106. Глушкова Н.Б. Банковское дело: учебное пособие / Глушкова Н.Б. – Москва: Альма Матер, 2007. – 238 с.
107. Говтвань О.Дж. Банковская система и системный риск / О.Дж. Говтвань // Проблемы прогнозирования. – 1995. – № 1. – 13 с.
108. Годовой отчет МВФ 2016. Совместный поиск решений. – Режим доступу: http://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/ar/2016/pdf/ar16_rus.pdf

109. Голова Національного банку України звітує перед громадськістю [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article.jsessionid=71759452FAAD10E1A62DED78A1925D50?art_id=13291916&showTitle=true.
110. Головіна Я. С. Антикризове регулювання банківської системи України в період 2014 – перше півріччя 2015 років [Електронний ресурс] / Я.С. Головіна // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 7. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/issue-7-2015>
111. Голофаєва І. П. Управління фінансовою безпекою комерційного банку на основі поточкових сценарних моделей / І. П. Голофаєва, О. А. Сергієнко, Я. Ю. Солдатова // Бізнес Інформ. – 2014. – № 12. – С. 237-247.
112. Горбатов В.М. Теоретико-методичні засади оцінки зовнішньоекономічної безпеки України / В.М.Горбатов, Л.І.Григорова-Беренда // Проблеми економіки. – 2013. – № 1. – С.34-42.
113. Горячова К. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки / К. Горячова // Економіст. – 2003. – №8. – С. 65–67.
114. Графова І.Л. Экономическая безопасность коммерческого банка как элемента банковской системы страны / И.Л. Графова, Р.А. Емельянов // Экономический журнал. – 2016. – №42. – С.73-78.
115. Гриценко Е.А. Институциональные аномалии как объект изучения экономической тератологии / Е.А. Гриценко // Научные труды ДонНТУ. Серия экономическая. – 2009. – Вып. 37-1. – С. 80-84.
116. Гроші та кредит: підручник / [М. І. Савлук, А. М. Мороз, І. М. Лазепко та ін.] ; за наук. ред. М. І. Савлука ; [редкол.: М. І. Диба (голова), І. Б. Івасів, А. М. Мороз та ін.] ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – 6-те вид., переробл. і доповн. – К. : КНЕУ, 2011. – 590 с.
117. Гроші та кредит: підручник / За ред.проф. Б.С. Івасіва. – Тернопіль: Карт-бланш, 2000.
118. Гурський Д. Ю. Особливості застосування обов'язкових резервів як інструмента регулювання грошово-кредитного ринку в Україні / Д. Ю. Гурський // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 193 Серія. – Економічні науки. – №5-6 (76-77) –2014. – С.193–201,
119. Гуськов Д.Н. Политика «Нового курса» Франклина Делано Рузвельта в начале Великой депрессии / Д.Н. Гуськов // Тамбов: Грамота. – 2015. – № 3 (53): в 3-х ч. Ч. III. – С. 43-46.
120. Дацюк І. В. Сутнісна характеристика кризи підприємств / Дацюк І. В. // Технологія і техніка друкарства – 2010. – № 2(28). – С. 165-170.
121. Дедкова М.В. Онтологическое исследование теории капитализации / М.В. Дедкова // Вестник Самарского государственного экономического университета. – 2007. – № 7 (33). – С. 33-35.

122. Денисенко М. П. Економічна безпека держави та деструктивний вплив на неї тіньової економіки / М. П. Денисенко, С. В. Бреус // Вчені записки університету "КРОК". Серія : Економіка. – 2014. – Вип. 37. – С. 25-31.
123. Деньги, кредит, банки / Под ред. В.П. Воронин, С.П. Федосова. М.: Юрайт-Издат, 2002. – 269 с.
124. Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. – К. : НАДУ, 2014. – 448 с.
125. Десятнюк О. М. Діалектика ризиковості розбудови податкової системи України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / Оксана Миронівна Десятнюк. – Тернопіль : ТНЕУ, 2010. – 34 с.
126. Дзюблюк О. В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки [Текст] : монографія / О. В. Дзюблюк. – К. : Поліграфкнига, 2000. – 512 с.
127. Дзюблюк О. В. Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування кредитної системи : монографія / О. В. Дзюблюк, Р. В. Михайлюк. – Тернопіль : Терно-граф, 2009. – 316 с.
128. Дмитриева Е. Н. Анализ и оценка конкуренции в финансовом секторе: структурный подход / Е. Н. Дмитриева // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. : Економіка. – 2010. – Вип. 14. – С. 370-382.
129. Добринь С.В. Аналіз впливу факторів фінансової безпеки на фінансову стійкість банків / С.В.Добринь, І.Б.Убілава // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С.92-96.
130. Довгань Ж.М. Фінансовий менеджмент у банку: Навчальний посібник / Ж. М. Довгань – Тернопіль: «Економічна думка», 2006. – 306 с.
131. Довгань Ж. Індикатори та моніторинг фінансової стійкості банківської системи / Жанна Довгань // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – Тернопіль, 2011. – Вип. 2. – С. 31-41.
132. Довгань Ж. М. Антикризове регулювання, банківський нагляд і монетарна політика в механізмі забезпечення фінансової стійкості банківської системи / Ж. М. Довгань // Бізнес Інформ. – 2013.– № 2.– С. 222-227.
133. Довгань Ж. М. Банківський нагляд в контексті забезпечення фінансової стійкості банківської системи України / Ж. М. Довгань // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2013.– № 1.– С. 252-259.
134. Довгань Ж. М. Фінансова стійкість банківської системи: загрози та шляхи їх подолання / Ж. М. Довгань // Формування ринкової економіки в Україні. – 2014. – Вип. 31, ч. 1. – С. 215-222.
135. Дойль П. Менеджмент. Стратегия и тактика / П. Дойль. – СПб.: Питер, 1999. – 560 с.

136. Долан Э. Д. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Э. Д. Долан, К. Д. Кэмпбелл, Р. Д. Кэмпбелл. – Москва: Туран, 1996. – 448 с.
137. Дробязко А. Банківська система України: шляхи подолання кризи / Анатолій Дробязко, Андрій Крисоватий, Віктор Федосов // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – Тернопіль, 2015. – Вип. 2. – С. 39-57.
138. Дронов Р. Подходы к обеспечению экономической безопасности / Р. Дронов // Экономист. – 2001. – № 2. – С. 43-54.
139. Другов О.О. Реструктуризація банківської системи України: сучасний стан та перспективи / О.О. Другов, О.В. Прийма //Фінансовий простір. – 2015. – № 4 (20). – С. 40-48.
140. Дубецька С. П. Економічна безпека підприємств України / С. П. Дубецька // Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України : зб. матер. наук.-практ. конф., Київ, 16-17 травня 2001 р. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – С. 146-171.
141. Дубницький В. Ю. Інформаційно-аналітична оцінка показників фінансової безпеки комерційного банку засобами інтервальної математики / В. Ю. Дубницький, А. М. Кобилін // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 2. – С. 219-229.
142. Дудченко В. Ю. Етапи формування та сучасні проблеми розвитку банківської системи України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/13323/1/banking_system.pdf.
143. Економічна безпека банківської системи в контексті нового курсу реформ в Україні в 2010-2015 роках. Експертно-аналітична доповідь / Колектив авторів під науковою редакцією д.е.н., проф. О.А.Кириченка. – К.: Дорадо-Друк, 2010. – 64 с.
144. Економічна криза в Україні: виміри, ризики, перспективи / Жаліло Я. А., Бабанін О. С., Белінська Я. В. та ін. // за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2009. – 142 с.
145. Економічний словник-довідник [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.sesia.org.ua/235.html>.
146. Ефремова Т. Ф. Современный толковый словарь русского языка: В 3 т./ Т.Ф. Ефремова – М. : АСТ, Астрель, Харвест, 2006. – 347 с.
147. Євченко О. А. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць // О. А.Євченко. – 2009. – Вип. 25. – С. 45-52.
148. Єгоричева С.Б. Аналіз ролі рефінансування в забезпеченні фінансової безпеки банківської системи України / С. Б. Єгоричева, С. П. Прасолова // Актуальні проблеми економіки. – 2017. – № 2. – С. 249-259.

149. Єгоричева С.Б. Інноваційна діяльність комерційних банків: стратегічні аспекти : монографія / С.Б. Єгоричева ; ВНЗ у кооперації «Полтавський університет економіки і торгівлі». – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2010. – 348 с.
150. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія / Я.А. Жаліло. – К.: НІСД, 2009. – 336 с.
151. Жариков В.В. Управление кредитными рисками : учеб. пособие / В.В. Жариков, М.В. Жарикова, А.И. Евсейчев. – Изд-во ТГТУ, 2009. – 244 с.
152. Жизнь после реструктуризации: новые задачи банковской системы европейская банковская система в 2017 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.oliverwuyan.com/content/dam/oliverwuyan/v2/publications/2017/oct/Europeran%20Banking%20report_Rus.pdf.
153. Жолудь О. Доларизація та чорний ринок валюти в Україні: причини, обсяги, наслідки для економіки та політики / О. Жолудь, І. Піонтківська – Центр економічної стратегії. – 2016. – 19 с.
154. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу до постанови: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e52a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>.
155. Запорожцева Л. А. Финансовая безопасность предприятия при переходе на МСФО / Л. А. Запорожцева // Международный бухгалтерский учет. – 2011. – № 36. – С. 46-51.
156. Зарицька І. Передумови та особливості прояву сучасної світової банківської кризи / І.Зарицька // Вісник НБУ. – 2009. – № 6 (160). – С. 20-29
157. Захаров В.Я. Антикризисный менеджмент: стратегии развития промышленных предприятий в России / В.Я. Захаров // Инновации. – 2006. – № 5. – С. 80-82.
158. Зверяков М.І. Управління фінансовою стійкістю банків: підручник / М.І. Зверяков, В.В. Коваленко, О.С. Сергеева. – Одеса: Видавництво «Атлант», 2014. – с. 485
159. Звіт про виконання державного бюджету за 2009 р. / рахункова Палата [електронний ресурс]. – режим доступу : [http:// www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16724385](http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16724385)
160. Згуровський М. З. Розробка методики визначення рівня загроз сталому економічному розвитку України / М. З. Згуровський, О. А. Гавриш, С. В. Войтко // Економічний вісник НТУУ «КПІ»: збірник наукових праць. – 2011. – № 8. – С. 26–33.
161. Золотарьова О. В. Сучасний стан та перспективи розвитку банківської системи України / О. В. Золотарьова, В. О. Галаганов // Проблеми економіки та політичної економії. – 2017. – № 1. – С. 83-98.
162. Зубок М. І. Безпека банківської діяльності : навч. посіб. / М. І. Зубок. – К.: КНЕУ, 2002. – 190 с.
163. Зубок М.І. Безпека банків. – К.: КНТЕУ, 2002. – 360 с.

164. Ибрагимов В. М. Развитие банковской системы в период трансформации экономики России : автореф. дис. на соискание наук. степени канд. эк. наук: спец. 08.00.01. / Ибрагимов В. М. – Москва, 2009. – 20 с
165. Иванян Э. А. История США / Э.А. Иванян. М.: Дрофа, 2006. – 576 с.
166. Ильин А. И. Планирование на предприятии / А. И. Ильин – [4-ое издание.] – Минск: «Новое знание», 2003. – 239 с.
167. Ильяшенко С.Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С.Н. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки.– 2003.– №3.– С. 12–19.
168. Івасів І. Б. Філії зарубіжних банків як форма експансії іноземного банківського капіталу / Івасів І. Б. // Економіка та підприємництво: наук, праць молод, учених та аспірантів. – 2011. – Вип. 18.1 – С. 320 – 25, 10.
169. Каллаур П.В. Система обеспечения устойчивости банковского сектора Республики Беларусь / П. В. Каллаур // Деньги и кредит. – 2008. – №6. – С. 23-29.
170. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект / М. І. Камлик. – К. : Атіка, 2005. – 432 с.
171. Капканщиков Г.П. Государственное регулирование экономики : учеб. пособие / Г.П. Капканщиков, С.Г. Капканщиков. – Ульяновск, 2000. – 164 с.
172. Карлофф Б. Деловая стратегия: концепция, содержание, символы / Пер. с англ. М.: Экономика, 1991. – 239 с.
173. Карнаух Т. М. Трансфертне ціноутворення: сутність та перспективи запровадження в Україні / Т. М. Карнаух // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. – 2015. – Т. 168. – С. 120-124.
174. Картузов Є.П. Визначення фінансової безпеки підприємства: поняття, зміст, значення і функціональні аспекти / Є.П. Картузов // Актуальні проблеми економіки. – 2012 – №8(134), –с. 172-181.
175. Качалов Р.М. Управление хозяйственным риском / Р.М. Качалов. – М. : Наука, 2002. – 192 с.
176. Кириченко О.А. Вплив зовнішніх боргів на економічну безпеку українських банків / О.А. Кириченко, В.Д. Кудрицький // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 1. – С.160-169.
177. Кириченко О.А. Економічна безпека банківської системи України в умовах глобальної фінансової кризи / О.А.Кириченко, С.В.Мелесик // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – №8. – С.223-232.
178. Клейнер Г. Б. Предприятия в нестабильной экономической среде: риски, стратегии, безопасность : [учебник] / Г. Б. Клейнер, В. Л. Тамбовцев, Р. М. Качалов. – М.: ОАО «Изд-во «Экономика», 1997. – 288 с.
179. Клейнер Г.Б. Системно-интеграционная теория предприятия и эволюционный подход: доклад на VI Международном Симпозиуме по эволюционной экономике / Г.Б. Клейнер // Пушино: Центральный экономико-математический институт РАН. – 2005.- С.13-14.

180. Клейнер Г.Б. Стратегическое планирование: основы системного подхода. / В сб.: Ясин Е.Г. (отв. ред.) Модернизация экономики и общественное развитие. В 3-х кн. Книга 2. М: Издательский дом ГУ-ВШЭ, 2007. – 620 с. С.507-513
181. Кобушко І.М., Абрамчук М.Ю., Павленко І.В. Аналіз механізму перерозподілу податкових надходжень в умовах податкової децентралізації / І. М. Кобушко, М. Ю. Абрамчук, І. В. Павленко // Вісник Сумського державного університету. Серія : Економіка. – 2015. – № 4. – С. 57-64.
182. Ковалев В.В. Финансовый анализ / В.В. Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 560 с.
183. Коваленко В.В. Фінансова безпека у контексті стратегічного управління фінансовою стійкістю банківської системи / В.В. Коваленко // Вісник Української академії банківської справи. – 2009. – № 1. – С.46-51.
184. Ковальчук Т. Т. Ліквідність комерційних банків : навч. посібник / Т. Т. Ковальчук, М. М. Коваль. – К. : Знання, КОО, 1996. – 120 с.
185. Ковзанадзе І. Системные банковские кризисы в условиях финансовой глобализации / Ковзанадзе И. // Вопросы экономики. – 2002. – №8. – С. 48-56.
186. Козюк В. В. Пов'язане кредитування: олігархічний банкінг та фінансова нестабільність / В.В. Козюк // Фінанси України. – 2016. – № 8. – С. 38-58.
187. Козюк В.В. Банківський канал монетарної трансмісії: аналіз з позиції глобальної макрофінансової стабільності / В. В. Козюк // Вісник НБУ. – 2012. – №1. – С. 34-41.
188. Колесник К. А. Конкурентная структура банковского рынка: обзор ключевых подходов / К.А Колесник // Веснік БДУ. Серія 3, Гісторія. Економіка. Права. – Мінск : БДУ. – 2013. – №1. – С. 43-46
189. Колодізев О.М. Безпека банківської діяльності / О.М Колодізев, І. Г. Курочкіна, О. М. Штаєр. – Х.: ХНЕУ, 2008. – 204 с.
190. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=18563297>.
191. Кондратов Д. Формирование новой европейской системы финансового регулирования / Д.И. Кондратов// Деньги и кредит. – №7. – 2016. – С.59-66
192. Коноплева И.А. Управление безопасностью и безопасность бизнеса : учеб. пособие / И.А. Коноплева, И.А. Богданов. – М. : ИНФРА-М, 2012. – 448 с.
193. Константинова Е.М. Государственное регулирование экономических отношений в современной банковской системе: автореф. дис. на соискание наук. степени канд. эк. наук: спец. 08.00.01./ Константинова Е.М. – Казань, 2008. – 20 с.
194. Корецька Н. І. Процес концентрації ринку банківських послуг України: оцінка та стратегії позиціонування / Н. І. Корецька // Економічний форум. – 2014. – № 1. – С. 196-204.

195. Корнилов М.Я. Как оценить объем бегства капитала из России / М.Я. Корнилов, С.В. Лобачев // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2008. – Т.6. – №1. – С. 78-86.
196. Корнилюк Р.В. Іноземні банки в Україні: вплив та регулювання: монографія / Р.В. Корнилюк, І.Б. Івасів, О.М. Диба. – К.:КНЕУ, 2012. – 234 с.
197. Корнилюк Р.В. Мотиви та цілі виходу банківського капіталу за національні межі / Корнилюк Р. В. // Економіка і регіон: Науковий вісник. – Полтава: ПолтНТУ, 2011. – №4 (23). – С. 212-217. 8.
198. Корнієнко Ю. В. Фінансова безпека банків як об'єкт наукового дослідження / Ю. В. Корнієнко // Фінанси, облік і аудит: зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2011. – Вип. 17. – С.108-114.
199. Коробова Г.Г. Банковское дело: учебное пособие / Г.Г. Коробова. – Москва: Экономистъ. – 2008. – 398 с.
200. Королев М. И. Экономическая безопасность фирмы: теория, практика, выбор стратегии : монография / М. И. Королев. – М.: Экономика, 2011. – 284 с.
201. Костюченко О.Є. Забезпечення фінансової безпеки банківської системи як складова фінансової безпеки держави / О.Є. Костюченко, В.І. Паталах // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. Випуск 7. – Частина 5.– С. 24-27.
202. Крайніков І. М. Індекс CDS як показник фінансової безпеки країни [Текст] / І. М. Крайніков // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук праць / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2010. – Вип. 29. – С. 177-186.
203. Криклій А. С. Банківська система України в умовах розбалансування фінансових ринків: реалії та очікування / А. С. Криклій // Економіка та держава. – № 4. – 2008. – С. 20-22
204. Крисоватий А. І. Інституційне середовище фіскального регулювання соціально-економічних процесів / А. І. Крисоватий, Т. В. Кошук // Фінанси України. – 2011. – № 9. – С. 18-32.
205. Крупка І.М. Фінансово-економічна безпека банківської системи України та перспективи розвитку національної економіки / І.М. Крупка // Бізнесінформ. – 2012. – № 6. – С. 168-175.
206. Кто на третий «Базель» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.banki.ru/news/bankpress/?id=4955286>
207. Кто покупает «Сбербанк» в Украине? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-39421120>.
208. Кубах Т.Г. Сутність фінансової безпеки як складового елемента економічної безпеки держави [Електронний ресурс] / Т.Г. Кубах. – Режим доступу до ресурсу: http://uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_F/Kubakh_1.pdf.

209. Кузык Б.Н. Прогнозирование, стратегическое планирование и национальное программирование / Б.Н. Кузык, В.И. Кушлин, Ю.В. Яковец. – М., 2011. – 604 с.
210. Куц О. Банківське регулювання в Україні: задзеркалля Базеля, або Прихована стратегія дефрагментації національної банківської системи // О.В. Куц / Політика Національного банку України щодо подолання фінансово-економічної кризи і формування монетарних передумов розвитку економіки : матеріали науково-практичної конференції, м. Київ, 5–6 листопада 2015 року / ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; відп. ред. С. М. Аржевітін. – К. : ДВНЗ «Університет банківської справи», 2016. – С.231-241.
211. Лаврушин О.И. Деньги. Кредит. Банки: учебное пособие / Лаврушин О.И. – Москва: Кнорус, 2012. – 470 с.
212. Ламанова Т. Тіньова економіка – визначення, структура, методи оцінки / Т. Ламанова // Економіка, фінанси, право. – 2000. – № 3. – С. 22–26.
213. Латов Ю.В. Экономика вне закона. Очерки по теории и истории теневой экономики: монография / Ю.В. Латов. – М.: Московский общественный научный фонд, 2001. – 284 с.
214. Лиса О. В. Фінансова безпека суб'єктів господарювання в сучасних умовах [Текст] / О.В. Лиса // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: О. В. Ярошук (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2016. – Том 26. – № 1. – С. 57-63.
215. Литвак Б.Г. Экспертные технологии в управлении / Б.Г. Литвак. – М.: Дело, 2003. – 320 с.
216. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій: монографія / Л.О.Лігоненко. – К. : КНТЕУ, 2004. – 580 с.
217. Ліквідність банківської системи України: науково-аналітичні матеріали. Вип. 12 / В. І. Міщенко, А. В. Сомик та ін. – К. : Національний банк України. Центр наукових досліджень, 2008. – 180 с.
218. Мазур І.І. Детінізація економіки в контексті економічної безпеки України / Теоретичні та прикладні питання економіки: Зб. наук. праць. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2004. – Вип. № 4. – 292 с.
219. Макаренко М. І. Ліквідність банківської системи: структура та чинники формування в Україні / М. І. Макаренко, Є. Є. Дмитрієв // Інноваційна економіка. – 2013. – № 2. – С. 253-259.
220. Макарчук І. М. Основні проблеми фінансової безпеки України в умовах кризових явищ в економіці / І. М. Макарчук, О. В. Перчук, В. М. Виноградня // Економічний вісник університету. – 2016. – Вип. 30(1). – С. 189-196.

221. Мак-Мак В. П. Служба безопасности предприятия как субъект частной правоохранительной деятельности: дисс. канд. юрид. наук / В. П. Мак-Мак. – М., 2003. – 210 с.
222. Мальцева И.Г. Система индикаторов финансовой безопасности и конкурентоспособность финансовой сферы экономики России / И.Г. Мальцева // Вопросы статистики. – 2006. – № 5. – С. 14–24.
223. Мамонов М. Е. Конкуренция в российской банковской системе и ее влияние на устойчивость банков : дис. канд. эк. наук : 08.00.13 / Мамонов М.Е. – Москва, 2014. – 271 с
224. Манжос С. Б. Роль банківських установ у забезпеченні фінансової безпеки держави / С. Б. Манжос // Економіка і регіон. – 2015. – № 6. – С. 87-92.
225. Марина А. С. Фінансова безпека України: проблеми та перспективи / А.С. Марина // Економічний часопис. – 2013. – №7-8(2). – с. 47-49.
226. Матвеев Н. В. Экономическая безопасность предприятия: дисс. канд. экон. наук / Н. В. Матвеев. – М., 1999. – 224 с.
227. Матвієнко В. П. Філософсько-економічні погляди / В. П. Матвієнко. – Київ: «Наукова думка», 2003 р. – 304 с.
228. Материал из Википедии – свободной энциклопедии [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <https://ru.wikipedia.org/>.
229. Меда Н. С. Систематизація функцій банківської діяльності в сучасних умовах / Н.С. Меда // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2014.– № 1 (19). – С.149-152.
230. Мельниченко О. А. Антикризова політика держави: сутність та складові / О. А. Мельниченко // Становлення сучасного українського суспільства: політичні, управлінські, економічні та правові аспекти : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., 27 берез. 2015 р. : у 2 ч. Ч. 1. – К. : Вид-во КНУКіМ, 2015. – С. 317-320.
231. Миллер Р.Л. Современные деньги и банковское дело / Р.Л. Миллер, Д.Д. Ван-Хуз ; пер. с англ. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 856 с.
232. Минцберг Г. Стратегический процесс. Концепции, проблемы, решения / Г.Минцберг, Д.Куинн, С.Гошал. – Санкт-Петербург: Питер, 2001, серия «Теория и практика менеджмента». – 688 с.
233. Мирза-заде, Х. К. Мониторинг и оценка финансовой безопасности организации / Х. К. Мирза-заде // Экономика и управление. – 2009. – № 2. – С. 118-122.
234. Миркин Я.М. Мониторинг системного риска Российской Федерации на финансовых рынках / Я.М. Миркин, Н.М. Гуревич // Аналитический доклад [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.eufn.ru/download/docs/uk/risk/risk.pdf>
235. Миркин Я.М. Развивающиеся рынки и Россия в структуре глобальных финансов: финансовое будущее, многолетние тренды / Я.М. Миркин. – М.: Магистр. – 2015. – 176 с.

236. Мировой опыт антикризисной политики: Уроки для России / Отв. ред. – С.А.Афонцев, Н.И.Иванова, И.С.Королев. – М.: ИМЭМО РАН, 2009. – 197 с.]
237. Михайлов А. М. Институциональные отношения, интересы и правовые нормы / А. М. Михайлов // Вопросы экономики и права. – 2010. – №5. – С. 12 – 16.
238. Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків [Текст] : пер. з англ. / Ф. С. Мишкін ; ред. пер. П.С. Панчишин. – К. : Основи, 1998. – 963 с.
239. Міщенко В. Базель III: нові підходи до регулювання банківського сектору / В. Міщенко, А. Незнамова // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 1. – С. 4-9.
240. Моисеев С. Р. Эффекты банковской концентрации / С.Р. Моисеев // Современная конкуренция. – 2008. – №1 (7). – с. 103-112.
241. Моисеев С.Р. Независимость центрального банка / С.Р. Моисеев // Финансовая аналитика: проблемы и решения [Электронный ресурс]. – 2009. – №2. – Режим доступу до ресурсу: <http://cyberleninka.ru/article/n/nezavisimost-tsentralnogo-banka>
242. Мойсеєнко І. П. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. Посіб / І.П. Мойсеєнко, О.М. Марченко. – Львів, 2011. – 380 с.
243. Моніторинг антикризових заходів та механізми подолання фінансово-економічної кризи: І квартал 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uf.org.ua/additional/1810427antikr3.04.09.pdf>
244. Мушинська Н. Ю. Деякі теоретичні аспекти проблеми тінізації економіки / Н. Ю. Мушинська // Науч.-техн. сб. «Коммун. хоз-во городов». Вып. 61. – Х. : ХНАГХ, 2005. – С. 258–262.
245. Наточеева Н.Н. Методология обеспечения стратегической финансовой безопасности коммерческих банков / Н.Н. Наточеева // Экономика. Налоги. Право. – 2011. – №4. – 79-88.
246. Науменкова С. Базель I, II, III: розвиток підходів для зміцнення регуляторної основи / С. Науменкова // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Економіка. – 2015. – 12(177). – С.39-47.
247. Національний банк пом'якшив графік збільшення мінімального капіталу банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=29611551.
248. Никитюк Т. Л. Етапи наближення України до ЄС / Т. Л. Никитюк, В. П. Лещук // Економічні науки. – 2013. – № 10. – С. 182-188.
249. Ніколаєнко Ю. В. Державне регулювання і фінансова безпека банківського сектору України: проблемні питання та шляхи вирішення [Електронний ресурс] / Ю. В. Ніколаєнко // Науковий вісник Полісся. – 2017. – Вип. 3(2). – С. 131-137.

250. Ніколаєнко Ю.В. Фінансова безпека банківського сектору України: теорія, методологія, практика: монографія / Ю.В.Ніколаєнко. – Чернігів: ЧНТУ, 2017. – 322 с.
251. Новак А.Я. Як підняти українську економіку: монографія / А.Я. Новак. – Вид. 3-тє, доп. – К.: «Гнозіс», 2011. – 368 с.
252. Новий етап розвитку банківської системи України: зростання участі іноземних інвесторів [Текст] : монографія / кол. авт. : Т. С. Смовженко, О. І. Кіреєв, О. О. Другов та ін. ; за наук. ред. Т. С. Смовженко. – К. : УБС НБУ, 2008. – 231 с.
253. Новий світовий економічний порядок та глобальні виклики для України [Текст] : монографія / О. В. Булатова, Ю. Г. Козак, В. В. Козюк [та ін.] ; за наук. ред. А. Крисоватого, Є. Савельєва. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – 504 с.
254. Новиков Д.А. Теория управления организационными системами. 2-е издание / Д.А. Новиков. – М.: Физматлит, 2007. – 584 с.
255. Нові вимоги до структури власності банків та наслідки її непрозорості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17998289>
256. Облікова ставка Національного банку України. – Режим доступу: // https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=53647&cat_id=44580
257. Обов'язкові резерви. – Режим доступу: // https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=68708&cat_id=79220
258. Огілько А. Особливості європейської інтеграції України / А. Огілько // Актуальні проблеми європейської інтеграції та євроатлантичного співробітництва України. – 2014. – №5. – С. 158-160.
259. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – Москва: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 с. – (4-е изд., доп.).
260. Орлик О.В. Економічна безпека підприємства: властивості, стратегія та методи забезпечення / О.В. Орлик // Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки : колективна монографія у 2 т. – Дніпропетровськ: «ФОРМ Дробязко С.І.», 2014. – Т. 2. – 349 с
261. Орлюк О. П. Банківська система України. Правові засади організації / О. П. Орлюк. – К.: Юніком Інтер, 2003. – 240 с.
262. Осадча Н. В. Характеристика процесу інтеграції України до Європейського Союзу (ЄС) / Н.В.Осадча // Економічний вісник Донбасу. – № 3 (25). – 2011. – С. 71–81.
263. Осипов С. Эффективная организационная структура коммерческого банка – основа успешного бизнеса / С. Осипов // Финансовая жизнь. – 2014. – №2. – С.10-12.
264. Османов Ж.Д. Система угроз экономической безопасности национального хозяйства в современных условиях хозяйствования / Османов Ж.Д., А.В. Константинов // Лесотехнический журнал. – 2015. – №1. – С. 250-264.

265. Основи економічної безпеки : підручник / [Бандурка О. М., Духов В. Є., Петрова К. Я., Червяков І. М.]. – Харків: вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 236 с.
266. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / Под ред. Е.А. Олейникова. – М., 2007. – 288 с.
267. Офіційний сайт Асоціації українських банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aub.org.ua/>.
268. Офіційний сайт корпорації РОСНАФТОГАЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://krongs.ru/>
269. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.bank.gov.ua>.
270. Офіційний сайт Федеральної резервної системи США [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.federalreserve.gov/>.
271. Офіційний сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.fg.gov.ua/not-paying>.
272. Павлюк О.О. Сучасні тенденції розвитку світової банківської системи / Павлюк О.О. // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Випуск 9, Частина 4. – С. 22-25.
273. Патарідзе-Вишинська М.В. Генезис нормативно-правового забезпечення фінансової безпеки / М. В. Патарідзе-Вишинська // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – 2016. – Вип. 1 (34). – С.167-189.
274. Пашков Р.В. Стратегия развития банка : монография / Р.В. Пашков, Ю.Н. Юденков. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : РУСАЙНС, 2015. – 228 с.
275. Пекін А. Економічна безпека підприємств як економіко-правова категорія / А. Пекін // Економіст. – 2007. – №8. – С. 23–25.
276. Перекрестова Л.В. Внешние и внутренние угрозы финансовой безопасности предприятия / Л.В. Перекрестова, Р.С. Папехин // Финансы и кредит.– 2009.– №16. – С. 68–75.
277. Перехрест Л. М. Забезпечення фінансової безпеки банків в умовах нестабільного економічного середовища : дис. канд. ек. наук : 08.00.08 / Перехрест Лілія Миколаївна – Ірпінь, 2011. – 254 с.
278. Петрова Т. И. Институциональное развитие банковской системы России : дис. канд. эк. наук : 08.00.10 / Петрова Т. И. – Москва, 2014. – 262 с.
279. Підгурська О. І., Лапко О. О. Створення та функціонування Стабілізаційного фонду в Україні / О.І. Підгурська, О.О. Лапко // Проблеми економіки № 4. – 2015. – 150-157.
280. Підхомний О. М. Класифікація чинників фінансової безпеки України: теоретичний і практичний аспекти / О.М. Підхомний // Бізнес-інформ.– 2015. – № 1. – С. 284-290.
281. Підхомний О.М. Типологія загроз фінансовій безпеці суб'єктів підприємницької діяльності [Електронний ресурс] Підхомний О.М.,

- Микитюк Н.О., Вознюк І.П.. – Режим доступу до ресурсу: http://vlp.com.ua/files/20_29.pdf.
282. Побережний С.М. Організація діяльності підрозділів банківської безпеки в сучасному комерційному банку / С.М. Побережний. – Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД. – 2004. – 54 с.
283. Податковий кодекс від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: www.rada.gov.ua
284. Подколзина И. Антикризисная политика монетарных властей зоны евро / И.А. Подколзина // Деньги и кредит. – 2010. – № 10. – С. 51–60.
285. Поздишев В. Вимоги Базель III до основних параметрів діяльності банківських установ [Електронний ресурс] / В. Поздишев – Режим доступу до ресурсу: http://www.u-fin.com.ua/analit_mat/sdu/149.htm.
286. Пойда-Носкин Н. Сутність фінансової безпеки суб'єктів підприємництва та її роль в забезпеченні національної економічної безпеки / Н. Пойда-Носкин // Вісник ЖДТУ. – 2011. – № 1 (55). – С. 340-342.
287. Показатели финансовой устойчивости. Руководство по составлению [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fsi/guide/2006/pdf/rus/guide.pdf>
288. Показатели финансовой устойчивости: Руководство по составлению. – МВФ, 2007. – 324 с.
289. Пономаренко В.С. Стратегічне управління розвитком підприємства: навч. посібник / В.С. Пономаренко, О.І. Пушкар, О.М. Тридід. – Х.: Вид-во ХДЕУ, 2002. – 640 с.
290. Поняття детермінація [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://pravodom.com/kriminologija/7/168-ponyattya-determinaci-zlochinnosti>.
291. Попков В. Банки на переходе / В.Попков. – М.: Дека, 2001. – 346 с.
292. Попова М.А. Системные банковские кризисы и причины их возникновения / М.А. Попова // Финансовые исследования. – 2003. – №7. – С.3-8.
293. Приживара С. В. Управління як специфічний вид діяльності / С.В. Приживара. // Державне будівництво. – 2012. – №1. – С. 36–40 с.
294. Примуш М.В. Загальна соціологія / М.В. Примуш – Навч. посібник. – К. : Професіонал, 2004. – 590 с.
295. Про банки і банківську діяльність : Закон України. – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001. – № 5-6. – Ст. 30.
296. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України: закон України від 31.07.2014 р. № 1621-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: www.rada.gov.ua
297. Про Державний бюджет України на 2009 рік: Закон України від 25 грудня 2008 року № 823-УІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/835-17>.
298. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню

- розповсюдження зброї масового знищення [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>
299. Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні: закон України від 27.03.2014 р. № 1200-18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: www.rada.gov.ua
300. Про основи національної безпеки: закон України від 19.06.2003 № 964-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
301. Про порядок надання банкам і філіям іноземних банків генеральних ліцензій на здійснення валютних операцій: положення НБУ від 15.08.2011, № 281 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1054-11>.
302. Про приведення статутного капіталу банків у відповідність до мінімально встановленого розміру: Постанова Правління Національного банку України №464 від 06.08.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0464500-14>
303. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012 р. № 569-р // Офіційний вісник України. – від 23.08.2012. – № 62, стор. 156,
304. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі; аналіт. доп. / Ю.М. Харазішвілі, Є.В. Дронець. – К.: НІСД, 2014. – 117 с.
305. Проект Стратегії розвитку банківської системи України на 2016–2020 рр. / Комітет з питань фінансової політики банківської діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.forum-strategy.com>.
306. Публічний електронний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrlit.org/slovnyk/>.
307. Пурий Г. М. Сучасний стан та перспективи розвитку банківської системи України / Г.М.Пурий // Фінансовий простір. – № 3 (27). – 2017. – С. 41-45.
308. Пшик Б.І. Напрями підвищення рівня фінансової безпеки страхового сектору в Україні / Б. І. Пшик, І. І. Рекуненко, А. Т. Шелестак // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2015. – Вип. 2. – С. 50-53.
309. Пшик Б.І. Фінансова стабільність: сутність та особливості прояву Вісник СевНТУ: зб. Наук.пр. Вип. 138/2013. Серія: Економіка і фінанси. – Севастополь, 2013. – С. 91-96.
310. Рабыко И.Н. Стратегия управления рисками как методологическая основа надежного и динамичного развития банка / И.Н. Рабыко // Экономика и управление. – 2014. – № 4 (40). – С. 93–96.
311. Рассел Д. Ликвидность банка / Д. Рассел, Р. Кон. – М.: Изд-во «Bookvika publishing», 2013. – 202 с.

312. Ребрик Ю.С. Фінансова криза банку: особливості прояву та механізм подолання / Ю.С. Ребрик, М.А. Ребрик // Глобальні та національні проблеми економіки – Випуск 10. – 2016. – С. 850-855.
313. Реверчук Н. Й. Банківські кризи: сутність, ознаки, види та методи подолання / Н. Й. Реверчук, А. О. Ковалюк // Регіональна економіка. – 2008. – № 4. – С. 87-96.
314. Реверчук О. Банківський сектор та його структура в Україні / О.Реверчук // Формування ринкової економіки formation of market economy в Україні. – 2009. Вип. 19. – С. 420-424.
315. Регулювання діяльності банків в умовах глобальних викликів: монографія / Л.О. Примостка, М.І. Діба, О.О. Чуб та ін.; за ред. Л.О. Примостки. – К.: КНЕУ, 2012. – 459 с.
316. Рейтинг життєздатності українських банків-2016. – Режим доступу: // <http://forbes.net.ua/ua/business/1421401-rejting-zhittezdatnosti-ukrayinskih-bankiv-2016>
317. Риски финансового кризиса в России: факторы, сценарии и политика противодействия: Национальный доклад. –М.: Финакадемия, 2008. –96 с
318. Різник Н.С. Теоретичні підходи до побудови методик діагностики фінансової безпеки банку / Н.С. Різник // Фінансова система України: зб. наук. праць. – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2008. – Вип. 10. – Ч. 3. – С. 195–201.
319. Романов В. Н. Системный анализ для инженеров / В.Н. Романов. – СПб: СЗГЗТУ. – 2006. – 186 с.
320. Роуз П. Банковский менеджмент / учебник. – М.: Дело, 1997. – 750 с.
321. Рудан В.Я. Управління ліквідністю банківської системи України : дис. канд. екон. наук : 08.00.08 / В.Я. Рудан. – Тернопіль : ТНЕУ, 2016. – 304 с.
322. Рузвельт Ф. Д. Беседы у камина. О кризисе, олигархах и войне / Ф.Д. Рузвельт– М.: Алгоритм. -2012. – 350 с.
323. Сагайдак А. Нові деофшоризаційні кроки в Україні [Електронний ресурс] / А.Сагайдак ; Finance Business Service. – 2016. – Режим доступу : https://www.fbs-offshore.com/novyedeofshorizacionnyeshagi-v-ukraine/?gclid=C1e7k_vI2c4CFRa3GwodNuwJog.
324. Самсонов М.І. Розвиток дистанційного ризик-орієнтованого моніторингу за діяльністю банків України : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / М.І. Самсонов; ДВНЗ "УАБС НБУ". – Суми, 2013. – 223 с.
325. Сбербанк в Украине купил сын владельца «Русснефти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://korrespondent.net/business/companies/3832602-sberbank-v-ukrayne-kupyl-syn-vladeltsa-russnefty>.
326. Світ енциклопедій [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://gx3000.ru/suspilstvo/ekonomichna-sfera.html>.
327. Семенов В. А. Модель и метод формирования комплексной системы банковской безопасности: автореф. дис. на соискание наук. степени канд. техн. наук: спец. 05.13.19. – Санкт-Петербург, 2008. – 20 с.

328. Сенчагов В. Экономическая безопасность: состояние экономики, фондового рынка и банковской системы / В. Сенчагов // Вопросы экономики. – 1996. – №6. – С. 144–153.
329. Серебрянський Д. «Втеча» капіталу і тіньова міжнародна торгівля в Україні: зв'язок, макроекономічні ефекти / Д. Серебрянський, А. Вдовиченко – К. : Вісник Національного банку України, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ndifp.asta.edu.ua/files/doc/publications/SDM_VAM_NBU_27_10_12.pdf.
330. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг / Дж. Синки – М.: Альпина, 2007. – 1050 с.
331. Ситніков В.В. Системна парадигма в секторальній сфері економіки [Електронний ресурс] В.В. Ситніков. – Режим доступу до ресурсу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/6130>.
332. Словари и энциклопедии на Академике [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dic.academic.ru/>
333. Словник української мови: в 11 томах. – Том 5. – 1974. – Стор. 828.
334. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
335. Смоквіна Г.А. Фінансова безпека як стратегічна складова економічної безпеки України / Г.А. Смоквіна // Економіка: реалії часу. – 2014. – №3(13)– с. 30-36.
336. Согрин В. В. Исторический опыт США / В.В. Согрин. – М.: Наука, 2010. – 581 с.
337. Согрин В.В. Новый курс Ф.Д. Рузвельта: единство слова и дела / В.В. Согрин // Общественные науки и современность. – 1991. – №3. – С. 146-156.
338. Соколов Ю.А. Индикаторы финансовой безопасности экономических систем / Ю.А. Соколов // Наука и экономика. – 2010. – № 2. – С. 6–11.
339. Соловйов В.І. Сучасний стан банківської безпеки України / В.І. Соловйов // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. – 2011. – №4 – 79-82.
340. Соловйов В.М. Фінансова безпека банків як основа стійкості економічної системи / В.М.Соловйов, О.С.Лук'янчук // Збірник наук. праць Львівської комерц. акад. «Торгівля, комерція, підприємництво». – 2014, вип. 17.– С. 184- 189.
341. Солодов В. Определение денежного потока при оценке инвестиций / В. Солодов // Финансовая газета. – 2004. – №15. – С. 52-56.
342. Спенс М. Можем ли мы регулировать системный риск? [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурса: <http://www.projectsyndicate.org/commentary/can-we-regulate-systemic-risk-russian>.
343. Становлення доктрини фінансової системи України : монографія / за ред. С. І. Юрія, О. М. Десятнюк – Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 192 с.
344. Стеблянко І. О. Євроінтеграційні прагнення України: проблеми та (соціальні) перспективи / І. О. Стеблянко // Вісник Дніпропетров. ун-ту. – 2014. – № 6. – С. 85–93.

345. Степаненко А. Деякі аспекти антикризового управління банківською системою / А. Степаненко // Вісник КНТЕУ. – 2008. – № 3. – С. 77-84.
346. Степанова В. О. Вплив фінансової нестабільності на ліквідність банківської системи України / В.О. Степанова // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2015. – № 4 (32). – С. 98-103
347. Стойка В. С. Теоретичні підходи до визначення сутності банківської системи та її ролі в економіці країни [Електронний ресурс] / В. С. Стойка – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/7422/>.
348. Стратегічний маркетинг: навч. посібник / Л.В. Балабанова та ін. – Донецьк: Донец. Нац. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, 2008. – 551 с.
349. Стратегія комерційних банків на ринку банківських послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=23220>
350. Стратегія монетарної політики на 2016-2020 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=20985218>.
351. Стукало Н.В. Глобалізація і розвиток фінансової системи України / Н.В. Стукало // Фінанси України. – 2005. – № 5. – С. 29-35.
352. Сурмин Ю. П. Теория систем и системный анализ: монография / Ю. П. Сурмин. – Киев: МАУП, 2003. – 348 с.
353. Сучасна парадигма фіскальної політики України в умовах формування суспільства сталого розвитку [Текст] : монографія / А. І. Крисоватий, Л. П. Амбрик, М. П. Бадида [та ін.] ; за наук. ред. А. І. Крисоватого. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – 460 с.
354. Тавасиев А. М. Антикризисное управление кредитными организациями / А.М. Тавасиев. – М.: ЮнитиДана, 2006. – 480 с.
355. Тамбовцев В. Л. Объекты экономической безопасности России / В. Л. Тамбовцев // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 45–54.
356. Тацій В. Правові засоби детінізації економіки / В. Тацій // Вісник НАН України. – 2001. – № 4. – С. 34
357. Теория систем и системный анализ в управлении организациями : учеб. пособие / под ред. В.Н. Волковой, А.А. Емельянова. – М. : Финансы и статистика, 2006. – 848 с.
358. Трещевский Ю. И. Асинхронность как свойство экономических систем / Ю. И. Трещевский, В. Н. Эйтингон, А. И. Щедров // Вестник ВГУ. Серия: экономика и управление. – 2010. – № 2. – С. 23-27
359. Тимків А. О. Система ризик-менеджменту в інвестиційній діяльності банку : дис. канд. ек. наук : 08.00.08 – грош / Тимків А. О. – Тернопіль, 2012. – 197 с.
360. Тимофеева З.А. Концептуальные основы исследования экономического содержания финансовой устойчивости банковской системы / З.А. Тимофеева // Финансы и кредит. – 2014 – 6 (582) – С. 10-19.

361. Тищук Т.А. Виведення капіталів з України: масштаби та напрямки запобігання / Т.А. Тищук. – К.: НІСД, 2013. – 39 с.
362. Тищук Т.А. Міф та реальність: Рівень тіньової економіки в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://voxukraine.org/2015/12/08/mif>
363. Тіссен У. Тіньова економіка: методи прогнозування, проблеми кількісної оцінки та висновки для економічної політики / У. Тіссен // Зрушення до ринкової економіки. Реформи в Україні: погляд зсередини. – К., 1997. – 61 с.
364. Ткаченко А.М. Вимірювання фінансової безпеки банківської системи / А.М. Ткаченко, К.І. Маменко // <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39638/29-Tkachenko.pdf?sequence=1>.
365. Ткаченко А.М. Сучасний підхід до антикризового управління машинобудівним підприємством. Монографія / А.М. Ткаченко, О.П. Слєць. – Запоріжжя: Видавництво Запорізької державної інженерної академії, 2010. – 277с.
366. Толковый словарь русского языка: В 4 т./ Под ред. Д.Н.Ушакова. – М.: Русские словари, 1995. – 844 с.
367. Трунин П. Независимость центральных банков стран СНГ и Восточной Европы / П.Трунин, А. Князев // Экономическая политика. – 2010. – № 4. – 176-188 с.
368. Турчинов О.В. Тіньова економіка: теоретичні основи дослідження / О.В. Турчинов. – К.: Артек, 1995. – 300 с.
369. Управление деятельностью коммерческого банка (банковский менеджмент) / Под ред. д-ра экономических наук, проф. О.И. Лаврушина. – М.: Юристъ, 2005. – 348с.
370. Урусова З. П. Внутрішній аудит і контроль операцій комерційних банків України / З. П. Урусова // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 3. – С. 278-282.
371. Усоскин В. М. Современный коммерческий банк: управление и операции / В. М. Усоскин В. М. – М.: АО «ВСЕ ДЛЯ ВАС», 1993. – 320 с.
372. Федоришина Л. І. Витоки розвитку економічного аналізу / Л. І. Федоришина // Причорноморські економічні студії. – 2016. – Вип. 11. – С. 234-238.
373. Федоров Б.М. Разработка модели оценки риска ликвидности банка дис. канд. эк. наук : 08.00.13 / Федоров Б.М. – Москва – 2014. – 165 с.
374. Филимонова Е.А. Финансовая безопасность: теория, методология и практика / Е.А. Филимонова. – Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2010. – 348 с.
375. Философский словарь / А.И. Абрамов и др. ; под ред. И.Т. Фролова. – М. : Республика, 2001. – 719 с.
376. Философский энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
377. Финансово-кредитный словарь / Под общ. ред. А.Г. Грязновой. М.: Финансы и статистика, 2002.– 442 с.
378. Финансовый сектор: реформировать нельзя имитировать [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://finance.liga.net/print/2015/3/30/42840.htm>.

379. Фінансова безпека підприємств і банківських установ : монографія / А.О. Єпіфанов, О.Л. Пластун, В.С. Домбродський та ін. ; за заг. редакцією д-ра екон. наук проф. А.О. Єпіфанова. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 295 с.
380. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: монографія / Васильців Т. Г., Волошин В. І., Бойкевич О. Р., Каркавчук В. В. / За ред. Т. Г. Васильціва. – Львів: Ліга-Прес, 2012. – 386 с
381. Фіскальний простір сталого соціально-економічного розвитку держави [Електронний ресурс] : монографія / А.І. Крисоватий, Л.П. Амбрик, В.А. Валігура [та ін.] ; за ред. А. І. Крисоватого. – Тернопіль : ТНЕУ, 2016. – 332 с.
382. Франчук В.І. Науково-методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки комерційного банку / В.І. Франчук. С.І. Мельник. // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – №1. – С. 48-58.
383. Фролов Д. Анализ теневой экономики: институциональный подход / Д. Фролов // Экономист. 2010. – № 9. – с. 26-27.
384. Фролова Е. Банковские кризисы – неотъемлемые результаты деятельности банков в условиях рыночной экономики / Е. Фролова, С. Ермаков // Финансовая жизнь – №2 – 2012.– С. 50-57,
385. Хандруев А.А. Конкуренция в банковской сфере: тенденции и подходы к регулированию // А.А. Хандруев, А.А. Чумаченко / ЭТАП. – 2011. – №1. – С.50-72.
386. Хачатурян Г.Ю. Институциональные основы обеспечения экономической безопасности банковской системы российской федерации в современных условиях: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. эк. наук: спец. 08.00.01 / Хачатурян Г.Ю. – Москва, 2010. – 27 с.
387. Хейнсворт Р. Переход от банковского сектора к банковской системе: условия достаточные и условия необходимые/ Р. Хейнсворт// Деньги и кредит. – 2003. – №6. – С.19-24.
388. Хитрін О.І. Фінансова безпека комерційних банків / О.І. Хитрін // Фінанси України :журнал. – 2004. – № 11. – С. 118-124.
389. Хома І.Б. Формування та використання систем діагностики економічної захищеності промислового підприємства: [монографія] / І.Б. Хома. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2012. – 504 с.
390. Центральний банк та грошово-кредитна політика: Підручник / Кол. авт.: А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Мороза і канд. екон. наук, доц. М. Ф. Пуховкіної. – К.:КНЕУ, 2005. – 556 с.
391. Цыбагов В.А. Моделирование экономического роста: монография / В. А.Цыбагов ; Федеральное агентство по образованию, Самарский гос.

- экономический ун-т. – Самара : Изд-во Самарского гос. экономического ун-та, 2006. – 359.
392. Чемерис В. Системний ризик у діяльності фінансового сектору: передумови, джерела та фактори / В. Чемерис, Ю. Заруба // Вісник Національного банку України. – 2012. – № 9. – С. 42-45.
393. Черенков В.Е. Современные направления и механизмы обеспечения экономической безопасности банковской системы России: монография. – Брянск: БФ ОРАГС, 2006. – 174 с.
394. Чернявский А.Д. Цикличность кризисов маркетинга во времени / А.Д. Чернявский // Проблемы современной экономики. – 2008. – № 3. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2125>.
395. Что такое Экономический индикатор. Economic Indicator [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://allfi.biz/glossary/eng/E/economicindicator.php>
396. Швабій І.К. Дослідження структури тіньового сектору економіки / І.К. Швабій // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 3(105). – С. 115-121.
397. Шварц О.В. Ліквідність банківської системи України в умовах економічної кризи / О.В. Шварц // Бізнес-інформ. – 2015. – № 1. – С. 291-297
398. Штаер О. М. Формування універсальної системи оцінки економічної безпеки банку / О. М. Штаер, О. М. Колодзів // Проблеми економіки. – 2011. – № 2. – С. 67–75.
399. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер. – М., 2007. – 864 с.
400. Шумська С. С. Фінансове багатство України в офшорах світу та офшоризація капіталу банківської системи / С. С. Шумська // Економіка і прогнозування. – 2016. – № 4. – С. 25-47.
401. Щегельська М. В. Основні підходи до визначення кінцевих власників комерційних банків в Україні / М. В. Щегельська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. – 2016. – Вип. 17(4). – С. 133-136.
402. Щодо запобігання наслідків фінансової кризи та внесення змін до деяких законодавчих актів : Закон України від 31.10.2008 р. № 639-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступа до ресурсу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/639-17>
403. Эволюция институциональной теории [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://www.grandars.ru/student/nac-ekonomika/institucionalizm.html>.
404. Экономическая безопасность хозяйственных систем: учебник / под ред. А.В. Колосова. – М.: Изд-во РАГС, 2001. – 446 с.
405. Эрнандо де Сото. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире / Эрнандо де Сото. – М.: Олимп-Бизнес, 2004. – 272 с.

406. Ярочкин В. И. Предприниматель и безопасность : Ч. 2. / В. И. Ярочкин. – М.: Изд-во «Экспертное бюро», 1994. – 112 с.
407. Ярошенко І.В. Економічна криза 2014 р. в Україні та антикризова податкова політика / І.В. Ярошенко, О.В. Костяна // Бізнес-Інформ.– 2014. – №10. – С. 318-323.
408. Alesina A. Macroeconomics and Politics // Macroeconomics Annual. MIT Press, 1988. P. 13–52.
409. Badger A. J. The New Deal. The Depression Years, 1933-1940. / A.J. Badger. – Chicago, 2002. – 416 p.
410. Barros F. Portuguese banking sector: a mixed oligopoly? / F. Barros, L. Modesto // International Journal of Industrial Organization. – 1999. – №17.
411. Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems. – Режим доступу: // <http://www.bis.org/publ/bcbs189.pdf>
412. Becker G. Crime and Punishment: An Economic Approach. – «Journal of Political Economy», 1968, vol. 76, No. 2.
413. Bernanke B. Semiannual monetary policy report to the Congress. Before the Committee on financial services, U.S. House of Representatives. Washington, D.C. 2010. February 24 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.federalreserve.gov/newsevents/testimony/bernanke20100224a.htm>
414. Blades D. The hidden economy and the national accounts // OECD (Occasional Studies). – Paris, 1982. – P. 28–44.
415. Blinder A. S. Central Bank Communication and Monetary Policy. A Survey of Theory and Evidence / A. S. Blinder, M. Ehrmann, M. 182 Fratzscher, J. Haan, D.-J. Jansen // Working Paper Series. – 2008. – № 898 (May). – 55 p.
416. Borio C. Towards a Macroprudential Framework for Financial Supervision and Regulation / C. Borio. – BIS Working Paper. – 2003. – № 128. – 26 p.
417. Bouiass K., Marsal C. Les mécanismes internes de gouvernance dans les banques : un état de l'art // Finance Contrôle Stratégie. March 2009. No. Vol.12, n° 1. pp. 96-126.
418. Bresnahan, T.F. The Oligopoly Solution Concept is Identified / T.F. Bresnahan // Economic Letters, vol. 10. – 982 p.
419. Chandler A. D. Strategy and Structure: A Chapter in the History off Industrial Enterprises / Chandler A.D. – Cambridge; Mass: MIT Press, 1962. – 490 p.
420. Commons John R. Institutional Economics / John R. Commons // American Economic Review. – 1931. – vol. 21. – P.649.
421. Credit Agricole, «Banque et nouvelles technologies» Paris, France, 2003.
422. Cuddington J.T. Capital Flight: Issues and Explanations. Princeton Studies in International Finance / J.T. Cuddington // Princeton University, Princeton. – 1986. – № 58. – p. 85-96.
423. Dincera N. Nergiz and Barry Eichengreen. Central Bank Transparency and Independence: Updates and New Measures / N. Dincera // International Journal of Central Banking. – 2014. – №. 1. – 65 p.

424. Djankov S., Glaeser E., La Porta R., Lopez-de-Silanes F., Shleifer A. The New Comparative Economics // *Journal of Comparative Economics* 31, 2003. P 595-619. Доступно по адресу: <http://ssrn.com/abstract=390760>.
425. Drucker P. F. *Innovation and entrepreneurship: practice and principles* / Peter F. Drucker. – New York: Harper & Row, 1986. – 277 с.
426. Eijffinger S.C. How transparent are central banks? / S.C. Eijffinger, P.M. Geraats // *CEPR Discussion Paper*. – 2002. – 23 p.
427. European Financial Stabilisation Mechanism (EFSM) [Electronic Resource]. – Access Mode: http://ec.europa.eu/economy_finance/eu_borrower/efsm/index_en.htm
428. Fayol Henri. *Administration industrielle et générale; prévoyance, organisation, commandement, coordination, controle* [Електронний ресурс] / Henri Fayol. – 1916. – Paris, H. Dunod et E. Pinat. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.worldcat.org/>
429. Feige Edgar L. Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economic Approach / E. L. Feige // *World Development*. – 1990. – №7. – 990 p.
430. *Financial Stability Report* // Central Bank of the Republic of Turkey. – 2006. – Vol.2 – 121 p.
431. *Financial Stability Report* // Czech National Bank., – 2004. – 77-78 p.
432. Fustel D. R. *The Economic Thought of Franklin D. Roosevelt and the Origins of the New Deal* / Fustel D.R. – New York, 1956. – p. 208-209
433. George G. Kaufman. Bank failures, systemic risk, and bank regulation [Електронний ресурс] / G.G. Kaufman. – Режим доступу до ресурсу: www.cato.org/pubs/journal/cj16n1-2.html.
434. Geršl, A. Financial stability indicators: advantages and disadvantages of their use in the assessment of financial system stability / A. Geršl, J. Heřmánek // CNB. – FSR. – 2006. – № 2. – С. 69–79.
435. *Global Financial Integrity* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gfintegrity.org/>
436. Grilli V. *Political and Monetary Institutions and Public Financial Policies in Industrial Countries* / V. Grilli, D. Masciandaro G. Tabellini // *Economic Policy: a European Forum*. – 1991. – №10. – p. 342–391.
437. *Guidance to Assess the Systemic Importance of Financial Institutions, Markets and Instruments: Initial Considerations* / Report to the G-20 Finance Ministers and Central Bank Governors. – Financial Stability Board. 2009. – 29 p.
438. Gutmann P. M. *The subterranean economy* / P.M. Gutmann // *Financial Analysis Journal*. – 1977 – №1. – p. 24-27.
439. Kaufman, G. K. What Is Systemic Risk, and Do Bank Regulators Retard Or Contribute to It? / G. K. Kaufman, K. E. Scott // *The Independent Review*, v. VII, n.3. – 2003. – pp. 371-372

440. Kirkpatrick C. Regulatory impact assessment: an overview / Regulatory impact assessment. / C. Kirkpatrick, D. Parker // Cheltenham (UK), Northampton (MA, USA). – 2007. – P. 1.
441. Krysovatiy A. Study of efficiency of enterprises activity from the positions of cultural content / A. Krysovatiy, O. Vasylychshyn // EUREKA: Social and Humanities. – Tallinn. – №2. 2017. – С. 11-17.
442. Krysovatiy A. Systematic interaction between anti-crisis policy and monetary policy within the mechanism of ensuring financial security of the Ukrainian banking system / A. Krysovatiy, O. Vasylychshyn // Innovation in the development of socio-economic systems: microeconomic, macroeconomic, and mesoeconomic levels. – Collective monograph. – Vol. 1. Lithuania: «Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2016. – 324 p. (P. 99-137).
443. Lagadec, P. Un nouveau champ de responsabilite' pour les dirigeants / P. Lagadec // The Virtual Corporation. – New York, 1993; Rev francaise de gestion. Paris. – 1996. – № 108. – P. 110.
444. Landau J.-P. Bulles et Surveillance Macroprudentielle [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.banque-france.fr/fr/instit/telechar/discours/2009/disc20090128.pdf>].
445. Lucas Robert Jr. Econometric policy evaluation: A critique. / Lucas Robert Jr. // Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy, Elsevier. – 1976. – № 1(1). – p. 19-46.
446. Masse P. The French Plan and Economic Theory / P. Masse // Econometrica. – 1965. – № 2. – p. 27.
447. Michel A., L'attribution de stock-options à des dirigeants de la Société générale provoque une polémique Le Monde, March 2009.
448. Miles J. Comment: Evaluating Negative Benefits / J. Miles, C. Dosounq. // Journal of Financial and Quantitative Analysis. – 1979. – №16. – С. 1095–1099.
449. Mintzberg H. The Rise and Fall of Strategic Planning / H. Mintzberg. – N.Y.: The Free Press, 1994. – 458 p.
450. New Webster's Dictionary of the English Language, Surjeet Publications, Delhi, India, 1988. – p. 376
451. North Douglass C. Institutions and Economic Growth: An Historical Introduction / D.C. North. // World Development. – 1989. – №9. – p. 1319-1332.
452. Oxford Dictionaries [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.oxforddictionaries.com/>
453. Panzar, J.C., Rosse, J.N. Testing for 'Monopoly' Equilibrium / J.C. Panzar, J.N. Rosse // Journal of Industrial Economics. – 1987. – № 35.
454. Peter F. Drucker. The Practice of Management / P.F. Drucker. – Butterworth-Heinemann, 1999. – 399 p.
455. Schneider F. The Size and Development of the Shadow Economies of Ukraine and Six other Eastern Countries Over the Period of 1999 – 2015 /

- F. Schneider // *Наук. журнал ХНЕУ «Економіка розвитку»*. – 2016. – № 2 (78). – С. 12-20.
456. Sundararajan V. *Financial Soundness Indicators: Analytical Aspects and Country Practices* / V. Sundararajan. – IMF Occasional Paper 2002. – p. 212.
457. The concept of systemic risk. Special Feature in the December Financial Stability Report. – European Central Bank, 2009. – 232 p.
458. The Financial Secretary to the Treasury by Command of Her Majesty. A new approach to financial regulation: building a stronger system. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.hmtreasury.gov.uk/d/consult_newfinancial_regulation170211.pdf
459. The World's Largest Banks In 2016: China Keeps Top Three Spots But JPMorgan Rises <http://www.forbes.com/sites/antoinegara/2016/05/25/the-worlds-largest-banks-in-2016-china-keeps-top-three-spots-but-jpmorgan-rises/?linkId=24865247#2fc631046230>
460. Vasylyshyn O. The creation of fiscal space in the context of financial security of the Ukrainian banking system / A. Krysovatyi, O. Vasylyshyn // *Modern tendencies of fiscal policy in European economic space : Monograph / Krysovatyi, O. Kyrylenko, O. Kneysler et al. ; edited by Doctor of Economics, Prof. Andriy Krysovatyi*. – Ternopil: TNEU, 2017. – 388 с. С. 257-263.
461. Velloso F.C. *Cahiers de Droit Fiscal International, International Fiscal Association* / F.C. Velloso, G.A. Muller Brigagao. – 1992. – P. 313.
462. Winter Sidney G. «Comments on Arrow and on Lucas». In Hogarth, Robin M. and Reder, Melvin W. (eds.). *The Behavioral Foundations of Economic Theory*. / S.G. Winter // *Journal of Business (suplement)*. – 1986. – №59. – с. 427-434.
463. World Economic Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.weforum.org/>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1
Індивідуалізація понять «сфера», «сектор», «система» у логіко-семантичній моделі їх взаємозв'язку

Джерело трактування	Поняття «сфера»	Поняття «сектор»	Поняття «система»
1	2	3	4
Матеріал із Википедії – свободної енциклопедії [228].	(грец. Σφαιρα – м'яч) – замкнута поверхня, геометричне місце точок у просторі, рівновіддалених від даної точки. званої центром сфери	Частина круга, обмежена дугою та двома радіусами, що з'єднують кінці дуги з центром круга	(від лав.-гр. <i>Σύστημα</i> – «сполучення», «піле». «З'єднання») – множина взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдине ціле. взаємоліють із середовищем та між собою, і мають мету.
Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980) [334]	Область фізичного або духовного життя. діяльності людини чи суспільства: галузь знання. виробництва, мистецтва і т. ін.	Частина народного господарства, яка має певні соціальні й економічні ознаки	Сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням.
Словари і енциклопедии на Академике [332].	Область, межі поширення чого-небудь	Виділена складова частина	Група взаємодіючих об'єктів, що виконують загальну функціональну задачу, основі якої лежить деякий механізм зв'язку
Публічний електронний словник української мови [306].	Сукупність умов, середовище, в яких що-небудь відбувається; обстановка	Певна ділянка що чітко обмежена	Порядок, зумовлений правовим, плановим розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь
Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. [146]	Межі розповсюдження будь-чого	Певна ділянка управлінського впливу	Структура, що представляє собою єдність закономірно розташованих і функціонують частин
	Сфера, яка включає сукупність секторів (чітко виділених частин). Сектор як сукупність сфер (напрямів, умов, обставин)	Сектор, як сукупність чітко виділених частин із власними елементами (систем). Система елементами якої є чітко виділені частини.	
Логіко-семантичний взаємозв'язок через квінтесенцію сукупності	Сфера як певна сукупність взаємодіючих закономірно розташованих частин певної системи або систем. Система як структурована сукупність елементів, що можуть включатися у певних умовах, обставинах, середовищі, тобто сфері.		

Таблиця А.2

**Індивідуалізація понять «сфера економіки», «сектор економіки», «економічна система»
у логіко-семантичній моделі їх взаємозв'язку**

Джерело трактування 1	Поняття «сфера економіки» 2	Поняття «сектор економіки» 3	Поняття «економічна система» 4
Примуш М.В. Загальна соціологія [294] Економічний словник-довідник [145].	Цісна підсистемою суспільства, яка відповідає за виробництво, розподіл, обмін і споживання матеріальних благ та послуг, необхідних для життєдіяльності людей.	Велика, значна частина економіки	Сукупність усіх видів економічної діяльності людей у процесі їх взаємодії, спрямованої на виробництво, обмін і споживання товарів та послуг, на регулювання економічної діяльності відповідно до мети суспільства. сукупність усіх видів економічної діяльності людей у процесі їх взаємодії, спрямованої на виробництво, обмін, розподіл та споживання товарів та послуг, на регулювання економічної діяльності відповідно до мети суспільства.
Світ енциклопедій [326].	Сукупність відносин людей, що виникають при створенні та переміщенні матеріальних благ.	Сукупність господарських одиниць, що характеризуються однорідністю економічної діяльності або організаційними і фінансовими єдністю.	Сукупність взаємопов'язаних між собою економічних елементів, що утворюють стійку цілісність.
Словари и енциклопедии на Академике [332]. Материал из Википедии – свободной энциклопедии [228].	Цісна система всіх видів виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ та послуг, необхідних для життєдіяльності людей, що включає в себе різні види підприємств та власності, різні типи економічної	Сектор економіки велика частина економіки, що володіє подібними загальними характеристиками, економічними цілями, функціями та поведінкою, що дозволяє відокремити її від інших	Сукупність всіх економічних процесів, що відбуваються в світі, державі, країні або суспільстві на основі сформованих у ньому відносин власності та господарського механізму.

Продовження табл. А.2

1	2	3	4
<p>Логіко-семантичний взаємозв'язок через квінтесенцію сукупності</p>	<p>діяльності (виробнича, фінансова, торгова та ін.), різні типи економічних відносин між окремими індивідів їх різними общинами (колективами, об'єднаннями тощо)</p>	<p>частин економіки в теоретичних або практичних цілях.</p>	<p>Сектор економіки, як сукупність певних видів економічної діяльності людей, економічних процесів із власними елементами (систем). Економічна система елементами якої є чітко виділені однорідні частини (сектори).</p>

Додаток Б

**Списки офшорних зон
за класифікацією Організації економічного співробітництва і розвитку
та Кабінету Міністрів України**

Список офшорних зон ОЕСР	Список офшорних зон ОСЕР/Україна	Список офшорних зон України
Австрія	Ангілья	Барбадос
Бельгія	Андорра	Віргінські Острови (США)
Бруней	Антигуа і Барбуда	Мальдівська Республіка
Гватемала	Аруба	Острів Гернсі
Домініка	Багамські острови	Острів Джерсі
Коста-Ріка	Бахрейн	Острів Мен
Лабуан	Беліз	Острів Олдерні
Ліхтенштейн	Бермудські Острови	Пуерто-Ріко
Люксембург	Британські Віргінські Острови	Сейшельські Острови
Панама	Вануату	Співдружність Домініки
Сан-Марино	Гібралтар	
Сінгапур	Гренада	
Теркс і Кайкос	Кайманові Острови	
Уругвай	Ліберія	
Філіппіни	Монако	
Чилі	Маршальські Острови	
Швейцарія	Монтсеррат	
	Науру	
	Нідерландські Антильські Острови	
	Ніуе	
	Острови Кука	
	Самоа	
	Сент-Вінсент і Гренадіни	
	Сент-Кітс і Невіс	
	Сент-Люсія	
	Теркс і Кайкос	

Додаток В

Основні індикатори фінансової стійкості депозитних корпорацій України

Код	Основні індикатори фінансової стійкості депозитних корпорацій	База кон-солідації	Період									
			2013Q4		2014Q4		2015Q4		2016Q4		2017Q4	
			4	5	6	7	8					
1	2	3	4	5	6	7	8					
П	Співвідношення регулятивного капіталу до зважених за ризиком активів	CBDI	18,26	15,60	12,31	12,69	16,10					
S010	Регулятивний капітал	CBDI	204975,89	188948,85	129816,87	109653,64	115817,63					
S020	Зважені за ризиком активи	CBDI	1122307,38	1211024,98	1054768,24	863885,47	719351,65					
12	Співвідношення регулятивного капіталу і рівня до зважених за ризиком активів ¹	CBDI	13,89	11,21	8,30	8,96	12,12					
S030	Регулятивний капітал і рівня	CBDI	155907,69	135725,11	87538,98	77429,80	87171,35					
S040	Зважені за ризиком активи	CBDI	1122307,38	1211024,98	1054768,24	863885,47	719351,65					
13	Співвідношення недіючих кредитів без урахування резервів до капіталу	CBDI	30,65	61,07	129,02	89,37	70,18					
S050	Недіючі кредити без урахування резервів	CBDI	58935,23	90199,18	131036,40	111391,91	112167,54					
S060	Капітал	CBDI	192269,04	147692,48	101560,32	124647,24	159826,95					
14	Співвідношення недіючих кредитів до сукупних валових кредитів	CBDI	12,89	18,98	28,03	30,47	54,54					
S070	Недіючі кредити	CBDI	153983,45	250799,95	370237,35	407667,27	594998,62					
S080	Сукупні валові кредити ²	CBDI	1194954,12	1321082,82	1320636,22	1338005,95	1090913,98					
15	Співвідношення кредитів за секторами економіки до сукупних валових кредитів											
S090	Кредити за секторами економіки											
926S	Частка в сукупних валових кредитах: Резиденти	CBDI	98,72	96,05	94,54	95,92	94,21					
926SI	Кредити: Резиденти	CBDI	929552,63	1032977,13	989130,10	1003858,35	1022507,52					
DT00	Частка в сукупних валових кредитах: Депозитні корпорації	CBDI	1,99	1,14	0,72	0,49	0,54					

Продовження дод. В

1	2	3	4	5	6	7	8
DT001	<i>Кредити: Депозитні корпорації</i>	CBDI	18770,93	12309,96	7502,67	5176,49	5850,42
CB00	Частка в сукупних валових кредитах: Центральний банк	CBDI	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
CB001	<i>Кредити: Центральний банк</i>	CBDI	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
OF00	Частка в сукупних валових кредитах: Інші фінансові корпорації	CBDI	2,05	2,38	1,49	1,11	1,01
OF001	<i>Кредити: Інші фінансові корпорації</i>	CBDI	19317,45	25575,70	15564,45	11582,99	10935,86
	Частка в сукупних валових кредитах: Страхові корпорації	CBDI	0,06	0,04	0,04	0,01	0,01
	<i>Кредити: Страхові корпорації</i>	CBDI	522,92	401,58	396,89	125,78	145,07
	Частка в сукупних валових кредитах: Пенсійні фонди	CBDI					
	<i>Кредити: Пенсійні фонди</i>	CBDI					
	Частка в сукупних валових кредитах: Інші фінансові посередники	CBDI	1,43	1,96	1,31	1,01	0,96
	<i>Кредити: Інші фінансові посередники</i>	CBDI	13462,55	21033,49	13704,68	10575,22	10400,78
	Частка в сукупних валових кредитах: Допоміжні фінансові організації	CBDI	0,57	0,39	0,14	0,08	0,04
	<i>Кредити: Допоміжні фінансові організації</i>	CBDI	5331,99	4140,63	1462,88	881,99	390,00
GG00	Частка в сукупних валових кредитах: Сектор загального державного управління	CBDI	0,63	0,46	0,32	0,14	0,14
GG001	<i>Кредити: Сектор загального державного управління</i>	CBDI	5907,65	4926,00	3364,26	1429,90	1521,70
NF00	Частка в сукупних валових кредитах: Нефінансові корпорації ³	CBDI	73,48	72,42	75,29	78,55	76,47
NF001	<i>Кредити: Нефінансові корпорації³</i>	CBDI	691902,84	778840,96	787795,16	822114,35	829932,02
	Частка в сукупних валових кредитах: Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	CBDI	4,62	5,15	4,63	5,29	...
	<i>Кредити: Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство</i>	CBDI	43533,99	55334,96	48424,60	55374,42	...

Продовження дод. В

1	2	3	4	5	6	7	8
	Частка в сукупних валових кредитах: Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	СВДІ	1,87	1,87	1,72	1,74	...
	<i>Кредити: Добувна промисловість і розроблення кар'єрів</i>	СВДІ	17570,90	20119,23	18003,70	18225,55	...
	Частка в сукупних валових кредитах: Переробна промисловість	СВДІ	14,43	17,10	18,57	19,52	...
	<i>Кредити: Переробна промисловість</i>	СВДІ	135897,77	183915,92	194287,65	204255,20	...
	Частка в сукупних валових кредитах: Постачання електроенергії, газу, пари та кондиціованого повітря	СВДІ	2,88	2,68	3,00	3,80	...
	<i>Кредити: Постачання електроенергії, газу, пари та кондиціованого повітря</i>	СВДІ	27091,64	28791,46	31402,39	39789,35	...
	Частка в сукупних валових кредитах: Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	СВДІ	0,27	0,23	0,23	0,23	...
	<i>Кредити: Водопостачання; каналізація, поводження з відходами</i>	СВДІ	2551,75	2481,12	2455,55	2365,20	...
	Частка в сукупних валових кредитах: Будівництво	СВДІ	5,33	5,17	4,01	4,30	...
	<i>Кредити: Будівництво</i>	СВДІ	50217,10	55552,05	41904,69	45047,26	...
	Частка в сукупних валових кредитах: Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	СВДІ	28,52	25,09	25,40	26,28	...
	<i>Кредити: Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів</i>	СВДІ	268519,24	269797,18	265732,81	275015,36	...
	Частка в сукупних валових кредитах: Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	СВДІ	2,64	3,07	3,47	3,59	...
	<i>Кредити: Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність</i>	СВДІ	24848,82	33051,13	36284,10	37580,32	...
	Частка в сукупних валових кредитах: Тимчасове розміщування й організація харчування	СВДІ	0,51	0,61	0,67	0,27	...

Продовження дод. В

1	2	3	4	5	6	7	8
	<i>Кредити: Тимчасове розмішування й організація харчування</i>	СВДІ	4827,46	6522,22	7047,31	2774,69	...
	Частка в сукупних валових кредитах: Інформація та телекомунікації	СВДІ	0,73	0,67	0,87	0,66	...
	<i>Кредити: Інформація та телекомунікації</i>	СВДІ	6865,69	7170,84	9075,39	6859,43	...
	Частка в сукупних валових кредитах: Операції з нерухомим майном	СВДІ	5,39	5,60	7,20	7,76	...
	<i>Кредити: Операції з нерухомим майном</i>	СВДІ	50745,72	60174,01	75308,46	81189,93	...
	Частка в сукупних валових кредитах: Професійна, наукова та технічна діяльність	СВДІ	4,41	3,60	4,30	3,85	...
	<i>Кредити: Професійна, наукова та технічна діяльність</i>	СВДІ	41528,82	38752,66	44942,82	40316,38	...
	Частка в сукупних валових кредитах: Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	СВДІ	1,21	1,10	0,92	1,08	...
	<i>Кредити: Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування</i>	СВДІ	11409,28	11806,29	9664,45	11292,54	...
	Частка в сукупних валових кредитах: Освіта		0,03	0,04	0,01	0,00	...
	<i>Кредити: Освіта</i>		310,80	397,90	138,24	10,71	...
	Частка в сукупних валових кредитах: Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги		0,14	0,06	0,06	0,09	...
	<i>Кредити: Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги</i>		1328,87	612,54	639,89	966,65	...
	Частка в сукупних валових кредитах: Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок		0,36	0,21	0,14	0,06	...
	<i>Кредити: Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок</i>		3369,82	2306,26	1420,78	659,99	...
	Частка в сукупних валових кредитах: Надання інших видів послуг		0,14	0,19	0,10	0,04	...
	<i>Кредити: Надання інших видів послуг</i>		1285,17	2055,19	1062,30	391,37	...

Продовження дод. В

1	2	3	4	5	6	7	8
OD00	Частка в сукупних валових кредитах: Інші сектори-резиденти	СВДІ	20,57	19,65	16,72	15,63	16,06
OD001	<i>Кредити: Інші сектори-резиденти</i>	СВДІ	193653,75	211324,50	174903,57	163554,62	174267,52
NR00	Частка в сукупних валових кредитах: Нерезиденти	СВДІ	1,28	3,95	5,46	4,08	5,79
NR001	<i>Кредити: Нерезиденти</i>	СВДІ	12077,89	42461,11	57174,09	42717,31	62795,42
S100	<i>Сукупні валові кредити</i>	СВДІ	941630,52	1075438,24	1046304,19	1046575,66	1085302,94
16	Норма прибутку на активи	СВДІ	0,26	-4,24	-5,54	-12,47	-1,76
S110	<i>Чистий дохід</i>	СВДІ	3066,03	-55350,08	-72953,13	-160543,05	-22678,62
S120	<i>Сукупні активи (середні за період)</i>	СВДІ	1194746,83	1304484,57	1316160,14	1287851,84	1288158,69
17	Норма прибутку на капітал	СВДІ	1,72	-31,95	-65,51	-122,17	-15,34
S130	<i>Чистий дохід</i>	СВДІ	3066,03	-55350,08	-72953,13	-160543,05	-22678,62
S140	<i>Капітал (середній за період)</i>	СВДІ	178135,33	173246,70	111355,93	131410,51	147804,18
18	Співвідношення процентної маржі до валового доходу	СВДІ	58,56	48,46	39,00	45,94	50,20
S150	<i>Процентна маржа</i>	СВДІ	50585,03	52692,93	40143,14	45839,66	52582,15
S160	<i>Валовий дохід</i>	СВДІ	86378,25	108737,46	102929,84	99774,30	104748,49
19	Співвідношення непроцентних витрат до валового доходу	СВДІ	65,95	59,85	54,40	60,91	76,14
S170	<i>Непроцентні витрати</i>	СВДІ	56966,08	65083,06	55994,04	60773,15	79753,49
S180	<i>Валовий дохід</i>	СВДІ	86378,25	108737,46	102929,84	99774,30	104748,49
110	Співвідношення ліквідних активів до сукупних активів	СВДІ	20,63	26,40	33,00	48,53	53,94
S190	<i>Ліквідні активи</i>	СВДІ	263495,83	347282,42	418103,73	618400,69	724321,73
S200	<i>Сукупні активи</i>	СВДІ	1276994,50	1315433,63	1266894,77	1274352,48	1342754,94
111	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань	СВДІ	89,11	86,14	92,87	92,09	98,37
S210	<i>Ліквідні активи</i>	СВДІ	669218,59	715712,11	732655,98	822653,42	942784,96
S220	<i>Короткострокові зобов'язання</i>	СВДІ	751025,65	830841,31	788912,84	893297,60	958363,73
112	Співвідношення чистої відкритої позиції в іноземній валюті до капіталу	СВДІ	6,94	31,69	136,03	118,88	89,61
S230	<i>Чиста відкрита позиція в іноземній валюті</i>	СВДІ	13346,24	46796,37	138151,26	148184,97	143213,42
S240	<i>Капітал</i>	СВДІ	192269,04	147692,48	101560,32	124647,24	159826,95

Додаток Д

Інформаційна панель, що відображає вагу індикаторів у інтегральному показнику фінансової безпеки банківської системи України

Індекс споживчих цін, 31%	Обсяг протрочених кредитів, 17%	Показник ризику країни, 15%	Обсяг вільної ліквідності, 13%
	Обсяг зовнішньої заборгованості банків, 15%	Валютний курс, 13%	Обсяг відрахування до резервів за активними операціями, 10%
			Фінансовий результат, 4%
			Регулятивний капітал, 3%

Додаток Е

Аналіз незалежності Національного банку України у 2006-2016 роках на основі GMT-індексу

Зміни індексу	Елемент	Оцінка										Коментар
		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
	Голова ЦБ призначається без втручання уряду	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Голова НБУ призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України [1, ст. 18].
	Голова ЦБ призначається на строк більший, ніж 5 років	1	1	0	1	1	0	0	1	1	1	Голова НБУ призначається на 7 років [1, ст. 18].
	Рада директорів ЦБ призначається без участі уряду	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Рада НБУ складається з 15 осіб, включаючи Голову НБУ, з них Президент України призначає сім членів шляхом видання відповідного указу, а інших сім членів Ради призначає Верховна Рада України [1, ст. 10, ст. 51].
	Рада директорів ЦБ керує банком більше 5 років	1	1	1	1	1	1	0	0	1	1	Рада НБУ обирається на 7 років [1, ст. 10].
	Немає необхідності в обов'язковій присутності Раді директорів банку	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	Кабінет Міністрів України та НБУ проводять взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики та щодо розробки і здійснення загальнодержавної програми економічного та соціального розвитку, обмінюються необхідною інформацією. НБУ і Кабінет Міністрів можуть бути присутніми на засіданнях один одного з правом дорадчого голосу [1, ст. 52].

GMT-індекс політичної незалежності

Продовження дод. Е

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
	Відсутність необхідності в схваленні урядом рішень у сфері грошово-кредитної політики	1	1	1	1	1	1	1	1	1	В українському законодавстві дається чітке розуміння, що НБУ, хоча знаходиться у державній власності, не представляє інтереси уряду, та самостійно приймає монетарні рішення.
	Центральний банк за законом зобов'язаний прагнути до стабільності цін як однієї з пріоритетних цілей	1	1	1	1	1	1	1	1	1	Основною функцією НБУ є забезпечення стабільності національної одиниці. При виконанні своєї основної функції НБУ має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності держави [1, ст. 6].
	Є законодавчі норми, що посилюють позиції центрального банку у разі конфлікту з урядом	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Відсутні, в законодавстві зазначається лише те, що права держави на втручання в грошово-кредитну політику досить обмежені. НБУ є підзвітним Президенту України та Верховній Раді України, що означає необхідність НБУ доповідати про стан грошово-кредитної політики двічі на рік та щоквартально з питань фінансів і банківської діяльності щодо безготівкової емісії у відповідному періоді (проведення операцій з

Продовження дод. Е

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
ГМТ-індекс економічної незалежності	Не існує автоматичної процедури видачі кредитів уряду	1	1	1	1	1	1	1	1	1	рефінансування банків, проведення інтервенцій на міжбанківському валютному ринку, проведення операцій на фондовому ринку), а також щорічно подавати прогнозовані значення монетарних зовнішніх показників
	Якщо є можливість видачі кредиту уряду, то уряд може отримати його лише за ринковою ставкою	1	1	1	1	1	1	1	1	1	НБУ не має можливості надавати кредити в національній та іноземній валюті, як прямо, так і опосередковано (через державну установу, іншу юридичну особу, майно якої перебуває у державній власності) на фінансування витрат Державного бюджету України [1, ст. 54].
	Кредити уряду видаються на певний строк	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
	Кредити уряду мають обмежений розмір	1	1	1	1	1	1	1	1	1	
	Центральний банк не є учасником первинного ринку державного боргу	1	1	1	1	1	1	1	0	0	НБУ не має права купувати на первинному ринку цінні папери, емітовані Кабінетом Міністрів України, державною установою, іншою юридичною особою, майно якої перебуває у державній власності [1, ст. 54]

**Методика Національного банку України щодо
розрахунку показника системної важливості банку**

Показник системної важливості банку розраховується за такою формулою

$$CB = \sum_{j=1}^5 P_j \times W_j \times 100\%$$

де CB – показник системної важливості банку;
W_j – коефіцієнти зважування j-х показників (PA, PB_{фю}, BK_{рб}, BK_б, DK_{рю}),
значення яких наведено в таблиці.

**Коефіцієнти зважування показників
за критеріями системної важливості банків**

№ п/п	Назва показника (П _j)	Коефіцієнт (W _j), %
1	2	3
1	Загальні активи ¹ (PA)	35
2	Кошти фізичних осіб, суб'єктів господарювання та небанківських фінансових установ (PB _{фю})	35
3	Кредити, що надані суб'єктам господарювання за видами економічної діяльності, що класифікуються за секцією «А» (сільське господарство), «В» – «Е» (промисловість), «F» (будівництво) КВЕД ² (DK _{рю})	15
4	Кошти, залучені від інших банків (BK _б)	7,5
5	Кошти, розміщені в інших банках (BK _{рб})	7,5

P_j – частка j-го показника банку (PA, PB_{фю}, BK_{рб}, BK_б, DK_{рю}) розраховується як співвідношення розміру показника банку до розміру відповідного показника по банківській системі за такою формулою:

$$P_j = \frac{J_{\text{б}}}{J_{\text{с}}}$$

де J_б – j-й показник банку;
J_с – j-й показник по банківській системі.

¹ Загальні активи визначаються за даними балансу банку без урахування розрахунків між відокремленими підрозділами банку та резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями.

² Відповідно до Методологічних основ та пояснень до позицій Класифікації видів економічної діяльності, затверджених наказом Державного комітету статистики України від 23 грудня 2011 року № 396.

Додаток 3

**Підходи до визначення поняття «стратегія» та «концепція»
вітчизняними та зарубіжними дослідниками**

Автор	Суть	Коментар автора монографії
1	2	3
<i>Стратегія підприємства</i>		
А. Чандлер	Стратегія – це визначення основних довгострокових цілей і завдань підприємства, затвердження курсу дії і розподілу ресурсів, необхідних для досягнення цих цілей [419]	Автори використовують традиційний підхід до розуміння стратегії як комплексу тактичних і стратегічних цілей компанії, які досягаються за допомогою певних дій менеджменту підприємства. Такий підхід, на наш погляд, дозволяє як найповніше зрозуміти сутність стратегії, оскільки відмежовує стратегію від концепції, як загального бачення системи, методів, інструментів та моделей управління, за допомогою якої можна досягти стратегічних цілей.
Г. Мінтцберг	Запропоновано визначення стратегії, яка представлена в рамках «5К»: 1. План (plan). 2. Прийом або тактичний хід (ploy). 3. Поведінкова модель (pattern of behavior). 4. Позиція щодо інших (position in respect to others). 5. Перспектива (perspective). [449, с. 36]	
Б. Карлоф	Стратегія – узагальнена модель дій, необхідних для досягнення поставлених цілей шляхом координації та розподілу ресурсів компанії [172, с. 297].	
П. Дойль	Стратегія – напрямок, в якому рухається компанія, виконуючи поставлені завдання; комплекс прийнятих менеджментом рішень щодо розміщення ресурсів підприємства і досягнення довгострокових переваг на цільових ринках [135].	
В. С. Пономаренко, О. І. Пушкар, О. М. Тридід.	Стратегія – ділова концепція розвитку підприємства на визначену стратегічну перспективу, що представлена у вигляді довгострокової програми конкретних дій, здатних реалізувати цю концепцію та забезпечити конкурентні переваги в досягненні цілей [289]	
Л.В. Балабанова.	Стратегія – модель прийняття рішень, що визначає і розкриває цілі і завдання підприємства, задає його основну політику і плани реалізації поставлених цілей, визначає сферу бізнесу, у якій зосереджена основна	

Продовження дод. 3

1	2	3
	діяльність підприємства, тип економічної і людської організації, якої дотримується або до якої схильне підприємство, а також природу економічних і політекономічних досягнень, які воно має намір запропонувати акціонерам, найманим службовцям, покупцям і суспільству в цілому [348]	
Банківські стратегії		
І. М. Рабіко	Банківська стратегія – це концепція розвитку банку, розрахована на довгострокову перспективу і визначає цілі банку, які відрізняють його від конкурентів в очах клієнтів і службовців. [310]	Автори ототожують стратегію банку і концепцію управління.
М. І. Зверяков, В. В. Коваленко, О. С. Сергєєва.	Стратегія управління фінансовою стійкістю банків передбачає систему комплементарних рішень щодо вибору норм, орієнтирів, напрямків, засобів і правил, які забезпечують управління системоутворюючими складовими фінансової стійкості, які згруповані у підсистеми: методологічна база забезпечення фінансової стійкості, фінансова безпека, система антикризового управління, управління ризиками [158, с. 32].	
О. О. Власко Ж. В. Гарбар	Стратегія управління комерційним банком – це послідовний вибір і спостереження за загальними напрямками функціонування банку на ринку банківських послуг з урахуванням його конкретних ціннісних орієнтацій і уточнення, викликані впливом зовнішніх факторів, що дозволяють скорегувати стратегічні рішення для досягнення ефективних результатів у майбутньому [349]	
Р. В. Пашков, Ю. Н. Юденков.	Стратегія розвитку є системою поглядів і концепцій керівництва банку на перспективу діяльності банку [274]	
Концепція		
Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева	Концепція: 1) генеральний задум, що визначає стратегію дій при здійсненні реформ, проектів, планів, програм; 2) система поглядів на процеси і явища в природі і в суспільстві [146].	У даних визначеннях використовується традиційне розуміння сутності концепції, як систему поглядів на певні процеси або загальне уявлення про явища і процеси, що визначають саму стратегію
Т. Ф. Ефремова	Концепція – система визнаних між собою поглядів на ті чи інші явища, які впливають один з іншого [146].	

Продовження дод. 3

1	2	3
М. М. Єрмошенко К. С. Горячева.	<p>До структури Концепції фінансової безпеки доцільно включити:</p> <ul style="list-style-type: none"> – основну мету і цілі забезпечення фінансової безпеки держави; – принципи організації фінансової безпеки; – основні методи забезпечення фінансової безпеки; – національні інтереси у фінансово-кредитній сфері; – сучасні реальні і потенційні загрози фінансовій безпеці; – пріоритети у забезпеченні фінансової безпеки; – основні напрямки державної політики у сфері забезпечення фінансової безпеки; – система підтримання безпеки у фінансово-кредитній сфері (основні функції, організаційна структура системи, перелік індикаторів, підсистема моніторингу, підсистема аналітично-прогнозного забезпечення, повноваження основних суб'єктів системи фінансової безпеки); – обґрунтування необхідності розробки Державної стратегії фінансової безпеки України та її структури . 	У запропонованих визначеннях концепція ототожнюється із стратегією, адже містить елементи стратегічних цілей та елементи концепції управління.
Ю.В. Бугель	<p>Реалізація комерційним банком відповідної концепції формування кредитного портфеля відображає по суті увесь комплекс заходів щодо кредитного обслуговування клієнтів, починаючи від визначення цілей кредитної діяльності банківської установи, видачі різних видів кредитів окремим позичальникам і закінчуючи управлінням кредитним портфелем як єдиною цілісною сукупністю кредитних вкладень банку, утворення якої має на меті забезпечення належного рівня прибутковості його кредитних операцій та мінімізацію ризиків можливих втрат.</p>	

Наукове видання

Васильчишин Олександра Богданівна

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ФІЛОСОФСЬКІ ДЕТЕРМІНАНТИ

Монографія

Комп'ютерна верстка *Юрія Хомацького*

Дизайн обкладинки *Марії Одобецької*

Підписано до друку 03.11.2017 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублюванні.
Ум. друк. арк. 20,81. Обл.-вид. арк. 24,49.
Зам. № М0024-17. Тираж 300 прим.

Видавець

Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК №3467 від 23.04.2009 р.

Виготовлено у видавничо-поліграфічному центрі

«Економічна думка ТНЕУ»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль, 46004

тел. (0352) 47-58-72

E-mail: edition@tneu.edu.ua

тел. (0352) 47-58-72